

სტავროპოლის სასულიერო სემინარიის ბიბლიოთეკის წიგნი

მრეწველობის წარმოადგენს

და

ისტორია

ზუბალაშვილის

გვარისა

აღწერილი და შეკრულია დაბეჭდილი

ზ. ჯავახიშვილისგან.

თბილისი

სტამბა მ. ე. ხუციანთის, სოლოფაჯი, ვასკოვსკის ქუჩა, სს. № 3.

1906

სტეფანე კონსტანტინესძე ფუბალაშვილის ხსენების სსსოფრად.

პრეგელობის წარმომადგენნი

და

ისტორია

ფუბალაშვილის

გვარისა

19329

აღწერილი და დაბეჭდილი

ფ. ჭიჭინაძისაგან.

თბილისი

სტამბა შ. ე. ხელაძის, სოლოდაკი, ზასკევიჩის ქუჩა, სსს. № 3.

1906

სტეფანე კონსტანტინეს ძე-ზუბალაშვილის ხსენების სახსოვრად.

მრეწველობის წარმომადგენნი

და

ისტორია

ზუბალაშვილების

გვარისა

აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი

ზ. ჭიჭინაძისაგან.

თფილისი

ელექტრომბეჭდავი შ. ე. ხელაძისა, სოლოლაკი, ზასკევიჩის ქ. № 3.

1906

სუბალაშვილების გვარის წევრნი

✠ მათგან დასმარება აღმოჩენილ და განაკეთ შეკლები.

ელისაბედი თავ. მისეელ თუძანიშვილის ასული
ზუბალაშვილისა.

დედა ლევანის, სტეფანესი, პეტრესი და იაკობისა. დ. 1834 წ. † 1896 წ.

კონსტანდინე იაკობის ძე სუბაღაშვილი.

დ. 1829 წ. † 1901 წ. ამის სახელის აღსანიშნავად აღაგეს თბილისში
მისმა შვილებმა სახალხო თეატრი.

ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი.

უფროსი შვილი კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილისა, რომელიც სცხოვრობს მოსკოვს და ირიცხება საქართველოს ოჯახის უპირველეს შვილად, რომელსაც დიდი სიყვარული აქვს თავის სამშობლო ქვეყნის და ერისა.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბადაშვილა.

დ. 1860 წ. † 1903 წ. ნახეთ ამაზე მათი გვარის ისტორია, 1905 წ.
„კალენდარი“ 1904 წ. „მოგონება“ 1905 წ. და ბიოგრაფია „სამაგალითო
ადამიანი“. 1903 წ.

შეტრე კონსტანტინეს ქე ზუხალაშვილი.

დროებით სცხოვრობს უნევეს, თანამგრობობია დიდათ საქართველოს ერის საქმეების და დიდი პატივის მცემელი ყველასი და თანაბარი ძმთა ყველა შესაწირავ საქმეებში.

იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი.

უმცროსი ვაჟი კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილისა. კარგი, სამაგალითო თვისების, სათნო ადამიანი. იგი დიდი საყვარელი იყო სტეფან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა. ესეც მისდევს სტეფანეს კვალს და კაცად კაცობას განათლების ძალით. (იხილეთ ამაზედ 1905 წ. კალენდარი, ამასი გვარის ისტორია და „მოგონება“ სტეფან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა).

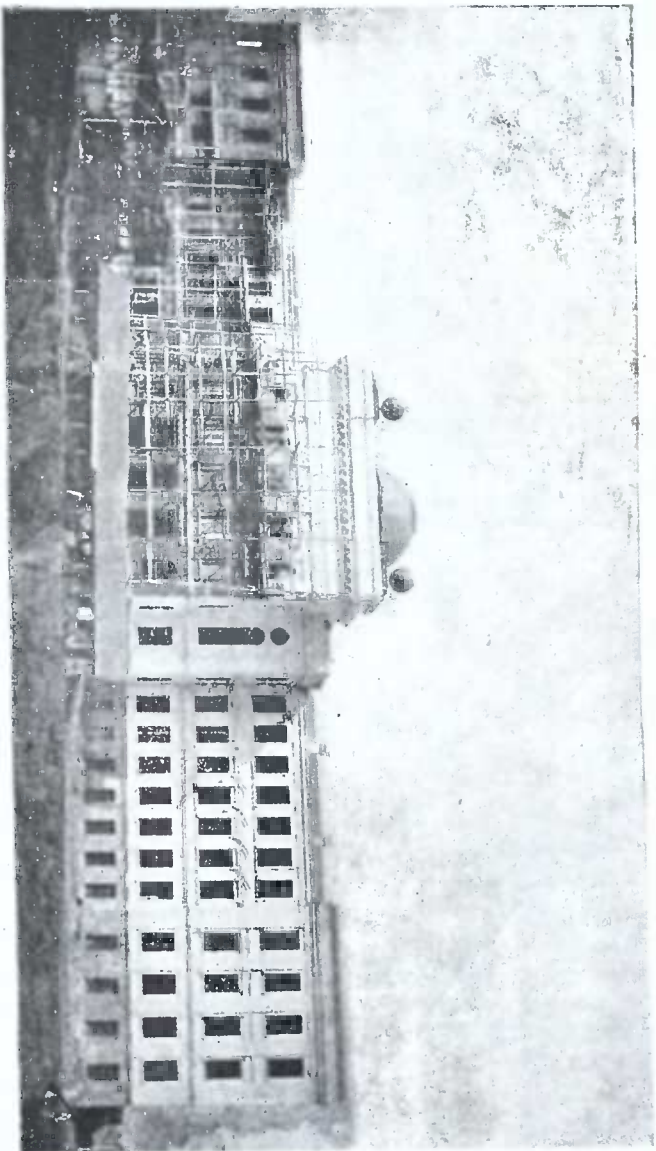
ნიკოლოზ გიორგის ძე სუბაღაშვილი.

დ. 1820 წ. † 1898 წ. ბიძაშვილი კონსტანტინე იაკობის ძისა. ამისი საფასით აღშენდა მთაწმინდაში სამათხოვრო სახლი. ნახეთ ამაზედ ისტორია სამათხოვრო სახლისა 1905 წ. თბილისი.

ბათუმის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია, აღმკენებული
1903 წელს.

ასევე გაანახლეს თბილისის კათოლიკეთა ეკლესია, კუკიაში აღაშენეს მთლად მეორე ეკლესია. ბათუმის მართლ-მადიდებელთ ქართველთ მისცეს დახმარება მართლ-მადიდებელთ ეკლესიის აღსაშენებლად და მრავალიც სხვანი. ამაზედ ნახეთ მათი გვარის ისტორია.

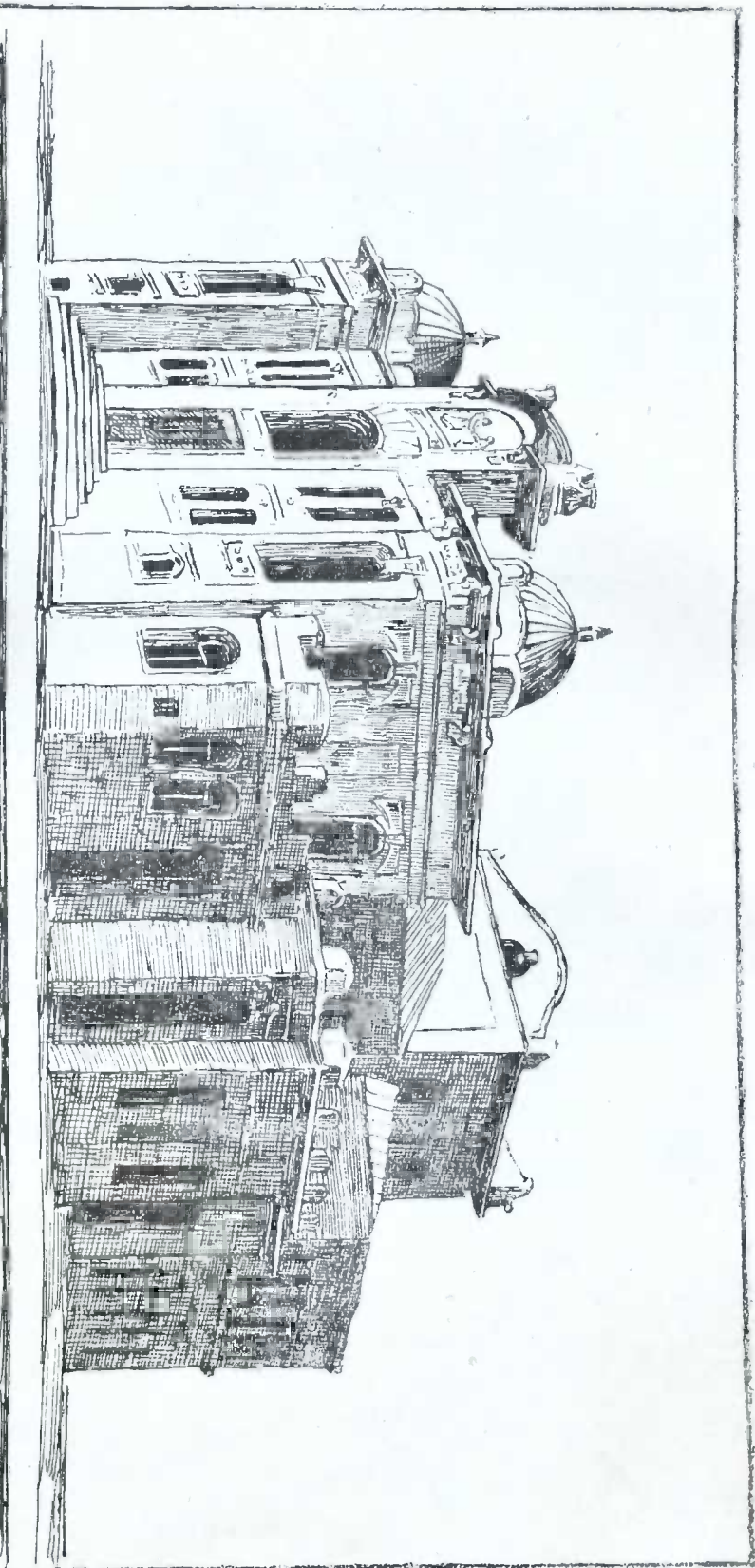
ქართველითა თაგვად-არსაუჭთა გემნაძია.

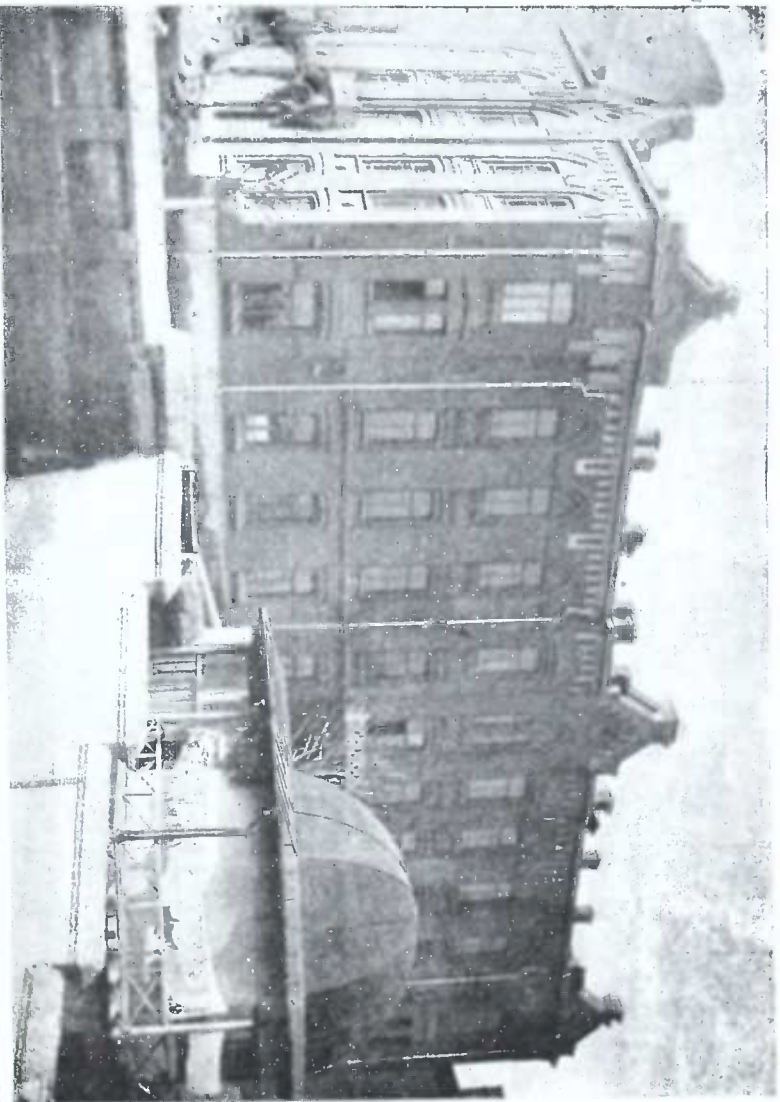
დახსენებულ აქვე თაგვად აზნაურთა, ხოლო მასში მესამედი გლეჯთა და ზელოპსანთა შიკობებუც სწავლობენ. ამ სასწავლებელს იმთა ზუბალომეილებმა მისცეს დახმარება შენობის აღსაგებლოდ, გელოც კაირდებიან დახმარებას შენობის დასამთავრებლოთ.

სახალხო სახლი, ანუ იაფ-ფასიანი თეატრი, აღმშენებელი მ. ჯუბაღაძის სახელობაზედ.

ქალაქის ცენტრში, თეატრის მოედანზე, აგებულია სახალხო სახლი, ანუ იაფ-ფასიანი თეატრი, აღმშენებელი მ. ჯუბაღაძის სახელობაზედ.

სახალხო სახლი

სამატაკოგრაფიკო სახლი,

აღმშენებელი მთაწმინდას, 1903 წ. ამ სამატაკოგრაფიკო ინახვენ ხელ-მკაკლე და სნეულებს მანურჩევილად საბ-
წმუნობის და ეოგენებისა. (მათაკოგრაფიკის აღწერა ცალკე იხილეთ).

შენობა „საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების.“

მომავალ სახლის გეგმა, რასაც ძმათა ზუბალაშვილებმა შესწირეს 20,000 მანეთი, ეს სახლი არის ჩვენთვის აუცილებლად საჭირო, რომ აღშენდეს, რათა მასში იქმნეს შენახულ ქართული ძველი წიგნები, სიგელ-გუჯები და მუზეუმი, თორემ უსახლობისაგან ამ ძვირფას საგვარეულო განძთა ყოველთვის შიში აკრავს გარს.

წინა-სიტყვაობა

ზუბალაშვილების გვარის ისტორია არის ნაწილი და მასალა მრეწველობის და აღებ-მიცემის ისტორიისა საქართველოში. თერთმეული ამ გვარის ზირის ცნობების ცნობასი ასე თუ ისე დიდის აღსავსებით თუ არა, მცირედ მაინც ხატვენ რაიმე ცნობებს და სუსხავენ ვაჭრობის და მრეწველობის ცნობებს. ასეთ ცნობათა შესახებ წერა და მასალების კრება ზირველია ჩვენში; ამიტომ ცხადი საქმეა რომ შეცდომებიც არ აკვდებოდა.

ზირველ გამოცემასში ჩვენ დაურთეთ გენეალოგია, ანუ საგვარეულო ცნობა და შტო ზუბალაშვილების გვარისა. ამ გამოცემასში ბევრი რამ შეცდომები მოგვიხდა, რასაკვირველია, ცნობების უქონლობის გამო. ესეა ყოველივე ეს ნაკლი ავიცილეთ, შეცდომები შევასწორეთ, ბევრი რამ დაურთეთ და ისე დავბეჭდეთ. ამ ისტორიის და გენეალოგიის შევსების დიდი მნატვრელი იყო სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი.

სტეფანეს სიკვდილის შემდეგ ასეთივე მნიშვნა წარმოსთქვა იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილმა. დასძინა თან ნატვრა: გენეალოგიის შევსება და ახლად ბეჭდვა. მანვე წარმოსთქვა ამ ისტორიის ალაგ-ალაგ შერჩევით და შემოკლებით უცხო ენებზე გადათარგმნა, რათა მით უცხოელებმაც გაიცნოს ქართველი ტომის აღებ-მიცემის საქმე საქართველოში. სრული იმედი გვაქვს, რომ ეს წიგნი ჩვენის ისტორიული მწერლობის ასეარეზზედ მცირე მნიშვნელობას მაინც იქონიებს.

ჩვენ არ ვიტყვით, რომ ან ამ გამოცემას რაიმე ნაკლი არ აქვნდეს, ან თვით გენეალოგიას. უამისობა არ შეიძლება, რადგანაც, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ჩვენში ყოველივე ახლად იწუება და აბა, ხომ მოგუხსენებთ, რომ უნაკლოდ არც არავერი გაკეთდება.

ისტორია

ზუბალაშვილების გვარისა

მეცნიერულის ისტორიულ კრიტიკულის მწერლობით დამტკიცებულია, რომ ყოველი ერის სრული მეცნიერული ისტორია მხოლოდ მაშინ დაიწერება, როცა ერის ცხოვრების ყოველ ნაირს მხარეს და საგანზედ ცნობები შეიკრიბება და დაიბეჭდებაო, უამისოდ კი ყოვლად შეუძლებელია, რომ ოდესმე, ქართველის მსწავლულისაგან მეცნიერული საქართველოს ისტორია დაიწეროსო. დღემდე ჩვენი მეისტორიენი სწერდნენ მეფეების ისტორიას, მთავართა, მღვდელ-მთავართა, ციხე-კოშკების და ომების. მთელი ჩვენი მატთანე მხოლოდ ამაების აღწერით შესდგება. ეს კი არ კმარა მეცნიერულის მეისტორესთვის.

ზემო ხსენებულ საგანთ გარეშე, ისტორიისთვის უნდა შეიკრიბოს ცნობები თვით ხალხის ცხოვრებაზედაც. ხალხის სამოსწავლო მხარეზედ, განვითარების შესახებ, მწიგნობრობის, წოდებათა შესახებ და ნამეტურ გლეხთა და მათს დამოკიდებულებაზედ თავად-აზნაურებთან. ამას გარდა საჭიროა ბატონ-ყმობის ისტორიის ცნობები, მეურნეობის, ხელოსნობის, მუშების, ხელოვნების და სხვანიც მრავალნი. საყურადღებოა აგრეთვე ანჟსხვა ქართველ მოქალაქეთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები, მრეწველობის აღორძინება და გავრცელება ქართველ ერში. ყოველის ერისთვის ისტორიაში ასეთი კითხვები და ცნობები იკავებენ უპირველეს ადგილს. ეს არის საუნჯე და დაუფასებელი საღარო ყოველის ერის ცხოვრების, ისტორიის და მის ჭეშმარიტებისა.

ასეთ კითხვებთა ანუსხვა ნამეტურ ჩვენ, ქართველებს, გვჭირია, რადგანაც ესეთი ნაკლი ისე არც ერთ სხვა ტომის ხალხს არ ემჩნევათ, როგორც ჩვენ. ბევრი რამ ნაკლი გვაქვს, ბევრი რამ მასალები არ გვაქვს შეკრებილი და ანუსხვილი, ერთი ამ მრავალთაგანზე ქართველთ მოქალაქეთ და გლეხთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები. ამიტომ ჩვენ ხელი მოვკიდეთ, შევკრიბეთ და შევადგინეთ დიდი ძალი მასალები ქართველთ მრეწველობის შესახებ, ვაჭრობის, მოქალაქობის, გლეხების და ხელოსან მუშების. ერთ ასეთ კითხვათა ჭეშმარიტ ისტორიულ მასალას წარმოადგენს ქართველთა უძველეს წარჩინებულ ძველ მოქალაქეთ ზუბალაშვილები და მათი გვარის ისტორია, რომელსაც ვნუსხავთ აქ. ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე ქართლში მოსახლეობდნენ, იგინი ეკუთვნოდნენ ქართველ ტომს და ქართლში უმეტესად ძველადგანვე იგინი მკაცრად მისდევდნენ სოფლის მეურნეობას. სოფლის მეურნეობა მათში აღორძინებული იყო. ამ გარემოებამ იგინი საკმარისად დააწინაურა, ეს დაწინაურება მათ მერმისისთვისაც კარგად დაეტყოთ, დღესაც კი სადაც სცხოვრებს სოფლოვდ ამ გვარის ხალხი, ყველგან იგინი აღორძინებულ არიან მეურნეობის და სოფლის საქმეებში. მაინც ასეთს საქმეებში ქართველის წარმატება არ უნდა იყოს უცხოვდ, რადგანაც ქართველი ერთ მეურნეობის ნაწილში თავ-დადებულ მშრომელთა რომაელთ და ელინთ ძველ მწერლებთაგანაც არიან შენიშნული. იგინი ჩვენ „გეორგიანს“ გვიწოდებენ და ეს წოდება მათგან ბურს ენაზედ „მიწის მუშაკს“ ნიშნავს. უნდა მოგახსენოთ, რომ აქ ჩვენს ფაქტად მართლდ ზუბალაშვილების გვარს ვასახელებთ, თორემ რაც შეეხება ამას, ქართველთ წინაშე, ესკი საზოგადოდ იყო და როგორც ზუბალაშვილები, ისევე სხვდ ქართველნიც იყვნენ ცხოვრებით და მეურნეობით დაწინაურებულნი.

ჩვენის მეფობის დროის ქართველებზედ ამის უარს ვერავენ იტყვის. იგინი, მართალია საყოველთაოდ ბრძოლაში იყვნენ დაბანდებულნი და მთელის აზრის მაჰმადიანთ წინაშე

სამეფოს იფარავდნენ, მაგრამ მათ გარდა, შთებოდა ისეთი ნაწილიც, რომელსაც სოფლის მევენახეობა და მეურნეობა წინ მიჰყავდათ, ამისთვის იგინი არას იშურებდნენ, თვით სამეფოს დახმარებით მიუვალს ადგილს გაჰყვანდათ არხები, აკეთებდნენ ხიდებს და მით აძლიერებდნენ ქვეყნის საქმბევს. ამათ დროის გაკეთებულ ხიდებს, არხებს, ნავენახარებს, მარნეულობას და ქვევრების სიმრავლეს განცვიფრებაში მოჰყავსთ თვით დღევანდელი ევროპის მსწავლულთ მოგზაურები. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენის მეფობის და გამგეობის დროს, საქართველოში, ქართველთ შორის, არც ისეთი ბოგანო ერი (пролетарія) იყო, რაც მაშინ სხვა ქვეყნებში არსებობდა. ქართველთ შორის ყველას თავის ქოხი ჰქონდა, თავის მიწა, მამული, მშვიერი არავინ კვდებოდა თვით „გლახაც“ რომ გდომნოდათ, საქართველოში; ქართველთ შორის, ქართველ გლახას ხსენებათ ვერ ნახავდით, საქართველოში „გლახები“, ერთ თავათ, სომეხნი, აისორნი, თათარნი და სხვა ტომის ერნი იყვნენ.

ასეთი გახლდათ წარსული ჩვენის სამშობლო ქვეყნის და მიტომ ნურავის ეუცხოვება ის გარდმოცემა, რომ ზუბალაშვილების გვარს აღორძინებით და სოფლის საქმეთა წარმატებით, მოვიხსენებთ. აქ რაც ზუბალაშვილებზე ითქმის, იგივე ითქმის მთელ საქართველოს წარსულ დროთა ქართველებზედ. ზუბალაშვილთა გვარი მხოლოდ საკრებულო სარკვა და მასში ნათლად სჩანს ჩვენი წარსულის დიდება, სამეფოს მფარველ მეომართა ის მხნეობა, რომ 1455—1801 წლამდე გმირულად იბრძოდნენ. სომხების, ბიზანტიის, ქალდიის, სლავიანთ ტომების მსგავსად 400—700 წლის წინეთ კი არ დაეცნენ, არამედ მეფობა მეცხრამეტე საუკუნემდე შეინახეს, მერე თვის ნებაუფლებით 1801 წლიდან რუსეთის იმპერიას დაუკავშირეს. ზუბალაშვილების გვარის ისტორიაში მჭიდროთ არის დაკავშირებული იმ ქართველთა ისტორიული მოძრაობა; ამაგი, შრომა და პატრიუსტების ხსოვნა; რომელიც მიწის ნიადაგს და ბუნებას მკაცრად ებრძოდა და მით იფარავდა თავის ქვეყნის

მოთხოვნილებას და არსებობას. ასე იყო ჩვენი ერის საქმე, ასე არსებობდა მისი სამოქალაქო წესები, თორემ მერწმუნეთ, რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენც ისევე ავიგვებოდით დედამიწის პირიდან ძველადგანვე, როგორც ეს სხვებს მოუვიდათ.

როგორც ვსთქვით, ძველად, ზუბალაანთ გვარის წევრნი ქართლში სცხოვრებდნენ, ხოლო სულ ძველის ძველად-კი საღმოსახლეობდნენ, ამის შესახებ არაფერი სჩანს, არც ვიცით სინამდვილით, თუ ამათ პირველ ყოფილი სამშობლო საბინადრო სოფელი საქართველოს რომელ კუთხეში იყო და სადა აღორძინდნენ ამ გვარის წევრნი. საშუალო საუკუნემდის ესენი სცხოვრობდნენ სოფ. ხეთს, გორის მაზრაში. ვახუშტის თქმით სოფ. ხეთის დაარსება მეტად ძველს დროს ეკუთვნის; საშუალო საუკუნეების შემდეგ ესენი პირველად ცხინვალში სჩნდებიან, მერე XVI საუკ. ქართლის სოფლებში და XVII საუკუნის ნახევარს ქ. გორს ამავე საუკუნის ნახევარს, ჩვენის ისტორიის მწერლობის ასპარეზზედ რამდენიმე პირიც სჩნდება ზუბალაშვილების. ესენი ძველად იწოდებოდნენ ზუბაშვილებად და არა ზუბალაშვილები, ეს ამათ XVII საუკ. ეწოდათ, მას შემდეგ რაც იგინი ახალციხეს კათოლიკობას დაუკავშირდნენ და მერე ქართლს გადმოსახლდნენ. კათოლიკობას რამდენიმე წევრი დაკავშირებია. XVI საუკუნის ნახევარს, ქართლში, ზუბალაშვილების სახლიკაცების ერთი ოჯახიც დაკავშირებია კათოლიკობას, ხოლო ესენი, როგორც ძველადგანვე, ქართლში მოსახლენი თავიანთ ძველი გვარი არ შესცვლიათ და თვით XVIII საუკუნის ნახევრამდე, ეს კათოლიკენი ზუბაშვილებათ არიან მოხსენებულნი, ზუბიაანთი მაგალითებრ: 1740 წლიდან რამდენიმე კათოლიკე ზუბაშვილი და ზუბიაანთი მოიხსენებიან და 1751 წლიდან სჩანს ელენე ზუბიაანთი, მარიამი, მოსე და სხვანი. ზოგს ძველ წიგნებში, ეს გვარი სხვა და სხვა ნაირათაც არის გადაკეთებული, მაგრამ, ყველა ამ გარდაკეთებულ, ანუ გადასხვავებულ სახელწოდებას ცხადათ ეტყობა, რომ იგინი ერთის გვარიდამ უნდა იყოს გარდაკეთებული, სიტყვის ფესვი ერთია.

სხვა და სხვა ხელთ-ნაწერ ცნობებს გარდა, ერწო თიანეთის ზუბაშვილები მოხსენებულნი არიან 1670 წ. *) ერწო თიანეთის ზუბაშვილების ბეჭდითი ცნობა ჩვენს ისტორიულს მწერლობაში მარტოდ ამ დროს შეეხება. რაც შეეხება ამ გვარის ბინადრობას, ეს-კი, მეტად ძველი უნდა იყოს. კარგად სჩანს, რომ ამ გვარის წევრნი ძველადგანვე მრავლად ყოფილან, რადგანაც ეს, როგორც ვსთქვით, მათი რიცხვი ადრიდგანვე მოეფინენ ერწოს, თიანეთს, ქართლს, თფილისს, ახალციხეს, აწყურს, ოცხეს, ხიზაბავრას, ასპინძას, ახალშენს, ქუთაისს, სამეგრელოს, კახეთს და სხვაგანაც, ზოგს ალაგს კი მოისპნენ. ქართლში მცხოვრებ ზუბალაშვილების შესახებ დარა ჩენილია კიდევ შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები ზირველად ცხინვალში სცხოვრობდნენ, იგინი შთამომავლობენ ცხინვალში მცხოვრებ ქართველთ ისრაელთაგან, მათი ისრაელთაგან და ქრისტიანთაგან გადასვლა ეკუთვნის იმ დროს, როდესაც საქართველოში ისრაელთა შერის საერთოდ მოხდა ეს და რაცა კანსნელთ, ხოფელთ, ბოდელთ, მცხეთელთ და სხვათა ებრაელნი ქრისტიანთას დაუკავშირდნენ, ე. ი. IV საუკუნეში: ამაზედ უგვიანეს, საქართველოს ისრაელთა შორის, ეს არ მომხდარა, მაშასადამე ასე და ამ გვარათ, თუ მართალია მაშინ მათი ქრისტიანობასთან დაკავშირება, ერთობ უძველესს დროს მომხდარა, პირველ საუკუნეებში VI საუკუნემდე.

რაც შეეხება ზუბალაშვილების გვარის წევრთა მოხელეობას, იგივე გარდმოცემა გვაუწყებს, რომ ცხინვალში მცხოვრებნი ზუბალაშვილები ძველადგანვე ვაჭრობას მისდევდნენ, აღებშიცემა მათ მამა-პაპათა საკუთრება იყო. რაც შეეხება მართლმადიდებლობიდან კათოლიკობაზედ გადასვლას, ესეც ცხინვალში მოხდა ლათინის წესის რიგის პატრებისაგანაო. ძველად ცხინვალში კათოლიკების რიცხვი დიდი იყო, მათ აქ თავიანთი საკუთარი სალოცავიც ჰქონდათ, სალოცავს ყოველთვის რომილამ მოსული მოძღვარნი განაგებდნენ. შემდეგ დროში,

*) საქართველოს სიძველენი, ტომი პირველი, გვ. 416 ტფ. 1899 წ.

ცხინვალში კათოლიკეების საქმე ვერ წავიდა კარგათ, თორემ იქ, ძლიერ ბევრი დაუკავშირდებოდნენ კათოლიკობას და ცხინვალში კარგი ეკკლესიაც გაშენდებოდაო: ეს ცნობები მოვიყვანეთ აქ, როგორც ხალხში არსებული, თორემ, რაც შეეხება მისს სინამდვილეს, ამაზედ-კი, გარდაწყვეტით ვერას ვიტყვით- ამას ჩვენ მიტომ მოგახსენებთ, რადგანაც ეს ზეპირ ცნობები მხოლოდ ქრისტიანებშია დაშთენილი. ამ გვარის შესახებ, ცხინვალის ქართველთ ისრაელებში ცნობები ვიკითხეთ და მათში არც ამ გვარის რამე ბიოგრაფიული ცნობა აღმოჩნდა და არც მეგვარეები. ვინ იცის, იქმნება ცხინვალის ისრაელთ შორის, აღმოჩნდეს ისეთი გვარი, რომელსაც ამ გვართან რამე მსგავსება ჰქონდეს, ხოლო ნათესავობის-კი არა ექმნეს-რა. ცხინვალის ქართველ კათოლიკეების შესახებ ვიტყვით, რომ XVII საუკუნის დამლევს, იქ მართლაც მრავალნი ყოფილან, ხოლო პატრი გიორგის სიტყვით 1765 წ. იქ სულ ოცი კაცი ყოფილა, ამ კაცების გვარი დასახელები(ც-კი ვიციით**).

ზემო ქართლში დაშთენილია კიდევ შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები მესხები არიან, ძველადგანვე იგინი მესხეთში სცხოვრებდნენ, მესხეთიდან ქართლში გადმოსახლებულან, შემდეგ დროებში, ისევ მესხეთს გადასულან და ახალციხეს, ქვაბლიანს, ოცხეს, ჯავახეთს და ბორჯომის ხეობაზედ, სოფ. აწყვერს დასახლებულან. აწყვერში მცხოვრებთ ზუბალაშვილებს ძველადგანვე ვაჭრობა დაუწყევიათ, ზოგნი მათგანნი სავაჭროდ კოსტანტინეპოლსაც წასულან. ასეც ამბობენ:

„ზუბალაშვილები ოცხელები არიან, იგინი ოცხიდან გასულან და დასახლებულან ახალციხეს, მერე აქედამ გასულან და მოფენილან მთელს საქართველოს კუთხეებში. მიზეზი გარდასახლებისა, ოსმალთ დევნა ყოფილა, ამავე დროს გარდა-

*) ქართლის ცხოვრება, I ნაწილი. გამოც. 2899 წ. ტფილისი.

**) იხილეთ გორის ეკკლესიის კონდაკი. შედგენილი VXIII საუკუნეში.

სახლებულან ოცხილამ დიდი ძალი ქართველობა. ქართლში დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემაც, რომელიც სრულს ქეშმარიტებას შეადგენს და ამ ქეშმარიტებას ისტორიული და ეთნოგრაფიული ცნობებიც დაამტკიცებენ.

ცხინვალის ზემოთ, ჯავის ხეობაზედ, არის ერთი სოფელი, რომელსაც სახელად ხეთი ეწოდება. ამ სოფელში ძველადგანვე სცხოვრობდნენ ზუბალაშვილთა წინაპარნი. ზუბაშვილები ძველადგანვე თავისუფალ გლეხ-კაცებათ ირიცხებოდნენ, ანუ სახასო (Государственный) გლეხებათ; მათში ბატონყმობა ძველადგანვე არ არსებულა. კახეთში—ქიზიყს, ქართლში—ამ ხეობას და ლივანში—მურღულს ძველადგანვე სრული მამულის საერთო მფლობელობა არსებობდა, ამათში, გლეხნი ყველანი მიწის პატრონები იყვნენ. ეს იყო მიზეზი, რომ სოფ. ხეთში, ზუბალაშვილების წინაპარნი ძველადგანვე ისე გამრავლდნენ, რომ შემდეგ მათ საკუთრებათ ერთი კაიტყეც შეიძინეს და სოფელშიაც ერთ კუთხეს. ანუ უბანს, „ზუბანთ უბანი“ ეწოდა. ნელ-ნელა აქ ესენი ისე გამრავლდნენ, რომ უკანასკნელ რამდენიმე წევრთ გორისკენ გარდმოსახლებულთ აღებ-მიცემის საქმეც კარგად წასვლიათ.

დრო, ზუბალაშვილების გორისკენ გადმოსვლისა, ანუ გადმოსახლებისა, არ არის აღნიშნული. ჩვენის ფიქრით, ეს გარდმოსახლება უნდა მომხდარიყოს XVI საუკ. ნახევარს „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულია ამ გვარის მინაგვარი სახელი „ზუბეიდალ-ბეღლადი“ დალისტნისა. *) ამბობენ, რომ დალისტანშიაც არიან ამ გვარის წევრნი. ესენი, ძველადგანვე უნდა იყვნენ იქით გადასულნი ერწო თიანეთიდგან, ეს მით უფრო შეიძლებოდა, რადგანაც ერწო თიანელ ქართველთ ძველადგანვე ჰქონდათ ბრძოლა ლეკებთან, ესენი ყოველთვის ვაჟაკურათ ებრძოდნენ მათ და ხშირათ ტყვეობაც იცოდნენ. რაც შეეხება ზუბალაშვილების ძველს წინაპართ მეგვარეებს, ესენი საკმარისად გმირი მეომარი ხალხი ყოფილან, ვაჟ-კაცი,

*) ქართლის ცხოვრება, II ტ. გვ. 407. პეტერბურგი 1850 წ.

ხელის შემართებელი. შესაძლებელია, რომ ამ გვარის ვინმე მემართაგანი ოდესმე დაღესტანში ტყვედ ჩაუვარდათ და მისგან მოშენდა იქ ეს გვარი. არის ასეთი ცნობაც, რომ სულ ძველად, რამდენიმე წევრნი ამ გვარისა, კავკავისკენაც გარდასახლებულან, მემრე იქილამ რუსეთს, რუსეთილამ საქართველოში აღარ დაბრუნებულან. ამ გარდმოცემას ახალ-ციხეში დაშთენილი ზეპირ-ამბებიც ამტკიცებს. ამას ჩვენ ქვემოთ მოვიყვანთ.

თბილისში, გორში, ცხინვალში და სხვაგან დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები ქართლში მცხოვრებ ოსთა შთამომავალნი არიან. იგინი ძველადგან ცხინვალს სცხოვრებდნენ, მერე გორში გადმოსულან, გორში მათ ვაჭრობა დაუწყვიათ, მეფეების დროს საკმარისად წინ წასულან, მერე გორილამ თბილისში გადასახლებულან, თბილისშიაც კარგად წასვლიათ საქმე. მერე სხვა ქვეყნებშიაც დაიწყეს მგზავრობა და ვაჭრობა. ძველად მთელს ქართლს, სამცხე-საათაბაგოს და თბილისს ერთს ქართველ კაცს ვერ ნახავდით, რომ მას ზუბალაშვილების გვარის ამბები არა სცოდნოდა. ყველა ლაპარაკობდა სხვა-და-სხვა ცნობებს; ნამეტურ, ამ გვარის წევრთა კათოლიკობასთან დაკავშირების შესახებ. მეორე: თბილისში ამათ დიდი ხმა და გავლენა ჰქონდათ, რამდენსამე აღაგას სახლები, სავაჭროები, ფართო ალებ-მიცემა და მასთან კაი ქარხნებიც, სადაც თბილისის ხალხი მრავლად მუშაობდა. 1830 წ. თბილისში გახსნილ „ქართულ შაქრის“ ქარხანამაც დიდი სახელი შესძინა ამათ და ყველიზედ მეტი-კი უფრო ის იყო, რომ ამათ საპატიო ხსენება ქართველთ მეფეების დროდგანვე ჰქონდათ მოპოვებული და ხალხში დამსახურებული.

II

XVI საუკუნის დასაწყისს, ოსმალთ და სპარსთა სამუდამოთ გარდასწყვიტეს საქართველოს დამორჩილება. მათი პოლიტიკა შემდეგს დასკვნას დაადგა: სპარსეთს უნდა დაეჭირა ქართლი*) კახეთი, სამხრეთ საქართველო და სამცხე-საათაბა-

გოს ერთი ნაწილი თრიალეთამდე. ოსმალეთს უნდა დაეჭირა-
ნაწილი სამცხე-საათაბაგოსი, აფხაზეთი, ჭანეთი, სამეგრელო,
ე. ი. მთელი იმერეთი ქართლის საზღვრამდე*) ამ ჰაზრით
დაეცნენ ქართლ-კახეთს სპარსნი, იმერეთს ოსმალნი, მაგრამ
მათ ვერა გააწყეს რა და განძრახული პოლიტიკის გეგმაც შეეც-
ვალათ. სპარსელებმა განზრახვას თავი გაანებეს, საქართველოს
მხოლოდ დრო და დრო ასაკლებ კუთხეთ სთვლიდენ, მისს
საყოველთაოდ დამორჩილებას არ ნატრობდნენ. ოსმალეთმა
კი აღრვევ გარკვეულს განძრახვას თავი არ გაანება. და ისუ-
რვა მთელის დასავლეთ საქართველოს და იმერეთის დაპყრო-
ბა. ამაობაში მოახლოვდა XVII საუკუნის დამდეგიც, დადგა
ეს საუკუნეც და ქართველთათვისაც დადგა დიდი „შავი დღე-
ება“, ანუ ხანა საქართველოს ერის მოსპობისა, საქართვე-
ლოს ევლინებიან მრისხანე შაჰაბაზი და სხვანი. ხდება ქარ-
თველთ უბედური ემიგრაცია, სპარსეთში მიჰყავთ 120 ათასი
ქართველი, ქართველთ მეთრობებმა ამ ბედ-შავ საუკუნეს
„შავი დრო“ უწოდეს. ხალხმა აუარებელი ლექსები შეადგინა:

„ნუგზარ ერისთვის დროსაო,

სისხლის წვიმების დროსაო“.

„შავთა დროთ ვერა შეცვალეს,

მის გული ანდამატისა“.

იგივ მხნე, იგივ მღერალი,

მოყვარე თავის მიწისა.

ოსმალთ მოქმედება საქართველოს წინაამდღე უფრო
მრისხანებით იყო გარე მოცული. 1600 წ. მათ უკვე სასტი-
კათ დამორჩილეს დასავლეთ-სამხრეთ საქართველო. ამ კუთ-
ხეში მაშინ ქართველთ ცამეტი ეპარქია ირიცხებოდა და ქარ-
თველობაც იქამდე გამრავლებული იყო, რომ მარტო ახალ-
ციხის კუთხისკენ ქვაბლიანიდამ ჯავახეთამდე ერთი მილიონი
ქართველობა სცხოვრებდა. ყველა ეს ხალხი ოსმალთა 1630

*) ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ ან. ფურცელაძისა.

წლიდან 1805 წ. მთლად გაათათრეს; ამ გაათათრებულებში თვით ზუბალაშვილებიც მოჰყვნენ, ასპინძას 1771—80 წლებამდე. ოსმალთა, თუმცა ნახევარი საქართველო დაიპყრეს და ქართველებიც გაათათრეს, მაგრამ საქართველოს სამეფოს და საყოველთაოდ მოსპობა-კი ვერ მოახერხეს. ეს იყო მათი დარდი და ვარამი, ამისთვის უკვნესდათ გული. 1626 წლიდან ოსმალთა ათაბაგობა მოსპეს და ფაშობა განაწესეს; სამცხე-საათაბაგოს გაათათრების შემდეგ მათ უანიზრახეს თბილისის დაქვრაც, უფრო იმ ჰაზრით, რომ საქართველო დალისტანთან დაეკავშირებინათ, თფილქსში ოსმალოს ფაშა დაესვათ და მეორე მთელი საქართველოც გაეთათრებინათ. ამ ძალოვნების გასამტკიცებლათ, მათ უმთავრესს იარაღათ, ბორჯომის ხეობიდან ქართლში შემოსევა დაინახეს საჭიროდ, გორის აღება და მერე ამის საშუალებით ფეხის განმტკიცებაც. ამას ესენი მით უფრო ფიქრობენ, რადგანაც მათ, ვიდრე სამცხე-საათაბაგოს ვასალური ავტონომია არ გააუქმეს, ქართველნი არ გაათათრეს და მათში ისლამის ფანატიზმი არ განავრცეს, მიუხედავად მათ იქ ფეხი ვერ გაიმაგრეს.

ოსმალნი შეუდგნენ თავიანთ გეგმის შესრულებას. სპარსთაგან დაუძღურებული საქართველო ჯერ არ გამავრებულიყო, შაჰაბაზისაგან ნამოქმედარ დესპოტიზმის ნიშნები აქა იქ კიდევ ეტყობოდა, ქართველნი და საქართველო ცოტ-ცოტად ღონივრდებოდა, ყველაფერი ფეხს იდგამდა და ამ საბედნიერო წარმატების დროს, უცბად, მალულად 1610 წ. ბორჯომის გზით ოსმალთა გამოვლეს ქვიშხეთი, მოულოდნელათ გორს დაეცნენ. დიდი და მოულოდნელის ბრძოლის შემდეგ გორის ციხე აიღეს. თქვენ ვერ წარმოიდგენთ იმ სამწუხარო მოვლენას, თუ ქართველთათვის რა იყო გორის ციხის აღება, იგი იყო ნიშანი მთელი ქართლ-კახეთის დაპყრობის ტრაპიზონიდან ყარსამდე, თრიალეთამდე და ბათუმამდე. მთელი და-

*1 ქართლის ცხოვრება II ტ. პეტერბურგი 1850 წ.

*2 ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ ან. ფურცელაძისა 1898 წ.

სავლეთ საქართველო ლაზისტანით, ოსმალთ სამფლობელოს¹ შეადგენდა, იმერეთიც დაიმორჩილეს და მოხარკეთ გახადეს; დარჩა მარტოდ ქართლ-კახეთი, ამ ორი კუთხის გაუქმება და მთელის საქართველოს თათრის მსხვერპლად განცხადება ერთი იქმნებოდა. გორი აიღეს, ფეხის გამაგრებას აპირებდნენ, მერე აქედამ თფილისსაც აღვილათ დასცემდნენ. გორის აღებას ქართლ-კახეთისათვის ისეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც დრეპერის სიტყვით, ბიზანტიის იმპერიის დამხობა და ტრაპიზონის, ანუ კოსტანტინეპოლის აღებას*).

ოსმალეთის ასეთი განძრახვა ქართველთაც კარგად იცოდნენ, უამისობა მათგან არც შეიძლებოდა, რადგანაც ოსმალთ ხონთქარმა ერევანიც აიღო, ერთი ქართლ-კახეთიღა აწუხებდა. გორის ახლოს იქმნა ქართველთ საერთო კრება, მათ გარდასწყვიტეს პირისპირ ოსმალთან შეხება, სასტიკი ბრძოლა; გორიღამ ოსმალთ სრულიად განდევნა, მით სამშობლო ქვეყნის განთავისუფლება. შაჰაბაზის და შაჰთამაზის ბრძოლის დროის კვალად ქართველთათვის დადგა შავი დღეებო „სისხლის წვიმების დრო“, ქულზედ კაცის დაძახება. ძლიერ მოკლე დროის განმავლობაში ქართლში მოგროვდა საუკეთესო ლაშქარი ქართველთა, საუკეთესო ვაჟ-კაცი და მეომრების, რომელთაც პირისპირ შეეძლოთ შეხება და ნატვრის აღსრულება, საყოველთაოდ მით სამშობლო ქვეყნის განთავისუფლება.

ამ საუკეთესო მეომარ გმირებშივე ერივნენ დღევანდელ ქართველთ კათოლიკეთ ზუბალაშვილების წინაპარნი.

დანიშნულ დღეს, ქართველთა და ოსმალთ დაიწყეს ბრძოლა. გორის ფაშას დიდი ძალი მოეშველა აზრუმიდამ და ტრაპიზონიღგან, ამათვე შევლოდნენ დალისტენიცი იგინი სასტიკათ იბრძოდნენ, მაგრამ უკანასკნელთა, შაინც ვერა ვააწყეს-რა, ქართველებმა სძლიეს, გორიღამ დასძრეს და ისე განდევნეს, რომ ქალაქს და სოფლად ერთი ოსმალთ კაციც.

*) Исторія умственнаго развитія Европы, Дрепера 1866 г.

კი არ დასტოვეს; ოსმალეთის ჯარი ქვიშხეთამდე მირეკეს, მერე აქედგანაც დასძრეს და ბორჯომის გზით აწყვერამდე მირეკეს. აქედგან ახალციხისკენ უნდა წაეყვანათ, ახალციხეც უნდა დაეჭირათ, მაგრამ ეს ველარ მოუხდათ. ოსმალთ აწყვერში გაიმაგრეს ფეხი და ქართველნი უკუ იქცნენ. ოსმალთა ამ ომში დიდი ძალი განძეულობა დაკარგეს, დიდი ძალი ჯარის კაცნიც დაეხოცათ. ყველა ამის სანაცვლოთ მათ ქართველთაგან მხოლოდ რამდენიმე ტყვე იპყრეს ხელთა და ზოგიერთ ალაგას ქართველთ სოფლები და ეკკლესიები დასცარცვეს. ამავე დროს ეკუთვნის აწყვერის დიდი ეკკლესიის გაქურდვა და შემუსვრაც, რომლის შთენიც დღესაც იხილვება.

ქართველთ მეომარ ტყვეთ წაყვანილებში, სხვათა შორის ერივნენ რამდენიმე მეომარი ვაჟ-კაცი ქართლელთ ზუბალაშვილებისა. საუბედუროთ, ოსმალთა, ტყვეთ სულ საუკეთესო ქართველთ მეომრები ჩაუვარდნენ ხელში, მათ ეს მეომრები ახალციხეს გადაიყვანეს, იქ დააპატიმრეს, მერე, ოსმალში უპირებდნენ გარეკვას, მაგრამ საქმე ისე არ მოხდა; ქართველთა და ოსმალთა ომის გათავების და მორიგების შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ ახალციხელთ ქართველთ კათოლიკეთა, მათ მოძღვართა და მართლ-მადიდებელთა ციხეში პყრობილ ტყვეების საქმეებს დიდი ყურადღება მიაქციეს. განიძრახეს მათი დახსნა, ამისთვის ერთმანეთში ფულიც მოაგროვეს და როცა ოსმალთ მეომრები ციხილამ გამოიყვანეს და ოსმალისკენ წაყვანას უპირებდნენ და იქ დაყიდვას, მაშინ მათ შეევაჭრნენ ახალციხის კათოლიკეთ მოძღვარნი; ყველა ტყვეები დაიხსნეს და გაანთავისუფლეს. ამ განთავისუფლებულეებშივე მოჰყვნენ ზუბალაშვილები. განთავისუფლებულეები პატრების მფარველობის ქვეშ იქმნენ შესულნი, ამათ სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდათ.

განთავისუფლებულის ტყვეების ზოგნი მაშინათვე ქართლში დაბრუნდნენ, ზოგნი-კი იქ დარჩნენ. პატრების მფარველობის ქვეშ შესულნი, ახალციხეში მოეწყვნენ ცხოვრებასა,

იქ დამკვიდრდნენ. სწორეთ ასეთ პირებში რეულან ზუბალა-
შვილებიც. ახალ-ციხეში მყოფ ქართველ კათოლიკოს მღვდლე-
ბმა დიდის სიბრალულით დაუწყეს მზერა, დიდ დახმარებას,
დიდ მფარველობას აძლევდნენ, ყველაფერს საქმეში წინამ-
ძღვრათ ევლინებოდნენ. როგორც ეს მოძღვარნი პატრონობ-
დნენ და მფარველობას უჩენდნენ დაჩაგრულ გმირებს, ასევე
კიდევ ესენი უმზერდნენ მათ, ყოველ მათს სიტყვას დიდის
პატივის ცემით უმზერდნენ, რასაც-კი მათ მოძღვარნი ეტყო-
დნენ, იგინი მას მაშინათვე უაღრესად ისმენდნენ, გულში ინე-
რგავდნენ. კათოლიკის სუფთა მოღვაწე ბერებმა მათზედ ისე-
თი დიდი ზეგავლენა იქონიეს, რომ უკანასკნელ მათში კა-
თოლიკის სარწმუნოებაც შეიტანეს, კათოლიკობის გავრცე-
ლებისათვის მოძღვართ არაფითარი ოსტატობა არ უხმარიათ.
თვით ქართველთ სარწმუნოებრივი მდგომარეობაც ისეთ პირ-
ობებში იყო მოთავსებული, რაის გამო მათში კათოლიკობა,
როგორც ქრისტიანთ სარწმუნეობა საჭიროც იყო, ამის მიზე-
ზსაც მოგახსენებთ:

ახალციხეში, მართლ-მადიდებელთ ქართველთ საკუთარი
ეკკლესია ძველადგანვე მოესპოთ. 1630 წ. სულ იქმნა შემუ-
სვრილი, ახალციხის დიდი ეკკლესია ჯამეთ იქმნა გადაკეთე-
ბული. როგორც ისტორიით ვიცით, ახალციხეში კათოლი-
კობა ძველადგანვე იყო აღორძინებული, თითქმის იმ დროდამ
როცა იგი საქართველოს კუთენილებას წარმოადგენდა*). აქ კა-
თოლიკობა XII საუკ. დასაწყისიდან სჩანს. ეკკლესიას გარდა,
ქართველთ არც მღვდლები ჰყვანდათ და აბა მაშ რა უნდა
ექმნათ, სალოცავად კათოლიკის ეკკლესიებში დადიოდნენ,
მფარველობას კათოლიკის ბერები უწევდნენ, მათთან დადიო-
დნენ და ლოცულობდნენ, ზიარებას მათგან ღებულობდნენ,
ერთი სიტყვით, სულიერათ და ხორციელათ, სულ მათ ეკუ-
თვნოდნენ და აბა სარწმუნოების მხრითაც რაღა დაუშვებდა
რომ მათ არ დაკავშირებოდნენ. ამ დაკავშირებას, პირველად

*) წერილი ვინმე მესხისა „მოგზაური“.

ხელს უწყობდა კათოლიკის მღვდლების მხნე ადამიანური
ვოქმედება და ხალხის სიბრაღული, მეორე კიდეც, რომ ოს-
მალის მთავრობა და სასულიერო წოდება ქართველობას და
მართლ-მადიდებელ სარწმუნეობას სასტიკად სდევნიდა და მე-
სამე კიდეც და უმთავრესად ის გახლდათ, რომ ახალციხის
მართლ-მადიდებელ ქართველთათვის საჭირო იყო ეკლესია,
ქრისტიანური ლოცვა და ამის მოპოვების სახსარი-კი მათ არ
ჰქონდათ. ამიტომ იგინი ნატვრით დაუახლოვდნენ კათოლიკ-
ის სარწმუნოებას და მალეც აღიარეს იგი დიდის სიამოვნე-
ბით. სწორეთ ამ ახალ მალიარებელთ შორის ერივნენ ზუბა-
ლაშვილების რამდენიმე წევრიც, ამ პირთა კათოლიკობას-
თან დაკავშირება, ზედ მიწევნით 1620 წლებს მიეწერება. შე-
იძლება, ერთი წელიწადი, ან აქით იყოს, ან იქით, ხოლო
არა 1625 წელზე უგვიანეს არ მოხდებოდა, რადგანაც 1670
წლებში ზუბალაშვილები უკვე კათოლიკის სარწმუნეობაში
მტკიცე მალიარებლათ სწნდებიან; მათში კათოლიკის წესები
იმ სისუფთავით და აღსავსებით არის დანერგილი, რაც 20,
40 და ან 50 წელიწადშიაც კი იშვიათად დამკვირდება და
დაინერგება. რომელიმე ოჯახის წევრთა კრებულში, რომელ-
ნიც-კი ერთი სარწმუნეობიდან მეორეზედ გადასულან და ახა-
ლი სარწმუნეობის წესები შეუსწავლიათ.

კათოლიკე ზუბალაშვილები დამკვიდრდნენ ახალციხეს
და იქ პატრების მეოხებით აღებ-მიცემაც დაიწყეს, ამათვის
ეს არც უნდა ყოფილიყო ძნელი, რადგანაც იგინი იღებ-
მიცემას ძველადგანვე იყვნენ შეჩვეულნი. ახალციხეში მათ-
თვის მარტოდ თანხა იყო საჭირო. თანხა და ნდობა კათო-
ლიკის მღვდლებმა მოუპოვეს და ახალციხის ქართველ კათო-
ლიკეთ მოწინავე კაცებმა: ქეთხუდებმა, იშხანებმა და აღლა-
რებმა. ჩვენ და საუბედუროთა ოსმალთა გაძლიერების შემდეგ,
ახალციხის მცხოვრებთ ქართველ კათოლიკეთ დიდის ოჯა-
ხის შვილებს, ასეთი თათრული სახელები ეწოდათ. რა გაე-
წყობა, ამიტომ ჩვენ ნუ შეგვრისხავთ, რომ ჩვენც ამ სახელებს
ვხმარობთ აქ, როგორც ეს მათ ოსმალთაგან ეწოდათ და რაც

იქმნება. არც იმ დროის ქართველთ მოსწონდათ ვინ იცის, მოგახსენებათ, რომ ძალა აღმართსა ჰხნავსო, თუმცა ძველად გან ისიც არის ნათქვამი, რომ ხან აღმართი ხნავს ძალასო, აღებ-ბიციემაში ზუბალაშვილებმა საკმარისი ნიჭიერება გამოიჩინეს, იგინი მალე დაწინაურდნენ, პატრების ვალიც მალე მოიცილეს და კერძო კაცებისაც. ქონებით და მის, შესაძენის ხერხითაც უფრო მოიქარგნენ, მალე იგივე შემცნეულ პირებთან გამოცხადდნენ, მთელს ახალციხეში იგინი ცნობილ იქმნენ.

ვაქრობაში რა-კი მათ ფეხი გაიმაგრეს, მერე ახალ-ციხიდან მათ სხვა და სხვა სოფლებშიაც დაიწყეს მოგზაურობა და აღებ-ბიციემის გამართვა, მაგალითებრ: ესენი დადიოდნენ ოცხეს, ჯავახეთს, ქვაბლიანს, არტაანს, შავშეთს, ართვინს, აქარას და ყველგან ვაქრობდნენ სოფლებში, ცოცხლად მიჰყვანდათ თავიანთ საქმე. ამათ სოფლად გაჰქონდათ ყოველნაირი საქონელი და იქ ფულს გარდა, ამ საქონელს სხვა და სხვა სოფლის ნაწარმოებზედაც სცვლიდნენ, და მერე ამ სოფლის ნაწარმოებს ქალაქ ადგილებში ასაღებდნენ. ვაქრობის მხრით ზუბალაშვილებმა თავიანთი ნაბიჯის ხსოვნა დასტოვეს და ხსოვნას გარეშე, ასპინძას, ხიზაბავრას, აწყვერს, ახალციხეს და სხვა კუთხეებში მამულებიც მრავლად შეიძინეს ისე, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, ასპინძაში მცხოვრებ ვაქარ ზუბალაშვილების მამულების მხრით თვით მებატონეთაც-კი ირიცებოდნენ და მასთან მეტად შეძლებულათ და ცოცხალ ენერგიის მექონეთ. რაც დრო გადიოდა, მით ზუბალაშვილების ოჯახთა წევრთა რიცხვიც მატულობდა და ნელ-ნელა, მის მეოხებით, წარმოებაც უფართოვდებოდათ. გაფართოვება ისე წავიდა მათში, რომ უკანასკნელთა შთამომავალთა სამცხე საპარაბაგოს გარდა, მოგზაურობა და ვაქრობა ქართლშიაც დაიწყეს, თავიანთი მამა-პაპეული კუთხეც გაახსენდათ, ქართლშიაც გზდმოვიდნენ, ქართლიდგან სხვა კუთხეებსაც დაუახლოვდნენ, მაგალითებრ თბილისს და სხვა პატარა ქალაქებს. ქართლში საბინადროთ მათ გორი ამოირჩიეს, გორში გაიკეთეს ბინა და იქ დაიწყეს აღებ-ბიციემა და მხნეთ წარმოება.

ქართლი—ზუბალაშვილების მშობელი კუთხეა, აქ უცხოვრიათ მათ წინაპართ, მათ მშობელთ, თავიანთი სამშობლოს მფარველობისთვის ხშირად სისხლიც უღვრიათ. ხშირად მტერს პირისპირ უებმიან და ისე შეუენახავთ თავიანთი მეფობა, ვრი, ქვეყანა, ქრისტიანობა, ენა და მწიგნობრობა. ეს ხომ უტყუარი ქეშმარიტება გახლავსთ, ამას ამტკიცებს თვით იმ ზუბალაშვილების წევრთა ისტორიის ცნობებიც, რომელნიც ცხარე ბრძოლის დროს, საუკეთესო ვაჟ-კაცნი მტერთა ბანაკილამ იგდეს ხელში და თან წაიყვანეს, დააძაბუნეს, სამშობლო ქვეყნის ბრძოლას და უბედურობას შორილგან მშერდნენ, მაგრამ რას იზამდნენ, მტრის მახვილს ვერ გაექცეოდნენ, ბედს დაემორჩილენ, ბედმა იგინი ახალ-ციხეს გადასტყორცნა, მაგრამ იქ სხვაფერ დაუტრიალდათ საქმე, გარემოებამ გაუღიმა მათ, ტყვეობაში ცხოვრების გეგმა შეიცვალა, იგინი თავისუფალ იქმნენ; შემდეგ სხვა და სხვა ღირსებითაც დაჯილდოვებულ და ამაღლებულ და უკანასკნელ შეძლებითაც ჩენილნი.

ქართლში გარდმოსული ზუბალაშვილები, ყველამ სიამოვნებით მიიღო, მრავალთ გაახსენდათ ძველად, ანუ 50 წინეთ ქართლილამ ტყვედ წაყვანილთ ზუბალაშვილების ცნობები და მრავალთ ისიც იცოდნენ რომ ეს ტყვე ზუბალაშვილები ახალციხაში სცხოვრებენ, დაცოლშვილებულან და აღებმიცემას შესდგომიანო.

ქართლში ეს ყველამ იცოდა; გლახმა, მოქალაქემ, თავადმა, აზნაურმა, მღვდელმა და ბერმა. მიტომაც იყო, რომ ქართლში მოსულ ზუბალაშვილებს პატივით უმზერდნენ ყველანი საერთოდ და თვით ბატონიშვილებიც. ყველას ახსოვდათ ზუბალაშვილების ღვაწლი სამშობლო ქვეყნის წინაშე და მიტომაც მათ შთამომავლობას შესაფერის პატივითაც უმზერდნენ. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ ახალციხილამ ქართლში დაბრუნებული ზუბალაშვილები ისინი კი არ იყვნენ, რომელნიც ტყვედ ჩავარდნენ და თან წაიყვანეს ოსმალთა, არამედ მათი შვილები იყვნენ, რომელნიც, ვაჟრობის მხრით, მათ მამებს წინათვე ემზადებინათ, ქართლშიაც ეტარებინათ და ყვე-

ლასთვის კარგად გაეცნოთ. მშობლებს შვილებისთვის ბევრი რამ ცნობები ჩაენერგათ გულში და ბევრი-რამ ეუწყებინათ თავიანთ ცხოვრების და თავ-გადასავალის შესახებ. ეს ცნობა შთამომავლობას ისე გაუმტკიცდა გვამში, რომ უკანასკნელ სამუდამო საცხოვრებელ ბინათაც კი თავინთ წინა-პართ კუთხე გაიხადეს, იქ ინატრეს დამკვიდრება, წარმოების გაფართოვება და ცხოვრება.

ზუბალაშვილებს ოსმალეთიდგან და ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოდამ ქართლში, თფილისში და შემდგომ იმერეთშიაც გადმოჰქონდათ ის საქონელი და ნივთიულობა, რაც აქ იყო საჭირო და გასავალი ჰქონდა. საქონელს ზოგს ფულზედ ჰყიდნენ, ზოგს კირნახულზედ სცვლიდნენ და ზოგსაც სხვა დ. სხვა ისეთ ნაწარმოებზედ, რაც საქართველოში მრავლად მოდიოდა და მას ოსმალეთშიაც კარგი გასავალი ჰქონდა. ვაჭრობით ამათ გორში, ცხინვალში, თბილისში და სხვაგანაც ერთობ კარგად წაუყვიათ საქმე, იგინი მალე დაწინაურდნენ ქონებით, ქართლში შეიძინეს კარგი მამულები და უკანასკნელ ახალციხიდამ რამდენიმე ოჯახი გორში გადმოსახლდნენ, აქ ააგეს შენობა და საყოველთაოდ აქ დამკვიდრდნენ. მკვიდრათ დასახელების და განმტკიცების შემდეგ მათ უფრო მხნეთ და ენერგიულათ იწყეს მგზავრობა სხვა და სხვა ქვეყნებში და აღებ-მიცემა. აქამდე ესენი თუ მარტოდ ოსმალეთში დადიოდნენ, მის შემდეგ სპარსეთში, რუსეთში, ინდოეთში და კოსტანტინეპოლშიაც იწყეს მგზავრობა. იქილამ ამათ შემოჰქონდათ შაქარი, ყავა, ქალაღი, სარკე, ფარჩეულობა და სხვა და სხვა საქონელი, რაც-კი საჭირო იყო საქართველოში და მას კარგი გასავალიც ჰქონდა.

ზუბალაშვილები ახალციხეს კათოლიკობას ლათინის ტიბიკონით დაუკავშირდნენ. მაინც ძველად, საქართველოში, ქართველთ შორის, კათოლიკობა ლათინის ტიბიკონით ვრცელდებოდა, თუმცა ლათინის ტიბიკონის მოძღვარნი წირვა ლოცვას ქართულის საეკლესიო წესის ტიბიკონითაც ასრულებდნენ. ძველად, საქართველოში, ასე იყო და ამიტომ ვამბობთ

აქ, რომ, როგორც ზუბალაშვილები, ისევე სხვა ქართველნი, როცა-კი კათოლიკობას დაუკავშირდებოდნენ, იგინი ყოველთვის ლათინის წეს-რიგის ტიბიკონზედ გადადიოდნენ, შემდგომ იგინი იწოდებოდნენ სარწმუნოებით რომის კათოლიკეთ, ხოლო გვართ, ანუ ნაციონალურის მხარეებით—ქართველად, ქართველი. თუმცა ამაზედ ჩვენ ქვემოთაც გვექნება საუბარი; მაგრამ აქაც აღვნიშნეთ ის გარემოება თუ, როდესაც ქართლიდამ წაყვანილი ზუბალაშვილები ახალციხეში განთავისუფლდნენ და მერე კათოლიკობას დაუკავშირდნენ, თუ იგინი რა წესს-რიგს დაუკავშირდნენ; სხვა ტიბიკონის კათოლიკობას აბა იგინი როგორ დაუკავშირდებოდნენ, როცა ძველად დასავლეთ საქართველოში, ქართველთ შორის, ყველგან ლათინის ტიბიკონის მოძღვარნი სცხოვრებდნენ და კათოლიკენიც ასევე იწოდებოდნენ. ასე და ამგვარად, ძველად, საქართველოში, სომხის ტიბიკონის კათოლიკეთა ხსენებაც არ ყოფილა. სომხის კათოლიკის ხსენება და არსებობა საქართველოში 1730 წლიდგან შემოდის: ამას ცხადლივ ამტკიცებენ თვით დღემდე დაშთენილი კათოლიკეთ ძველი ეკკლესიები, რომელთა ძველი ცნობები და ქაღალდები ყველგან აცხადებენ სინამდვილეს*).

III

ქართველ კათოლიკ ზუბალაშვილების ქართლში გადმოსვლა ზე დასახლება XVII საუკ. ბოლოს მიეწერება, ზედ მიწევნით 1680 წლებში: ამ რიცხვს შეიძლება ერთი ან ორი წელიწადი აეწინაღმდეგოს, მეტი-კი შეუძლებელია. გორში ამ დროის ქართველ კათოლიკე ზუბალაშვილებათ: სჩანან ზურაბი, პავლე, კოსტანტინე და მარიამი. მამაკაცებთ შორის, სხვებიც სჩანან, ზოგნი მათში ზუბაშვილებათ იწოდებიან. აქ მო-

*) იხილეთ ახალციხის იოანე ნათლიმცემლის „კონდაკები“ დაწერილი XVIII საუკ.

ხსენებული ზურაბის მეუღლე ყოფილა მარიამი. ეს ზურაბი და მარიამი XVII საუკუნის პირებად ირიცხებიან, საღვთა-არეს მათ თავიანთი სიცოცხლე და, ან საღ, და როდის გაღდაიცვალნენ, ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით მწერლობით, ის-კი მოთხრობილი არის მრავალთაგან და ცხადია, რომ ზურაბი და მისი მეუღლე მარიამი ახალციხეში დაბადებულან, იქვე აღზრდილან და იქვე დაქორწინებულან. ზურაბი აღებშიცემაში იმოდენათ ყოფილა წინ წასული, რომ მას ვაჭრობა ახალციხეს გარდა ქართლშიაც ჰქონია დაწყობილი და გორში ამათ ისე ჰქონიათ წაჩმოება მოწყობილი და დაწინაურებული, რომ უკანასკნელ საყოველთაო საცხოვრებელ ბინათაც გორი ამოურჩევიათ. გორში უცხოვრიათ, იქვე დაბერებულან და იქვე გარდაცვლილან. როგორც ვსთქვით, ზურაბის გარდაცვალების წელნი არ სჩანს, ამის მეუღლე მარიამი-კი 1732 წ. გარდაცვლილა.

ამ ზურაბის და მარიამისაგან 1696 წ. დაბადებულა გიორგი ზუბალაშვილი. გიორგი გორში აღზრდილა, იმ დროის კათოლიკის მოძღვართაგან ქართული წერა-კითხვა შეესწავლია, შემდგომ სწავლისა ვაჭრობისთვის მოუკიდნია ხელი და თავისს უკანასკნელ დღემდე ვაჭრობის ასპარეზზედ დარჩენილა. იმ დროს, ქართლი ნელ-ნელა მოშენებას ეძლეოდა, ხალხი წელში მაგრდებოდა და ამიტომ მრეწველთა და ვაჭრებსაც ბედი ულიმდებოდათ. ყველა საქმეთა უკეთ აღებ-მიცემა ფეხს იდგამდა, გორის ვაჭრებმა თავისუფლად იწყეს აქეთ-იქით მგზავრობა და აღებ-მიცემა. ასეთმა გარემოებამ გიორგი ზუბალაშვილსაც კარგათ შეუწყო ხელი და ამის საქმეები უფრო კარგად წავიდა, რადგანაც მას ამისთვის თანხაც ჰქონდა და ამ წარმატებისთვისაც ძალაც მოსდევდა მოწიფულობის დროს, გიორგი გორში დასახლკარდა და მეუღლეთ შეირთო, იმ დროის ქართველ კათოლიკის ქალი თამარი. ამ ქალის ვინაობა ჩვენთვის უცნობელია, ხოლო ის-კი კარგად სჩანს, რომ იგი, ქ. გორის მკვიდრთაგანი უნდა ყოფილიყოს. ქართველ კათოლიკეთ შემცნეული ოჯახის ასული.

ამას იმ დროის გორის ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარიც ამტკიცებს: იგი, გიორგისა და თამარს გორის მკვიდრთაგანს სთვლის, მათ სამშობლოთ იგი მიაჩნია. ამიტომ ჩვენ აქ ვიტყვით, რომ გიორგი და თამარი გორში არ ყოფილიყვნენ დაბადებულნი, უამისოდ იმ დროის ლათინის მოძღვარი გიორგისა და თამარს გორის მკვიდრთაგანათ არ ჩასთვლიდა, ამათ სამშობლოთ გორს არ აღიარებდა, რადგანაც მათ ჩვეულება ჰქონდათ, რომ სადაც უნდა ვინმე კათოლიკე მოენათლათ, ან ჯვარი დაეწერათ და გინდ დაესაფლავებინათ, იმას ისინი აღნიშნავდნენ საკუთარი სახელის მოხსენებით, იმ თემის, ქალაქის, დაბის და სოფლის სახელებით, სადაც აღნიშნული პირი დაბადებულა. ეს ჩვეულება მათ თვით მონათვლის და ქორწინების დროსაც კი ჰქონდათ მიღებული. მაგალითებრ: 1784 წ. „მოწინააღმდეგე სჯულიერის დედამისისგან უმაწვილი ივანე რამკლის სვინათ იყო კლდეელი სვიმონა, შავშელი სტეფანე, ხანდაკელ სლავიანე, ცხინვალელ პეტრე, ოქრო ბაგეთელა გიორგი“ და სხვანი ამ გვარნი. ამას ჩვენ აქ თამამად ვიტყვით, რადგანაც თვით ამ გიორგის ბიძის, ანუ სახლიკაცს, მერაბს, გორის პატრი ხიზაბავრელად მოიხსენებს, რადგანაც მერაბი მხოლოდ ხიზაბავრაში დაბადებულა, თორემ აღზრდით ქართლში აღზრდილა და 1781 წ. გარდაცვლილა 80 წლისა, ე. ი. დაბადებულა 1700 წ. სახლისკაცობის მხრით ჩვენ აქ ამ მერაბზედ ვერას ვიტყვით, იქნება ეს გიორგის ღვიძლი ძმაც იყო, ვინ იცის.

გიორგის და თამარს 1734 წ. დაეზადათ შვილი, პეტრე. ჩვენ არ ვიცით პეტრეს შესახებ, თუ ეს მათი სიყმის შვილი იყო, თუ მეორე და მესამე. ამ დროს, გორის კათოლიკეთ ეკლესიის მღვდელათ ყოფილა ფელიქს ანტონი, რომელსაც პეტრე მოუნათლავს და ამ უმაწვილის მონათვლის ცნობა გორის ეკლესიის კონდაკშიაც მოუქცევია. იქ ასე სწერს:— „ფელიქს ანტონიუმ გოჯიელმა, გორის კათოლიკეთა ეკლესიის მოძღვარმა, ამ (გორის) სამშობლოს შვილებს თამარს და გიორგის ზუბალავს მოწინააღმდეგე შვილი პეტრე 1734 წ.“ პეტრეს შემდეგ

გიორგის და თამარს 1736 წ. დაბადებით მეორე ვაჟი-შვილი. სახელად ფელიქსი უწოდებიათ. ამ დროს გორში მოძღვრათ ყოფილა ანჟელო მარია ვილათელი. ამ პატრს მოუწათლავს. 1737 წ. დაბადებულა ვაჟის შვილი, სახელად ფრანცისკე უწოდებიათ. 1740 წ. დაბადებით ასული, ანნა, ამ დროს მოძღვრათ ყოფილა სერაფიონ მელითელი, ნათლიათ ყოფილა ელენე ზუბალაშვილისა. 1747 წ. დაბადებით ვაჟი-შვილი ივანე, მოძღვრად იგივე ყოფილა. 1750 წ. დაბადებით ასული, სახელად მარია უწოდებიათ, ნათლიათ ყოფილი მერაბ ზუბალაშვილი, იგივე სერაფიმ მოძღვარი ყოფილა ამ დროსაც.

გიორგის და თამარის შვილებათ ჩვენ მარტოდ ეს პირები მოვიპოვეთ და მათი სახელები. ამათ ძეთა სჩანს კიდევ ერთი ვაჟი-შვილი; სახელდობრ იერონიმე, მაგრამ მის დაბადების დრო ჩვენთვის უცნობია. აზრი არის, რომ იერონიმეს გარდა გიორგის და თამარს სხვა შვილებიც უნდა ჰყოლოდეს, ხოლო ამათ ცნობა-კი ჩვენ არ გვაქვს და რომ უნდა ყოფილიყვნენ, ამას კი ეჭვი არ უნდა; რადგანაც 1740—50 წლებში, გორში და სხვაგანაც კათოლიკე ზუბალაშვილების ერთი სახელის მექონი პირნი მრავლად სცხოვრებდნენ, როგორც კაცებში, ისევე ქალებში. ამათი ასული ანნა, ჩვილი გარდაცვლილა 1741 წ. ამას გორის იმ დროის პატრიც ამოწმებს. ერთი შვილიც ამავე მშობლებისა გარდაცვლილა 1771 წ. ამის სახელს, იმ დროის მოძღვარი არ ასახელებს. მარტოდ ასე მოწმობს:—„1770 წ. გარდაიცვალა გიორგის შვილი“. ხოლო ვინ იყო ეს, ქალი თუ ვაჟი, ამაზედ არას სწერს; თუ ეს მოწმობა მართალია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გარდაცვალებული შვილი მცირე წლოვანი არ იქმნებოდა, რადგანაც გიორგი ზუბალაშვილი, მოხუცებული, 74 წლის იყო. თვითონ ეს მოხუცებულიც მალე გარდაიცვალა, წლის თავზედ 1771 წ. 75 წლისა. ხოლო რომელ თვეს, ეს კი არ არის მოხსენებული. გიორგის მეუღლემ 15 წლით მეტი იცოცხლა თავის მეუღლეზედ და გარდაცვლილა 1785 წელს 70 წლისა. აქედამ სჩანს, რომ გიორგის ქალი, მეტად ახალ-გაზრდა

შეტრთავს ცოლად, ასე რომ ჩვენ შეგვიძლია თამამად ვსთქათ, რომ გიორგის და თამარის ქორწინება 1831 ან 32 წ. უნდა მომხდარიყოს, რადგანაც ამ წლებს ქალი 16—17 წლის იქმნებოდა და კაცი-კი მეტის ხნის. ჩვენ იმასაც თამამად ვიტყვით, რომ 1734 წ. დაბადებულთ პეტრე სიყმის შვილი უნდა იყოს და ივანე კი მეშვიდე შვილი.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა აქ მოთვლილი პირები სულ გორში გარდაცვლილან და იქვე დაუსაფლავებიათ. ივანე ზუბალაშვილი გახლავსთ პაპა სტეფანე ზუბალიშვილისა. რადგანაც აქ უკვე ცნობილია ივანე ზუბალაშვილის წინაპარნი, ამიტომ ჩვენ ივანეს მამის თანამედროვე ზუბალაშვილებზედაც ვისაუბრებთ, მერე ივანეზედ გადავალთ. ეს ჩვენთვის მიტომ უფრო გახლავსთ საჭიროთ, რადგანაც გიორგი და მის მამის თანამედროვე ქართველ კათოლიკეთ ზუბალაშვილების ცხოვრება და საქმეები მეტად მჭიდროთ არის დაკავშირებული როგორც ზურაბის ოჯახთან, ისევე გიორგის, მის შვილის ივანესი და მასთან იმ დროის გორის მთელ ქართველ კათოლიკეთ ყოფა ცხოვრებას და მათს პირობებთან.

გიორგი ზუბალოვის და მის მამის ზურაბის თანამედროვე პირად რამდენიმე გვამი სჩანს ზუბალაშვილებისა და ერთი ამათგანი გახლავსთ მერაბ ზუბალაშვილი. მერაბი 1700 წელს დაბადებულა, გიორგი ზუბალაშვილზედ 5 წლით გვიან. ჩვენი საგნის ცნობები რომ არ აირიოს, ვიტყვით, რომ XVIII საუკ. ნახევარს, ერთიც სხა მერაბ ზუბალოვი სჩანს. რომელმაც XIX საუკ. პირველ რიცხვებამდეც მოაღწია, ხოლო სად გარდაიცვალა და რა ხნის, ამის არა ვიცით—რა პირველ მერაბის შესახებ ზოგიერთი რამ ცნობები გვაქვს: როგორც სჩანს, მერაბი ხიზაბაფრაში უნდა იყოს დაბადებული, რადგანაც გიორგი მოძღვარი ასე მოიხსენებს მას: „1767 წ. ნათლიათ ყოფილი მერაბ ზუბალაშვილი, ხიზაბაფრელი“. ესევე მერაბი და ამის მეუღლე ელენეც ხშირად ყოფილან ნათლიათ, არამც თუ უცხო პირების, არამედ თავიანთი მეგვარეების, თვით გიორგის და თამარის შვილებიც მოუწოთლავსთ. მერაბი გარ-

დაცვლილა 1781 წ. 80 წლისა. ამის მიცვალების დროს გორის კათოლიკეთ მოძღვარიც ასაბუთებს, რომ „1781 წ. მერაბი ზუბალაშვილი ხიზაბაჯრელი გარდაცვლილა 80 წლისა“. მერაბის შემდეგ 1783 წ. გარდაცვლილა ამის მეუღლე ელენეც 70 წლისა.

მერაბის და მის მეუღლის ცხოვრებას და მოქმედების ცნობებს ჩვენ იშვიათად ვხვდებით, ის-კი კარგათ სჩანს, რომ ამათ მეტად დაახლოვებული კავშირი ჰქონდათ გიორგი და თამარ ზუბალაშვილის ოჯახთან, ესენი ერთმანეთის ახლო ნათესავეები უნდა ყოფილიყვნენ, მერაბის მამათ ჩვენ მიგვაჩნია იოსებ ზუბალაშვილი, რომელიც XVIII საუკ. დასაწყისს, სამცხიდან ქართლში გადმოდის და 1770 წლამდე გორში სცხოვრებს. ამ მერაბს და ელენს რამდენიმე შვილი მისცემიათ, ვაჟი და ქალი. ამათ შვილების ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, არ ვიცით, თუ რამდენი შვილი ჰყვანდათ, უშვილობა კი არ შეიძლებოდა, რადგანაც ამათ დროს, გორში კათოლიკენი მრავლად იყვნენ, გარდა ამისა მოხსენებულია, რომ მერაბის ვაჟი ივანე გარდაიცვალა 1780 წ. გორში. მერაბი სახელოვანი კაცი ყოფილა, მეფე თეიმურაზ და ერეკლე სცნობია. მეფე და ბატონიშვილები მას პატივს სცემდნენ. იგი სიბერეში კუტათ ჩავარდნილა. კუტათ კარგა ხანს ყოფილა, ეს ამბავი მეფე თეიმურაზმაც იცოდა და ამიტომ პატივსაც ანიჭებდა ყოველნაირის მხრით. მერაბი მეფის წინაშე მეტყველებასაც იჩენდა და კათოლიკობაზედ თავისუფლად ესაუბრებოდა. მერაბისავე თანამედროვე პირად მიგვჩნია ანდრია ზუბალაშვილი, რომელიც ცნობილი პირია მეფის ერეკლის და გიორგის წინაშე; იგი გორში სცხოვრებდა და იყო წარჩინებული ქართველი. ამის გარდაცვალება 1793 წ. მიეწერება. ამ ანდრიას გარდა, 1770 წლებში, მეორე ანდრია ზუბალაშვილიც იყო, ძე იაკობისა.

იოსებ ზუბალაშვილი, იოსების მეუღლე ყოფილა ლალე-ბა, მათი შვილი გიორგი დაბადებულია 1776 წ. ამას მოწმობს

გორის კათოლიკეთ მოძღვარი პატრი ანდრია. იოსებისავე ასული ანნა 1787 წ. იოსების ასული მარიაში გარდაიცვალა 1772 წელს. ეს იოსები 1762 და 1775 წ. ყმაწვილებს ნათლავს, იგი შენიშნულია, ვითარცა ქეშმარიტი ქრისტიანი, კათოლიკი, ამის გარდაცვალება მიეწერება 1795 წლებს. ამ იოსების გარდა, სხვა იოსებიც სცხოვრებდა, რომელმაც XIX საუკუნის 1830 წლებამდესაც მოადწია. ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ 1776 წ. იოსებს უკვე შვილი უჩნდება და მეორე, იოსები-კი ძე იაკობისა ჯერეთ გაჩენილიც არ იყო. 1750 წ. გარდაცვლილა ქალია ზუბალაშვილისა, ხანში შესული. XVIII საუკუნეში სჩანან კიდევ შემდეგი ქალები ზუბალაშვილებისა: მარიაში—გარდაცვალეულა 1746 წ., ანნა-1752 წ., მარიაში—1752 წ., ვისი შვილები არიან. ან ვის ოჯახს ეკუთვნიან, ეს არ სჩანს.

XVIII საუკუნის პირადვე უნდა მივიღოთ გიორგის შვილი ფრანცისკე, რომელიც შენიშნულია, როგორც მტკიცე კათოლიკე, მფარველი კათოლიკეთ, მრავალ ტყვეთა დამხსნელი და მომნათლავი მათი; პატიოსანი პირია, თავისს დროის კვალად და ღვიძლი ძმა ივანე ზუბალაშვილისა. ამის ასეთს თვისებას, თვით გორის კათოლიკეთ პატრიც ასახელებს. ასეთის საქმეთა პატივისცემით მოიხსენებენ მას 1784 წ. ქ. გორს. XVIII საუკუნის ზუბალაშვილების ხნიერ პირთა ცხოვრების შესახებ მოვიყვანთ შემდეგს ცნობას;

მეფე თემურაზის ბრძანებით თბილისილამ და გორილამ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი დევნილ იქმნენ. მრევლიც უღვთოთ დასაჯეს. პატრები ახალ-ციხეს გადავიდნენ, იქ დამკვიდრდნენ. თემურაზის სიკვდილის შემდეგ, მეფე ერეკლემ თავისს და ანნა გაგზავნა ახალ-ციხეში და პატრებს სთხოვა თბილისსა და გორში დაბრუნება. მასთან დაჰპირდა: „ეკკლესიებს დაკიბრუნებთ. უგეფა ზარაფს აღვიდგენთ, უღუფასაც დაგიგინიშნავთ, თფონდ დაბრუნდით და ხაფხს უპატრონეთ.“*) მა-

*) იხილეთ „ანდერძის წერილი“. 1870 წ. შურ. „ცისკარი“.

შინ საშინელი ქარიც მძვინვარებდა ხალხში. პატრებმა შე-
ისმინეს თხოვნა და ქართლში დაბრუნდნენ. სხვათა შორის,
ერთი დაბრუნებულთაგანი პატრი გიორგი შემდეგს სწერს:

„თეიმურაზ მეფისაგან პატრების განდევნას და ეკკლესიების წარ-
თმევის შემდეგ გორის ეკკლესიად იქმნა დაშთენილი გორგი ზუბა-
ლაშვილის სახლი. როცა მეფე ერეკლეს თხოვნით, მე გორში მო-
ჰყედი, მაშინ გიორგი ზუბალაშვილის სახლში მოვნათლე ანდრია
ზუბალაშვილი, დაბადებული 1767 წ. პატრი გიორგი მთავრინელი.
ამავე პატრს აქ, ამავე გიორგის სახლში მოუთლავს თამარი,
ელენე და სხვანი. იგივე სწერს;— „1764 წ. მე რომ სასლ-ცი-
ხეს მოყედი, მაშინ აქ, ზუბალაშვილებში შემდეგი ჰორი ვნახე: გი-
ორგი, მეჩაბი, იოსები, ივანე და ვარდენი“. აქ ყველა არ არის
მოხსენებულნი, ისინი არიან, ვინც მის დროს გორში იყვნენ
და ანუ მოწიფულებაში შესულნი, მცირე წლოვანთ იმ დროის
გორში არ ყოფილთ კი არ მოიხსენებს. შეძლების და გვართ
ჩვენ შევკრიბეთ იმ პირთა ზუბალაშვილის ცნობანი, რომელ-
ნიც-კი 1700 წლიდგან 1800 წლებამდე, ანუ საქართველოს
რუსეთთან დაკავშირებამდე დაბადებულან და გარდაცვლილან,
ზოგ ამათგანმა XIX საუკ. პირველ რიცხვებსაც მოესწრნენ
და მიტომ ესენი ქვემოთ იქმნებიან მოხსენებულნი. ესლა-კი
ჩვენ შეუდგებით გიორგის და თამარის შვილს ივანეს და მისს
ცნობებს.

ივანე გიორგის ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1747 წ. ამ
რიცხვს ცხადათ ამტკიცებს გორის ეკკლესიის „კონდაკიც“.
ივანე აღზრდილა გორში მშობლებთან, დროს მიღწეული მი-
უციათ იმ დროის კათოლიკის ეკკლესიის სკოლაში სასწავ-
ლებლათ. აქ მას უსწავლია ქართული წერა-კითხვა, ლათინუ-
რო, ზოგი-რამ საჭირო ლოცვები და შემდგომ სწავლისა, აღებ-
მიცემას მოჰკიდა ხელი. ეს უკვე 28 წლის ხელოვანი ვაჭარი
იყო, რომ მამა მოუკვდა 1771 წ ივანე ზუბალაშვილს, აღრიდ-
განვე შეეტყო გარდამეტებული ენერგია და რამდენიც ხანში
მიდიოდა, იმდენი ეს თავის ვაჭრობას უფრო აფართოვებდა,
მას გორში ჰქონდა რამდენიმე სავაჭრო და ასევე თბილისში

გარდა თბილისისა და გორის, ეს მოგზაურობდა ოსმალეთს, სპარსეთს, რუსეთს და სხვაგან, მცირედ რუსული ენაც შეისწავლა და იქილამ შემოჰქონდა საქართველოში დიდი ძალი საქონელი. რასაკვირველია ის საქონელი, რაც საქართველოში არ იშოვებოდა და იქ გაჰქონდა კიდევ ის ნაწარმოები, რაც საქართველოში მოდიოდა და მათშიც არ იყო. ივანე ზუბალაშვილი თავისს დროის კვალად ისეთ სახელოვან პირათ გარდიქცა, რომელიც ადვილად დაუახლოვდა იმერეთის მეფე სოლომონს II-ს, სამეგრელოს მთავარს, გურიის, აფხაზეთის და სვანეთისას, ამ მთავრების სასახლის ვაჭართაც ის ირიცხებოდა, ყველა საჭირო, სახმარი ნივთეულობა, ამას მიჰქონდა სასახლეში. ივანეს, ამიტომ მთავრები და ბატონიშვილები დიდათ აფასებდნენ და პატივს სცემდნენ, რაც ხანი გადიოდა, მით ივანეც, როგორც ქონებრივ იწვედა მალღა, ისევე გამპკრიახობით, სხვა და სხვა სამრეწველო საქმეებთა და მაზანდების ცოდნის მხრით.

ჩვენის ძველის დროის ცხოვრების წეს-ჩვეულების თანხმად, ივანე ზუბალაშვილმა 20 წლისამ მეუღლეთ შეირთა გორელი ქალი. ვისი ქალია ჩვენ არ ვუწყით, ის კი სჩანს, რომ იგი, იმ დროის, საუკეთესო ოჯახის ქალათ ითვლდებოდა. პირველი შვილი მიეცა 1770 წ. გაბრიელი. 1772 წ. მიეცათ მეორე შვილი, ანდრია, რომლის მონათვლასაც გორის ეკლესიის კათოლიკეთ პატრი სტეფანე ამოწმებს. შემდეგ ამისა მისცემია რაფიელი 1780 წ., პეტრე — 1785 წ. ამის დაბადებას და მონათვლას კარგად ამოწმებს იმ დროის კათოლიკეთ მოძღვარი, ანტონ ფრანცისკელი. პეტრეს შემდეგ, დაიბადა იაკობი 1792 წ.; იაკობის შემდეგ სტეფანე 1794 წ. ამათ დაბადებას და მონათვლას იმ დროის მოძღვარი ბერნარდე ამოწმებს. 1797 წ. დაბადებულა პეტრე-პაულე. ამასაც ბერნარდე ამოწმებს, მისცემიათ კიდევ თამარი, რომლის დაბადება არ სჩანს, გარდაცვალებულა 1798 წ. დავითი, დაბადებო არ სჩანს, გარდაცვალებულა 1817 წ. მიქელი — დაბადებო არ სჩანს, გიორგი — დაბადებო არ სჩანს, ორი თუ სამი

ქალები ჰყოლია, მაგრამ ჩვენ არც ამ ქალების სახელები ვიცით

ივანეს ოჯახი თავის დროის კვალად საქართველოში დიდს და მასთან ქებულ ოჯახათ ითვლებოდა. მათს ოჯახში ყოველი სანოვაგე სიუხვით მოიპოვებოდა, ეს როგორც მაშინ იცოდნენ, გარდა ამისა, ივანე და მისი მეუღლე მეტად ქეშმარიტი ქრისტიანებიც ყოფილან, დიდათ ჰყვარებიათ გლახაკთ შემწეობა, ღარიბთა და დავრდომილთა შებრალება, მათს სახლს ვრდომილი ისე არ ნახავდა, რომ მოწყალება არ მიეღოთ. ცარიელს არავის გაუშვებდნენ. მაშინდელი გორის კათოლიკენი ქებულნი იყვნენ ამ სანაქებო საქციელით, გლახაკთ მწეობით ივანეს ოჯახი სახელოვნებდა. მათი შეიღების აღზრდის, გამოწვრთნის და ცხოვრებაში გამოყვანის საქმეც ისე ჰქონდათ მოწყობილი, რაც ადამიანურს წესებს და შთამომავლობის განკაცებას კარგად უწყობდა ხელს. ასეთ გაბრწყინვალეულის ოჯახის დედა ანასტასია გარდაიცვალა 1802 წ. დაბადებიდგან სიკვდილამდე რამდენი ხნისა იყო, ეს არ სჩანს, როგორც ამ ქალს, ისევე ივანე ზუბალაშვილს მრავლად უნათლავთ სხვა და სხვა ოჯახის შვილები. ნათელ-მირონობა, ამათ ძლიერ ჰყვარებიათ. ანასტასიას შემდეგ 1817 წ. გარდაიცვალა ივანე ზუბალაშვილიც. 71 წლისა. გარდაცვალება ივანე და ანასტასიასი—გორს მომხდარა. ესენი მტკიცე წვერებათ ირიცხებიან გორის ეკლესიის „საჯარდისის ძმობის“ ქუთაისის ეკლესიის, ახალციხის და სხვა ეკლესიებისთვისაც მრავლად უძღვევიათ შეწირულება. XVIII საუკუნის ნახევარს სჩანს კიდევ დავით ზუბალაშვილი, რომლის ასული ნათელა 1784 წ. გარდაიცვალა ქ. გორს.

ივანეს შვილს ანდრიას მისცემია გრიგოლი, ივანე 1817 თეკლე 1820 წ. გრიგოლი და მარიაში გარდაცვლილან 1823 წ. გიორგის: ანასტასია, სიმონი, ალექსანდრე, იოსები, ნიკოლოზ, ივანე. გიორგის მეუღლე ანნა მიიცვალა 1806 წ. იაკობს:— ლევანი, ალექსანდრე, კონსტანტინე, ალექსანდრე მიიცვალა 1825 წ. მიქელს: ზაქარია, თომა, ალექსანდრე.

სჩანან კიდევ მიხეილ და თამარ ზუბალაშვილები და მათი შთამომავალნი, რომელნიც XIX საუკუნეში სცოცხლობდნენ: ბარბარე 1831 წ. გიორგი 1818 წ. სალომე, ელისაბედი, სოფიო მიიცვალა 1831 წ. სხვა შვილებიც ჰყოლიათ, ჩვენ ამის არაფერი ცნობა გვაქვს. უნდა ვსთქვათ, რომ აქ მოხსენებულ ექვს ძმა ივანეს შვილებში იაკობი არის მეოთხე შვილი ივანესი. ამ იაკობის შვილის შვილია. სტეფანე ზუბალაშვილი და დღევანდელი ამისი სახლისკაცები. მეექვსე შვილის პეტრეს ცნობებისაც არაფერია დაშთენილი. უნდა ვსთქვათ, რომ რაც ზუბალაშვილების გვარის წევრნი მართლმადიდებლობიდან კათოლიკობაზედ გადავიდნენ, მისს შემდეგ უნდა იქმნეს გასული 270 წელიწადია ასე რომ, დღევანდელ ახალ-გაზდათ ზუბალაშვილების შთამომავალნი მეშვიდე ან მერვე თაობათ უნდა მივიღოთ.

როგორც სჩანს XVIII საუკუნის ნახევრამდე, საქართველოში ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძლიერ მრავლად ყოფილან გავრცელებულნი და მათში მრავალნი ერთმანეთის თანამოსახლენიც, თანამოსახლეთ რიცხვი ისე ყოფილა მრავლად, რომ ხშირად ორს ძმის შვილებში ორი და სამი თანამოსახლენი ყოფილან. ამის მიზეზი ცხადია, რადგანაც კათოლიკეებში ძლიერ მრავალს ჰქვიათ ერთი და იმავე პირის სახელები. მათში მცირე რიცხვი იხმარება სახელებისა და მიტომაც არის, რომ ერთის სახელის მექონ პირებს კაცი ისე მრავლად და ხშირად შეხვდება, ეს სხვა ხალხში ასე არ არის. რაც შეეხება ზუბალაშვილების თანამოსახლეთ თანამედროვეობას, ეს-კი სხვაფერ არის, თანამოსახლენი არიან დროულნი, ზნიერნი, ქაბუკნი, ახალ-გაზრდანი და ყმაწვილნიც. როგორც აღენიშნეთ, ივანე ზუბალოვს თავისს მრავალს რიცხვ შვილებზედ მეტად დიდი გავლენა ჰქონია და მიტომ მისი შვილები მომავალშიაც ცხოვრების ასპარეზზედ მოხერხებულ ენერჯიულ პირებათ აღმოჩენილან. ასეთის თვისებისა ყოფილა იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომელმაც, თავისს დროის კვალათ, ქართველთ წინაშე საკმარისი მხნეობა გამოიჩინა და

მით ასახელა თავისი თავი და ოჯახიც. აქ იაკობის შესახებ გავჩერდებით და ისევ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა სიმრავლეზედ გადავალთ.

კათოლიკე ზუბალაშვილების აღორძინების და დაწინაურების დროსვე, თფილისში, ვახტანგ მეექვსის კარზედ სცხოვრებდა მღვდელი, გიორგი ზუბალაშვილი, კარწმუნეობით მართლ-მადიდებელი, თავის დროის კვალად, დიდად მომზადებული და განთქმული. ეს მღვდელი ჩვენ ისტორიაში 1690 წლიდგან სჩანს, იგი დაახლოვებული მეგობარია ვახტანგ მეფის და ყველა მისს სამწიგნობრო საქმეებშიაც დიდ თანამგრძნობელი. ეს მღვდელი გიორგი ზუბალაშვილიც ქართლელი ყოფილა, ხოლო თფილისში აღზრდილა, კათალიკოსის კარზედ, მღვდლად კურთხევის შემდეგ კი თფილისში სცხოვრებდა, ფიქრი არ უნდა, რომ ეს მღვდელი, როგორც ქართლელი, გორელიც იქმნება, მონათესავე იქმნებოდა იმ დროის კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. ამ მღვდლის ცხოვრების ცნობები 1730 წლის შემდეგიდამ აღარ სჩანს, ვგონებთ რუსეთში გადაჰყვა 1721 წელს ვახტანგ მეფეს. ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც გიორგი ზუბალაშვილი, როგორც თავის დროის მწიგნობარი პირი, ვახტანგ მეფეს, დიდათ ეხმარებოდა 1707 წ. თფილისის სტამბის გახსნაში. იმან კარგად იცოდა სასტამბო საქმეთა ოსტატობა და ვითარება. წიგნების ბეჭვდას, როგორც ნიკოლოზ თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა, ისევე გიორგი ზუბალაშვილი შრომობდა. პირველად ქართული წიგნების ბეჭვდა თითქმის ამათი ზედამხედველობით იწყეს, ამას გარდა, გიორგი მღვდელი ვახტანგს და მისს შვილს ისტორიული და გეოგრაფიული მასალების შეკრებას და ანუსხვაშიაც ეხმარებოდა. რუსეთში გარდასახლების შემდეგ, საუბედუროთ ამ მღვდლის ცხოვრების ცნობები სრულიად დაჩრდილულია, იგი აქა-იქ სახელით მოიხსენება ვითარცა მწიგნობარი, ანუ როგორც მოხსენებულია: „გიორგი მღვდელი ზუბალაშვილი, მწიგნობარი“. ამას ჩვენ მიტომა ვფიქრობთ, რადგანაც ვახტანგ მეფის თანამხლებლებში, მარტოდ ეს მღვდ-

ლი სხანს. ამას გარდა გიორგი არავენ არის, თუმცა ვახტანგ მეფეს, ჩვენდა საუბედუროდ 3000 ქართველი გადაჰყვა, ეპისკოპონი, არქიმანდრიტნი, ბერნი, მღვდელნი და დიაკონნი.

გიორგი ზუბალაშვილის საქართველოში ცხოვრების შესახებ დარჩენილია ორი „გუჯარი“, რომელზედაც იგი ხელს აწერს ასე: „გიორგი მღვდელი ზუბალაშვილი“. გუჯრები დაწერილია 1700 წლებში, იგი თავის შინაარსით საკანონო მხარეს ეხება და აქედგან კარგად სხანს, რომ მას იურიდიულ ასპარეზზედ საკმარისი ადგილი ეკავებოდა. უამისობა არ შეიძლება, რადგანაც მოძღვარი, თუ სახელოვანი იყო მეფის წინაშე, მომქმედი და მცოდნე მუშაკი, იგი ასეთ საქმეთა, ანუ საკანონდებულო ასპარეზზედაც გავლენიანი პირნი იქმნებოდა. სამწუხარო აქ ის არის, რომ ასეთ პირთა ცხოვრების ცნობების შესახებ, ჩვენ ბევრი არაფერი გვაქვს. ამის უმთავრესს მიზეზებათ ჩვენ მიგვაჩნია ის სამწუხარო ქართველთ პატარა ემიგრაცია, რაც ვახტანგ მეფის დროს მოხდა და რამაც დიდი თავზარი დაატეხა საქართველოს. ექვი არ უნდა, რომ დღეს, რუსეთში, სადმე ამ გიორგი მღვდლის შთამომავალნი იქმნებიან კიდევ დაშთენილი, ხოლო იგინი სრულიად გადაგვარებულნი, გარუსებულნი იქმნებიან. ამ მღვდლის გარდა, მართლ-მადიდებელნი ზუბალაშვილები სხვებიც ყოფილან, მაგრამ მათზედ ცნობა არ არის დაშთენილი, ის-კი ექვს გარეშეა, რომ ესენი სახლი-კაცები უნდა იყვნენ კათოლიკე ზუბალაშვილებისა.

როგორც ვსთქვით, გორში მცხოვრებ ზუბალაშვილების გამრავლების საქმე 1700 წლიდგანვე კარგად წასულა, ისე, რომ 1750 წლებში, გორში უკვე რამდენიმე ოჯახი სცხოვრებდა კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. ყველა იგინი ვაჭრობას მისდევდნენ, იმ დროის ქართლის სოფლებში ამათ აღებ-მიცემა საკმარისად განავრცეს, ამათგან ბევრმა გორელმა შეისწავლა აღებ-მიცემა და აქა-იქ მოგზაურობა. რაც შეეხება ზუბალაშვილების ასეთ საქმეთ ასპარეზზედ უპირატესობას, ეს-კი ცხადია, იგი, როგორც სხვაგანაც გვითქვამს, მიეწერება კათო-

ლიკის მხნე მღვდლების მოქმედებას, მათს აუცილებელს წესდების საჭირო მუხლს შეადგენდა ის გარემოება, რომ ვისაც კი კათოლიკობას მიაღებინებდნენ, მის განკაცებას და აღორძინებაზედაც იმდენს იმეცადინებდნენ, იმდენს იშრომებდნენ, რომ უკანასკნელ სხვა სარწმუნეობის პირებზედაც მაღლა დააყენებდნენ; ამას ითხოვდა მათის ქრისტიანური მოთხოვნილება, კათოლიკის სარწმუნეობის გავრცელების ინტერესები, რითი გახდებოდა კათოლიკობა და ან თვით კათოლიკობის მაღიარებელთ წინაშე შესამჩნევი და საყურადღებო, თუკი იგი სხვების თანატოლა იქმნებოდა და მათზედ მაღლა არაფრით მდგარი. მაშინ კათოლიკობა უმნიშვნელოთ დარჩებოდა, მაგრამ არა, ეს ასე არ იყო, კათოლიკის სამღვდლოებამ კარგათ იცოდა ესა და მიტომაც იგინი თავიანთ მრევლის დაწინაურებას დიდს ცდასა და შრომას სწირავდნენ და მისს მეოხებით, მართლაც მიზანსაც ახწევდნენ, სწორეთ ეს გარემოება ჩაითვლება მიზეზად ზუბალაშვილების აღორძინების, თვალის გახელის და ვაჭრობის ასპარეზზედ დაწინაურებისა.

მეფე თეიმურაზ და ერეკლეს დროს, თფილისში, სცხოვრებდა ერთი გამოჩენილი რომან ზუბალაშვილი. თავისს დროის კვალად კაცი მწიგნობარი, ამ ზუბალაშვილს ფიქრობენ ვახტანგ მეფის თანამედროვე მღვდლის შვილად. ჩვენ ამაზედ არას ვიტყვი, მართა ცნობებს მოგახსენებთ, დასკვნაკი თქვენი იყოს. რომან ზუბალაშვილი თავისს დროს გამოჩენილ მესტამბეთ ითვლება, ანუ წიგნების მბეჭდავათ. არ სჩანს ცნობები, თუ ამ პირმა სად შეისწავლა ეს ხელობა, ან სად აღიზარდა, თავისს დროის კვალადკი მცოდნე პირათ ირიცხება სტამბის საქმის და წიგნის ბეჭდაშში. საუბედუროთ, ჩვენ არც ის ვიცით, თუ ეს რომანოზი რომელ სარწმუნოებას აღიარებდა და ან რა დამოკიდებულება ჰქონდა კათოლიკ ზუბალაშვილებთან, სახლიკაცი იყო თუ

ნათესავი. ზოგს ალავს, ამ ზუბალაშვილს ძველებურის გვარით ზუბაშვილათაც იხსენიებენ. ახლებს, ანუ ზუბალაშვილათ აღნიშნენ მრავალნი და მათ შორის პროფესორი ცაგარელიც. აღ. ცაგარელს ერთს თავისს წიგნში აღწერილი აქვს ერთი ძველად დაბეჭდილის „სახარების“ წიგნი, რომელ აღწერაშიაც ერთი მონაწერი მოჰყავს მთლად, ეს წერილი „სახარების“ დასასრულს ყოფილა დაბეჭდილი და რომელი ცნობაც ცხადათ ხატავს ზუბალაშვილის ხელოვნობის ცნობას, ამ მაგალითად:

„На стр. 301 „განსრულდა ხელითა მესტამბე რომანოზ ზუბაშვილი; ზღაგის (МАТРИЦЬ) მჭრელობით და დაზგის (СТАНОКЪ) მართველობით კარის საუდრის ხუცის დავით კეჟეკაშვილი, რუსეთიდგან შავატანიეთ ქაღალდი, — და სხვა და სხვა ქაღალდი შავადის, — განა-და არა ყოფისა სამღთთა საწერეჯისსა, ესრედ განმრავლება ვარჩიეთ.*) ამ ცნობიდგან სჩანს, რომ რომანოზ ზუბალაშვილი მესტამბე ყოფილა, ე. ი. ამომწყობი და ამის ამხანაგი-კი დაზგის მმართველი (მაშინისტი) და ასოების ჩამომსხმელი (СЛОВЛИТЧИКЪ). რომანოზ ზუბალაშვილი ბევრს სხვა და სხვა წიგნებზედაც არის მოხსენებული, რაც-კი მას ამოუწყვია და დაუბეჭდია, თითქმის ყველა წიგნებზედ არის მოხსენებული. ამის მოღვაწეობა სასტამბო საქმეებში მეფე ერეკლეს დროს იწყება და იგი გრძელდება კარგა ხანს, უკანასკნელად რ. ზუბალაშვილი იმერეთში გარდასახლდა. მიზეზი გადასახლებისა მრავალნაირია და ერთიც ის, რომ მეფე გიორგი აღრიდგანვე არ იყო თანამგრძნობელი ამის და კეჟეკაშვილის, რადგანაც მათ ბევრს ლოცვის წიგნში არ მოიხსენეს მეფე გიორგიც, როგორც მემკვიდრე ტახტისა, ერეკლე მეფის შემდეგ.

რომანოზ ზუბალაშვილი იმერეთის მეფემ დიდის პატივით მიიღო, შეიწყნარა იგი ისე, როგორც დარბაისელი გვა-

*) Свѣденія о памятникахъ грузинской письменности А. Цагарели, вып. пер. Петербургъ 1986 г.

რის კაცი, მაშინ იმერეთს სხვანიც სცხოვრობდნენ ზუბალა-
შვილების, რომელთაც დიდი ადგილი ეკავათ არა მარტო
იმერეთის მეფის კარზედ, არამედ სამეგრელოს, გურიის და
სვანეთის მთავრების სახლთანაც-კი ჰქონდათ დამოკიდებულე-
ბა და მათში ხშირად მოგზაურობდნენ. რომან ზუბალაშვილ-
მა იმერეთშიაც იწყო წიგნების ბეჭდვა, ამის მოხსენებით იმე-
რეთში უკანასკნელად დაიბეჭდა ერთი წიგნი 1811 წ. შემდ-
გომ რომანოზ ზუბალაშვილის სასტამბო საქმეთა ასპარეზზედ
დავით ზუბალაშვილი ჩნდება იმერეთში. დავით ზუბალაშვი-
ლის ცდით იმერეთში ქართული წიგნები იბეჭდება 1818
წლამდე, შემდგომ ამისა-კი იხურება ქართული სტამბა და
მით დავით ზუბალაშვილის ცნობებიც იკარგება, აღარ სჩანს,
ესენი სტამბას ხან ქუთაისში აწარმოებდნენ, ხან საჩხერში
და ხან სოფ. წესს, რაქას.*) არ სჩანს კარგად, თუ ეს დავი-
თი და რომანოზ ზუბალაშვილები უკანასკნელად სად სცხოვ-
რობდნენ, სად და როგორ განვლეს თვისი დღენი. ისიც არ
ვიციტ, თუ რომანოზ და დავითი ნათესავები ხომ არ იყვნენ.
ვგონებთ, დავითი რომანოზის შვილი უნდა იქმნეს. სხვა და
სხვა წიგნებშიაც ასევე მოიხსენებენ დავით ზუბალაშვილს.
მათსავე დროს, ქუთაისს, მეფე სოლომონის კარზედ სცხოვ-
რებდა გიორგი ზუბალაშვილი, რომელმაც რუსული ენაც
იცოდა, მეფესაც კარგად იცნობდა, იგი მონაწილეობას იღე-
ბდა იმერეთის დაკავშირებაში. ეს გიორგი ზუბალაშვილი უნ-
და გახლდესთ ივანეს შვილი, ქართლიდამ იმერეთს გადასახ-
ლებული XVIII საუკუნის ბოლოს, ან XIX საუკ. დამდეგს,
პირველ წლებს.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ზუბალაშვილები XVIII საუკუ-
ნეში, ყველგან წარჩინებით ეძლეოდნენ ცხოვრებას და აღო-
რძინებას, ამათ პატივს აგებდა მეფე ერეკლე, გიორგი, სხვა
და სხვა ბატონიშვილები, იმერეთს სოლომონ მეფე პირველი,
დავითი, არჩილი და ბოლონდელი სოლომონ მეორე, სამეგ-

*) ისტორია ქართულის სტამბებისა, 1890 წ. თფილისი.

რელოს მთავარი, გურიისა და სვანეთის გიორგის გარდა, იმერეთში სხვებიც უნდა იყვნენ, ხოლო ამათი ცხოვრების ცნობები 1820 წლიდგან სჩნდება, თუმცა ისიც-კი სჩანს, რომ იმერეთის რუსეთთან დაკავშირების დროს, ქუთაისს რამდენიმე წარჩინებული ზუბალაშვილები სცხოვრებდნენ, ყველა მთავრებთან მათ მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ, სასახლის კარი მათთვის ღია იყო. მეფე ერეკლე საქართველოს ვაჭრებს ძლიერ პატივს სცემდა, პატივს სცემდა აგრეთვე ზუბალაშვილებსაც და ნამეტურ ანდრიას, ივანეს და მერაბს. პატივის ცემის მოხეზათ ამათი შეძლება და აღებ-მიცემა ხდებოდა. ნამეტურ ის გარემოებაც, რომ ესენი იყვნენ ყოველთვის მეფის მორჩილნი, ერთგულნი და შეუძლოთა დამხმარენიც. მაგალითად 1795 წლის უბედურების შემდეგ თფილისის ღარიბი ხალხი დიდს გაჭირებაში ჩავარდა, სახლ-კარდაქცეულთა და ქონება დამწვართ ცხოვრების მოსაწყობათ და განსაგრძობათ ბევრი-რამ აკლდათ. ამ გაჭირების დროს, გორში და თფილისში მცხოვრებთ ზუბალაშვილებმა იგულის მოდგინეს და ღარიბთა დასახმარათ ბევრი-რამ გამოიღეს, შეძლების და გვარად ესენი ეხმარებოდნენ ხალხს სახლ-კარის გასაკეთებელ მასალით, ჰურით, ფულით, ღვინით და ნართით. ასეთმა საქციელმა იგინი გახადა და საპატიო პირებად ყველას წინაშე, მეფილამ დაწყობილი ყველა პატივს სცემდა. როგორც ქართლში, ამ საერთო და საჭირ ვარაშო დროის გაჭირვებულ ხალხთა დახმარების გამო სცემდნენ პატივს, ისევე უმზერდნენ მათ იმერეთშიაც, იმერთ მეფე, თავადნი, მოქალაქენი და გლეხნი. ასე იყო მაშინ ჩვენში, თუმცა დღეს-კი ნატამალობს.

საქართველოში, ქართველთ შორის, ამბათ არის დაშთენილი, რომ მეფე ერეკლემ ზუბალაშვილების თავის ნებით აზნაურშვილობით დაჯილდოვება მოისურვა და ამის წინადადება ივანე ზუბალაშვილსაც მოხსენდაო. ამ მოხსენების ისტორია ასეთი გახლავსთ: ივანე ზუბალაშვილმა 1797 წ. მეფე ერეკლეს რაღაც სათავაზო მიართო, მაშინ ჩვენში მეფესა და ხალხს შორის ადვილი წესები არსებობდა, ერის კაცი, ქვეშე-

ჭრდომი, თავად-აზნაურებს გარდა მოქალაქენი და გლეხნიც ადვილათ ნახავდენ მეფეს და თავიანთ ცხოვრების შესახებ საჭირო ცნობებს მოახსენებდენ, ასე იყო მაშინ ჩვენში, ამას მოწმობს ჩვენი ისტორია და ზეპირ-გარდმოცემაც. ნამეტურ მეფე ერეკლე დიდს ჰატივს ანიჭებდა მოქალაქეებს, თფილისის მოქალაქეებს მეფის სახლში კარის კაცთა დაუკითხავათ, შეეძლოთ შესვლა, მეფის კარის კაცთა კი ყოველთვის აზნაურშვილები იყვნენ. თფილისის მოქალაქეთ ჰატივის ცემა მეფე ერეკლემ განავრტო და განამტკიცა, მინამდე კი ესენი არ სარგებლობდნენ ამ უპირატესობით, მათ სხვაფერ უმზერდნენ. ვაჭრობას და ვაჭრებს დიდს თავაზს უწევდა. ამის მიზეზი გახლდათ, რომ მეფის ბრძანებით ადრე გაათავადეს ხოჯიშინასოვი, ამატუნი, ბებუთაშვილი, ასევე აზნაურობას ითხოვდნენ ბაბანაშვილი გლახა (დღეს ბაბანასიანი) და ფინთუაშვილი (დღეს ფითოვეი) ფითუაშვილმა მეფეს აწყენინა.

ერთხელ ვაჭარი ფითუაშვილი სავაჭროთ რუსეთს მიდიოდა, მეფე ერეკლემ ამას წერილი გაატანა ეკატერინა იმპერატრიცასთან, ფითუაშვილმა წერილი მიუტანა და გადასცა, რაის გამო იქ საჩუქარიც მიეღო, ხმაღზედ დასაკერებელი ლენტი. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ფითუაშვილი წარსდგა მეფესთან და გადასცა ყოველივე იქილგან გამოტანებული, თან დასძინა.

ეკატერინამ ეს და ეს წყალობა მიყო და იმედია, რომ თქვენც რამე წყალობას მიზამთ.

— რა გნებავსთ? ჰკითხა მეფემ.

მან მოახსენა—აზნაურის შვილობაო.

მეფეს ამაზედ ჯავრი მოუვიდა და მრისხანებით მიუგო.

— გადი, შე ფინთო, აქედგანა, რომ ჩემმა თვალებმა აღარ ვნახოს!—ეს გავიდა. მეფემ განაგრძო: მე, ჩემს მოქალაქეებს აზნაურის შვილებზედ მაღლა ვაყენებ, იგინი შევმოსე ისეთი ღირსებით, რასაც აზნაურები დანატრულებულები არიან, ეს არ იკმარა და თავის ნებით აზნაური შვილობა მომეციო! ეს ამბავი მთელმა ქალაქის ხალხმა შეიტყო და ესევე ამბავი კა-

რგად იცოდა ივანე ზუბალაშვილმა, ანდრიაშვილმა, მერაბმა, გიორგიმ და სხვათაც.

ამიტომ თუ რა მიზეზის გამო მოხდა მხოლოდ ივანე ზუბალაშვილის და მეფის შორის ასეთი საუბარი და რჩევა-კი უფილა 1797 წ. მეფე ერეკლემ უბრძანა.

— შვილო, ივანე, მე წადილი მაქვს, რომ თქვენი უხვი გული და ერთგული მორჩილება აზნაურის შვილობითაც დავაჯილდოვო.

— ბატონის წყალობა და მფარველობა ღმერთმა არ მოაქვლოს საქართველოს და ჩვენს ოჯახს, თქვენ კარგად ბრძანდებოდეთ და მოგახსენებთ მეფეო, რომ ჩვენთვის თქვენი დღეგრძელობა უფრო უმჯობესია, ჩვენ თქვენი კარგათ ყოფნის მეტი არა გვინდა რა.

— დიან შვილო, ივანე, მეც მიტომ მსურს თქვენი პატივისცემა, რადგანაც მე კარგათ ვიცი თქვენი ერთგული სამსახური და ხალხის პატივისცემა. თქვენ ხომ შვილო! ძალით არამთხოვთ, ამას, მე ჩემის ნებით და ჩემის სურვილით გეუბნებით, მეფის მოწყალება გინდ მცირეც რამ იყოს, მაინც მოწყალებათ მისათვლელია“.

— კეთილი, ნება თქვენი ასრულდეს მეფეო, თქვენს მოწყალებას ჩვენ ყოველთვის დიდს ნუგეშათ მივითვლით. თქვენ ჩვენი დიდი იმედი და მფარველი ბრძანდებით. თქვენგან დაგვიბრუნდა კათოლიკებს ეკლესიები, თქვენგან მოგვენიჭა დიდი მოწყალების მფარველობა და თქვენგანვე გვაქვს იმედი წარმატებისა, მიუგო ივანე ზუბალაშვილმა თავაზით და სიამოვნებით.

მეფეს ძლიერ მოეწონა ივანეს დარბაისელი საუბარი და სიტყვიერად ბრძანა სასახლეში ივანეს და მის შვილების აზნაურობის ხარისხით დაჯილდოვება. ეს ამბავი ყველამ იცოდა, ხოლო მეფე ერეკლემ დროით არ შეასრულა სიტყვის აღსრულება, რადგანაც მან კარგათ იცოდა ივანეს თვისება რომ ეს არ ჩქარობდა აზნაურობის მიღებას. მეფე მის აზნაურშვილობას დიდის ამბით აპირებდა, რადგანაც ივანეს და მის შვი-

ლების აზნაურის ხარისხით დაჯილდოვებას, იმერეთის მეფე და მთავრებიც ითხოვდნენ. სამწუხაროთ, ამ დაპირების შემდეგ, ძლიერ მალე, მეფე კახეთს გაიხლათ, იქილამ თფილისს ველარ დაბრუნდა, ავად გახდა და ქ. თელავს, 18 იანვარს, 1798 წ. გარდაიცვალა, ველარ მოასწრო სიტყვით დაპირების გარეშე წერილითაც აღსრულება. . . ამ საქმის აღსრულებას არც თვით ზუბალაშვილები გამოეკიდნენ, არ გამოეკიდნენ მით უფრო, რადგანაც მეფე ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ, საქართველოს სამეფო ოჯახის საქმეები ძლიერ აიწიწი-დაიწიწა, გიორგის გამეფებას ბევრი ეწინააღმდეგებოდნენ, ამათში ერივნენ ძლიერ ბევრი მოქალაქენი ქართველთა და ამათშივე იყო ივანე ზუბალაშვილი და მისი სახლი-კაცები. ესენი ხმა მალე ამბობდნენ შემდეგს: — „მეფე გიორგი ვერ იმეუებს ერეკლეს შემდეგ“. ასეთი სიტყვა გახდა იმის მიზეზათ, რომ მეფე გიორგიმ გამეფების შემდეგ თავის სიძე ბარათაშვილი გააღიხინა კიდევ. არევ-დარევამ იქამდე მიაღწია, რომ აქ მალე საქართველოს სამეფოს ტახტის დასასრულმაც იჩინა თავი. მეფე ერეკლე დაასაფლავეს, მის შემდეგ გამეფდა გიორგი XIII-ტე, მაგრამ ესეც სწეული აღმოჩნდა, ვერ იმეფა, შინაური და სამეფოს საქმეები ძლიერ აირ-დაირია. ივანემ, როგორც შორს მხედველმა, არ ინდობა მეფის შეწუხება და ერეკლეს სიტყვიერად ნათქვამის საქმით აღსრულება, უძლური მეფის ძლიერ ერიდებოდა, ამობაში მეფეც სუსტდებოდა, საქმეებს ველარ ასწრობდა და 1800 წ. 28 დეკემბერს მეფე გიორგიც გადაიცვალა და მით მეფე ერეკლეს სიტყვა და ანდერძი ზუბალაშვილების გვარის შესახებ დარჩა შეუსრულებელი. შე დარწმუნებული ვარ, რომ ამ ამბის ცნობები აღრე საქართველოში ბევრს ხნიერს კაცს ეცოდინებოდა და თვით ზუბალაშვილებშიაც ხომ ცხადი საქმეა ეს ბევრს ეცოდინებოდა, რომ მეფე ერეკლემ მათ აზნაურის შვილობა დაჰპირდა, მაგრამ ამის შესრულება ველარ მოასწრო, რადგანაც მალე გარდაიცვალა.

ადგანაც სიტყვამ აქ ზუბალაანთ გვარის გააზნაურებაზედ მოიტანა, ამიტომ აქ ვიტყვიდ მცირეთ. შემდეგს:

მეფე ერეკლე ქვიანი, შორს მხედველი კაცი იყო, ამან პირველად თავისი ნიჭი ინდოეთს და ავღანისტანში გამოიჩინა, როცა ეს იქ სპარსეთის ჯარის მთავარ სარდლათ რყო, ამის ქებას მაშინდელი პარიჯის გაზეთებშიაც სწერდნენ¹⁾. შემდგომ ინდოეთის გალაშქრებისა, მაჰნადირისაგან კახეთს მეფედ ეს იქმნა დანიშნული. ამ გარემოებით ისარგებლა და ქართლ კახეთი ერთის გვირგვინის ქვეშ დააკავშირა. ამით ისურვა მთელის საქართველოს გაერთიანება, ამანვე დიდი ყურადღება მიაქცია კათოლიკის პატრებს და კათოლიკეთ მფარველათ გახდა, ამის დროსვე დახსნეს საქართველოში სხვა და სხვა სასწავლებლები. რუსეთსა და საფრანგეთშიაც იწყეს ყმაწვილების გაგზავნა და იქ არტილერიის, ინჟინერიის²⁾ და სხვა და სხვა მეცნიერებათა შესწავლა, ნასწავლი შემდეგ საქართველოში ბრუნდებოდნენ და თან შემოჰქონდათ ევროპიული სწავლა-განათლების ტრფიალები.

XVIII საუკუნეში, ამ მეფისთანა საქართველოს ხუთი კაცი რომ ჰყოლოდა, მაშინ მისი ბედის ჩარხი სხვაფერ დატრიალდებოდა; ასევე ამ მეფემ მიმართა რომის სენატს და საქართველოს გასაძლიერებლად დახმარება სთხოვა³⁾. პირველად 1781 წ. პატრი მავრო გაგზავნა და შემდგომ სხვა. ამ თხოვნის პასუხიც მიიღო და დაპირება. ოცდა ორი წლის განმავლობაში ინგლისის მთავრობასთან ჰქონდა მიწერ მოწერა და მათთანაც ითხოვდა დახმარებას⁴⁾ რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინესაც მრავალჯერ დაავალა მფარველობა⁵⁾ და ოსმა-

¹⁾ ბუტკოვი და პეისონელის წერილები.

²⁾ გუჯარი შენახული წერა კითხვის გამავრცელებელ საზოგ.

³⁾ უმთავრესი მიზეზები საქარ. მიმართ რომის ყურადღებისა 1828 წ.

⁴⁾ საქართველოს შესახებ ტ. 1891 წ.

⁵⁾ მეფე გიორგის ცხოვრება, პ. იოსელიანისა 1891 წ. თფ.

ლეთსაც ედავებოდა დასავლეთ საქართველოს დაბრუნებას, ბევრი-რამ სურდა ამ ძლიერ მეფეს თავის ქვეყნისათვის, მაგრამ მისდა საუბედუროდ მოხუცების დროს მეტად დაუძლოურდა, შვილები უხეიროები გამოადგნენ და ნამეტურ მეუღლე, დარეჯან დედოფალი, რომელმაც არცა სამეფო ოჯახი და მათ ბოლოც მოუღო.

როგორ მნიშვნელობასაც ზემოდ დასახელებულ სამეფოთა აღორძინებას სცემდა მეფე და იგი ამავს თავის სამშობლო ქვეყნისათვის საჭირო იარაღათ სთვლიდა, სწორედ ასევე უმზერდა ვაქრობის საქმეს, ქარხნების და მის აღორძინებას კერძოთ თფილისში და მასთან მთელს საქართველოში. სწორედ ეს აზრი გახლდათ, რომ მეფე შესაფერის პატივით მზერდა ივანე ზუბალაშვილს, მერაბს, ანდრიას, პეტრეს, გიორგის და მრავალთაც სხვებს, რომელნი XVIII საუკ. ნახევარს სცხოვრობდნენ.

მეფე ერეკლე, რომ ამათი დიდი პატივის მცემელი იყო, ეს აღრე, მრავალთ მოხუცებულთ იცოდნენ ზეპირად და, უეჭველია, ეს არ დასაფიწყებელი ცნობები დღესაც მრავალთ ეხსომებათ, ნამეტურ-კი მათ, რომელთაც ცნობა აქვსთ ზუბალაანთ გვარისა. ხსენებულ პირების პატივის ცემას მეფეში იწვევდა ის გარემოებაც, რომ ზუბალაშვილებმა აღრიდგანვე დაიწყეს საქართველოში ვაქრობის გავრცელება, ბევრს ალაგას აღორძინება და მოფენა. ამათ ვაქრობა გამართული ჰქოდათ გორს, თფილისს, ახალციხეს, ოსმალეთს, სპარსეთს, იმერეთს და მასთანეე დიდათ ხელს უწყობდნენ საქართველოს ნაწარმოებთ გასაღების საქმესაც, სწორეთ ზუბალაშვილების მხნე პირებისთანა კაცების წყალობაა, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, თფილისში საქარხნო საქმეები ერთობ დაწინაურდა და რაცა საქართველო 1771 წ. აკადემიკმა გულდენშტეტმა ასწერა, მაშინ მას თფილისში თითქმის ყველა საქირო საქონელთა ქარხნები დახვდა.

მეშანდღეების ქარხანა, მესაპნეების სამი დიდი ქარხანა, აქ წელიწადში რამდენიმე ათასი ფუთი საპონი გამოდიოდა

არსებოდა აგრეთვე სამთლის დიდი ქარხანა, სადაც დიდი ძალი ქონის სამთელი გამოჰყვანდათ, იყო სამღებროები, დაბლების დიდი ქარხნები, ყაზახების, ქურქჩების, მექვაბეების, ხარაზების, ქოშების, მეტყავეების და მრავალიც სხვების, რომელთაც ჩვენ ვერ მოვსთვლით, სადაც მაშინ ქალაქის მუშახელი განვითარებას ეძლეოდა. ყველა ამ ქარხნებთან ერთობ დიდი დამოკიდებულება ჰქონდა ივანეს და მისს სახლი-კაცს ზუბალაშვილებს. მეფეც მიტომ აჯილდოვებდა ამათ ასე, მიტომ მფარველობდა მათ. მეფის ასეთი კეთილი აზრი გახდა მისს საფუძვლად და აგრეთვე ივანე, ანდრია და სხვა ასეთ პირთა პატივის-ცემად, რომ 1770 წ. რუსთა და ქართველთ სამეფო პირთა მოლაპარაკეობის შემდეგ გადასწყდა, ეკატერინედარში, სამ წელიწადში ერთხელ დიდი დარმუკობის გამართვა, სადაც რუსის ვაჭრებს თავიანთ საქონელი მოჰქონდათ გასასყიდათ; საქართველოდამაც ქართველ ვაჭრები მიდიოდნენ და თანაც საქართველოს ერის ნაწარმოები მიჰქონდათ და იქ ასაღებდნენ, იქილამ აქ შემოქონდათ ის საქონელიც რაც საქართველოში არ მოიპოვებოდა. ასე და ამნაირად მფარველობდა მეფე ვაჭრობას და მისს წარმომადგენ ზუბალაშვილებსაც. ეს უაღრესობა იქილამაც მტკიცდებდა, რომ როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მაშინ ზუბალაშვილები ცნობილ იქმნენ ვითაარცა ქართველთ მეფეთა ოჯახის წინაშე და მსახურებულ პირნი და სანდო ვაჭრები. ბატონიშვილებმაც ასე აცნობეს ესენი, ასევე იქმნენ ცნობილნი იმერთ სამთავროის მთავრებისაგან იმ დროს, როცა იგინი რუსეთს დაუკავშირდნენ. თვით მთავარ-მართველმა ციციშვილმაც-კი დიდის პატივით მიიღო ზუბალაშვილები, რადგანაც მან კარგად იცოდა ამათი ამბები და საქმეები, პატივს და მფარველობას ანიჭებდა*) და ყოველთვის საიჯარადრო საქმეებსაც ამათ კერძოდ. ესეთ ღირსებას სხვა მაშინდელი თბილისის ვაჭრები და ძველი მოქალაქენი დანატრულებულნი იყვნენ.

*) Кавказские акты V т.

საზოგადოთ უნდა შეინიშნოს, რომ ზუბალაშვილები იმავე თავიდგანვე დაბალ ანუ ქალაქის ხახლთან ერთობ ახლოს მდგარან, პირველი თავიანთ საქმის გულისთვის და მეორე როგორც კათოლიკენი და რიგიან მოძღვართა გავლენის ქვეშ აღზრდილნი. მფარველნი უძლურთა და მწენი ეკკლესიათა და მის გარშემო მცხოვრებთ ღარიბთა, ამათ გვარის წევრთა შეწირულება ხშირათ მიუღიათ კათოლიკის ეკკლესიებს: გარს, თბილისს, ახალციხეს, ქუთაისს და ახალქალაქს. ამათი ასეთი თვისება იმ გარემოებიდამაც მტკიცდება, რომ ესენი, როგორც ქრისტიანენი ძლიერ მრავლად იხსნიდნენ სხვა და სხვა მებატონეთაგან დასაყიდს გლეხებს და მერე ამათ ანთავისუფლებდნენ, ან თვით იყმობდნენ, ასეთი ყმანი მათს ბატონობას ნატვრით ეძებდნენ და უკანასკნელ კათოლიკობასაც უკავშირდებოდნენ. ზუბალაანთ გვარის ყმათა სახელები საეკლესიო „კონდაკის“ წიგნებშიაც მოიხსენებიან, რასაკვირველია მოიხსენებიან მარტოდ ისინი, ვინც რომელიმე კათოლიკეთ ეკკლესიის ძმობაში წევრად ჩაეწერებოდა. სხვათა შორის, მაგალითებრ მართლმადიდებელ გლეხთა ყმათა და კათოლიკეთა; რომელნიც არსად ჩაწერილან ძმობაში, ამათი რიცხვი ერთობ დიდი ყოფილჳ, მაგრამ მათმა ცნობამ ჩვენ დრომდე ვერ მოაღწია.

სხვათა მრავალთა შორის, მეფე ერეკლეს დროს, 1793 წ. ერთის ქართველის აზნაურის ყმის კენწველაძის ოჯახი ოსებს ტყვედ ჩაეარდნიათ, ოჯახის უფროსი გლეხი მოკლეს და სახლობაც ტყვეთ წაიყვანეს. მებატონე მივიდა ივანე ზუბალაშვილთან და მოახსენა: ესა და ეს ოჯახი ტყვეთ ამა და ამ ალაგას იმყოფება, მე არ ძალმიძს მათი დახსნა, შეძლება არა მაქვს და გთხოვთ, რომ თქვენ დაიხსნათ და მერე მე გავანთავისუფლებ მასთა.

ივანე ზუბალაშვილმა ყოველისფერი მოისმინა და უთხრა: — „დიდის სიამოვნებით, დავიხსნი და მერე თქვენ იცით“. მარტაცადა გლეხის ოჯახი ივანე ზუბალაშვილმა მალე დაიხსნა და თავის მამულში გადიყვანა. შემდეგ გლეხნი თავიანთ ბატონ

ნის ბრძანებით შუხრანის ბატონის ხელში გადავიდნენ ყმათ, მათ ჩემეს*) ასეთი მაგალითები ზუბალაანთ გვარის წევრთაგან ძლიერ მრავლად მომხდარა გორს, ქართლის სოფლებს და თბილისშიაც, ნამეტურ ამათ ასეთ საქციელს პატრებიც ავსლებდნენ, რათა ამით სამსახური გაეწიათ მოძღვართა, ნდობის და პატივის ცემისთვის. მაღალის სიბრალულით ზუბალაშვილები იქამდის ცნობილ და პატივ-ცემულ იქმნენ XVIII საუკუნეში, რომ მათ ყმებს თვით ქართველი მეფეც აძლევდა. ერთი ასეთ ყმათაგანი ქართველი გლეხი ზაქარია მოხსენებულია გორის ეკლესიის კონდაკში. ეს ჩვენ აქ ერთი მაგალითი მოვიყვანეთ, თორემ ასეთი მაგალითები მათში ძველად ერთობ მრავლად ყოფილა. ზუბალაშვილების ყმებმა თვით ჩვენს დრომდისაც მრავლად მოაღწიეს, თვით ამ უკანასკნელ წლებშიაც-კი, აწინდელ სტეფანე ზუბალაშვილის მამულების გამგეთ ერთ დროს, თბილისში, ერთი ქართველ ყმათაგანი ითვლებოდა.

ქართველთ მეფეების დროს, სხვა მებატონეთაგან იძენდნენ ყმებს თბილისს და გორის მოქალაქენი, და ნამეტურ იძენდნენ კათოლიკეთ მოქალაქენი, რომელნიც უმეტესს ნაწილს ყმებისას ანთავისუფლებდნენ. დამტკიცებით ვიცით, რომ თბილისში და სხვაგანაც სხვა ტომის მოქალაქენი ქართველთ ყმებს იძენდნენ როგორც სიმდიდრეს, როგორც მონებს, ესენი მათ უკანასკნელ თავიანთ რჯულზედაც მიაქცევდნენ. ზუბალაშვილებში-კი ასეთნი არ ყოფილან, მართალია, რომ 1730 წლებიდან, გიორგის პეტრეს, ივანეს, ანდროას, მიხეილს, გიორგის და სხვა ზუბალაშვილებსაც შეუძენიათ ყმები და მათ ყმათარიცხმა ჩვენ დრომდეც მხოლოდობით მოაღწიეს, ივინი მართალია ქართველთ გლეხთა ყმებს იძენდნენ, მაგრამ როგორც კათოლიკის სარწმუნოების დედა აზრების პატივის მცემელნი, დევნულს გარემოებიდამ გამოხსნილს ყმებს უმაღვე ანთავისუფ-

*) Грузинскія крестьянскія грамоты Д. Пурцеладзе 1888 г. Тифлисъ.

ღებდნენ, რასაც კათოლიკის პატრებიც ლოცვაკურთხევით უმზერდნენ და აქებდნენ მათ.

ძველ ქართველთ მეფეთ შორის, თბილისში, ქართველ გვარის მოქალაქეთ შორის, ითვლებოდნენ ისეთნიც, რომელნიც გრიგორიანთ სარწმუნოებას აღიარებდნენ. მათ ვაჭრობა ჰქონდათ გამართული საქართველოს, რუსეთს, სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს, ასეთ ძველ ვაჭართ მოქალაქეთ ჯგუფს ეკუთვნიან ყუზანაშვილები, დღეს ყუზანოვი, ფითუაშვილები, დღეს ფითოიანცი, გლახა ბაბანაშვილი, დღეს ბაბანასიანცი, შადინაშვილები, მირზაშვილები და მრავალნიც სხვანი, ენიბო მოუთვლელნი, რომელთაც აუარებელი ყმებიც ჰყვანდათ და ამ ყმებით იგინი ვაჭრობდნენ კიდევაც, ასეთის ვაჭრობით ფულებსაც აგებდნენ. 1864 წ. ამათ ყმებში კარგი ფულიც არღეს, რადგანა მთავრობამ ყმები გაანთავისუფლა, თბილისის სომხის მოქალაქეებს რომ დიდი ძალი ყმები ჰყვანდათ, ეს ჩვენში მრავალთ იციან; ბევრს ალაგას მათ მთელი სოფლის ხალხი ჰყვანდათ ნაყიდი და ნაყმევი, ბევრს ალაგას იგინი ამ გლეხებს თავიანთ რჯულს, გრიგორიანობასაც უკავშირებდნენ. მაგალითებრ: რაც დღეს ქართლს, კახეთს და სხვა ადგილებში ქართველთ გლეხნი გრიგორიანის სარწმუნოებას ეკუთვნიან, იგინი სულ ამ მემატონეთაგან არიან ძალით თუნებით თავიანთ სარწმუნოებაზედ გადაყვანილნი.

ჩვენდა საუბედუროთ, ამ გარემოებას არც ქართველთ სამეფო და სასულიერო მთავრობა აპყრობდა ყურადღებას, ამ კითხვათა მუხლმა იმ დროის საიურიდიულო კანონდებათა კოდექსში ვერ დაიკავა ადგილი, თუმცა სამართლის წიგნებიც იწერებოდა და ამ სამართლის წიგნს ამუშავებდნენ კიდევ და მასში ბევრი რამ საყურადღებო მხარეებია აღწერილი იმ დროის ქართველთ ცხოვრების შესახებ, ხოლო ამ საყურადღებო კითხვის შესახებ-კი არაფერი მოიპოვება. სასულიერო და სამეფო მთავრობა მემატონეთაგან გაყიდულ ყმათა სარწმუნოების მთავრობას ზედ არ უყურებდა, ბატონს, როგორც უნდოდა ისე მოექცეოდა და მიტომაც მოხდა, რომ ქართლსა და კახეთში

სულ მცირე დროის განმავლობაში ნამდვილ ძირეულ ქართველთ შთამომავალნი გლეხნი გრიგორიანობაზედ გადაიყვანეს და მით გაავსეს ჩვენი ქვეყანა. რამდენი ამათგანი. ქვემო ქვეყნებისაკენ გარეკეს და იქ, არამც თუ მარტოდ სარწმუნოებით არამედ ენითაც-კი გაასომხეს. ამას რიცხვი არა აქვს, ამას გარდა, რამდენი თვით ქართველი ეკლესიებიც დაიჭირეს ბორჩალოს მაზრას, სამცხეს, კახეთს და ქართლს, ესეც ხომ ცხადია, ამაზედ საუბარიც არის ამტყდარი და ამათ ტრფიანობა ისე იყო წასული, რომ 1721 წ. როცა ოსმალთ მცირე დროით თბილისი აიღეს, მაშინ ოსმალთა სომეხთ ჩაგონებით კათოლიკებს ეკლესია წაართვეს და იმ დროის თბილისის სომხებს მიჰყიდეს, რომელ ეკლესია დღესაც უპყრიათ მათ.

ყველა ეს საუბარი აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რომ მით აღგვენიშნა ძველ ქართველთ გვარის მოქალაქეთ ზუბალაშვილების წევრთა სულიერი და ხორციელი მხარეებით და მაგალითები, რომ ესენი ქართველთ გლეხებს მებატონეთაგან სავაჭროდ და მოსაგებათ-კი არ იხსნიდნენ, არამედ შებრალებითი დასახსნელად, სულის მოსაგებათ, უამისობა არც შეიძლებოდა, რადგანაც კათოლიკებს ასეთი ვაჭრობი პატრებისაგან სასტიკად ჰქონდათ აღკრძალული, ძველ ზუბალაშვილებს სამუდამო ყმებათ სჩანან იმდენი ქალი და კაცნი, რაც მათსახლის მოსამსახურეთ იყვნენ საჭირონი. მეტი არა, თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ზუბალაშვილების ყმათა რიცხვი ბატონ ყმობის განთავისუფლების დროს ასობით იქმნებოდა, ისევე თითქმის, როგორც ეს მაშინდელ გრიგორიანების მოქალაქეებს აქვდათ.

ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ ზუბალაშვილების ყმებთაგან ძველად მრავლად დაკავშირებიან კათოლიკობას, ხოლო როგორ, ზუბალაშვილების ძალდატანებით-კი არა, არამედ თვით ყმათა სურვილით, ლტოლვით და სიყვარულით, რადგანაც იგინი თავიანთ მებატონეებს უმზერდნენ ვითაარცა კეთილ ქართველთ, მოწყალეთა და მფარველთა და მათთანვე მათ სამ-

ღვდელი პირთ პატრებს ქრისტიანობით აღჭურვილ მამების და უძღურთა შემბრალელობით, რაც ეს მაშინ ყველასთვის ცხადი იყო და სხვა სარწმუნეობის სამღვდლო პირთაგან კი იშვიათი.

წარმოსადგენია ის გარემოებაც, რომ ასეთ ყმათა პირნი მომავალში კათოლიკის სარწმუნეობის მეოხებით ისე წინაურდებოდნენ, რომ უკანასკნელ თვით თავიანთ საეკლესიო „საზარდისის ძმობაშიაც“—კი ეწერებოდნენ. ასეთ პირთა ცნობები ჩვენ მრავალი გვაქვს, უნდა მოგახსენოდ, რომ XVIII საუკუნეში, ყმა კაცისაგან თავის თავის ჩაწერა საზოგადო საქმეთა დაწესებულებაში, მე ერთობ დიდს საქმეთ მიმაჩნდა, რადგანაც ასეთ მაგალითებს სხვა სარწმუნეობის ყმა გლახთა შორის ამას ვერ ვპოვებთ; ერთი მაგალითიც არ არის, რომ სადმე მოხსენებული იყოს. ჩვენის ფიქრით, ყმათა ასეთი წინ წასვლა და მათის ღირსეულის პიროვნებით ცნობა, თვით მათ მებატონეთა წყალობა უნდა იყოს.

ივანე ზუბალაშვილს და მის ძმებსა და ძმის შვილებს ყმები ქართლს გარდა იმერეთშიაც მრავლად ჰყოლიათ, მაგრამ მათ იგინი არსად შევიწროებულნი არ ჰყოლიათ. უეჭველია, მათი ამბები დღეს მრავალ მოხუც ყმებთაგანთაც ეხსომებათ, ამ გვარის წევრთა დევიზათ მარტოდ გლახთა გამოხსნა იყო საქმედ გამხდარი და მაშინათვე განთავისუფლება, რაის გამო მათ მაშინათვე პატრებისაგან ლოცვა-კურთხევა და დიდება ეძლეოდათ, სწორედ ასეთი ქრისტიანული საქციელი გახდა ამათ პატივისცემ მხარეებათ, რომ მას არ ივიწყებდნენ მეფენი და ბატონიშვილები და თვით რუსეთთან დაკავშირების შემდეგაც, არ იქმნა ეს ღირსება დავიწყებული. რუსის მთავრობამაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ამ გვარის წევრთ, მათ გაიხსენეს ქართველთ მეფეთ ძეთა ცნობა და ის პატივისცემა, რასაც ზუბალაშვილები ბატონისშვილებს ანიჭებდნენ და ემსახურებოდნენ. ზუბალაშვილებს დიდის პატივით მზერდა და საქართველოს პირველი მთავარ-მართველი პ. ციციშვილი.

საზოგადოთ, პ. ციციშვილი დიდი პატივის მცემელი იყო კათოლიკების და ამათის პატრების, კათოლიკობის პატი-

ვის ცემის გამო მას კათოლიკობაც დასწამეს იმ დროის უმაღლეს პირებმა*). მთავარ-მართებელი ზუბალაშვილებს ისე უმზერდა, რომ 1802 წ. ჯავის ხეობაზედ, გაცარცულ იქმნა ერთი მდიდარი ზუბალაშვილი, გიორგი, ბიძა ივანესი, რომლის ცნობა მაშინათვე ქართლიდამ თვით მთავარ მართებელს მოხსენდა**) და ამან მაშინათვე მიაქცია ფიცხელი განკარგულება. უეჭველია, რომ მთავარ მართებელთან ასეთ ცნობას არავინ გაგზავნიდა, რომ გაცარცული გიორგი ზუბალაშვილი შესამჩნევე კაცი არ ყოფილიყოს. მოკლეთ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში, XVIII საუკუნეში, ისეთის სახელოვნებით, ქართლში, ბატონისშვილების წინაშე, ისე არც ერთი მოქალაქის გვარი არ იყო დაწინაურებული, როგორც ზუბალაშვილები და ამიტომ XIX საუკუნეშიაც ესენი უმთავრეს გვარის საპატიო მოქალაქეებათ იქმნენ მიღებული რუსეთის მთავრობისაგან.

VI

როგორც ზემოთაც ვსთქვათ, ამ გიორგი კათოლიკე ზუბალაშვილის მამის თანამედროვე პირადვე ითვლება ვახტანგ მეექვსის თანამედროვე მღვდელთა მწიგნობარი გიორგი ზუბალაშვილი, ხოლო მართლ მადიდებელი და ვგონებთ სახლი კაცი კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. როგორც წინანდელის პირების, ისევე შემდეგ დროის, როგორც ზუბალაშვილების, ისევე მართლ მადიდებელ ზუბალაშვილების სახელებიდგან კარგად სჩანს, რომ ამათ ქართული სახელების დარქმევა და ისიც ძირეულ ძველი ქართული სახელების დარქმევა ძველადვე ჰყვარებიათ, ძველადვე ჰქონიათ მიღებული, თითქმის იმ დღიდგანაც-კი, ჯა დროსაც ესენი კათოლიკობას დაკავშირებიან და ოდესაც იწყება ამ გვარის წინაპართ გამოე

*) კავკასიის აქტები.

**) კავკასიის აქტები.

ჩენა და ისტორიის ასპარეზზედ ტრიალი. ერთმა სთქვა, რომ ზუბალაშვილებში თამარი არ შეიძლებოდა, რომ ყოფილიყო. მე ბევრს ვესაუბრე, მაგრამ მან მაინც უარი ჰყო ასე:

— „არ შეიძლება, არა, რომ კათოლიკებში, თამარი ყოფილიყო, მე ასეთი არა გამიგონია-რა“.

მე მაშინათვე გორის ეკკლესიის კონდაკი დაუსახელე და იმავე კონდაკში მოხსენებული ზურაბი, მარიამი და ამათი შვილი გიორგი და თამარი, რომელ გიორგი და თამარიც ითვლებიან დღევანდელ კათოლიკ ზუბალაშვილების წინაპარ პირებათ. ვუთხარი, რომ კათოლიკებში 1680 წლებიდან არამც თუ ზურაბი, გიორგი და თამარი სჩანან, არამედ სჩანან ასეთს ქალების სახელებიც: მზისანდარა, რუსუდანი, გულქანა, ნათელა, ქეთევანა, მანიყა, ძუძუნა, იაგუნდა, დედაქალა, ვარდუა, ლალისხანა, გულახარა, ხვარამზე, ხორეშანა, დარეჯანა, თინა, ანნა, თურვანდა, თუთა, ლალემა, მზექალა, ასთანდარა და მრავალნიც სხვანი. ძველი სახელები ქართველ კათოლიკეთ შამების ანუ მამა-კაცების: როსტონა, ზურაბა, ამირანა, დარჩია, ფარსადანა, ავთანდილა, ავთანდილი, ბერუკა, ბეჟანი, ქაიხოსრო, ელისბარი, რევაზი, გლახა, აღდგომელა, პაატა, მამულა, გურგენა და მრავალიც სხვანი. ეს სახელები ჩვენ აქ განაგონის ამბებით-კი არ ჰოგვეყავს, რომელსაც შეიძლება მრავალთაგან ცილი დაეწამოს და უარ იქმნეს ყოფილი არამედ ესენი ჩვენ მოვიყვანეთ პირდაპირ ძველის „კონდაკებიდან“, რომელთა ხელთ-ნაწერები ინახება ახალ-ციხეს, იოანე ნათლის მცემლის ტაძარში,*) სადაც მოხსენებულნი არიან ამ სახელების მამა-კაცი და ქალონი, რომელნიც დაბადებულან, ან მიცვლილან და იოანე ნათლის მცემლის მღვდელს მოუწოდებდნენ, ან დაუსაფლავებიათ. ასევე სჩანს გორის საეკკლესიო „კონდაკიდანაც,**) რომლის შედგენა და წერა 1680 წლ. იწყება, მე მგონია, რომ ამ

*) საეკკლესიო კონდაკი, შედგენილი 1735 წლიდან.

***) საეკკლესიო კონდაკი, შედგენილი 1680 წლიდან.

ხელთ ნაწერების სინამდვილეზედ ექვს ვერაფერს აიღებს, ვინც ამას ირწმუნებს ნაკლებათ, ის წაბძანდეს გორს და ახალციხეს, და შინჯოს ხსენებული ძველი ხელთ-ნაწერი წიგნები და ის ამაზე ცხადათ დარწმუნდება.

ყველა ამ სახელებიდან კარგად სჩანს, რომ კათოლიკებს, როგორც ქართველთ გვარის შთამომავალთ თავიანთ მამა-პაპეული სახელების დარქმევა იმ დროსაც-კი ჰქონიად მტკიცეთ მიღებული, როცა იგინი კათოლიკობას აღიარებდენ და ამ ეკლესიის სახელებსაც მტკიცედ ექვემდებარებოდენ. ქართველ კათოლიკობაში ასე იყო, ასევე გახლდად თვით ზუბალაშვილებშიაცა. ამათში ქალო, კაცი, დიდი თუ პატარა ყველა ქართული სახელებით არის მოხსენებული. 250 წლის განმავლობაში, ზემო ხსენებულს ხელთ-ნაწერს წიგნებში, თქვენ ძლიერ ბევრს ნახავთ ზუბალაანთ გვარის წევრთ, რომელთაც ძველი ქართული სახელები ჰქვიათ, მათში ერთს უცხო, სომხურს, ვერ ჰპოვებდ.

უკანასკნელ წლებს-კი, ანუ XIX საუკუნის დამდეგიდან-კი რაც ქართველთ მეფობა მოიშალა, საქართველო რუსეთს ჩაბარდა და ზუბალაშვილების გვარის წევრთა ბატონიშვილებთან მისვლა-მოსვლა და მეგობრობა შესწყდა, მის შემდეგ, ზუბალაშვილებში რალაც მანქანებით სომხური სახელების ხმარებაც შემოვიდა და ის პირნიც, რომელნიც XVIII საუკუნის გასვლამდე, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლეს და გიორგის კარგად იცნობდნენ, იმერეთის სოლომონ მეფის და სამეგრელოს მთავრს ლევანს და სხვათაც მრავალთ წარჩინებულ პირთა და ვისგანაც ეს პირნი ქართულის სახელებით იწოდებოდნენ, შემდეგ დროში, ანუ XIX საუკუნის დამდეგიდან მათ სომხური სახელები ეწოდათ, ივანე ზუბალაშვილს რომელიც ამ სახელით არის მონათლული და ასევე იყო ბატონიშვილების წინაშე ცნობილი. 1815 წლიდან, ივანეს მაგიერ ოჰანეზი ეწოდა და ამის სახლი-კაცს გიორგი ზუბალაშვილის, რომლის მონათელის სახელი გიორგი იყო და რომელსაც ბატონიშვილებიც გიორგის უწოდებდნენ, ამის ნაცვ-

ლად გრიქორა უწოდეს. ასე და ამ გვარად, ზუბალაშვილებში, სომხურის სახელების მექონნი ოჰანეზა, ვართანა და გეურქა 1805 წლ. გაჩნდნენ. ისიც უნდა ითქვას, რომ ესენი ამ სახელებით იწოდებოდნენ უფრო სომეხთ ახლო-მახლო სავაჭრო ასპარეზზედ, თორემ შინაურობაში და ნამეტურ იმეართში ისევ ძველ სახელებს, ანუ ქართულს მონათვლის სახელებს უხმობდნენ.

ურიგო არ იქმნება, რომ ახლა ჩვენ აქ მცირედ გავარკვიოთ ის გარემოება და ავხსნათ მიზეზები, თუ ზუბალაშვილებში ძველი ქართული სახელები რათ გადააკეთეს სომხურად, ამ გადარქმევის მიზეზებს ხელს ვინ უწყობდა და ან მთელს ქართველ კათოლიკობაში რა გარემოებით იქმნა შეტანილი სომხური სახელები, როგორ და რა მანქანებით გავრცელებულა ეს მათში და მერე, ამის მეოხებით, როგორ მოიხსნენ ქართველ კათოლიკენი ართვინს, ოლთას, არტაანს და (არდაგანს) არდანუჯს და სხვა მხრის სოფლებშიაც, სადაც დღეს ძირეულ ქართველ გვარის კათოლიკენი სომხურათ ლაპარაკობენ და მთლად ჩაყლაპულნი არიან სომეხთ კათოლიკეთა გავლენის ქვეშ.

ამაზედ ჩვენ აქ პატარა გარკვევით უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც ზუბალაშვილების ამ გვარ უნებლიეთ შეცდომებს შემდეგში სხვა მიზეზები მოჰყვა და ამ უნებლიეთ შეცდომებზედ აშენდა ის გარდმოცემა და ამბები, რომ ვითომც ზუბალაშვილები სომხის შთამომავალნი არიან და არა ქართველის, ვითომც ესენი სომეხ-კათოლიკენი არიან და არა ქართველის, ანუ ლათინის. ამას სომეხნი მით უფრო ბრძანებდნენ და ბრძანებენ კიდევაც, რადგანაც, როგორც ზუბალაშვილებში გაჩნდნენ გეურქა და ოჰანეზა, ისევ სხვა გვარის კათოლიკეებში პოლოსა, მიკირტუმა, არაქელა, და სხვა ამ გვარ სომხური სახელებიც მოიფინენ უხვათ.

კათოლიკობა, როგორც ძველად საქართველოში აღორძინდა, ამაზედ უფრო უხვად არმენიაში წავიდა ეს წინ,*) XII

*) Католицизмъ въ Грузіи А. Эрицова.

საუკუნეში, არმენია უკვე დაცემული იყო და მიტომ უპატრონო ერი კათოლიკის ბერებს თავის პატრონობის და მოვლისთვის ქართველებზე უფრო ხელს უწყობდა, რადგანაც საქართველოს სამეფოს ჯერეთ საიმისოდ არა სჭირდებოდა, კათოლიკეთ მდგომარეობა ორსავე კუთხეში ერთნაირად მიდიოდა, ხოლო არმენიაში, კათოლიკეთა შორის მიღებულ და შეტანილ იქმნა სომეხ-კათოლიკეთა ტიბიკონი და საქართველოში-კი, ქართველ გვარის კათოლიკენი ყოველთვის ლათინის წესს-რიგს ემორჩილებოდნენ, რომის კათოლიკეთ იგულისხმებდნენ.

ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ 1744 წ. ოსმალეთში, სომეხ კათოლიკებმა თავიანთი პატრიარქიც ამოიჩინეს, ეს ამბავი მთელს ევროპაში განისმა, რომ ოსმალეთში, სომეხ-კათოლიკებმა თავიანთი პატრიარქიც ამოიჩინეს, სომეხთაგან საკუთარი კონდაკის ქონვა და პატრიარქის ამორჩევა ერთის მხრით ევროპის კათოლიკის სამღვდელოებისათვის სასიამოვნოც იყო, რადგანაც მათ მთელის აზიის კათოლიკების ყურის გდება ერთობ უჭირდებოდათ. სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქი, სომხის ტიბიკონი და ეკკლესიებში სომხური ენის ხმარება ისე მიიღეს, როგორც ევროპაში პაპი, ლათინის ტიბიკონი და ლათინური ენა ეკკლესიებში ხმარებული. საზოგადოდ, აზიის კათოლიკებში უპირატესობა სომეხთ კათოლიკეთ დაეთმოთ, მათს ტიბიკონს, ეკკლესიებში სახმარებლათ სომხურ ენას და კონსტანტინეპოლში მცხოვრებთ სომეხ-კათოლიკეთ სამღვდელოებს და 1744 წ. ამორჩეულს პატრიარქს.

ასეთ უპირატესობის მინიჭებას ის გარემოებაც ეხმარებოდა, რომ სომეხთ კათოლიკებმა 1705 წლიდან დააარსეს ევროპის ვენეციის კუნძულზედ მხითარისტების „კონგრეგაცია“, რომელ ძმობის წევრთაც მუშაკობა იწყეს, არა მარტო სომეხთ-კათოლიკეთ სასარგებლოთ, არამედ მთელი გრიგორიანთა ერის ტომის. იქ დახსნეს მონასტრები, სასწავლებლები, სტამბები, დაიწყეს სომხურს ენაზედ აუარებელი

წიგნების ბეჭდვა და მით აღადგინეს ახალი სომხეთი*). რაც ხანი გადიოდა, სომეხთ კათოლიკენი მთელს აზიაში და წამეტურ ოსმალეთში დიდს ხმასა, უფლებას და ნდობას იძენდნენ. უკანასკნელ ესენი გახდნენ სრულიად თავისუფალნი და მათს პატრიარქს და სამღვდლოებასაც დიდს უპირატესობას ანიჭებდნენ, ასევე უმზერდნენ გრიგორიანთ სამღვდლოებასაც. ესენიც მათი დიდი ერთგულები იყვნენ, მათი ასეთი განწყობა უცვალებლად ამ უკანასკნელ დრომდე დაშთა, ვიდრე ოსმალთა სომეხთა ხოცვა და დევნა არ დაიწყეს, სომეხთა მერეკი გაახილა თვალი, მათ სცნეს თავისი მტერი, თვისი დამანაცრებელი. მოგეხსენებათ, რომ ოსმალეთის იმპერიას საქართველოს დიდი ჯავრი სჭირდა, ოსმალეთმა, რომელმაც ძველადგანვე დაამხო რამდენიმე სამეფო, მათ ვერ დაამხეს საქართველო, ხოლო 1580 წლიდგან ოღნაფ დაიმორჩილეს სამცხე-საათაბაგო და მათ მხოლოდ ხარკი დაადეს, სხვა არაფერი.

ოსმალთა შესყიდვით მიემხრო ბეჭა ჯაყელი, ამან უღალატა საქართველოს, პირველად ეს გაათათრდა, ამის სამაგიეროთ, ოსმალთ ათაბაგობა მოშალეს და ახალციხეში თაშათ ახლათ გაათათრებული საფარ თაშა ჯაყელი დანიშნეს. ეს მალე მოვიდა ახალციხეს, ოსმალეთის სამზღვრები გაამაგრა და 1629 წლიდგან ქართველთაც გაათათრება დაუწყო. გაათათრების გამო ქართველთ დიდი სისხლი დაღვარეს, მაგრამ რას იზავდნენ, მათი დამხმარე არავინ იყო. ევროპაშიაც დიდდ არევ-დარევა იყო, მათ საქართველოსთვის აღარ სცალოდათ, ამით ისარგებლეს ოსმალთა და მისს მეოხებით დაამხეს ერთი ნაწილი საქართველოსი და ხალხიც გაათათრეს**).

ამ დროს დასავლეთ საქართველოში ქართველთ შორის, კათოლიკის სარწმუნოება უკვე აღორძინებული იყო. ყველა ეს კათოლიკენი ლათინის წეს-რიგის ტიბიკონს ასრულებდნენ, მშთს ეკკლესიებში წირვა-ლოცვა და ქადაგებანი ქარ-

*) ახალი სომხეთი, შედგ. ინჯინჯინისა, დაბეჭდილი ვენეტის.

***) ქართველების გაათათრება. გამოც. 1901 წ.

თულსა და ლათინურს ენაზედ სწარმოებდა. იმ დროის რომაელთა მოსულ ოტალიის მოძღვართ, თუმცა ერთის მხრით დიდად უძნელდებოდათ ქართულს ენაზედ წირვა-ლოცვის და ქადაგების წარმოთქმა, მაგრამ, მაინც შეძლების და გვარად, სცდილობდნენ და მრევლსაც ემსახურებოდნენ. თუ როგორის შრომით ექადაგნათ ამ მოძღვართ, ეს კარგად სჩანს ერთი ძველი ქადაგებიდამ, რომელიც შენახულია ახალციხის იოანე ნათლისმცემლის წიგნთ-საცავში,*) ამ ქადაგებას ვარდა სხვაც ბევრი მასალები გვაქვს ჩვენ.

მაშინდელ ქართველ კათოლიკეთ თუ მართლ-მადიდებელთ ერთათ ერთს შემბრალეთ და პატრონებათ მხოლოდ ლათინის პატრები იყვნენ, რომელთაც რომის პაპი მფარველობდა და ოსმალეთის მთავრობის წინაშეც პირობა იყო დადებულთ, რომ მათ ეს მოძღვარნი და მათი მრევლი არ ედევნათ. მაშინ, ანუ XVII საუკუნის დამდეგს ქართველ გვარის კათოლიკენი სცხოვრებდნენ შემდეგ ადგილებს: ართვინს (ართვინო) არღანუჯს, არტანს, (არდაგანი) ახალციხეს, ახალქალაქს, ასპინძას, აწყვერს, აბასთუმანს, ლაზისტანისკენ, ჩხალის ხეობას, სოფ. ველს, არდაგანის ხეობისაკენ, სოფ. უდეს, არალს, ველს, ბალაჯარს, ივლიტას, ხიზაბავრას, ბნელას, ვარგავს, კარტიკანს, ხოლგუმოს, ვარევანს, ტურცხას (შავშეთისკენ), ოქრობაგეთს, სათლეს, ფხიკიურს, მამწელისს. ერუშეთს, ენირაბათს და ბევრსაც სხვა სოფლებს. შემდეგ დროს, ანუ XVIII საუკუნეში 2500 სული მარტოდ კონსტანტინეპოლს ითვლებოდა**) და ბევრსაც სხვა ადგილებს, რომელთაც ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით.

ყველა ამ სოფელში მცხოვრები კათოლიკენი იყვნენ ქართველ გვარის კათოლიკენი, ქართულს ენაზედ მოსაუბრენი და მათ ეკკლესიებში წირვა ლოცვა ლათინურს და ქართულს.

*) ქადაგებანი წარმოთქმული 1675 წლებს, ახალციხეს.

**) მასალები ივ. გვარამაძისა 1878 წ. „დროება“.

ენაზედ სრულდებოდა. ყველა ესენი რომის კათოლიკეთ იწოდებოდნენ; ხალხი ქართველ გვარისად. რაც დასავლეთ საქართველო ოსმალეთმა დაიჭირა, მით ამ სოფლებში მცხოვრებთ კათოლიკებსაც გაუჭირდათ ცხოვრება; უკანასკნელ საქმე იქამდე მივიდა, რომ იქ მცხოვრებ თვით ლათინის წესს-რიგის პატრებსაც დიდათ უძნელდებოდათ; რადგანაც ოსმალთა უაჩაღლები მათ ხშირად სცარცვამდნენ, არბევდნენ და ხოცავდნენ. ამიტომ 1700 წლებიდან აქ ლათინის წესს-რიგის პატრების მოსვლა ძლიერ შემცირდა, მთელს დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ საქმეები ოსმალეთის სომეხთ-კათოლიკეთ ეპისკოპოსს გარდაეცა და თან მათ დაევაღათ ქართველ კათოლიკეთ ყურის გდება და პატრონობა.

სომეხთ კათოლიკებმა ეს დავალება თავს იდევს, კონსტანტინეპოლიდამ მათ მალე იწყეს საქართველოში სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლების გამოგზავნა და ხალხის პატრონობა; ასეთ მღვდელთა მოსვლა საქართველოში, ქართველის გვარის კათოლიკეთ წინაშე 1720 წლებს შეეხება. ნელ-ნელა ლათინის წესს-რიგის პატრებმა იწყეს შემცირება და მათ მაგიერ სომეხთ-კათოლიკეთ მღვდლებმა იწყეს გამრავლება და ხალხზედაც მოქმედება და გავლენა. ამ დრომდე-კი დასავლეთ საქართველოში, ქართველ გვარის კათოლიკენი ყველანი ქართველ გვარის ხალხად იწოდებოდნენ, ანუ ლათინის წესს-რიგის კათოლიკებად, მათში სომეხთ-კათოლიკების ხსენება და ჭაჭანებაც არ ყოფილა. თქვენ ვერ ნახავთ ვერც ერთს ძველ წიგნს, სიგელს და გუჯარს, რომ იქ დასავლეთ საქართველოს კათოლიკენი სომხის გვარის კათოლიკეთ იყვნენ მოხსენებულნი, ამას ცხადათ ამტკიცებს სოფ. ველელების თხოვნა და მუდარება, როცა ესენი უფროსს პატრს ევედრებიან, რომ ჩვენ ჩვენი ტომის მღვდელი დავგინიშნეთ „რადგანაც ჩვენ ქართველ გვარისანი ვართ, ხალხ ლათინის წესს-რიგის ტიბიჯონისაგან დაშინადირებულნი და არა სომეხი, ვითხვით ჩვენი ენის მტოდნე მღვდელს“. ველელების თხოვნა მეტად ძვირფასი მასალა არის

ჩვენის ისტორიისათვის*) ამ მასალიდგან სჩანს, რომ სომეხ კათოლიკეთ სამღვდლოების გავლენა ქართველებზედ, არამც თუ მარტოდ 1720 წლიდგან შემოსულა, არამედ XVII საუკუნიდანაც, რადგანაც წერილის წერის კილო და ანბანის ხმარების წესი ცხადათ აჩენს ამას.

სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვარნი შემოვიდნენ თუ არა საქართველოში, მათ კათოლიკეებში მაშინათვე სომხის ტიბიკონის ხმარება შემოიღეს, სომხური ტიბიკონი რასაკვირველია, სომხურს ენაზედ სრულდებოდა. ქართველნი და სომეხნი ძველადგანვე ერთს მეზობელ ხალხათ ვითვლებოდით და თითქმის მონათესავეთაც; ლაპარაკშიაც ხომ მეტად ბევრი სიტყვებია, რომელნიც ორივე ხალხთა ენებში ერთნაირად ხმარება. ქართველთ, როგორც ახლო მეზობელთ სომეხთა და მასთანვე მათი ენის მცოდნეთა ძლიერ გაცხარდათ, სომეხ კათოლიკეთ მოძღვართ დანიშვნა, სომხური ენის ეკლესიებში ხმარება; ამ გახარებას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რადგანაც მათ ლათინური ენის და პატრების გაგება კარგად არ ჰქონდათ, სომხურს უფრო ადვილათ ეთვისებოდნენ, როგორც მეზობელ ხალხის ენას უფრო ადვილათ სწავლობდნენ, ლოცვების გაზეპირებაც ხომ სულ უადვილესათ ხდებოდა. სომეხ კათოლიკეთ მღვდლებმა ქართველ კათოლიკებს ისე შეაყვარეს თავი, რომ ქართველ კათოლიკეებმა თითქმის პირველ დროიდგანვე მიეთვისნენ სომხის კათოლიკის მღვდლებს და სომხურ ლოცვების შესწავლას, და რადგანაც ეს მათთვის ძნელი იყო და პირველად მათ სომხური ანბანი შესწავლადიდათ უძნელდებოდათ, ამიტომ იგინი სომხურ ლოცვებს ქართულიას ასოებით იწერდნენ და ისე სწავლობდნენ ზეპირად.

ასეთ ლოცვების ძველი ხელთნაწერები თვით მეც ვნახე ლივანაში და სამი ხელთ ნაწერი წერაკითხვის სამართველოს სამკითხველოშიაც ინახება. უნდა მოგახსენოთ, რომ სომეხ-კათოლიკეებმა

*) დაწერილია 1765 წლებს.

თოლიკეთ მღვდლების გაფლენას და უპირატესობით პატრიის ცემას ლათინის პატრებზედ ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რადგანაც სომეხთ-კათოლიკეთ მღვდლებმა ქართველთ ზნე, ხასიათი და ჩვეულებაც კარგად იცოდნენ და ამ ჩვეულებას იგინი ხელსაც უწყობდნენ, რაც მრევლში საყურადღებოდ ხდებოდა, მაგალითებრ; ლათინის წესს-რიგის პატრები მრევლში მიცვალებულთა დასაფლავების დროს გამართულ ქელებს სხვა თვალთ უმზერდნენ; ასევე დიდს ლხინებს, ქორწილს, სამღრთოებს და სხვა ამ გვარებს, რაც ხშირათ მრევლისთვის მოსაწონი არ იყო და სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლები-კი ყველა ამებს ხელს უწყობდნენ და მრევლს თითქმის მათ ნები-სად აქებდნენ კიდევ, რომ მაგრე ქენითო, ოლონდ ჩვენი ტი-ბიკონი-კი იწამეთ, თქვენად მიიღეთო.

ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ სომეხთ-კათოლიკეთა მღვდელნი ქართველ კათოლიკებს ყოველნაირის მხრით დაე-პატრონენ, მათში მათ დიდი ნდობაც მოაპოვეს, დიდი ადგი-ლი ესეთი პატრიის ცემა მოძღვართაც კარგად იცოდნენ და ამიტომ მათ ამ პატრიის ცემის მოპოვების შემდეგიდამ მრევ-ლში სომხური ენის სასარგებლოდ თავისუფლად და აშკარა-თაც იწყეს ქადაგება და მოქმედება, რადგანაც ქართველებში სომხური ენის და წერა-კითხვის სწავლება დიდად ძნელდებო-და, ამით მათ მოიგონეს და განავრცელეს ქართველ კათოლიკე-ბში ისეთი ცრუ აზრები, რომ ვითომც დასავლეთ საქართვე-ლოში მცხოვრებ კათოლიკენი სულ სომხის მოდგმას ეკუთ-ვნიან, ვითომ მათი დედა ენაც სომხურია და ვითომც ეს მოძ-ღვარნიც მათ მიტომ დაენიშნათ რომიდამ პაპის ბრძანებთა ყველა ამას ქართველნიც დიდის მოწიწებით ისმენდნენ და ყოველთვის ასრულებდნენ წყნარად, დამორჩილებულს ხალხს საუბარი უწყეს ასრე: „თქვენ რაც უფრო ადრე დაისწავლით დედა საეკლესიო ენას, მათ უფრო უკეთესს იზავთ, რადგანაც პირველ თქვენს სამღრთო ფაქს შეასრულებთ, თქვენს დედა-ენას ისწავლით და მეგრე ჩვენს ქადაგებას და წირვა ღოდვასაც ადვილად შეიტყობთ, ყოველთვის ნათლათ გაიგონებთ“. ერმა ირწმუნა ყოველივე,

ესენი, მიეცნენ ერთგულად სომხური ენის შესწავლას და სულ მოკლე დროის განმავლობაში მათში სომხურმა წერა-კითხვის შესწავლამ ფეხი აიდგა, მან საიმედო სახე და აღორძინება მიიღო, ქართველთ კარგად და აღვილად იწყეს შეთვისება.

სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვრებმა კარგად სცნეს, რომ ქართველ კათოლიკეებში მართოდ სომხური ენის გავრცელება და მის რწმენა ვერას იქმნოდა, თუ მასთან ქართველ კათოლიკეთ შორის ქართული გვარების და სახელების მაგიერ სომხური სახელი და გვარები არ აღორძინდებოდა, აი ამათ იწყეს ამის სასარგებლოდ მოქმედება და ყმაწვილების მონათვლის დროს სულ სომხურ სახელებს არქმევდნენ; მაგალითებრ: გრიქორას, ოჰანესას, მიკირტუმას, ბაღდასარას, კირაკოსას; სარქისას და სხვანიც ამ გვარნი. რაც შეეხება გვარების გადაკეთებას, ესეც აღვილად მოახერხეს და მან ერთი ქართული გვარიც არ დატოვეს, რომ მისთვის კლანჭი არ ეკრათ და სომხურად არ გადაეკეთებინათ. გადაკეთებას ისრე ახერხებდნენ, რომ ახალ გვარს ძველი გვარის ნასახიც-კი აღარ ეტყობოდა. მაგალითებსაც მოგახსენებთ: ფუჩიწაშვილი, ფუჩიწი ხომ მოგეხსენებათ ქართული სიტყვაა, სიმინდის ფუჩიწი, დღეს ფუჩინიანცათ იწოდება, გურგნიძე—გურგენიანცათ; მაისურაძე—მაისურიანცათ; ლაზიშვილი—ლაზიანცათ, ლაზი ხომ მოგეხსენებათ ქართული სიტყვაა, ასევეც სხვა მრავალი გვარების, რომელთაც სომხური დაბოლოვება მისცეს. ასეთის მოახერხებით და ოსტატობით მათ ქართული ენა ძირიანად ამოაგდეს, დაავიწყეს კოსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკებს, ართვინის, არდატაანის, არდანუჯის, შავშეთის, ერუშეთის, ველის, კარტიკამის, სუფლის, ალასტანის, ტურცხის, ხევს, არსიანს, კოლას, არიზეს, ოქრობაგეთს, მამანელს, სათლეს და მრავალსაც სხვა ადგილებს, სადაც დღეს ქართველთ კათოლიკეთ შთამომავალთ შორის ქართულის მოღვმის ხსოვნის შესახებ აღარაფერია დაშთენილი, მცირე რამ სიტყვები-კი

ართვის კათოლიკებს შერჩენიათ, რაც მეტის მწუხარებით აღნიშნა პ. იეზოვმა^{*)}.

ასე და ამ გვარად ქართველების გადაგვარება სომეხთა კათოლიკეთა მოძღვართაგან დაიწყო უფრო ისეთ შორეულ ქალაქებში და სოფლებში, რომელნიც ოსმალეთის შორეულ კუთხეებში იმყოფებოდნენ, ანუ საქართველოს კარგად განაპირა ადგილებში, იქიდგან დაიწყეს მათ, 1770 წლებში ახალციხეს მოახდინეს ეს, სადაც მათ მეტად დიდი წინააღმდეგობა დაეხმობათ. აქ თუმცა ამ დროს ქართველ კათოლიკენი სომეხურ გვარის კათოლიკეთა ირრცხებოდნენ და მათი მღვდლებიც სომეხურ ენაზედ ასრულებდნენ წირვა-ლოცვას, მაგრამ რაც შეეხება გვარტომობის ცნობას, ეს-კი არ ავიწყლებოდათ მათ დამითომ ეკკლესიებშიც ყოველთვის ქართულს ენაზედ ქადაგებდნენ. ახალციხეს და მის ახლო მახლო კუთხეებს იგინი ეუბნებოდნენ, რომ ჩვენ ქართულ გვარის კათოლიკენი ვართ და არა სომეხისაო.

ასეთი მოძღვარნი იყვნენ ახალციხის ეკკლესიებისკენ შემდეგნი პირნი: ტერ ლაზარე, ოცხელი, მწერალი და მთარგმნელი. დონ სტეფანე, აწყვერელი ტერ იოანე, ესენი გარდაიცვალნენ 1764 წ. დონ-ანტონი—1767 ტერ-იაკობ საბაშვილი—1773 წ., პატრი გიორგი—1774., იოანე გარსევანიშვილი—1779 წ., ოქრობაგეთს სომეხთაგან მოკლული, ჩიგანთ იოანე ვართაპეტი პროვიქარი—1789 წ., ტერ-არაქელი—1783 წ., ტერ-გრიგოლ კრუხიჭამიანთი—1786., დიდი ტერ-იოანე აივაზაშვილი, 1786 წ., შანქანდრიანთ ტერ-იოანე—1797 წ., ნარუანთ ტერ-გრიგორი—1798 წ., და მრავალიც სხვანი რომელნიც XVIII საუკუნის ბოლოებდნენ და ესენი ქართულს ენაზედ მწიგნობრობდნენ, კათოლიკეთათვის საჭირო წიგნებსაც სთარგმნიდნენ და სწერდნენ. ამათგან ნაწერ და ნათარგმნ ხელთ-ნაწერებმა ჩვენ დრომდე მრავლათ მოადწიეს. ესენი ქართული ენის ამოგარდნის საქმეს ახალციხეში წინ ვა-

*) ქართველ კათოლიკეთა შესახებ, პ. იეზოვის 1898 წ. თფილისი

დაელოზნენ. რაც შეეხება სომხურათ, ანუ მამის მაგდორ ტერობით წოდებას—ეს-კი მათში მტკიცედ იყო დამკვიდრებული და მრევლშიაც ესენი თავის და უნებლიეთ სომხურ სახელებს ავრცელებდნენ. ამათმა უნებლიეთ შეცდომამ გორშიაც იჩინა თავი და თუმცა ძველადგანვე გორს, ქუთაისს და თფილისს ქართველ კათოლიკენი ლათინის ტიბიკონზედ იყვნენ მდგარნი და ამათ აქ პატრები მწყსილდნენ, მაგრამ სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვართ მეოხებით გორის მცხოვრებთ ზუბალაშვილებს, რაღაც მანქანებით გეურქა და ოჰანესა დაერქვათ. საქმე მარტოდ სახელების დარქმევა არ გახლავსთ, აქ საოცრება ის არის, რომ ამ სახელების დარქმევის დროს, თვით მათი გადაგვარების რწმენასაც-კი ეძლეოდა თავისი დასაწყისი, ყველა ქართველ კათოლიკეს უადვილესად ეხატებოდა თავში ის ოცნება, რომ ის სომეხ კათოლიკეა, სომხის გვარის, სომხის შთამომავალი; ამ გარემოებას წინააღმდეგ ძალათ მოველინა 1829 წ. რუსთაგან ახალციხის აღება და იქით ოსმალთაგან ქართველთა დევნა, სადაც ქართველთა ხსენების ნებასაც-კი არ აძლევდნენ.

თუმცა ჩვენგან ზემორე მოხსენებულ მღვდლებმა იცოდნენ, რომ იგინი და მთელი სამცხე-საათაბაგოს კათოლიკენი ქართველ გვარის კათოლიკენი იყვნენ და ამას მათი წარსულიც ამტკიცებდა, მაგრამ იგინი, როგორც სომხის მხითარისტების მწერლობის გავლენის ქვეშ აღრზდილნი და სომხის ტიბიკონზედვე მდგარნი, იმას-კი ვერ ახერხებდნენ, რომ სომეხთ სახელებს და ენის ხმარებას მკაცრათ განშორებოდნენ და ქართულად ეწყობთ ხმარება, ეს იყო მათი სიმხდალე და მათი შეცდომა, რაც სომეხთ კათოლიკეთ მოძრაობას ფრთებს ასხამდა, თუმცა-კი ისიც უნდა შეინიშნოს, რომ კათოლიკეებში იყვნენ ისეთი მოძღვარნიც, რომელნიც სომეხთ კათოლიკებს და სომეხთ გრიგორიანებს მკაცრათ ეწინააღმდეგებოდნენ, ისეთი იყო მაგალითებრ: მღვდელი იოანე ჯარსევანაშვილი შავშეთის ოქრო ბაგეთელი, რომელიც მტრობით იქმნა მოკლული 1779 წელს.

ახლა იქმნება თქვენ იკითხოთ, თუ ყველა ამანებს სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვარნი რად სჩადიოდნენ, უსენი რად ასხვატომებდნენ ქართველთა და თვით რაზედ იჭირებდნენ საქმესო. ამის მიზეზი გახლდათ ის ჯარემოება; რომ 1730 წლებს, სომხის ეჩმიაძინის გამგეობის წინაშე გამოიძრკვა ის აზრი, რომ ვიდრე სომეხ კათოლიკენი და გრიგორიანები ერთად არ დაკავშირდებიან, მინამდე ჩვენ სომხეთის აღდგენას ვერ მოვახერხებთო. ამიტომ მათ ამის სასარგებლოდ მკაცრად იწყეს ცდა და სხვათა შორის 1744 წ. რაც სომეხთ კათოლიკეთ ბატონარქი ამოიჩჩიეს, მის შემდეგ, მათ დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ შორის კათოლიკის სამღვდელთა ება დაიხლოვეს, თითქმის შეისყიდეს და ამის მაგიერ, აიწიას ავალებდნენ:

იმეცადინეთ, რომ ქართულათ მოლაპარაკვე კათოლიკეებში სომხური ენა განაფრცელოთ და მასთან საეკკლესიო დაფთრების წერაც სომხურათ დაიწყეთ. მართლაცა და ზოგიერთ მღვდლებმა 1747 წლიდგან საეკკლესიო დაფთრების წერა სო. მხურათ იწყეს*), მაგრამ ამ წერამ დიდს ხანს არ გატანა და 1740 წლიდგან ისევ ქართულად დაუწყევიათ წერა; შემდეგ დროში, ეჩმიაძინის გამგეობამ რამდენიმე კათოლიკეთ მღვდელნი ფულით შეისყიდეს, მაგრამ ვერცა რა ამით მოხერხდა; საწადელს ვერ მიაღწიეს, უკანასკნელ; აღმოჩნდა, რომ მათ კათოლიკის მღვდლები სასტიკათ ატყუებდნენ. ამათ ასეთმაცდამ 1785 წლამდე ვასტანა და ამ წელს-კი აშკარა იქმნა, რომ იგიანი კათოლიკებთან ფერას აწყობდნენ, უბრალოდ ფულებს ხარჯავდნენ, არა გამოდიოდარა დროებით, საქმეს თავი გაანებეს.

გავიდა დრო, დადგა 1795 წ. და ამჟამ უიდევ განაღვიძეს სომეხთ კათოლიკის მღვდლებზედ მოქმედება და ფულით შესყიდვა. კათოლიკის მღვდელნი იმედებს აძლევდნენ, ჰპირ-

*) ინახება ახალციხეს, იოანე ნათლის მცემლის ტაძრის სამკითხველოში.

დებოდნენ, რომ უკანასკნელად წადილი შესრულდებოდა, მაგრამ ესეც მოტყუება იყო თურმე, ამაობაში დადგა XIX საუკუნე, მოახლოვდა 1825 წლები და შესყიდულ კათოლიკე მღვდლებთან-კი არა კეთდებოდა-რამა შესყიდულებს დაპირების პირობა მოეთხოვათ. მათ უარი განაცხადეს. სომხის სამღვდლოება აღელდა ამაზედ და ოსმალოს მთავრობა შეისყიდეს, არზრუმის და ახალციხის ფაშას მისცეს ქრთამები და 1827 წ. აღდგომის პარასკევს დღეს, სულ ყველა წინააღმდეგი მღვდლები დააჭერინეს, ერთ ციხეში შეაგროვინეს და მით ჰქონდათ იმედი, რომ იქმნება ამ საუფლო დევებს, უმღვდლო კათოლიკის მრევლნი დაგვმორჩილდნენ და გრიგორიანობა მიიღონო. თუმცა ასე ფიქრობდნენ, მაგრამ აქაც მოტყუდნენ და მათ არც ერთი კათოლიკი არ დაუკავშირდა. აი, ესეც ძველი პირი იმ ქალაქისა, სადაც აწერილია პატრიარ მღვდელთა ცნობანი: „1827 წ. მარტის თვეს, საერთო კათოლიკე მღვდელნი სურგუნ ვიქმენით, ცამეტნი მღვდელნი ახალციხის საბრძანებელსა, ზირგულად უფრესი ზოდოს ვართაჰეტი შაჰუჯიანნი, ტერ ანტონ ოჭანანი, ტერ სტეფან მეფისოვი, ტერ სტეფან აბნანთი, ტერ სტეფან მღებრანთი, ტერ სტეფან მანშიანთი, ტერ სტეფან ხაფრანთი, ტერ ანტონ ხუციათი, ტერ ზოდოს ხარისჭაროვი, ტერ სტეფან აღმაშანი, ეგრეთვე ლივანის სანჯანდამც იყვნენ, ართვინიდან სამი მღვდელნი: ტერ თამა კარძუელი, ტერ ზოდოს იესიანი, ტერ იოსებ ბილაჯიანი, არტანუჯიდან—ტერ ზოდოსი და ტერ იოჰანესი ბეთანიანი. შავშეთიდან—ტერნი, ტერ აკოფი და ტერ ზოდოსი; ველიდან (არდაგანის ოლქი) ტერ ოჭანეს ზაქარიანი და ტერ ზეტროს ეუფახსიანი. წითელ ზარასკევს დამეს ქალაქის მღვდლები შერეკეს ციხეში, შაბათ დილას მუშაპირები დაგვესხუს სოფელში, ციხეში ვიუავით მთლად აპრილი, მაისის სამს არზრუმს წაგვიყვანეს ოცდობრი მღვდელნი, ასე რომ ამადლებ დღეს საკირეს ვიუავით მიმავალი“ *).

აი ბატონებო, ეს გახლდათ მიზეზი და ამის ღწვა, რომ

*) იხ. ახალციხის ივანე ნათლის-მცემლის ეკლ. წიგნთ-საცავში.

გორქლ ძირეულ ქართველთ მცხოვრებთ ზუბალაშვილებს სომ-
ხური სახელები უწოდეს. ამ ხერხს მისდევდენ ესენი ძველად
და მისდევდენ თვით იმ დროსაც, როცა კი საქართველო
რუსეთს დაუკაჭშირდა, როცა ერს მოსვენებით უნდა ეწყო-
ცხოვრება და ისტორიულს ქეშმარიტებასაც ფენი უნდა აედ-
გა, ფრთები უნდა შეესხა მაგრამ საუბედუროთ, ეს არც იმ
დროს მოხდა ასე და 1810 წელს, გორის მცხოვრებთ ქარ-
თველ მდიდარ მოქალაქე ზუბალაშვილებში გამოიჩინა ის აზ-
რი, რომ ვითომც ისინი სომეხ კათოლიკენი არიან და მათი
რწმენა იქამდის წაფიდა, რომ როდესაც საფრანგეთის კრიენ-
ტალისტი მოგზაური ღუბო დე მონპრე მოვიდა საქართველო-
ში, გორში ჩამოხტა და იქაურობა გაიცნო, სხვათა შორის,
იმ დროს, მასვე გაუცვინა გორის მცხოვრებ ზუბალაშვილე-
ბის ორი წევრი, სახელდობრ, გეურქა და მისი ძმა ოპანება.
მოგზაურს ამათთვის ვინაობა უკითხავსთ და ამათ მიუგიათ,
რომ „ჩვენ სომეხ კათოლიკენი ვართ“!

მეცნიერს მოგზაურს ესენი მართლაცა და ასე მიუღია და
თავის მოგზაურობაში ასე აუნუსხავს, რომ გორში მცხოვრებთ
ზუბალაშვილები სომხის გვარის შთამომავალი არიანო. ეს,
რასაკვირველია, შეცდომით მოუხდათ ზუბალაშვილებს, მაშინ,
საუბედუროთ, ბევრს ალაგას სარწმუნოების და გვარტომის
გარჩევა სრულებით არ იცოდნენ. ამის ნათელი წარმოდგენა-
იშვიათი იყო და მიტომაც აქ ზუბალაშვილებს ნურავინ უსაყვე-
დურებთ.

ასეთ შეცდომას, არცარა თვით მოგზაური იწებებდა, რომ
მას სცოდნოდა საქმის ვითარება. მოგზაურს რომ შეეტყო,
რომ ზუბალაშვილებმა მას აცნობეს თავიანთი ვინაობა ბრუნ-
დეთ, ანუ უცხო ტომის ტიბიკონის დაჩრდილების ქვეშ, მა-
შინ ის იმათ დაწვრილებით გამოკითხავდა და ისე აღნიშნავდა
ზუბალაშვილებს სისწორით.

მაგრამ მან ეს არ იცოდა და ზუბალაშვილებსაც სულ
არ მოუვიდათ ფიქრათ, რომ გორის მკვიდრთ ქართველთ შთა-
მომავალთ მოქალაქეთ უცხო მოგზაური სომხათ აღიარებდა.

ზუბალაშვილები, როგორ იფიქრებდნენ იმას, რომ მოგზაუ-
რი და მასთან ნასწავლი კაცი, ქართველთა გვარის შთამომავ-
ალი, სარწმუნოების მხრით, სხვა გვარის ტომის შვილად
აღიარებდა, ეს მართლდ ჩვენში მოხდება, თორემ ევროპაში
და საფრანგეთშიაც ფრანგი, კათოლიკის სჯულის, პროტეს-
ტანტის და სხვა სარწმუნოებისაც ყველა ფრანცუზთა ითვლე-
ბა და არა სხვადასხვა ტომის ძეთა სჯულის მეოხებით იქ
ასეთ შეცდომებს არავინ დაუშვებს, თუმცა ეს ჩვენში-კი ერ-
თობა ხშირია ასეთ უნებლიეთ შეცდომებს ზოგიერთები ის-
ტორიულ ხასიათს აძლევენ, მერე ავტორიტეტობრივ ღირსე-
ბასაც ანიჭებენ, შემდგომ ხელზედ იხვევენ და ამა თუ იმ კი-
თხვებზედ სჯიან და ცნობებთა ისტორიულ ახსნას ისე მარტა-
ვენ, როგორც მათ უჯობთ და მათი საგვარტომო ინტერესე-
ბიც თხოულობს.

აი სწორეთ ესეთ გარემოებაშია მოთავსებული ზუბალა-
შვილების გვარის ისტორია და ამავე გვარის გარემოებასთან
მჭიდროთ არის დაკავშირებული მთელი ქართველ კათოლიკე-
თა გვაროვნობის ისტორიაც, მაგრამ რა, განა სომეხთ მოკა-
მათენი მართლდ ზუბალაშვილების გასომეხებას დავობენ და
ამათთან მთელ ქართველ კათოლიკების, არა, ესენი უფრო
შორს მიდიან, თვით წმიდა ნინოც-კი სომხათ აღიარეს*),
ამის გარდა ქართველობიდან გადაგვარებულმა სომეხთ კათო-
ლიკეთ ფათაზიანცმა მთელი დასავლეთ საქართველო სომეხ-
თის ნაწილათ აღიარა**), თვით ქართველთ შთამომავალმა
სომეხთ კათოლიკე მამა საფარიანმა თვით ასპინძა და აბას-
თუმანიც-კი სომეხთის ნაწილათ ჩათვალა და სახელებიც კი
შეუცვალა და აბასთუმანი აბასთუმნათ მოიხსენა და ასპინძა
ასპინჯათ***). სხვებზედ რაღა უნდა ითქვას, გეფიცებით პატიოს-
ნებას, რომ ჩვენი მეფეების დროს, სომეხ კათოლიკეთ ქაქა-

*) მოგზაურობა ს. ქულბაქიან, ფთამგულს ენაზედ, პარიზი 1884 წ.

**) ოსმალეთის სომეხთი, მოგზაურობა ფათაზიანცისა. 1890 წ. თფ.

***) გეოლოგია შედგენილი მ. საფარიანისა, 1890 წ. ვენეტი.

ნებაც არ ყოფილა, მაგრამ უკანასკნელ დროს, არამც თუ სომეხ კათოლიკეთ ხსენება შემოვიდა ხმარებაში, არამედ ამან მოგზაურის ორიენტალისტის დუბოას წიგნებშიაც კი ამოაჩუროთავი და თვით ამ მეცნიერმაც კი შეუწყო სომეხთა ცთუნებას ხელი.

თუმცა კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ მეცნიერ ორიენტალისტი ზუბალაშვილებს მარტოდ სომხათა მოიხსენებს, იგი მარტოდ იმას ამბობს, რომ ზუბალაშვილები სომხები არიანო. ხოლო თუ ზუბალაშვილებმა რად უთხრეს მოგზაურს, რომ იგინი სომხები არიან, ამაზედ ჩვენ ზემოდ ვანუშარტეთ და მიტომ აქ სხვას აღარას მოგახსენებთ, ვისაც სმენა აქვს, აქედამაც კარგად გაიგებს.

ისტორიულის გარდმოცემით ვიცით, რომ XVIII საუკუნახევარს ზუბალაშვილების ერთი თუ ორი წევრბ რალაც მიწაზეების გამო კათოლიკობილამ გრიგორიანობაზედ გადასულან, მიზეზი ამათი გადასვლის ჩვენ არ ვიცით, ის-კი უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ მათი გადასვლა სომეხ კათოლიკეთ მოძღვართაგან მოხდებოდა, თორემ რამდენადაც ჩვენ ვიცით ზუბალაშვილების თვისება და გარდმოცემა, იგინი თავიანთი წინებით და წადილით არას დროს არ დაუკავშირდებოდნენ გრიგორიანობას, აქ უეჭველია, რამე განსაკუთრებით ზირობებს ექნება მნიშვნელობა, დღეს ასეთ გრიგორიანების მხლითარებელ ზუბალაშვილების შთამომავალნი სცხოვრებენ საქართველოში და იგინი თავიანთ ვიანაობას სომხათ აღიარებენა ჩვენთვის არც ეს უნდა იყოს საკვირველი, რადგანაც მთელს საქართლსა და კახეთში აუარებელი ქართველობა არის ძველათი განვე გასომხებული და გრიგორიანობასთან დაკავშირებული, რომელთა უმეტესს ნაწილს დღევანდლამდე თავიანთ ქართული გვარებიც შერჩათ და მიტომ მათ ქართველი გრიგორიანებიც უწოდეს.*)

ქეშმარიტად, რომ ეს სწორეთ ასეც უნდა იყოს. საქარ-

*) „მოგზაური“ 1902 წ. წერილი „ქართველ გრიგორიანებზე.“

თველოში, ქართველ კათოლიკეთა სომხათ წოდებას, ის გარემოებაც კარგად დაეხმარა, რომ 1830 წ. თფილისში მყოფ-ლათინის წეს-რიგის პატრების დევნა აღორძინდა, ამათ მან-ნებლობას სომეხთ კათოლიკეთ ტიბიკონის მღვდლები ამტკი-ცებდნენ, თვით მთავრობასაც არწმუნებდნენ, რომ ესენი თქვენ-თვისაც მავნებელნი არიან და ამიტომ უმჯობესი იქმნება, რომ საქართველოდამ ეგენი გაძევებულ იქმნენო, წადილს მიაღწიეს და 1842 წელს, პატრების დევნაც გამოცხადდა*), ამ პირების განდევნის შემდეგ-კი სომეხთ-კათოლიკის ხუცეებს დილა გაუ-თენდათ და როგორც ძველადგანვე დასავლეთ საქართველოს ქართველთ გვარის კათოლიკენი ჩანთქეს, კინადამ ქუთაისის, გორის და თბილისის კათოლიკენიც სომხათ იქმნენ წოდებულ-ნი. მცირე ხნით მაინც ასე იქმნენ ხმობილნი და ქართველთ ეკლესიებიც სომეხ კათოლიკე ეკლესიებათ იქმნენ შერაც-ხილნი. ეს მოწყალება ერმა იტყუებოდა და რამდენიმე ხნის შემ-დეგ, მის წინააღმდეგ ადგა მრევლი და ამათის უღით და შრო-მით უკუღმართი ჭაზრები სამარეს ჩაბარდა.

1850 წლებში, ახალციხის ეკლესიებში, ამბინოზიდგან იქმნა გაღმობახილი, რომ საქართველოში მცხოვრები კათოლიკ-ენი ქართველ გვარის ქართველ კათოლიკენი ვართ და არა სომხისაო, ამ გარემოებამ ჩაუდგა სული ნათელს ქეშმარიტს კითხვას, ამან აიყოლია მთელი ქართველ გვარის კათოლიკო-ბა, ამასვე აჰყვა მთელი ქართველობა. მაღალმა მამულიშვი-ლობამ გაიტაცა აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, ეს გავიდა თავისს სამშობლოდგან კონსტანტინეპოლს, იქიდგან ვენეციას, იქ დაჰყო რამდენსამე ხანს და ლაზარეს მონასტერში გახსნა ქართული სტამბა და დაბეჭდა რამდენიმე ქართული წიგნები. ამ წიგნების ბეჭდვას დიდი შრომა და ფული სჭიროდა, მაგ-რამ მან და მისმა მეგობარ ქართველ კათოლიკეთ მღვდლებმა ამას დასძლიეს. მუდმივ იქ ყოფნა ამისთვის მოუხერხებელი იყო, ამიტომ ვენეციიდან ის გავიდა ევროპას; პირველად ის

*) კავკასიის აქტები

წავიდა რომში, ნახა პაპი, შესტირა მწარეთ და აუწყა ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა. პაპმა ყოველივე დიდის სიამოვნებით მოისმინა და აქო პეტრეს შრომა ქართველ გვარის კათოლიკეთა სასარგებლოთ. შემდეგ ამან პაპის დახმარებით იმოგზაურა მთელი ევროპა; შეაგროვა დიდი ძალი ფული, და ბოლოს საფრანგეთს (მონთობანს) დააარსა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვართა ძმობა „კონგრეგაცია“.

მონასტერთან გახსნა სტამბა და „ძმობას“ გაუჩინა სამუშაოთ რათა მათ ქართული წიგნები ებეჭდა. შემდეგ ამისა, კონსტანტინეპოლს შეიძინა ადგილები და წმიდა იოსების სახელზედ გააკეთა ქართველთ კათოლიკეთა ეკლესია, შიგ წირვა-ლოცვა ქართულად მოაწყო. მასთანვე კონსტანტინეპოლს გახსნა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვართა ძმობა „კონგრეგაციამ“ იქვე ეკლესიის ახლო დააფუძნა საქალებდ და სავაჟო სასწავლებელი, სადაც ქართველ კათოლიკეთა ძენი სწავლობდნენ და მომავალში მღვდლოთ ემზადებოდნენ. მონასტრის მახლობლივ გახსნა დედათა მონასტერიც, სადაც ქართველ კათოლიკეთ სამონაზნო ქალები სცხოვრებენ დღესაც; ყველა ამებთან მანვე გახსნა ქართული სტამბა და ძმობას მიუჩინა სამუშაო. ხსენებულ სტამბებში დაბეჭდეს ქართველ კათოლიკეთა და თვით მართლ-მადრიდებელ ქართველთათვის მრავალი წიგნები, მაგალითებრ: გეოგრაფია, ისტორია, საზოგადო ისტორია, ალფონს ლუგარის ქადაგებანი „წალკოტი“, ეზეპოს იგავნი, წმიდათა ცხოვრებანი, გრამატიკა, ქართულ-ფრანგულ ხელს სამძღვანოები, ქართველთ კათოლიკეთათვის საჭირო ლოცვის წიგნები და მრავალიც სხვანი.

ყველა ამ წიგნებმა ქართველ კათოლიკობაში დიდი გზა გაიკვლიეს, დიდი ასპარეზი მოიპოვეს, ქართულნი გვარტომობის შეგნების სხივებმა თავი იჩინეს, დღეს კათოლიკობამ კარგათ იცის თავის ვინაობა, მათთვის ვეჭილობა საჭირო არ არის. ჭეშმარიტებით განმტკიცებული ნიადაგი თავის ძალას არ კარგავს, მისი სამერმისედა ასპარეზი უფრო დიდის სიმტკიცით მზადდება და ზედ უფრო მტკიცე თვისებით აღჭურვილ ნამდვილ

საქართველოს მოყვარე მამულიშვილთ კათოლიკეთა დენი სწინდებიან, რომელნიც თავიანთ ვინაობას არ ჰკარგავენ, გვარტომობის ნამდვილს ისტორიულს ჭეშმარიტებას, ისტორიულს ცნობებს შესაფერის პატივით ეპყრობიან და სადაც ჯერ არს, იქ სიტყვასა არ იშურებენ ამისთვის, რათა ისტორიული ჭეშმარიტებათ იქმნეს ცნობილი და საქართველოში ძირეულ ქართველ კათოლიკენიც ქართველად იქმნენ ხმობილნი. სწორე სიტყვას თავისი მომავალი ენიჭება და ქართველ კათოლიკენიც შესაფერის სიმტკიცით და ენერგიით მხნეობენ ამისთვის. სწორეთ საქებარია ამ მხრითაც ზუბალაშვილები, რადგანაც მათი მამულიშვილური მაგალითი მრავალ ქართველ კათოლიკეთა ახალ-გაზრდობას უადვილესად ასმენს და აძლევს მაგალითს, რათა იგინი მტკიცე პატივის მცემელნი იყვნენ ისტორიულის ჭეშმარიტების და თავიანთ ძველთ მამა-პაპათა გვაზროვნების გარდმოცემის. ამ ჭეშმარიტ ნაანდერძევ მამა პაპათა მცნებას ეკუთვნიან მრავალნი წარჩინებულნი და დარბაისელნი გვამნი ქართველ კათოლიკეთა.

ზუბალაშვილები კათოლიკის სარწმუნეობით რომში აღრევე იქმნენ ცნობილნი. XVIII საუკუნეში, რომიდან საქართველოში მოსულან კათოლიკის ორი ეპისკოპოსი, რასაკვირველია, სხვა და სხვა დროს, ასე 1745 წლების შემდეგ, ამ ეპისკოპოსებს მგზავრობის დროს გორში უსადგურნიათ, გორში მათ ქართველ კათოლიკეთათვის ნათელიც უცხიათ. მათი მოსვლა და ეს მრევლის მირონ-ცხება ანიშნულია თვით გორის კათოლიკეთ ეკლესიის ძველ წიგნში. პირველი ეპისკოპოსი ყოფილა ფილიპე, მეორეს სახელი არ სჩანს, ამ ეპისკოპოსებს მირონცხებულ კათოლიკეთ შორის პირველს დარგზედ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ჰყავს დაყენებული. ეპისკოპოსთათვის გორის ზუბალაშვილებს დიდი მფარველობა გაუწევიათ, იქ ყოფნის და ცხოვრების დროს დიდ პატივი უცხიათ, უცხოელ ეპისკოპოსთ დიდის თავაზით მიუღიათ და შეუწყნარებიათ ზუბალაანთ პატივის ცემა და კეთილი თავაზი. ეს მათი პატივის ცემა აღსანიშნავი ყოფილა თავისს დროს,

და აღსანიშნავია დღესაც, რადგანაც საყურადღებო მხარეა ჩვენს ისტორიაში და ნამეტურ ქართველ კათოლიკეთა ისტორიაში, რადგანაც, ამ გვარის ცნობებით, ეს ისტორია, ერთობ ღარბია, ბევრი რამ ცნობები არა გვაქვს შეკრებილი და გაცნობილი, რომ მით შეგვეძლოს შევსებოქ გარკვევა და შემუშავება, ნამეტურ ასეთ ცნობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიულს ჰოლომეიკაშიაც, ამიტომ, ამ ეპისკოპოსთ მოსვლას ჩვენ საკმარისს მნიშვნელობას ვაძლევთ, რადგანაც, როგორც გვაუწყებენ, XVI საუკ. შემდეგიდამ, საქართველოში კათოლიკის ეპისკოპოსნი ერთობ იშვიათად მოსულან.

ამ ხნის განმავლობაში, თითქმის არავინ სჩანს. ეს პირველი მაგალითია, რომ მე XVIII საუკუნეში საქართველოში კათოლიკის ორი ეპისკოპოსი მოსულა და გორში მათ ქართველ კათოლიკეთათვის მირონიც უცხიათ. აქ აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ლათინის ეპისკოპოსნიც კათოლიკებს მირონს სცხებენ მხოლოდ ლათინის ტიბიკონზედ მდგართ კათოლიკებს და არა სომხის კათოლიკეთა ტიბიკონზედ მდგართ. აქედან სჩანს, რომ გორის კათოლიკეთა აღრიდგანზე ლათინის ტიბიკონზედ მდგარან. სამწუხაროთ, ჩვენ ის-კი არ ვიცით, თუ ამ ეპისკოპოსებმა გორს გარდა, საქართველოს სხვა ქალაქებშიაც იმგზავრეს და რქაც დაჰყვეს ხანი თუ არა?

საინტერესოა ამის ცოდნა. მას შემდეგ საქართველოში ევროპილამ კათოლიკის ეპისკოპოსთ ფეხი აღარ შემოუდგამსთ. არ შეიძლება რომ ზუბალანთ გვარის წევრთ შორის, ძველად ამ ეპოსკოპოსებზედ რამ ცნობები არ ყოფილიყარს და შეთენილი. ხოლო ყველა ეს ცნობები ჟამთა ვითარების და შესულმანთა დევნის მახვილის მეოხებით შემცირდა და მოიპარა ჩვენდა სამწუხაროდ. ურიგო არ იქნება, ახლა აქ ჩვენ მოვრყვანოთ რამდენიმე ცნობა ქართველ კათოლიკეთ ეპისკოპოსთ შესახებ:

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ გორის ზუბალაშვილებში ძველად ბევრთ რამ ღირსეული ცნობები ყოფილა შენახული საქართველოში, ქართველ გვარის კათოლიკეთა შორის ქ. თბი-

ლისს, კათოლიკეთ საეპისკოპოსო კათედრა XIX საუკ. დამდევს იქმნა დაფუძნებული და პაპის იოანე XII-ის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ იოანე ფლორენციელი აი ესეც ბუღა პაპის იოანე XII-სა, რომელიც მიუღია თბილისის ეპისკოპოსს.

„ზაზი იოანე XII ე თავისს საუფარელს შვილს, იოანე ფლორენტიელს, ამოწმებულს ეპისკოპოსს თფილისისს“

როგორც გავლილად გავრცელებულა ქრისტეს სარწმუნეობა, ისე ახლად დვთიული წ. სახელისა ზატივის ცემის მოსაცემელად გამოძიებით სხვა და სხვა ჯეროვანის მიზეზებისა ჩვენის ძმებისაგან შეგუდიანებულთა ბოლოს კარდავსწვიტეთ ჩვენის სამოციქულო შეძლებითა, რომ განწესებულ იყოს ჩინებულს თფილისის ქალაქში საეპისკოპოსო კათედრის ადგილი, რომელიც იმყოფება საქართველოს სამეფო შიგინებეთ ეს თფილისი მომავლად მუდამ საეპისკოპოსო ქალაქად დარჩეს ჩვენის სრულის შეძლებით და ჩვენის ძმების მოკითხვითა, როგორც ზემოთ ვსთქვით დამტკიცებით განვსაზღვრეთ, რომ დაარსდეს თფილისის ქალაქს საეპისკოპოსო ეპკლესია და მიეტეს მას დირსებული ტიტული თფილისის ეპისკოპოსისა.

კვლავ ჩვენს თვალთა თქვენკენ მოვქცევით, რომელიც განწესებულხართ მასწავლებელად მოქადაგე ძმათა რიგისაგან, მეცნიერი მღვდელწმიდის წერილებით, რომელიც იცნობთ თქვენ ზიროვნულად მაგ. ადგილების გარემოებათა და საჭიროებათა, რომ მრავალნი მოაქციეთ დვთიულ სიტყვის ქადაგებით და შესძინეთ იესო ქრისტეს, გვაქსკეთილი გული წმიდის სარწმუნეობისა, წმიდა ცხოვრება, კეთილ ყოფა ქცევა და სიბრძნე სავსე მრავალ ნიჭ სათნობათა, როგორც შეტობილ გვაქვს სარწმუნო მოწმებისაგან; რომელიც კრაცხვენ შემდეგ დირსებულ ზირად, მით სრულ სამოციქულო შეძლებითა ჩვენითა შეკითხვისამებრ ძმათა ჩვენთა გადგენთ ზემოხსენებულ თფილისის ეპკლესიას ზედა ეპისკოპოსად გამოძიების და ყოფლისფრის განხილვისა შემდეგა

„მიეტა ავინონს XIV ნომბ. წ. 1329-სა“.

ბუღას თავზე ასე აწერია: — „გასწურთხვად ქართველ ერისა, დვთიულ სიტყვითა — დამტკიცდა ქ. თფილისს საეპისკოპოსო“

კათედრა და დანიშნა ეპისკოპოსად იოანე ფლორენტიელი წმიდის
დომინიკეს რიგისაგან“.

იოანეს შემდეგ, ბაგრატ V დროს, 1348 წელს განწესებულ იქმნა ბერთნარდო თეოთინკო დომინიკიანელი. შემდეგ ამისა 1380 წლებში, დანიშნულ იქმნა ბერთრანო ეპისკოპოსი. დიდის მეფის ბაგრატის დროს, 1391 წ. ბონიფიციო პაპის ბრძანებით განწესებულ იქმნა რეინალდო დომინიკიანელი. XV საუკუნეში, ნიკოლოზ პაპის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ ივანე სანკტე მიქალელი, შემდეგ დანიშნა ალექსანდრე დომინიკიანელი. 1463 წ. მეფის გიორგის დროს, პაპის პიო მეორისაგან თფილისის ეპისკოპოსათ დანიშნულ იქმნა თურიკო დომინიკიანელი. ამავე საუკუნის გასვლამდე რომის პაპის პავლე მეორის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ იოანე ეპისკოპოსი, ძმა ავგუსტიანელებისა. შემდეგ ამისა იქმნა დანიშნულ ეპისკოპოსათ ალბერტო ანჯელო ფრანცისკიანელი. ამ ეპისკოპოსებს გარდა ყოფილა კიდევ ეპისკოპოსი ენრიკო ვონსტი, გარდაიცვალა 1469 წელს. მის შემდეგ დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსი ივანე იმაქი ავგუსტანელების რიგისაგან. ამ ეპისკოპოსებს გარდა სხვებიც ყოფილან საქართველოში, მაგრამ ჩვენ მათზედ ცნობა არა გვაქვს, ხოლო გარდმოცემით და სხვათა პირთა მოსაზრებით ასეა უწყებული, რომ ვითომც ეპისკოპოსის ალბერტო ფრანცისკიანელის შემდეგ ე. ი 1495 წელს საქართველოში თვით დღემდე სხვა ეპისკოპოსი არ მოსულან. ანუ ელო ეპისკოპოსის შემდეგ საქართველოში ყოველთვის სხვა-და-სხვა აბატნი მოდიოდნენ. დღეს-კი სულ სხვა ცნობები აღმოჩნდა და თვით XVIII საუკ. გასვლამდე, საქართველოში კათოლიკის ორი ეპისკოპოსიც მოსულან, ამათ გორშიაც უსადგურნიათ, გორის კათოლიკებს ესენი დიდის სიხარულით მიუღიათ, მათს შენდობას დიდის სიხარულით იღებდნენ, ეპისკოპოსთაც დიდად სიამოვნებიათ გორის კათოლიკეთ ასეთი საქციელით სასიხარულო გარემოება. როგორც ზემოდაც ვსთქვით, ხოლო გორის კათოლიკეთ ზუბალაშვილებს-კი

ეპისკოპოსთათვის დიდი, შესაფერი თავაზი გაუწევიათ და ამის გარდა გზის მაჩვენებლობაშიაც კაი მეგობრობა გაუწევიათ. ამ დროს გორში სცხოვრებდნენ შემდეგნი პირნი ზუბალა-შვილებიკა:

გიორგი, შერაბი, ანდრია, სტეფანე, ივანე და სხვანი. საქართველოს სამეფო სატახტო დედა ქალაქი თფილისი ძველად მდიდარი იყო სხვა და სხვა შესანიშნავის ძველის შენობებით: დიდრონი ქარვასლები, მშვენიერის ბალებით და მარმარილოს აუზებით ხშირი იყო. დიდრონი ქარვასლებს გარდა იყო მრავალი დიდრონი შენობებიც, მაგალითებრ: სამეფო სახლი, რომელ სახლის შენობას, შუშაბანდიან აივნებს, შინაგან მორთულობას და გარეგან მშვენიერებას ევროპის სხვა და სხვა მოგზაურნიც აღგვიწერენ*). სხვათა შორის, როსტომ მეფის მშვენიერს სასახლეს შარდენიც აღგვიწერს, სასახლეში, შარდენიც მიუწვევიათ. ამ მშვენიერი სახლის რუკა დახატულია შარდენის მოგზაურობაში, რომელიც 1710წ. ლიონში დაიბეჭდა. ამ ძველ შესანიშნავ სასახლის ნაშთმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, იგი იყო აწინდელის მუხრანიანთ ხიდს ზემოდამ, რომელ ძველი დიდი უზარმაზარი სასახლეც მხოლოდ 1890 წ. იქმნა მთლად დაქცეული. ეს სასახლე სწორედ ქალაქის გაღავენის ნაპირას ყოფილა, რომელიც დასავლეთით „ავანანთ ხევს“ დაჰყურებდა.

ამ სასახლის კარგა ზემოთ კიდევ და კიდევ „ავანანთ ხევის“ ნაპირას, ძველადგანვე მდგარა ერთი დიდი შესანიშნავი ქარვასლა. ეს ქარვასლა ქართველთ მეფეებს და ბატონის შვილებს ძველადგანვე აუგიათ. ეს სასახლე ანუ ქარვასლა ძველადგანვე დანიშნული ყოფილა საქართველოში მოსულთ უცხო ქვეყნელთ ვაჭართა და მოგზაურთათვის. ევროპიელთ მოგზაურნიც აქ ისადგურებოდნენ, რადგანაც საშუალო საუკუნოებიდამ ამათ აქ მრავლად იწყეს მოგზაურობა. სახლში მათავსებული იყო უცხო მოგზაურთა სასტუმროც (ГОСТИН-

*) Путешествіе Ж. Шардена 1860 г.

ნიცა) ყველა აქ სადგურობდნენ. ეს კაი ვრცელი ძვირფასი და მასთან სხვაც მრავალი შენობები მე XVII საუკუნეში მტერთაგან იქმნა შემუსვრილი. ხსენებულისავე საუკუნის საშუალოს იგი მდიდრათ იქმნა განახლებული საქართველოს მეფის ლეონ ირანთა მსაჯულისაგან, მაგრამ საუბედუროდ, ამ ღირს სახსოვარს შენობას არც ეს განახლება შერჩა დიდს ხანს: სოფლის ამოა მახვილმა კიდევ მოიცალა მაზედ. 1723 წ. ოსმალთაგან კვალად იქმნა შემუსვრილი. მისს შემდეგ ეს სასახლე მცირედ იქმნა შეკეთებული, მაგრამ ეს შეკეთება მისთვის არ იქმნა ხანგრძლივით, მალე იწყოა მუსვრა სეტყვა, წვიმის და ქარიშხალის ძლიერებას ველარ გაუძლო, ამ მშვენიერს ძველს სასახლეს პ. იოსელიანიც ასე ასწერს: ქარგაჲსლა ოთხ სართულნი იყო, ძირის სართულში, ანუ სარდაფებში სხვა და სხვა ფაქრების საქონელი ინახებოდა; იყო 80 დუქანი. მესამე სართულში მოთავსებული იყო მდიდარ სოფ-დაგრების საქმეები და მეოთხე სართულში მოთავსებული იყო სასტუმრო ევროპის და აზიის მცხოვრებთ მოგზაურთათვის. ქარვასლის აივნებს მშვენიერი ფერადი მინის მინა-ბანდები ჰქონდა, ეზოში კარგი წალკოტი, შიგ მარმარილოს აუზი და მასთან შადრევანი. ამ სასახლეს XVIII საუკუნის დამლევსვე უმზერდნენ ზუბალაშვილები და სურდათ მისი შეძენა, ეს მათ მხოლოდ XIX საუკუნის შემდეგ მოუხდათ.

სადაც ძველად მშვენიერი ქარვასლა არსებობდა, რომელიც ბედისაგან უწყალოდ იქმნა შემუსვრილი, იქ 1820 წლებში, ზუბალაშვილებისაგან აღგებული იქმნა სხვა დიდი სასახლე. სასახლე აღაგეს სწორედ ძველის შენობის საძირკველზედ, 1820 წ. აღგებული ზუბალაშვილების სასახლე ერთად ერთს სანაქებო სახლად ითვლებოდა, მას იმ დროს ვერავის სახლი ვერ შეედრებოდა. ეს სახლი მეტად განითქვა, თფილისში იყო 1833 წ. როცა საქართველოში რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზი პირველი ჩამოვიდა თფილისში, მას სადილი ამ სასახლეში გაუმართეს. იმპერატორი გაკვირდა სასახლის უმთავრეს დარბაზის მოწყობილებით და ისურვა ზუბალაშვილთაგან

რის წევრთა პირადად ნახვა და გაცნობა. ბატანიკი ბარონ კოხიცი კი შეესწრა, იქ ესეც მიუწვევიათ და იგი სწერს, რომ ზუბალაშილის სასახლეში მადარბაზოთ 1000 კაცი დაეტია. ესეც კვირობს ამ სახლის სიმდიდრეზედ. 1835 წ. შემდეგ, სახლის სყიდვა ზუბალაშილებს საქართველოს ეგზარხოსმა სთხოვა, სემენარიით. ზუბალაშილმა დიდის ნებით მოისმინა დაწავლება და ძვირფასი სასახლე ერთობ იაფათაც მრჩევიდა. ხსენებული ძველი სასახლის მნიშვნელობას ქებით მოიხსენებს პლატონ იოსელიანი და ისტორიკოსი ბერძენოვი*). დაშთენილია ამბათ, რომ ძველის ისტორიულის შენობის სახის ნიშან-წყალი, აწინდელს ახალს შენობასაც საკმარისად აქვს დამჩნეულიო. ამის ნატვრა ყოფილა, არა მარტო ერთი პირის ზუბალაშილისა, არამედ რამდენიმე ამა გვარის წევრისა და ნამეტურ ივანე გიორგის ძის, რომელიც, სასტიკი მეტრფე ყოფილა ქართული საკუთარი საგვარტომო ხუროთ-მოძღვრებისა, ამისს ჯანვითარების და ქართველებში საყოველთაოდ უცვალებლათ დაშთენის.

*) Въ историческомъ и этнографическомъ отношеніяхъ гор. Тифлисъ. 1871 годъ, Петербургъ.

ზუბალაშვილები — მათი გათავრების ამბავი — თანატრეფბა — ზოგჯერ
მათი ნათესავების დასახლებაში გადსახლება.

ასაეღოთ საქართველო 1629 წ. რსმალოებმა ღარმორ-
ჩილა, იმ დრომდე-კი თავის ავტონომია ჰქონდა და 1590
წლიდამ მხოლოდ ხარკს იხდიდა. მდელს დასაეღოეთს
საქართველოში 13 საეპისკოპოსო კათედრა ითვლებოდა, ერ-
თი მილიონი ქართველობა მარტოდ მესხეთში სცხოვრობდნენ.
რსმალოებმა ყველა ეს ვრცელი ადგილები 24 სანჯახათ გაჰ-
ყო და ოთხ საფაშალიკოდ. ასეთი ვრცელი ადგილების და-
შარგვით საქართველო დიდათ დაუძლიურდა, ეს დაუძლიურება
ყველასათვის ცხადი შეიქნა, ყველა გრძნობდა მას და ნამუ-
ტურ მესხეთს და ჯავახეთის ქართველნი. მაგალითებრ, ჩვენ
ყარვად ვიცით, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, ახალციხის,
ასპინძის და აწყვერის ქვეხა კაცებს და იშხანებს დიდათ სურ-
დათ ქარალ-კახეთ-იმერეთთან დაკავშირება და ამისათვის მად
მეფე ერეკლესთან მოლაპარაკებაც ჰქონდათ გამართული საი-
ღუმლოთ.

ასეთ თანამგრძობ პირებათ ახალციხილამ ხურსიძეები აღ-
მოჩნდნენ და ასპინძას ზუბალაშვილები. მაშინ ასპინძის ზუ-
ბალაშვილები შეძლებულნი იყვნენ, ქვეხა კაცებათ ირიცხე-
ბოდნენ და რსმალოთ წინაშე ცნობილნი ყოფილან, ვიზარცა
მათი ერთგულნი, მაგრამ ნამდვილათ-კი ასე არ ყოფილა: ზუ-
ბალაშვილები დიდი თანამგრძობელი მეფე ერეკლესი, რომ-
ლისთვისაც მათ იმედები უძლევიათ ომში საიდუმლოთ დახმა-
რებისათვის. მეფე ერეკლემ სულ ამ ზუბალაშვილების ხურსი-
ძეების და ასპინძაში მცხოვრებ კათოლიკეების დაიმედებით
გარდასწყვიტა პირველად ასპინძაზედ მისვლა, ჯერ ასპინძის

აღება, მის ციხეში ფეხის გამაგრება და მერე აქედან ახალციხის, ახალქალაქის და არტაანის აღებაც. ერთი სიტყვით, 1770 წელს ქართველთ ცხადათ გაიკვლიეს ის გზა და კვალი, რომ ვიდრე საქართველოს სამეფოს თავის ადგილები არ დაუბრუნდება, მანამდის მის გაძლიერება შეუძლებელი იქნებაო.

მოგეხსენებათ, რომ ასპინძის გამარჯვებით ქართველთ საქმე კარგად ვერ წავიდა: თუმცა გაიმარჯვეს, მაგრამ იქიდან შორს წასვლა ვეღარ გაბედეს. ბრძოლა ერთის მხრით საზარალოთ დაშთა, რადგანაც ქართველნი უკან დაბრუნდნენ. ოსმალთ ამ საქმეს გაფაციცებით შეხედეს. ამ დროს მესხეთაში ათაბაგების გვარის ფაშა აღარაუინ იყო და ახალციხეში ცილაც ოსმალელი ფაშა იჯდა, უცხო ტომის. ამ ფაშამ შეუსხეთისა და ჯავახეთის ქართველებს ძლიერ ცუდის თვალთ დაუწყო მზერა, ზოგიერთ ქრისტიანებს და ნამეტურ ასპინძის ქევხა კაცებს ლალატი დასწამა. მეფე ერეკლეს მომხრეობა და სხვანი. ომიანობის დაწყნარების შემდეგ, ფაშამ ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველები სამართალში მისცა; ამათში მოჰყვნენ სხვათა შორის ასპინძაში მცხოვრები ზუბალაშვილებიც. ფაშა ამათ სწამებდა ლალატს, ქართველ მეფის მომხრეობას, საიდუმლოთ ქომაგობას: რისხვა და მუქარა ფაშისაგან ძლიერ იყო აზვიადებული. ქრისტიანი ქართველები ფაშის წინაშე თავს მართლულობდნენ, რომ ჩვენ არავითარი კავშირი არ გვქონდა, არაფერი ქომაგობა არ გავგიწევიაო. ფაშა მაინც არ წყნარდებოდა და მეტის მრისხანებით განსაკუთრებით ასპინძელებს ეპყრობოდა და ნამეტურ შეძლებულთ კათოლიკე ზუბალაშვილებს. ერთ დღეს ფაშასა და ასპინძის ზუბალაშვილებთ შორის ასეთი საუბარი მომხდარა ახალციხეში.

— თქვენ თუ მეფე ერეკლესთან არავითარი კავშირი არ გქონდათ, მე ამას ვირწმუნებ მხოლოდ მაშინ, როცა თქვენს ქრისტიანობას ჰგმობთ და თათრობას მიიღებთო, — უთქვამს ფაშას.

ზუბალაშვილებს მიუგიათ:

— ბატონო ფაშავ! ჩვენი შიში რათ გაქვსთ, ჩვენ კათო-

ლიკენი ვართ, ჩვენ პაპს ვემორჩილებით, ერეკლე მეფესთან საერთო რა გვაქვს, რომ თქვენ ლალატს გვწამებთ?

— ასეა საქმე, ჩემს საბრძანებელში ღმრის შემდეგ ქრისტიანად დაშთენა აღარავისი არ შეიძლება, კათოლიკეა თუ ქართველი ყველა უნდა გათათრებულ იქმნენ, ჩვენ ეს აღრევე უნდა გვექმნა, მაგრამ ვერ ვქენით და შიტომ ჩვენ ღმრისათა ვიზარალეთ. ღმრის შემდეგ ასე უნდა შესრულდეს საქმე, თქვენგან ჩვენ ერთგულების იმედი არ გვექმნება, ვიდრე არ გათათრდებითო, — უთქვამს ფაშას გაღაქრით.

— ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ, ამაზედ პაპს დავეცხთებით, ჩვენი გათათრება არ შეიძლება, — მიუგეს ზუბალაშვილებმა.

— ორში ერთი ამოიჩინეთ, მე პაპის კიბეზამდის არ დაგაცლით, საქმე ასეა, ან გაგათრდით, ან აქედგან წადით, ან დაიხოცებით, ხვალ ამის მაგალითებს ნახავთ.

მეორე ღმრისთვის დანიშნულად სულ ფაშის წინაშე ყველა ქრისტიანთა ქართველთა გამოცხადება. ქრისტიანები გამოცხადდნენ. ოსმალების სულთანის ბრძანება გამოეცხადათ, რომ ღმრის შემდეგ თათრის სამფლობელოში ქრისტიან ქართველების დაშთენა აღარ შეიძლება, ყველა თათრის რჯულს უნდა აღიარებდეს, ასეა ბრძანებაო. ამაზედ ღმრის შლილობა მოხდა და 1773 წ. ქრისტიანთა ხოცვა და ელეთა უღმრთოდ დაიწყო, ჯერ გლეხებს ზოგს ხოცავდნენ და ზოგს გათათრებდნენ. საქმე გაჭირდა, ქრისტიანებისთვის დადგა ღმრის განკითხვის ღმრე, კათოლიკეებმა პაპთან კაცები გაგზავნეს, ცნობებით აუწყეს, ამაზედ მიწერ-მოწერაც გაიმართათ, მაგრამ ოსმალი მაინც არ დაწყნარდნენ. ახალციხის ფაშას კათოლიკეებმა ღმრე ქრთამიც მისცეს, მაგრამ არცარა ამ ქრთამებით იქმნა რაიმე, ასპინძის მცხოვრებთ ქეხა კაცებს მაინც სასჯელი არ უმცირდებოდათ, მთავრობის რისხვა უფრო მათზედ ძლიერდებოდა, ლალატს თითქმის მარტო იმათ სწამებდნენ და ზუბალაშვილებმაც ფაშისაგან ამიტომ ვერ იხსნეს თავი.

თუმცა ძლიერ მოკრიდებით-კი, სინანულით, მაგრამ მეტად გაჭირვებულმა და შეწუხებულმა ზუბალაშვილებმა გადა-

სწყვიტეს მუსულმანობასთან დაკავშირება და მით თავის გა-
დარჩენა, უფრო-კი იმ მამულების გულისთვის, რომელიც
ქრისტიანობის დროს მათ ამის წინათმევა ელოდათ. ზოგნი
წინააღმდეგენ გამხდარან გათავრებისა. მამულებისთვის თავი
დაუნებებიათ და სხვაგან გადასახლებულან. მამულები-კი მე-
გვარეებისთვის დაუტოვეზბიათ. ფინც ასპინძას დარჩენილან,
იმბა ცხოვრების საქმე ძლიერ გასჭირვებიათ და ამიტომ თა-
შისთვის განუცხადებიათ თათრებს ნატვრა, სურვილი, თაშას
გაჰხარებია და უთქვამს: მანა მანა — თათრებთან

— ძლიერ კარგი ცანი ახლან-კი გიწამებთ ჩვენს ერთგუ-
ლებად.

ნება რქვენი აღსრულდეს, — მიუგეს ზუბალაშვილებმა.
ზუბალაშვილები მალე გაათათრეს, ერთ კომლს საცხოვ-
რებელ ბინად ახალშენი მისცეს, რქვე ასპინძასთან ახლოს და
დანარჩენნი ასპინძაში დასტოვეს. ამ ზუბალაშვილების გათათრე-
ბის დროს, სხვებ ქართველნი კათოლიკენიც მრავლად გათათ-
რებულან, რადგანაც ესენიც დიდს დევნაში ყოფილან. შთა-
ცვიენ ულნი. მაშინდელ გათათრებულ ქართველ კათოლი-
კეთ შთამომავალნი დღესაც სცხოვრობენ მესხეთსა და ჯავა-
ხეთში. ამ გათათრებულთ ქართველთ გარდა 1773 წელს
ოსმალეთის მთავრობამ დანარჩენ კათოლიკებსაც ცუდის თვა-
ლით დაუწყო ცქერა და ქრისტიანების სასარგებლოდ მათ
თავისუფლოდ მოქმედების ნებას აღარ აძლევდნენ. კათოლი-
კობის გავრცელება შეჩერდა, შის შემდეგ იშვიათად-და ხდე-
ბოდა ამის მაგალითები ქართველთ შორის. კათოლიკის
მღვდლებს ბრალი ედებოდათ მასზედაც, რომ იგინი სა-
სტიკად ამავრებდნენ თავიერ მართლ-მადიდებელ ქრისტიან
გლეხთაც, რომ იგინი ჭრამც და არამც არ გათათრებულ-
ყვნენ.

გათათრებულ ზუბალაშვილებს მიენიჭათ ეს უპირა-
ტესობა, რაც უნდა მიეღოთ მათ, იგინი მიეცნენ მო-
სვენებით ცხოვრებას და ნელ-ნელა ისლამის წესებსაც
შეეჩვიენ. რამდენიმე ხნის განმავლობაში მათ ქართუ-

ლის ენის მაგიერ ოსმალური ენა შეიფუთეს, უკანასკნელ მათმა ქალმა, კაცმა და ბოვშმა ცუკი დაივიწყეს დედა ენა და სრულიად თათრულად იწყეს საუბარი და მოქმედება, ასე რომ ქრისტიანობისადმი ამათ დიდი მტრობაც ჩაენერგათ გულში და ქართველთ სასტიკად ვნებდნენ. ამათ გადაგვარებას და გადასხვაფერებას ეს გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ ახალციხიდან ახალქალაქამდე მტკვრის შეყოლება, სადაც კი კარგო ადგილები და სოფლები იყო, რას მალემა ნახევრამდე ქურთები დაასახლეს. ასევე მოხდა ასპინძაში, სადაც ნახევარზე მეტი მურთები დაასახლეს, ქართველი მუსულმანები მათში აიჩივნენ და მით უფრო გადაგვარდნენ.

ნელ-ნელა ზუბალაშვილებში ფანატიკობა სრულს წერტილამდის ავიდა და 1877 წლის ომის შემდეგ ზუბალაშვილების რამდენიმე კომლი ფანატიკობით ოსმალეთში გადასახლდნენ, ასპინძაში დღეს მხოლოდ ერთი კომლი და სცხოვრებს ზუბალაშვილებისა, ამათ ქართული ენა დავიწყებული აქვთ, შეძლებულ მცხოვრებლათ ითვლებიან, ნამდვილი თათრის ფანატიკები არიან, თუმცა ზეპირად მოცემით ეს ამბებიც იციან, რომ მათი წინაპარნი ქრისტიანები ყოფილან და ოსმალთა ბრძანებებს გათათრებულან, ისიც არის მათში დაშთენილი, რომ ჩვენი მონათესავეები თბილისისაკენ სცხოვრობენო. ერთმა ზუბალაშვილმა გლეხმა (მ. მ.) შემდეგი მიწამბო:

მოხუცებულთაა და გამიგონია, რომ ასპინძაში ზუბალაშვილების სამნი ძმანი ყოფილან ომ დროს, როცა მათთვის თათრობა განუცხადებიათ; ერთი ძმა რომელიც გათათრებულა, ასპინძაში დარჩენილა, მეორე ძმა, რომელსაც თათრობა არ მიუღია, თბილისში წასულა და მესამე გორში. ასპინძის ზუბალაშვილებში ეს უკუღმართი ცნობაც არის დაშთენილი, რომ ვითომც ესენი ძველად თათრები ყოფილან და მერე ვაქრისტიანებულან. ეს, რასაკვირველია, მოღებისა და ხოჯების პოლიტიკა გახლავს, ამათის მეფებით არამც თუ მარ-

ტოდ ასეთ ღვართა გზათორების ცნობებო მახინჯდება და სხვა-
ფერდება, არამედ ამით თვით ჩვენს თამარ მეფესაც მოჰხერგს
ხელი და ყველა ქართველ მუსულმანს იმას უმტკიცებენ, რომ
თვით თამარ მეფე მუსულმანი იყოვო, ასეთთა ზმ ფანატიკების
ისტორიული ცოდნა და მის ქეშმარიტების ძიება.

სწორედ ამავე დროს გაუთათრებლათ სოფელ ბალაჯორ-
ში აბასთუმანის ახლო მცხოვრები ქართველთ კათოლიკეთ
რამდენიმე კომლი. დღეს ბალაჯორში რამდენიმე კომლი-ლს
სცხოვრებს კათოლიკეთს. ამბათ არის დაშთენილი, რომ აქა-
ურნი ქართველნი თათრობაზედ კათოლიკობიდგან არიან გა-
დასულნი ასპინძის ომის შემდეგ (1770 წ.) როდესაც მთელს
სამცხე-საათაბაგოში ქართველ კათოლიკეთ დევნა ოსმალთა
გან მეტად გაძლიერდა და გაგრძელდა 1780 წლამდის. ამ
წელს-კო პავსა და სულთხანს შორის კავშირის პირობა დაი-
დრა და ოსმალეთს სსქართველოში ქართველ კათოლიკენო
და მათი სამღვდლონი განთავისუფლებულ იქმნენ და და-
ჯილდოვებულ იმ პირობით, როგორც იგინო მანამდე იყ-
ვნენ.

ვიტყვოთ იმსაც, რომ შეიძლებადა ასპინძის ომის შემ-
დეგ, ასპინძის მივე მცხოვრები ზუბალაშირილებო და სხვანი არა-
ფერს დევნას მისცემოდნენ, იქნება ოსმალთა წინაშე ზუბა-
ლაშილების არაფის რს შეტყო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა,
როდგანაც იგინო და რამდენიმეც სხვა კათოლიკენი ოსმალთ
წინაშე დაბეზლებულ იქმნენ იმ დროის ქრისტიანთ სომხე-
თაგან. სომხების მტრობა გამოწვეულ ჰყო შემდეგმა გზრემო-
ებამ: იმ დროის სომეხთა ეჩმიანნი მთელს კათოლიკე სამღ-
ვდლოებას ევედრებოდა, რომ იგინი გრიგორიანთ ტიბიკონს
დაკავშირებოდნენ, ნამეტურ ამას ავალედნენ სამცხე-საათა-
ბაგოს ქართველ ღვართს კათოლიკეთ, რომელთა სამღვდლო-
ებაც სომხის ტიბიკონზე იდგა და ეკლესიებშიაც უმეტეს ნა-
წილათ სომხურათ სწირავდნენ. ეჩმიანნი ამისთვის ფულსაც
ხარჯავდა, მათ კათოლიკის ზოგიერთ სამღვდლო პირნიც
შეისყიდეს, იმედი ჰქონდეთ დაკავშირებოდა, მაგრამ ეს ვერ

მოუხდათ, რადგან მათ იმავე ღრუს ჰყვანდათ მოწინააღმდეგე-
ნიც, რომელნიც არ ეურჩებოდნენ მათს რჩევას. ასეთს პი-
რებს იგინი მოსაკლავათაც არ ინდობდნენ. ასეთ მოწინა-
აღმდეგეთაგანი იყო ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი იოანე
ვარსევანიშვილი, რომელიც სომეხთაგან მოწამლულ იქმნა 5
თებერვალს 1779 წ., იგი მღვდლობდა შავშეთის სოფელს
ოქრობაგეთს. ასევე მოწამლეს შემდეგ დროებში პატრი ალო-
იზო 1727 წ. ოსმალოს მთავრობაც შეისყიდეს და აღდგომის
პარასკევს დღეს ჯავახეთსა და მესხეთში ქართველ კათოლიკ-
ეთ 22 მღვდელი დაატერინეს, ციხეში ჩაასმევინეს, ეკლესი-
ები დაკეტეს და კლიტეები თვით დაიკავესო. აი ასეთი მტრო-
ბა ყოფილა დათესილი და ამ მტრობას გამოუწვევია ასპინ-
ძელ ქართველ კათოლიკეთ დაბეზღება და მტრობა.

პაპის წყალობა რომ არ მოვლენოდათ კათოლიკებსა
უამისოთ ქართველ გვარის კათოლიკენი დიდს უბედურებაში
ჩავარდებოდნენ, მათი დევნა არასოდეს არ მოისპობოდა და
შით მთელს კათოლიკობას გათავრება, ან გრიგორიანებთან
დაკავშირება აუცილებლათ მოუხდებოდათ. მაგრამ ეს ვერ
მოახერხეს მათ და კათოლიკენი თავისუფლათ დაშთნენ, ხო-
ლო 1780 წლის შემდეგ, რაც პაპსა და სულთანს შორის კა-
თოლიკების შესახებ ხელ-შეკრულობა მოხდა, ოსმალებმა კა-
თოლიკეთს დევნას თაფი გაანებეს.

ზუბალანთ გვარის წევრნი სამეგრელოს მთავრის დადახანის სასახლეში.

რადგანაც ქართველებში ბევრთ რამ ნაწერები მტრის მა-
ზვილის და ცეცხლის ქვეშ მოისპო, მიტომ ჩვენ დრომდის
ვერც რამე ვრცელმა აღწერაებმა მოახწიეს და ვერცა რა
სხვა ძველ სავაქრო და შინაურმა დავთრებმა. თბილისში მე-
ვიცნობ ბევრს ძველს მოქალაქეთ ოჯახებს, დავიარე მათში
ვისძებნე რამე ცნობები ძველის აღებ-მიცემის, გასესხების, მა-

ზანდის, სხვა-და-სხვა პირობების და საქმეების შესახებ და უნდა მოგახსენოთ, რომ ძლიერ მცირე ცნობები ვპოვე. ერთის ოჯახის დავთრებში-კი აღმოჩნდა ცნობები შესახებ მე-XVIII საუკუნის აღებ-მიცემის, საქართველოდგან ინდოეთსა, ოსმალეთსა და სპარსეთში ვაჭრების წასვლის და საქონლის შემოტანის შესახებ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდა მეფე ერეკლე და ვაჭრებს ყოველ ნაირ შეღავათს ანიჭებდაო. XVIII საუკუნის თბილისის ვაჭართ და მოქალაქეთ შორის პირველი ადგილი სჭერია ივანე ზუბალაშვილს, ამის ბიძას გიორგის და სხვათაც.

ჩვენს ძველს მოქალაქეთ ოჯახებში 1820—1870 წლებში, ბევრი რამ ძველი დროის ბარათები— იყო დაშთენილი, სიგელ-გუჯრები, სხვა-და-სხვა სავაჭრო ცნობათ ფურცელო და ნამეტურ დავთრები, სადაც იწერებოდა ყველა სავაჭრო ცნობები, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ ძველ მოქალაქეთა ხალგაზრდა სომხის პატრიოტ შვილებისაგან მთლათ ეს ძველი ქართული დავთრებიც გაჰქრა, ცეცხლს და წყალს მიეცათ რადგანაც მათ ასეთი დავთრების მნიშვნელობისა არაფერი წარმოდგენა ჰქონდათ. შესმენილი ჰქუა ასეთ გულ-გრილობას მწუხარის თვლით შეხედავს და უგრძობისათვის-კი არაფერიც ასეთი დავთრების მოსპობა რამდენათაც საერთოდ არის საწინააღმდეგო და საზარალო ჩვენის ისტორიისთვის, იმაზედ უფრო მეტად უნდა ჩაითვალოს იმ მოქალაქეთათვისაც, სადაც ეს დავთრები იწერებოდა, ვის გვარს და ოჯახსაც ეკუთვნოდა, ვის ძეთა გონებრივს და აღებ-მიცემის საქმეს შეეხებოდა. ამიტომ ხშირათ ჩვენ ჩვენს ისტორიის ნაწილში ზებირ-სიტყვაობასაც უნდა დაფუთმოთ ადგალი და შემოვიტანოთ ყველა ის ზებირ-გარდმოცემები, რაც-კი საყურადღებო იქნება და საზოგადო ხასიათს არ მოკლებული.

აქ შემოვიტან ერთ ზებირ-გარდმოცემას, რომელიც მიამბო ქართველ კათოლიკეთა ვაჭარმა გრიგოლ ნალბანდიანმა ძველი გვარი შოშიაშვილი. ამათი გვარის წევრნი ხალციხელები არიან და აღებ-მიცემას ძველიდგანვე შესჩვევიან, ხალ-

ციხიდგან შემდეგ ქუთაისს გადასახლებულან და, უკანასკნელ, ბათუმშიაც დაუწყვიათ აღებ-მიცემა. ქუთაისში გადასახლებულთ ნალბანდოვებს გაუცვნიათ იმ დროის გამოჩენილი ვაჭარი იაკობ ზუბალაშვილი. ამ იაკობის შვილის შვილია ჩვენი მამულის შვილი სტეფანე კონსტანტინესძე ზუბალაშვილი. ეს გაცნობის ხანა უნდა მიეწერებოდეს 1820 წლების არა უგვიანეს, როდესაც იაკობ ზუბალაშვილი მთელს იმერეთში ცნობილი პირი ყოფილა და სოლომონ მეფეც კარგად ცნობია. სოლომონ მეფეს ანტონ ნალბანდოვიც (შოშიაშვილი) კარგად იცნობდა და როცა ეს მეფე ტრაპიზონს გაიქცა, მაშინ ანტონ ნალბანდოვიც სტამბოლში სავაჭროდ მიმავალი თან გაჰყოლია; საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ სოლომონ იმერთა მეფე ჭკვიანი კაცი იყო, ბრძენი და მასთან მოქალაქეც იგი თავისს სამეფოს ბევრს ვაჭრებს იცნობდა. ბედშავ მეფეს ბედმა არ გაუღიმა, თორემ მისის მეოხებით იმერეთის დამოუკიდებლობასთან ერთად ვაჭრობაც აღორძინდებოდა. მართლაც მის დროს მრავლად იწყეს ვაჭრებმა მგზავრობა ოსმალეთში. XVIII საუკუნეს სტამბოლიდამ, ტრაპიზონიდან და ყირიმიდამაც დიდი ძალი საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ ქართველთ ვაჭრებს, რომლის უმეტესი ნაწილი ქართველ კათოლიკეებისა გან შესდგებოდა.

როგორი პატივის-მცემელიც ვაჭრობისა მეფე სოლომონი ბრძანდებოდა, ისეთივე სამეგრელოს მთავარი იყო და გურიისა. სამეგრელოს მთავარი და მისი მეუღლე ეკატერინე, ასული ალექსანდრე ჭავჭავაძისა, იქამდის კარგად იცნობდნენ იაკობ ზუბალაშვილს და საზოგადოდ ვაჭრობას ისე აფასებდნენ ესენი, რომ უკანასკნელმა იაკობ ზუბალაშვილს სამეგრელოში ვაჭრობის სრული უფლება მისცა, სასახლის ვაჭრათაც იგი დანიშნა და რაც-კი საჭირო იყო მთავრის სასახლისთვის, ყველა ის საჭირო ნივთები იაკობ ზუბალაშვილს მოჰქონდა მთავრის კარისათვის. ასეთ სამთავრო სახლის მოვალეობამ იაკობ ზუბალაშვილი იძულებული ჰყო, რომ საქართველოს ვაჭრობის და მრეწველობის გარეშე კონსტანტინეპოლის გზით

ევროპის ვაჭრებთანაც ჰქონოდა აღებ-მიცემა და კავშირი. უნდა ითქვას, რომ ი. ზუბალაშვილი მთავრის სახლს დიდის თავაზით ეპყრობოდა, არაფერს არ აკლებდა, მთელი საგვარეულო დადიანებისა და თვით მთავარი დადიანიც დიდს პატივს ანიჭებდა ზუბალაშვილს. სხვათა შორის იაკობ ზუბალაშვილს მთავრის სახლის საჭიროების გამო დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა და კონსტანტინეპოლში მყოფს ქართველ კათოლიკ ვაჭარ ნალბანდოვთან, რომელიც სტამბოლიდამ ბევრს რამე საქონელს უგზავნიდა ზუბალაშვილს და ესეც სამაგიეროთ კონსტანტინეპოლს დიდ ძალს საქონელს გზავნიდა, რაც მაშინ დიდს ფასადაც საღდებოდა. იაკობ ზუბალაშვილი საქართველოდამ გზავნიდა ბამბას, მატყლს, აბრეშუმს, ბზის ხეს, ხალო იქილამ მოსდიოდა ფარჩეულობა, შაქარი, ჩაი, ყავა, ძაფეულობა, სარკეულობა და სხვაც ამ გვარნი, უნდა ვსთქვათ, რომ ძაფეულობა და ჩითეულობა საქართველოშიაც იცოდნენ, მაგრამ მთავართა და მეფეთა სახლთათვის უცხოეთისას ხმარობდნენ, რადგანაც უცხოეთის ნაწარმოები უფრო ნაზი თვისების ყოფილა.

როდესაც სამეგრელო რუსის მთავრობას ჩაბარდა, მაშინაც იაკობ ზუბალაშვილი დიდათ დაახლოვებული იყო მთავრის ოჯახთან. უკანასკნელ დღემდე, ვიდრე ამ სამთავროს ავტონომია მოიშლებოდა, ზუბალაშვილი მთავრის დიდ პატივის-მცემლათ და ერთგულათ ირიცხებოდა. ზუბალაშვილის ეს ერთგულება მთავრის მეუღლემაც კარგათ იცოდა და როდესაც მთავრის სახლის წევრნი წარსდგნენ რუსეთის მთავარ-მართებლის წინაშე, მაშინ მათ იაკობ ზუბალაშვილიც თან მიიყვანეს, ზუბალაშვილიც წარუდგინეს მთავარ-მართებელს და მოახსენეს შემდეგი:—„ეს ვაჭარი გახლავსთ იაკობ ზუბალაშვილი. ზუბალაშვილები საქართველოში აღრიდგანვე არიან ვაჭრობით ცნობილნი და დამსახურებულნი, როგორც ქართლში მეფე ერეკლეს და გიორგის წინაშე, ისევე აქ, იმერეთში და ჩვენი სამთავროს წინაშეც, იგი არის სანდო პირი, სწორი, რასაც იტყვის, არას მოგატყუებსთ, რა-

საც დაგპირდებათ, ყველაფერს შეასრულებს. ამიტომ ვითხოვ, რომ, როგორც პატივისცემაც ამ პირს და ამათ გვარის წევრთ მეფე ერეკლის, გიორგის და ჩვენის სახლის წინაშე ჰქონდათ, ისეთივე მიანიჭოთ თქვენა და თუ სადმე ვაჭარი კაცები დაგპირდესთ, ამას მიმართეთ, ეს ყველაფერს შეგისრულებსთ, რასაც თითონ ვერ მოასწრობს, იმას სხვებს გადასცემს, სხვებსაც გიშოვნისთ, ნამეტურ თქვენს ჯარს ეს დაეხმარება სურსათის გარდმოცემით, „ფოდრატი“-თო. ზუბალოვს შეგიძლიანთ ერთი მილიონის იჯარა მისცეთ, მე ვარ ამის პასუხის მგებელიო“.

მთავრის ნიკოლოზ დადიანის სიტყვა მთავარ-მართებელმა მოისმინა. იაკობ ზუბალაშვილი გაიცნო და იმ დღიდგან იგი სანდო პირად იქმნა ცნობილი. პირველის წლიდგანვე მას მიანდევს პურის „ფოდრატი“, პური-კი დიდი ძალი იყო საჭირო. აქ ზუბალაშვილმა დიდი მხნეობა გამოიჩინა და მთავრობას ყველაფერი შეუსრულა, რისთვისაც მან მთავრობისაგან მადლობაც მიიღო და რაც შეეხება მოგებას, ესეც კარგად მოუხდა. მან მაშინ კარგა ბევრი ფული მოიგო და იმ დღიდგან წავიდა მისი საქმე წინ. რუსების იმერეთში შესვლის შემდეგაც იაკობ ზუბალაშვილის კავშირი არ მოსპობილა დადიანის სახლთან, ვიდრე სამეგრელოს მთავრის შვილებს რუსეთში გადასახლებდნენ. ამას ითხოვდა მთავრის ოჯახის პატივისცემა, პურ-მარბილი და მიტომაც იყო მათი ერთგული, პატივისმცემელი და მარადის ნატვრით მომგონებელი.

იაკობ ზუბალაშვილის მამა, ივანე ზუბალოვიც დაახლოვებული პირი ყოფილა, როგორც სოლომონ მეფის, ისევე სამეგრელოს და გურიის მთავრების. ივანე ზუბალაშვილი თავის შვილებს პატარაობიდანვე ატარებდა იმერეთში, ვაჭრობას და ხალხს აცნობდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ახალგაზრდა იაკობ ზუბალაშვილი იმერეთში მგზავრობას ვერ დაიწყებდა და ისე ადრე ვერც სოლომონ მეფე გაიცნობდა და ვერც სამეგრელოს და გურიის მთავრები. იმერეთში, ჯერეთ სოლომონ მეფემ და შემდეგ სამეგრელოს და გურიის მთავ-

რებმაც ისურვეს ზუბალაშვილების აზნაურობით დაჯილდოვება, მაგრამ ზუბალაშვილებმა ეს არ ინდომესო, რადგანაც საქართველოში, მეფე ერეკლეს დროიდან მოქალაქეებს, ანუ ვაჭრებს მეტი პატივი ჰქონდათ, ვიდრე აზნაურებსაო. მეფე ერეკლეს ოჯახი, სოლომონ მეფის და სამეგრელოს მთავრის სულ აზნაურ მოსამსახურეებით იყო სავსე და მოქალაქე ვაჭარს-კი თქვენ ერთსაც ვერ ნახავდით, ამას მათ ვინ აკადრებდაო, ვაჭარს ყოველთვის მეფე და მეფის ძენი სავარძელზე დასომდნენ და ისე ემუსაიფებოდნენ სავაჭრო საქმეებზედო. აზნაურები-კი ყოველთვის კარის კაცებათ აღდგნენ და თავს დაჰყურებდნენო. ამიტომაც იყო, რომ ზუბალაშვილები აზნაურობას არა ნდომობდნენო. რამდენჯერაც მიუმართავთ ამათთვის აზნაურობის მიცემის საუბრით, იმდენჯერვე მათ უარი განუცხადებიათ და უთქვამსთ:

— მეფეო, თქვენი წყალობა იქამდის უხვი გახლავსთ ჩვენზედ, რომ ჩვენ ამ წყალობაზედ მეტს სხვას არას ვსაჭიროებთო, ოღონდა მეფე ბრძანდებოდეს კარგათ.

სამეგრელოს მთავართ პატივისცემის ცნობები ზუბალაშვილების წინაშე მრავალთ ახსოვთ დღესაც, ბევრნი არიან მის მომგონებელ-მომთხრობნი. მთავართ პატივისცემამ და სავაჭრო ზოგადოთ ზუბალაშვილებისადმი ნდობამ თვით ქართველ მეფეებიდამ დაწყობილი რუსეთის მთავრობამდის ისე წაიყვანა მათი საქმე, რომ უკანასკნელ ზუბალაშვილები იმერეთის სამრეწველო ასპარეზზედ ერთს მთავარ მრეწველათ აღმოჩნდნენ. ჯერეთ, ვიდრე იმერეთის სამეფო მოიხსობოდა, მინამდისაც მრეწველობდნენ ესენი იქ და სამეფოს მოსპობის შემდეგაც აწარმოებდნენ თავიანთ საქმეებს, თუმცა მხოლოდ აქა-იქ, წვრილ წვრილად, უკანასკნელ-კი, რა-კი საქართველოს გაერთიანება მოხდა და ვაჭრობამ იწყო აღორძინება; იაკობ და გიორგი ზუბალაშვილებიც ერთი ათად წავიდნენ წინ და მათ ბევრი რამ დიდი „ფოდრატები“ აიღეს, ხოლო იმერეთში შამა-პაპურს სამრეწველო საქმესაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს.

VII

„კავკასიის აქტები“ რომ გადავსინჯოთ, იქ ძველი ვაჭრების შესახებ მცირე ცნობებს ვნახავთ, თითქმის სულ არაფერს და აქა-იქ თუ-კი ვინმე მოიხსენება, იმათში ზუბალაშვილებს შესამჩნევი ადგილი უკავიათ. მაგალითებრ, როგორი მხნე მრეწველიც ივანე ზუბალაშვილი ყოფილა (1747—1817 წწ.), ასეთივე ყოფილა შვილი მისი იაკობ ზუბალაშვილი, პაპა დღევანდელის სტეფანე ზუბალაშვილისა. კარგად შევნიშნეთ და ეს ყველასათვის აშკარა უნდა იქმნეს, რომ XVIII საუკუნის ზუბალაშვილები საკმარისად მოხერხებულ ვაჭარ-მრეწველად იგულისხმებიან. ჩვენ ქართველთ ასეთი პირების ყოლა დიდს სანარუქო საქმეთ მიგვაჩნია, ჩვენს ცხოვრებაში ამას საკმარისი ადგილი უნდა დაეთმოს, რადგანაც ჩვენ ქართველნი, სავაჭრო ასპარეზს და კარგად მოწყობილ ენერგიულ ვაჭრებს და ვაჭრობას თითქმის იმ დღიდგან ავსცდით, როცა კი ჩვენმა სამშობლომ ვრდომა იწყო, როცა აზიის დაგემილ მუსულმანებმა ჩვენზედ ნავარდობა იწყეს, მაშინ აბა საიღამ; და სცალოდა ვაჭრობისთვის, ამის ტრფიალი ვიღას უნდა ჰქონოდა, არავის... მაგრამ არა! გმირ ხალხთა ცხოვრებამ ასე იცის და იგი ყოველ განწირულების დროსაც-კი არ ჰკარგავს თავის საკუთარს სულის ძალას, ნაციონალურს სიმტკიცეს, აღმატებას და ყველაფერს შეძლების-და გვარად ეკიდება.

სწორედ ამის უტყუარს ჭეშმარიტებას წარმოადგენს ძველიდგანვე ზუბალაანთ გვარის წევრთა საკმარისის ენერგიით აღვსება, თვალის გახილება, ვაჭრობა, წარმატება და უკანასკნელ ჩვენის გვარის, სასახელოდ ვაჭრობის ასპარეზზედ მოქმედება და ჩვენი ავ-კარგიანობის გამოჩენაც. ბევრნი ბრძანებდნენ ხოლმე, რომ ქართველებს არც ვაჭრები ჰყოლიათ, არც ქარხნები ჰქონიათ, ვაჭრობა ხომ სულ არაო, ეს რა მაგათი საქმე იყოვო, ივინი ყველაფერში უქმნი იყვნენ, ამ საქმეებს მათში მხოლოდ სხვაჯტომის კაცები აწარმოებდნენ. ამას ბრძანებენ ის პირნი, რომელნიც ჩვენ ქვეყანას სრულებით არ

იკნობენ, ან იკნობენ და ამას ჩვენს დასამტკიცებლად ბრძანებენ, ჩვენის გვარის უკან მისაგდებად, მტრობით, რათა სხვების წინაშე დაგვამდაბლონ. ასეთმა პირებმა რამდენიც უნდა გვიმტროს, ისინი ვერას დაგვაკლებენ, ჭეშმარიტება არ დაეცემა და ნელ-ნელა დრო და გარემოება სხვა ნაირად ახსნის მთელის ერის გვაროვნობის ნიჭიერების საქმეს სამრეწველო ასპარეზზედ. ამ ნიჭიერების დასამტკიცებლათ კმარა ჩვენ დავასახელოთ თუნდა იოანე ზუბალაშვილი, რომელიც XVIII საუკუნის ერთ უმთავრეს მრეწველად ითვლებოდა საქართველოში. როგორ მხნე პირათაც XVIII საუკუნეში იოანე ზუბალაშვილი სჩანს, ისევე ამის ძე იაკობი XIX საუკუნეში. მოკლეთ დახასიათება ამ პირებისა არ იქნება ურიგო, რადგანაც დროსა და გარემოებას ბევრნაირი ცვლილება და პირობები მოაქვს. იოანე ზუბალაშვილი მრავალნაირად ამაღლებული პირია, ნამდვილი სახე ძველი დროის ქართველისა, გავლენიანი პირი არა მარტო წარჩინებულ პირთა წინაშე, არამედ გორის, თბილისის და იმერეთის ხელოსნებსა და ვაჭრებშიაც. გორში ისე რამ სახალხო საქმე, ან ურთიერთ შორის დამოკიდებულების შესახები კამათი და გარჩევა არ განიჭობოდა, რომ იქ ივანე ზუბალაშვილს მონაწილეობა არ მიეღო. იგი იყო მათი მოსარჩლე, მოსამართლე, დამრიგებელი და დახმარების მიმცემიც. ასეთს გავლენას და უპირატესობას ივანეს გარდა სხვა ზუბალაშვილებიც არ იყვნენ მოკლებულნი, ყველანი შეძლების-და კვალად ემსახურებოდნენ თავიანთ სამშობლო ქვეყნის უმრავლესობას, ხოლო დღევანდელის მამულიშვილის სტეფანე ზუბალაშვილის პაპის მამა ივანე-კი მალლა იდგა და განსხვავდებოდა სხვა იმ დროის ზუბალაშვილებისაგან ბევრი რამის გარჩევ-განსხვავებით. რადგანაც სიტყვა ჩვენს ვაჭრობის უარყოფაზედ ჩამოვარდა, ამიტომ ურიგო არ იქნება აქ მოვიყვანოთ შემდეგი; თვით XV საუკუნეში, როცა ქართველთ გათახსირების დრო დადგა, მაშინაც-კი არ მოსპობილა ქართველთ შორის ვაჭრობის მიდრეკილება. სხვათა შორის, მაშინ ქართველთ ვაჭართ შო-

რის სცხოვრებდა ერთი მდიდარი ვაჭარი მესხი, რომელიც შაქ შირვანშიაც დადიოდა და აბრეშუმით ვაჭრობდა*) ესევე პირი მოგზაურობდა სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს ჭ ევროპას; აბრეშუმს გარდა იგი ევროპაში ჰყიდდა ბამბას, მატყლს ჭ სხვებს. ეს მდიდარი ხელოვანი ვაჭარი ერთ დროს გაქურდული იქმნა შირვანელთაგან, რამაც გამოიწვია ქართველთ მეფეთა შორის და შირვანელთ ომი. უნდა დავუმატოთ, რომ მატყლისა, ბამბის და აბრეშუმის გაყიდვა და სყიდვა ანუ ვაჭრობა ქართველთა აღრიდგანვე იცოდნენ ალექსანდრიით**).

ივანე ზუბალაშვილი საქართველოს ერს, მეფეს, მეფის ძეთა და მთავრებსაც კარგათ იცნობდა და ყველგან ჰქონდა მისვლა-მოსვლა, კარგი განწყობილება, თავაზი და გავლენა. XVIII საუკუნის დასასრულამდე, მთელ საქართველოში, სადაც-კი უნდა გენახათ ვინმე და გეკითხათ ივანეს სახელი, ამის გვარის წევრნი მხნეთ მოგზაურობდნენ და აწარმოებდნენ თავიანთს საქმეებს. დღესაც ბევრს ახსოვს ამათი ვაჭრობის საქმე, თუ ესენი რა ენერგიით აღესილნი მოქმედებდნენ სავაჭრო ასპარეზზედ და თუ რამდენ ნაირი საქონელი შემოჰქონდათ საქართველოში და მით ამრავლებდნენ ქართველ ხალხში. ჩვენ ვიცით კარგად, რომ ივანე და ამის მეგვარენიც ძველიდგანვე იყვნენ ქართულს მწიგნობრობას შეჩვეულნი, ქართული წიგნების კითხვა და ვარჯიშობა მათს მემკვიდრეობითს ისეთსავე დარგად შესდგებოდა, როგორც სხვა იმ დროის წარჩინებულ ქართველებისას. საუბედუროთ ჩვენის სამთავრო სახლის შვილების ძველმა დავთრებმა, წერილებმა და სხვა-და-სხვა ძველ ბარათებმა ძლიერ მცირედ მოაღწაეს ჩვენამდე, თორემ ჩვენ დრომდე რომ მათ მრავლად მოელწიათ, მაშინ იქ ივანე ზუბალაშვილის ნაწერ წერილებში ბევრი რამ საინტერესო ცნობები აღმოჩნდებოდა, მისის საშუალებით ჩვენ ბევრს საინტერესო სავაჭრო მხარეს შევისწავლიდით ძველის ვაჭ-

*) ქართლის ცხოვრება II ტ. 157 გ.

***) ქართლის ცხ. II ტ. 316 გ.

რობის, მაზანდის და სხვა-და-სხვა საქონლის საქიროების შესახებ.

განსვენებულის კონსტანტინე ზუბალაშვილის მამა, იაკობი, იყო ძე ამ ივანე ზუბალაშვილისა, დაიბადა 1792 წ., ესე იგი იმ დროს, როცა საქართველოს სამეფო ჯერ კიდევ მკვიდრს საძირკველზედ იდგა, როცა მისი ხსენება აზიაში ბრწყინვით განისმოჯა, ქართველთ სამეფოს მთარველობა კავკასიის ყველა დაჩაგრულთ ქრისტიანებს მალამოსაებ ვეღონებოდა, როცა საქართველოში ქართულს ხმაურობას და სულიერებას თავისი კანონიერი ძალოვნება და პატივი ემოსა გარს. იაკობ ზუბალაშვილმა ჩვენის მეფობის დროს გაახილა თვალეზი, იგი თუმც პატარა იქნებოდა, მაგრამ მაინც მოესწრო პატარა კახის მეფობას, მის გარდაცვალებას, გიორგი მეცამეტის გამეფებას, შემდეგ, მის სიკვდილის და ქართლ-კახეთში ბაგრატიონების გვარის გამგეობის დასასასრულს და საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებას. იაკობ 10 წლის იქნებოდა, როცა საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა.

იაკობ პატარაობის დროს თავის მშობლებთან სწავლობდა, შემდგომ კათოლიკის პატრებთან, ქართული ანბანი და წერა-კითხვის ცოდნა მას ჩვენის მეფობიდგანვე ჰქონდა შესწავლილი. მას პატარაობიდგანვე ეტყობოდა საგვარეულო ნიჭიერება, ყველა საქმისადმი ლტოლვა და მისწრაფება. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, პირველი რუსული სასწავლებელი 1802 წ. გაიხსნა, ამ სასწავლებელს გარდა და ქართველთ სხვა ძველი სასწავლებლებიც გვქონდა: ოთხი სახალხო სასწავლებელი, ერთი სასულიერო, საექიმო და კათოლიკებისა, 1630 წლიდგან დაარსებული, რომელიც დღესაც არსებობს. იაკობ ამ უკანასკნელს სასწავლებელშიაც სწავლობდა და შემდგომ ამისა, რუსეთის მთავარ-მართველისაგან გახსნილს სასწავლებელში იქმნა გადაყვანილი. აქ დარჩა რამდენსამე ხანს, შეისწავლა უფრო უკეთ ქართული ენა. საქართველოს ისტორია, რუსული ენა, სხვა და-დასხვა საგნები, ლათინურიც სცოდნია და სომხური და თათრულიც, მამის

სიკვდილის დროს იაკობი უკვე ცხოვრების ასპარეზზედ ყოფილა გამოსული; იგი ენერგიით აღვსილი ყოფილა. 1836 წელს იგი უკვე 12 კლასის მოხელედ მოიხსენება, შემდეგ ეს პირი მოხელეობის ხარისხითაც წინ მიდის. ნელ-ნელა იაკობ ზუბალაშვილი მაღალის ცნობიერებით იმოსება, სხვა-და-სხვა სამრეწველო საქმით იძენს ქონებას და 1837 წ. აღდგენს თბილისში ერთს ახალს სავაჭრო ამხანაგობას, რომელიც თითქმის პირველ სამაგალითო ამხანაგობად ჩაითვლება საქართველოში.

სავაჭრო ამხანაგობამ იაკობის მეთაურობით მთავრობას ნება-რთვა სთხოვა საქართველოში პირველად შაქრის ქარხნის გახსნაზე. მთავრობამ ეს თხოვნა სანაქებოდ მიიღო, რადგანაც 1830 წლებში რუსეთიდან გზა ძნელი იყო, საქართველოში შაქარი ძვირად და ძნელად მოდიოდა, რაც იყო, ისიც საქართველოს ერის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა, და ერთობ ძვირიც იყო, ასე რომ გირვანქა 30—40 კაპ. იყიდებოდა. ხალხში ჩაისა და ყავის სმა წინ მიდიოდა და შაქრის სიძვირე და ხშირი უშაქრობა-კი ძალიან აწუხებდა ხალხს, სპარსეთიდან, ინდოეთიდან და ოსმალეთიდანაც შეაჩერეს შაქრის შემოტანა. 1838 წ. ამათ უკვე შაქრის ქარხანა გახსნეს თფილისში, შაქრის გამოყვანაც დაიწყეს და წელიწადში 40 ათასი ფუთი შაქარი გამოყვანდათ. რადგანაც ქვემოთ ამ ქარხნის შესახებ ვრცლად გვაქვს საუბარი, ამიტომ აქ ასე მოკლევანად ვსაუბრობთ. შაქრის ქარხანა პირველთაა ვერაზე გახსნეს, მერე ვერაზედ დაკეტეს და კუკი აში გადმოატანეს, კუკის შაქრის ქარხნის სახლი დღესაც არის, კერძო პირს ეკუთვნის, ვერის შენობებში-კი შაქრის ქარხნის დაკეტვის შემდეგ საერო საავათმყოფო გახსნეს, დღეს ამ შენობის ალაგზე სამხედრო სასამართლოს შენობა არის აშენებული.

შაქარი იყო პატარა ზომისა, მოყვითალო ფერი ჰქონდა, ცოტა დუნე კი იყო, მაგრამ ტკბილი, აღვილად იმტვრევოდა, თითო თავი 10 გირვანქიდან 15 გირვანქამდე მო-

ვიდოდა, სახელად ამ შაქარს „ქართული შაქარი“ ეწოდა, ნიშნად იმ ქართულის შაქრისა, რომელსაც საქართველოში ჩვენის მეფეების დროსაც აკეთებდნენ. სადაც-კი მიხვიდოდით და იკითხავდით, ყველგან ეს შაქარი „ქართული შაქარი“ იწოდებოდა, იგი გირვანქა 15 კაპ. იყიდებოდა და ხალხსაც ძრიელ მოსწონდა, ტკბილი იყო, იაფი და მასთან პატარათაგებად იყიდებოდა. საუბედუროთ ამ შაქრის ქარხანას მომავალში არსებობის საქმე ვერ წაუვიდა კარგად: გზა გაიხსნა, დრონი იცვალნენ, რუსეთიდგან ჩაი-შაქარი მრავლად იწყეს შემოტანა, უცხოეთიდგან მოსულნი უფრო რუსულ შაქარს ხმარობდნენ, საქართველოს ერიც რუსულ შაქარს შეეწყო, რადგანად ეს უფრო მაგარი იყო და მაგარი შაქრის უფრო ცოტა ეხარჯებოდათ, ამიტომ უკანასკნელ „ქართული შაქრის“ ქარხანა დაიხურა. დახურვის შემდეგ სიტყვა „ქართული შაქარი“ ინგლისურს შაქარს შეენაცვლა, რადგანაც ინგლისური შაქარი ძლიერ წააგავს „ქართულ შაქარს“. თვით ეს სახელი „ქართული შაქარი“ საქართველოს ვაჭრებში და ხალხში (თბილისში) 1880 წლებამდე იხმარებოდა, დღეს კი ამის ხსენება აღარსად არის დაშენილი, ვგონებ დღევანდელ ქართველთ სიზმრათაც არ გაახსენდებათ „ქართული შაქრის“ ხსენება.

„ქართული შაქრის“ ქარხნის ამხანაგობის და ი. ზუბალოვის მოქმედება ნელ-ნელა უფრო წინ მიდიოდა, ამათ მთავრობისაგან აიღეს სხვა-და-სხვა სავაჭროების წარმოების უფლება, რაის სამაგიეროთაც მთავრობას საიჯარადროდ 120, 115 მან. აძლევდნენ. ასეთი ბუჯლის ძლევა იმ დროის კვალობაზედ ჩვენ ერთობ დიდს საქმედ მიგვაჩნია, დღეს ეს მილიონს უნდა უდრიდეს. ამ საიჯარადრო საქმეთა მრეწველობის ასპარეზზედ ი. ზუბალაშვილმა საკმარისი მხნეობა გამოიჩინა, აღებ-მიცემა და მრეწველობა კარგათ წაიყვანა. ამ ამხანაგობის გარეშე, თვითაც იღებდა კერძო „ფოდრატებს“ და ამ ფოდრატების“ საქმესაც კარგათ ასრულებდა. ამას გარდა კერძოთ ვაჭრობაც ჰქონდა აქა-იქ გამართული და დიდძალს პურს,

სიმინდს და ქერს ჰყიდულობდა, რაც ერთობ კარგათ ჰქონდა მოწყობილ-მოხერხებული და მით დიდძალ პურსა და ქერსაც ჰყიდდა, ამითი კაი მხარს აძლევდა ქართლის გლეხკაცობას და დიდს დახმარებას უჩენდა, რადგან მათ პურს, სიმინდს და ქერს კაი ფასათ ყიდულობდა, რაც სხვა ვაჭრებს ძრიელ ეჯავრებოდათ და ამიტომ ზუბალაშვილებსაც სასტიკათ მტრობდნენ. ეს მტრები გორის ვაჭრები იყვნენ, უკანასკნელ ამაზედ საჩივარიც ატყდა, მათ ბრალს სდებდნენ ქართლში გლეხებისაგან პურის ძრიელ იაფათ სყიდვაზე. გორის წვრილმან სომეხ ვაჭრებმა ზუბალაშვილებს ცილის დაწამება არ აკმარეს, თავიანთ საქმეშიაც ჩარიეს, გლეხებშიაც ხომ გაავრცელეს, რომ „ზუბალანთ ჩანახა“ ყველაზედ დიდი ჩანახაია, მაგრამ უკანასკნელ ვერაფრით რა გააწყეს და სიმართლე იქმნა აღდგენილი, ცილისმწამებელნი ცნობილ იქმნენ, ზუბალაშვილებს ვერაფერ რა უყო. გორელი ვაჭრების ხრიკები მარტოდ მათთვის დარჩა, სხვას ვერა ავნო-რა. ეს რომ მართალია, და „ზუბალანთ ჩანახა“ უბრალოდ არის მოგონილი გორის ჩარჩებისაგან, ეს იქიდანაც კარგად მტკიცდება, რომ ამ ცილის-წამების შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ საქართველოში პურის მოსაყვალმა დიდათ იკლო, გლეხკაცობა გაჭირვებაში ვარდებოდა და ამ გაჭირვებაში ზუბალაშვილებს არ დაუვიწყნიათ ქართლის ლარიბნი და დახმარება უძლევიათ იქ, სადაც ეს საჭიროთ დაუნახავთ. 1856 წ. თბილისში, დიდის სიძვირისა გამო, ი. ზუბალაშვილმა ფული შესწირა თბილისის ლარიბთა სასარგებლოდ.

იაკობ ზუბალაშვილი გარდაიცვალა 1864 წ. შობილდგან 72 წლისა, ეს დასაფლავებულია თბილისის კათოლიკების სასაფლაოზედ. საფლავის ქვას აქვს შემდეგი ქართული წარწერა. „განსვენება სუკუნე მინიჭე უფალს იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილს 72 წლისა, გარდაიცვალა 1864 წელს“.

აქვე განსვენებულის ახლოს დასაფლავებული არიან მეუღლე იაკობისა ანნა და ძენი ამათნი. აქვე მოგვყავს ამა მიცვლებულთა საფლავის ქვის წარწერანიც:— „განსვენება სუკუნე

მიანიტე შენ უფალო აქა მდებარე ახნა ზუბალაშვილისას, 68 წლისა-
მიიტყა 1864 წ. ეს მანდილოსანი მეუღლე იაკობისა, აქე-
დამ სჩანს, რომ იგი დაბადებულ უნდა იყოს 1797 წ. ცოლ-
ქმარი ერთ წელიწადს გარდაცვალებულან, სახელდობრ 1864 წ.
აი ესეც ძენი ამათნი:— „გენის მარია მაგდალინა იაკობის ასული
თუმანისშვილის მეუღლე. დაიბადა 10 ივლისს, 1823 წ. მიიტყა
1 აპრილს, 1865 წ. განსვენებას საუკუნე მიანიტე მას უფალო“. ერთს
ქვაზედ შემდეგი წარწერაა: „განსვენებას საუკუნე მიანიტე უფალო
ლევან იაკობის ძე ზუბალაშვილს, 22 წლის მიიტყა 1840 წ. ეს
ლევანი ჩვენ მიგვანია იაკობის სიყმის შვილათ, რადვანაც
ამ ლევანის წინეთ სხვა შვილების სახელი არა სჩანს. ამავე სა-
საფლავოზედ, ერთ ალაგას არის პატარა სასაფლავო, რომლის
ქვაზედაც რუსულათ შემდეგი აწერია: „გიორგი და ალექსანდრე
ზუბალაშვილები, 1872 წ. სადაც იაკობი თავის მეუღლით და
შვილებით ასაფლავია, ამ ალაგას მშვენიერი რკინის მოაჯი-
რი აქვს, მშვენიერი ყვავილებით შემკული. კონსტანტინე ზუ-
ბალაშვილიც აქ გახლავსთ დასაფლავებული, ეს სასაფლავო
მოაჯირისაგან ისეა შეზღუდული, რომ იქ ამათ მეტი სხვა
ალარ დაეტევა; ეს შეზღუდული საფლავი მათ საკუთრებად
დაშთება. თვით მიცვალებულთა საფლავის ქვები მარმარილო-
სია და ორი კაი მალალი თლილი ქვის ძეგლიც გახლავსთ.

ერთი საყურადღებო მხარე კიდევ საზოგადოთ ზუბალა-
ანთ გვარისა და კერძოთ ღღევანდელის სტეფანე კონსტან-
ტინეს ძის ზუბალაშვილის მამა-პაპის ჩვენ. ქართველები, ძვე-
ლიდგან მარტოდ ღვინის ხმარებას ვიყავით შეჩვეულნი, რა-
საც ვეწყობოდით და საკვებათაც ვხმარობდით, მარტოდ მისი
მოყვანა და შემუშავება ვიცოდით, მისი განვითარება. მა-
გრამ ქართლ-კახეთის ერი ღვინოსთან არაყსაც კარგათ ვე-
წყობოდა, აქ ჭაჭის არაყი დიდს ხმარებაში იყო, მთის ხალ-
ხშიც ხომ არაყი იყო გავრცელებული და ლუდი (პივა): ქორ-
წილი, ლხინი, ალაპი და ყველა ნადიმი ქართლსა და კახეთს
ღვინით და არაყით იცოდნენ. აქეთ ჭაჭა უქმათ არ რჩე-
ბოდა, მაშინდელი ჭაჭის არაყი ღღევანდელს საუკეთესო კო-

ნიაკს უღრიდა. მაშინ ჭაჭის არაყი ძლიერ იაფიც იყო, მთიხალხში არაყს უფრო პურის, ქერის, სიმინდის, ფეტვის და ხილისგან ხდიდნენ. იმერეთში-კი ეს არ იცოდნენ, იმერეთში არაყი ძლიერ მცირედ იხმარებოდა და დიდი ძალი ჭაჭა უბრალოდ იკარგებოდა, მისგან არავინ რას სარგებლობდა; ამ გარემოებას ი. ზუბალაშვილმა საკმარისი ყურადღება მიაქცია, შეადგინა პატარა ამხანაგობა და მთავრობას თხოვნა მისცა იმერეთში არყის ქარხნის გახსნის შესახებ. ასეთ ქარხნის გახსნას მთავრობაც საჭიროებდა და თვით ხალხიც, რადგან ნაც დროსა და გარემოებას თავისი ნარუქები მოჰქონდა.

იაკობ ზუბალაშვილმა მალე მიიღო ნებართვა. ამ საამხანაგო საქმეში უახლოვეს ამხანაგათ გიორგი ზუბალაშვილიც ირიცხებოდა. ამათ ქუთაისის ახლოს გახსნეს არყის ქარხანა და არყის გამოსახდელად გლეხთაგან ჭაჭის შესყიდვაც დაიწყეს. აქამდე თუ გლეხნი ჭაჭას უბრალოდ აწვედნენ, 1835 წლიდგან მათ მიეცათ საშუალება, რომ იგი უბრალოდ აღარ ეზნიათ და ფულზედ გაეყიდნათ. იმერეთში პირველი მაგალითი იყო, რომ გლეხთა შორის ხმა გაისმა, რომ ი. ზუბალაშვილი ჭაჭას ყიდულობსო. ჭაჭას იმდენს ყიდულობდნენ, რომ წელიწადში 7200 ვედრა ჭაჭის არაყი გამოჰყვანდათ. ეს რიცხვი იმ დროის კვალით დიდ რიცხვით მიგვაჩნია. გარდა ამისა, მან იმერეთის ერსაც ასწავლა არყის კეთების ოსტატობა; სადაც სულ არ იცოდნენ, იქ საკმარისად შეისწავლეს და სადაც იცოდნენ ძველიდგანვე მცირედ გამოხდა, იქ უფრო გაუმჯობესეს. საზოგადოთ იმერეთში არყის გამოხდის ხელოვნობამ შესაფერი სახე მიიღო და მის გასაღებას და აღებმაცემასაც ერთი ათად მიემატა ვაჭრობა. მალე იმერთა შორის არყის ვაჭრებიც გაჩნდნენ, უკანასკნელ, რადგანაც არყის გამოხდა და ვაჭრობა საეროდ გარდაიქცა, ზუბალაშვილებმა თავიანთი ქარხანა დაკეტეს.

ძველიდგან, საქართველოში, წურბლის ქერას სავაჭრო სახე ჰქონდა მიცემული; ის ტბები, სადაც წურბელა იცოდა, სამეფოსაგან იჯარით იცემოდა, რადგანაც მაშინ წურბელა

საქართველოს გარეშე სპარსეთსა და ოსმალეთშიაც დიდი ძალი გაჰქონდათ, იმდენი, რომ მისი საკმარისი ვაჭრობაც იყო გამართული; ვაჭრობდნენ ზოგს ალაგას ქართველი დალაქები და ზოგს ალაგას კერძოთ ამისთვის დანიშნული ვაჭრები, რომელთაც ხელოსნები ჰყვანდათ და აქა-იქ ტბებში წურბელას იჭერდნენ. წურბლის იჯარა რუსეთისგანაც იქმნა მიღებული და ერთ დროს წურბლის იჯარა ზუბალაანთ გვარის ერთმა წევრმა (ნ. ს.) 200 მანეთად აიღო, რაც მაშინ ეს შეუძლებელი იყო სხვათაგან. ამ პირმა წურბლის წარმოების საქმე ფეხზედ დააყენა, მის წარმოებას სპარსეთსა და ოსმალეთს უფრო წარმატების გზა გაუკვლია. უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველთვის და ყოველგან, ასეთს საქმეებში, ქართველთ დიდ ხელმძღვანელობას უწევდა ივანე ზუბალაშვილი, პაპის მამა დღევანდელის სტეფანე ზუბალაშვილისა და აგრეთვე იაკობ ზუბალაშვილი. ვინც რა უნდა სთქვას და ჩვენს საუბარს სხვა სახით შეხედოს, მე მაინც ამ პირებს შესაფერის პატივით ვუმზერ და ჩემის პატივისცემის საფუძვლად ვხმარობ მარტოდ იმ საყურადღებო საქმეთა მაგალითებს, რომ საქართველოში შაქრის ქარხანა ზუბალაშვილის მეთაურობით გაიხსნა, შაქარსაც სახელად „ქართული შაქარი“ ეწოდა. ეს, ბატონებო, ჩვენს გათახსირებულს ცხოვრებაში მნიშვნელოვან საქმედ უნდა ჩაითვალოს. მოკლედ რომ მოგახსენოთ, 1800 წლის შემდეგ, რაც საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა, მას შემდეგ ქალაქთბილისს, ქუთაისს, გორს, ახალციხეს და სხვა ქალაქებშიაც ისე რამე სამრეწველო საქმე არა დაწყობილა-რა, ისე რამე საქმის ქარხანა არ გახსნილა, რომ იქ ზუბალაშვილებს რამე მონაწილეობა არა. ჰქონდათ მიღებული. ჩვენ აქ ყველა წვრილმან საქმეთა მოხსენებით მკითხველს თავს არ მოვაბეზრებთ, ამის ცნობას მხოლოდ მოკლე განმარტებით ვაუწყებთ; თუმცა ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ ყოველს მათს წვრილმან საქმეთა და მოქმედებათა ცნობებსაც ერთობ კარგი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ერის ეკონომიურად, ხელოსნურად და ვაჭრობით აღორძინების ასპარეზზედ. ამ ღირსებას

ზუბალაშვილებს ვერავინ წაართმევს და სადაც ერთი და ორი ძველ მოქალაქეთა გვარი და სახელები აიწერება და დაიხატებიან, იქ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა მოღვაწეობის ისტორიაც საკმარის ადგილს დაიკავებს. ამას განმარტება არ უნდა.

ამ გვარს რომ ძველადგანვე რუსეთის მთავრობა იმ პატივისცემით უმზერდა, როგორც ამათ საქართველოს მეფეების დროს უმზერდნენ და როგორის ღირსებითაც თვით იაკობ ზუბალაშვილი სამეგრელოს მთავარმა რუსეთის მთავრობის წინაშეც წარადგინა, ეს პატივისცემა კარგათ სჩანს იმ გარემოებიდანაც, რომ 1855 წელს ერთს ზუბალაშვილს (იოსებს) სხვა-და-სხვა შემთხვევების მეოხებით დიდი ზარალი მოუვიდა. ამ ზარალის მიზეზი კი 1855—57 წ. ომსაც ედებოდა, ამიტომ მთავრობამ ზუბალაშვილს ნდობის თვალთ შეხედა და მას თვრამეტი ათასი თუმანი აპატია (18,000 მ.). ვგონებთ, ამოდენა ფულის პატიება მთავრობისაგან დიდს განძად უნდა ჩაითვალოს რომელიმე ისტორიულის გვარისთვისაც-კი. განა ჩვენ ქართველთ ცხოვრებაში ასეთი მაგალითები აღსანიშნავი არ არის? განა თვით ეს ცნობები არ აჩვენებენ შესამჩნევ ღირსებას? ზოგიერთები ბძანებენ, რომ ქართველთ შორის სამრეწველო მოძრაობა ისე იყო დაქვეითებული, რომ ქართველთ არც მთავრობა უმზერდა ღირსეულის თვალთ, ქართველებში იგი მარტოდ სოფლის მხენელ-მთესველს გლეხკაცობას ხედავდა, ქალაქში მუშებს, ხელოსნებს და თავდაზნაურებსო, სხვა არაფერსო. ეს არ გახლავსთ მართალი. მთავრობა რომ ქართველთ პატივით უმზერდა, ეს კარგათ სჩანს იმ გარემოებიდანაც, რომ მან ბევრი რამ „საფოდრატო“ საქმეები ზუბალაშვილებს მიანდო, ნდობა იმ ზომამდის ავიდა, რომ ივანემ და მისმა სახლისკაცებმა 1810 წლებში, თფილისში ფქვილის და ხორბლის მალაზიაც გახსნეს. ამას გარდა, ჩვენ ისე რამე სამრეწველო საქმის დაწყობას ვერ ვნახავთ, რომ იქ რომელიმე ზუბალაშვილს მონაწილეობა არ ჰქონდეს მიღებული. მართალია, ბევრში ესენი არ იყვნენ

უდიდესი პატრონები და მათ თავიანთ ამხანაგებზედ მეტი არა ეკავათ რა, მაგრამ საქმე ის გახლავსთ, რომ შაქრის ქარხნის გახსნა, არყის, სხვა-და-სხვა საქონლის შეტანის თუ გატანის და სავაჭრო ამხანაგობის შედგენის მეთაურობა. ამათ ეკუთვნისთ, ამათ საკუთრებას შეადგენს.

საუბედუროდ, ჩვენ მარტოდ ჩვენს საკუთარს წარსულზედ ვსჩივით, რომ ჩვენი ძველები ქართველთ მეფეთა, მთავართა და დიდებულთა გარეშე სხვა არაფერს სწერდნენო. უნდა მოგახსენოთ, რომ ესევე ითქმის ჩვენის უახლოეს დროის თანამედროვე ქართველებზედ. საუბედუროთ არც ესენი აპყრობდნენ ყურადღებას შინაგან ცხოვრების სხვა-და-სხვა მხარეებს და მის ავკარგიანობის დაკვირვებას. აბა ქართველებში ვინ რას მოიფიქრებდა მრეწველობის, ხელოვნების და ამის ასპარეზზედ ენერგიულათ მომქმედ პირთა შესახებ რამის დაწერას!.. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ჩვენ ქართველთ ბევრ რამ ღირსეული ცნობები არ დაგვეკარგებოდა.

VIII

ზუბალანთ გვარის წევრნი ჯავახეთში პირველათ აწყვერში აღმოჩენილან. მაშინ აწყვერი ქალაქად ითვლებოდა. იქ მცხოვრებთა რიცხვიც დიდი იყო. აწყვერში ზუბალაშვილები უკვე კათოლიკის სარწმუნოებას აღიარებდნენ, დრო, ამათის კათოლიკობასთან დაკავშირებისა უნდა ეკუთვნოდეს XVII საუკ., ასე 1653 წელს. ამ დროებში გაძალუანებული ყოფილა აწყვერში ვინმე ქალიმაჯ ეფენდი, მტერი ქრისტიანებისა, მღვენელი მათი და სასტიკი ბოროტი. იგი აწყვერშია დასაფლავებული. ესევე ეფენდი სასტიკი მღვენელი ყოფილა კერძოდ ზუბალაშვილებისა, რომლებსაც აწყვერში იმ დროის კვალად კარგი ვაჭრობა ჰქონდათ გამართული და შესამჩნევი ვაჭრებიც ყოფილან, მაგრამ მალე აწყვერს ოსმალნი დასცემიან და ქრისტიანები დაურბევიათ; ესენი აყრილან და სოფელ დვირს წასულან; ამათშივე

ყოფილან ზუბალაშვილები; ჯერ ვერც-კი მოასწორეს ახალ მოსულებმა დვირს დასახლება, რომ 1655 წელს, ახლა ამ სოფელს დაეცნენ ლეკები. დვირელნი და ზუბალაშვილები სოფელ ხიზაბავრას შეეხიზნენ, რომელიც მაშინ განთქმული იყო შესანიშნავის ქართველთ მეომრებით და ფალავნებით. მოგეხსენებათ, რომ ძველად განთქმული მოჭიდავენი სულ ხიზაბავრელები იყვნენ, რომელთაც შემდეგ ქართლში ხიზანბაძეა უწოდეს.

თუმცა ხიზაბავრა მძლავრი სოფელი იყო და მის მცხოვრებნიც მძლავრ ვაჟკაცებად ითვლებოდნენ, მაგრამ ლეკები მაინც არც ამ სოფელს ასვენებდნენ და მათ უფრო სდევნიდნენ, რადგანაც მათი შიში უფრო ჰქონდათ. უკაეასკნელ, სოფლის მცხოვრებთ მობეზრდათ უღმრთოდ ბრძოლა და მათ აქეთ-იქით იწყეს (1670 წ.) გასვლა და თავის შეფარება. ზუბალაშვილებიც ხიზაბავრიდამ ზოგი თბილისში გადმოსახლდნენ, ზოგნი გორს, ზოგნი მოზდოკს და მით გადურჩენიათ თავი.

ზუბალაშვილებს ახალციხეშიაც კარგა ხანს უცხოვრიათ; იგინი ერთგულ წევრებად ითვლებოდნენ იქაურის ლარიბეკკლესიების, და ქართველ კათოლიკეებისთვის შეწირულებაც უძლევეიათ. სამწუხაროდ ჟამთა ვითარებამ შთანთქვა სამცხის ეკლესიების ძველი კონდაკის წიგნები; ოსმალთა დევნის მეოხებით მრავალი ძვირფასი ხელთ-ნაწერი დამწვარა, თორემ ზუბალაანთ გვარის შესახებ ბევრი რამ საინტერესო ცნობები აღმოჩნდებოდა, რადგანაც ამბად არის დაშთენილი, რომ XVIII საუკ. ზუბალაშვილები კათოლიკის ყველა ეკლესიებს დიდს დახმარებას უწევდნენო. ზუბალაშვილებს დაახლოვებული კავშირი ჰქონიათ აგრეთვე აწყვერში მყოფ იმ დროის გამოჩენილ ქართველთ მთავარ გვარამთან.

ზუბალაშვილებს მესხეთსა და ჯავახეთში ცხოვრების ასპარეზზედ ფეხი მაშინ გაუმაგრებიათ, როცა ოსმალებს კათოლიკეებზედ დევნა შეუჩერებიათ და ვაჭრობის გულისთვის სხვა-და-სხვა შეღავათები მიუციათ.

ახალციხის ზუბალაშვილების გვარის შესახებ დაშთენი-
ლა კიდევ შემდეგი ცნობა: XVII საუკუნის ზუბალაშვილე-
ბის ერთი წევრთაგანი, XVIII საუკუნეში, ახალციხეში და-
შთენილა; აქ დასახლებულა, შემდეგ ესენი გამრავლებულან,
იგინი ახალციხეში აღებ-მიცემას მისცემიან, მათ მეცხრამეტე
საუკუნემდის კაი შეძლებაც შეუძენიათ, მაგრამ მათდა საუ-
ბედუროთ, 1830 წლის დიდის ხოლერობის მეოხებით მთლად
მოსპობილან, გადაარჩენილა მხოლოდ ერთი—ლუკა ზუბალა-
შვილი, რომელიც შემდეგ ოქრომჭედლობის ასპარეზზედ ხე-
ლოვან ოსტატად აღმოჩენილა; მით სარჩოც კარგად შეუძე-
ნია და საზოგადოთ ყველა საქმეში სახელოვანი პრეწველი
ყოფილა, მაგრამ უშვილოდ გარდაცვლილა 1880 წლებში
და მით მოსპობილა ახალციხეში ზუბალაშვილების გვარის
ის შტო, რომელიც დღევანდელს ცნობილს ზუბალაშვილებს
ენათესავებოდათ.

ასპინძაში მცხოვრებთ გამაჰმადიანებულთ ზუბალაშვი-
ლებმა დღესაც კარგათ იციან, რომ ისინი მონათესავები
არიან კათოლიკე ზუბალოვებისა. იგინი ამბობენ, რომ ჩვე-
ნი მონათესავენი ქართლში სცხოვრობენო. დღეს მაჰმადიანთ
ზუბალოვებიც ისეთივე ფანატიკები არიან და მოძულე ქარ-
თველთა, როგორც სხვა ქართველთ მაჰმადიანები. ახალცი-
ხეში ყოფნის და ცხოვრების დროს, ზუბალაშვილები ყო-
ველთვის ივანე ნათლის-მცემლის ეკკლესიის მრევლათ ითვ-
ლებოდნენ და ამ ეკკლესიას გაჭირვების დროს ყურადღება-
საც აპყრობდნენ. ამის მაგალითს წარმოადგენს შემდეგი:
XVIII საუკუნეში, ცნობილის ანდრია ზუბალაშვილის მეულ-
ლეს ანნას, ხსენებულის ეკკლესიისათვის შესაწირავი გაუგზავ-
ნია, რაც მოხვეწებულია ამ ეკკლესიის „კანდაკში“. ზუბალა-
შვილებს დიდი მეგობრობა ჰქონიათ ჰავლე შაჰყულიანთან და
იმ დროის ახალციხის ყველა მღვდლებთანაც. თბილისში ყოფ-
ნის დროს შაჰყულიანი ხშირად ესტუმრებოდა მათ, ამის დახ-
მარებაც სცოდნიათ; ჰატრის ფილიპეს უპირველეს მეგობრე-
ბად 1830 წლებში თბილისში მარტოდ ზუბალაშვილები იყ-

უნენო, ახალციხეში ზუბალაანთ გვარის შესახებ აღრე ძველ-მა მღვდლებმა ბევრი რამ იცოდნენო. დღეს ამ მოძღვართ რიცხვი აღარ არს, განვლეს სოფელი, ერთათ ერთი მამა ივანე გვარამაძეა, რომელსაც ბევრი რამ ახსოვს ამ გვარის წინაპართა შესახებ.

ახალციხეში დაშთენილი ცნობები და ჳეზირ ამბების სხვა ვარაიანტები.

გიორგი, ანდრია და ივანე ზუბალაშვილები ქართველ შეფეების დროს სცხოვრობდნენო. მათ დიდათ უყვარდათ ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ სავარდისის ეკლესია და ამიტომ მას იგინი ისევე სცემდნენ პატივს, როგორც ივანე ნათლის-მცემელისას, 1789 წ. ამ ეკლესიის ძმობაში ჩაწერილა წევრად და წლიური ფულიც შეუტანია გიორგი ზუბალაშვილის მეუღლეს, რაც აღნიშნულია ხსენებული ეკლესიის კონდაკშიაც. მოხსენებულია, რომ ამ ქალის ფულით წელიწადში სამი ხმიანი წირვა უნდა გადაეხადათ. ესეც ერთი მაგალითი მის, რომ ძველადგანვე ზუბალაშვილები ლათინის ეკლესიის წეს რიგზედ მდგარან და არა სომეხ-კათოლიკისაზედ, როგორც ზოგიერთებს ჰგონიათ. საზოგადოთ ახალციხის ეკლესიის დავთრებში ზუბალაანთ გვარის წევრნი ბევრს ალაგას არიან მოხსენებულნი ვითარცა მათი მფარველი და პატივის მცემელნი.

ზუბალაშვილები ვაჭრობას ძველიდგანვე შესჩვევიან, ვიდრე კათოლიკობას მიიღებდნენ, ძველადვე დაწინაურებულან იგინი, მაგრამ კათოლიკის სარწმუნოების მიღების შემდეგ უფრო მხნე პირებათ აღმოჩენილან. ისინი მოგზაურობდნენ საქართველოდგან სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და ევროპას, იქიდან სხვა-და-სხვა საქონელი შემოჰქონდათ და მით ქართველებში ვაჭრობას და აღებ-მიცემას ავრცელებდნენ. ქართველთ მეფის და ბატონიშვილებისათვის ამათ ხშირად სხვა-და-სხვა ძვირფასი ნივთებიც მოუერთმეფიათ ხოლმე; ისე ზუბალაშვილი არ დაბრუნდებოდა უცხოეთიდან საქართველოში,

რომ იგი მეფეს არ ხლებოდა და პატივი არ ეცა. მეფენიც დიდათ აფასებდნენ ზუბალაშვილების შნოსა და აღებმიცემის საქმეს.

ერთი ასეთი ზუბალაშვილთაგანი იყო სტ. ზუბალაშვილი, მომსწრე მეფე ერეკლესი და თავის დროის კვალად ხელოვანი ვაჭარიც. მან მეფეების დროიდგანვე დაიწყო ინდოეთში მგზავრობა და იქილამ სხვა-და-სხვა საქონლის შემოტანა. მისდა საუბედუროდ, რამდენიც ეს საქართველოში მოვიდოდა და საქონელს შემოიტანდა, იმდენი საქონლის ფასის მაზანდა დაეცემოდა ხოლმე, რაც მას დიდს ზარალს აძლევდა. ამან დიდათ იზარალა და ქართველთ მეფობის შემდეგ რუსების დროს კიდევ მოჰკიდა ვაჭრობას ხელი, კიდევ სცადა საქმე, მაგრამ ვერ წაუვიდა კარგად, უკანასკნელ, ვგონებ, 1820 წლებში, საქართველოდამ სხვა-და-სხვა ვაჭრებს ინდოეთში გაჰყვა სავაჭროდ. იქილამ ეს აღარ დაპრუნდა, არ ვიცით რა იქმნა, გარდაიცვალა სადმე უძეოდ და მით მოისპო ინდოეთში ზუბალაშვილების გვარის შტო, თუ იქ დასახლდა და დღესაც იქნება მრავლობენ სადმე. ჩვენ სრულებით არაფერი ვიცით მასზედ. ამაზედ ქვემოთაც ვისაუბრებთ.

ძველად კათოლიკეებში, პატრებს ჩვეულება ჰქონდათ, რომ ვინც-კი კათოლიკობას მიიღებდა, იმას პირველს ყოფილს გვარისაგან მცირედ გვარსაც შეუცვლიდნენ. ზოგს გვარს მცირედ შეეცვლებოდა სახე და ზოგს კი სრულიად, ისე, რომ ქართულის მას აღარა დაშთებოდა რა, ან სომხურს. მისთვისებდნენ და ან თათრულს. ასეთი მაგალითების დამამტკიცებელია შემდეგ გვართა ისტორიები: ძველი ვარდიძე—დღეს ჩილინგარიანათ იწოდება, მანანაძე—პარმაქსიზოვათ, შოშიაშვილი—ნალბანდოვათ, მამაცაშვილი—ისკანდაროვათ ყალაიჯოვი, ყრქსალოვი და სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ქართველ კათოლიკებს მიეთვისათ ძველადვე.

ქ. გორში ნახმოები ანტონ დავითის მის ზუბალაშვილის მიერ და სხვათა ცნობება.

მამის ჩემის დავითისაგან შემდეგი ამბავი შემიტყვიაო:

მეფის თეიმურაზის (1744—62 წ.) განკარგულებით, თბილისიდან და გორიდან ლათინის წეს-რიგის პატრები განდევნეს, პატრები ახალციხეს გადავიდნენ და იქ მიეცნენ ცხოვრებას. გორში ეკლესია დაკეტეს, თბილისშიაც ასევე ქმნეს. გორის და თბილისის კათოლიკენი ამ უბედურების გამო დიდათ გლოვობდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ, პატრებს ნება მიეცათ გორსა და თბილისში შემოსვლის და მღვდელ-მოქმედების შესრულებისა. გორში მათ ეკლესია წართმეული ჰქონდათ, ქართველთ ეპყრათ. ამიტომ ზუბალაშვილებმა იმეცადინეს და თავიანთ სახლში ერთი დიდი დარბაზი მისცეს პატრებს სალოცავად. აქ, ამ დარბაზში, შეიკრიბებოდნენ გორის კათოლიკენი და აქ ლოცულობდნენ. ეს დარბაზი დღევანდლამდეა დაშთენილი, იგი გადაკეთებულ იქმნა. გორის საოსტატო სემინარიის თათართ მოწაფეთა განყოფილების სადგომად. ამ დარბაზის მოწყობა ეკლესიად და მფარველობა მთლად ზუბალაშვილებს ეკუთვნისთ, ყველა საეკლესიო ხარჯი მათ ჰქონდათ ნაკისრი, ასე რომ პატრებსაც აძლევდნენ წასვლა-წამოსვლის ფულს, ულუფას, სხვა-და-სხვა შესაწირავებს და სხვ. პატრებს და საზოგადოდ კათოლიკე მოგზაურებს ყოველთვის ზუბალაშვილების ოჯახში ეძლეოდათ ბინა. ასეთი სამსახურის და პატივისცემის სამახსოვროდ პატრები დიდათ კმაყოფილნი იყვნენ და ზუბალაშვილების სამსახურის და მფარველობის ცნობებს ყოველთვის რომის პაპს ატყობინებდნენ. პაპმა ზუბალაშვილების ასეთს სამსახურს დიდი პატივი სცა და 1770 წლებში, გორის ზუბალაშვილებს ლოცვა კურთხევა და შენდობის წერილი (ინდულგენცია) გამოუგზავნა. ეს ძველი „შენდობის წერილი“ ზუბალაშვილებში კარგა ხანს ინახებოდა, უკანასკნელ იგი მეტად დაძველდა, ამიტომ იოსებ ზუბალოვი რომში წავიდა, თან წაიღო და პაპს პიო მეცხრეს სთხოვა განახლება. პაპმა სიამოვნებით განუახლა, ძველის მა-

გიერ ახალი მისცეს. შემდგომ ჩვენში ის ძველი სრულიად მიეფარა, დაიკარგა და აღარც ახალი ვიციტ რა იქმნა, იოსებისავე ხელში დაიკარგა. როგორც ვიციტ, ასეთი შენდობის წერილი და ლოცვა-კურთხევა. პაპისაგან საქართველოში მართოდ ზუბალაშვილებს ჰქონდათ მიღებული, სხვა არავის, თვით ქართველ კათოლიკე თავად-აზნაურებსაც-კი არ მიუღიათ პაპისაგან ასეთი პატივისცემაო. მართლაცა და უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთი ინდულგენცია და ლოცვა-კურთხევა საქართველოში არც ერთს გვარის წევრთ არ ჰქონიათ.

მეფის თეიმურაზის და ირაკლის დროს გამოჩენილი იყო მერაბ ზუბალაშვილი და ანდრია: მერაბი კუტი იყო, მაგრამ როცა მეფე თეიმურაზი ან შვილი მისი ერეკლე II-რე და ან სხვა ვინმე ბატონიშვილები მობძანდებოდნენ გორში, მაშინათვე მათთან წაიყვანდნენ კუტს მერაბას. მერაბი მოხუცი იყო, მეფენი სიამოვნებით მიიღებდნენ ხოლმე და ისიც ასე ავედრებდა მუდარებით მათ:

— ბატონო მეფევ! წყალობა გვიყავით და გორის ეკლესია დაგვიბრუნეთ, რათა ვილოცოთ ჩვენის სულისთვის და თქვენის მეფობის გაძლიერებისათვის.

მერაბმა თავის დროის კვალად მეფისა და სხვა დიდებულთა საკადრისი სიტყვაც იცოდა, პატივისცემა, კარგი მუსაიფი და მიტომაც დადიოდა მეფის სახლში თავისუფლად. მერაბი, გორის ეკლესიის გარდა, თბილისის ეკლესიის მფარველობასაც ავედრებდა მეფეებს. მერაბს თხოვნა აუსრულდა და მეფემ კათოლიკეებს ყოველივე დაუბრუნა, ეკლესიები, ნივთები, პატრებიც განამრავლა და პატივი აგო, ჯამაგირი დაუნიშნა და საჩუქრებითაც დააჯილდოვა.

თავის დროის კვალად გორში გამოჩენილ მოქალაქედ ითვლებოდა ანდრია ზუბალაშვილიც. ანდრია ზუბალაშვილს კარგათ იცნობდნენ მეფე ერეკლე, ანტონ კათოლიკოზი და სხვა იმ დროის წარჩინებული პირნი. მეფე, კათოლიკოზი, მღვდელმთავრები და ბატონიშვილები გორში რომ მობრძანდებოდნენ, ყოველთვის ანდრია ზუბალაშვილსაც ნახავდნენ.

ხშირად თვით ანდრია მოიწვევდა ხოლმე მეფეს, შესაფერს ნადიმს უმართავდა და მეფე თუ კათოლიკოზი და სხვანი. ყოველთვის სიამოვნებით მიბრძანდებოდნენ ზუბალაშვილების სახლიდგან. ერთხელ ანდრია ზუბალაშვილს თავის სახლის კაცებმა და სხვათაც შემდეგი რჩევა უთხრეს:

— ანდრია! მეფე და მეფის ძენი დიდი პატივის მცემლნი არიან შენი, ისარგებლე მით და სთხოვე, რომ თავადიშვილობა გიწყალობოს, უეჭველია მოწყალე მეფე ერეკლე შენთვის არ დაიშურებს ამას.

ანდრია ეტყოდა ხოლმე პასუხად:

— არა, ბატონებო, მე სადილზედ მოსამსახურეობის თავი არა მაქვს, მის უმაღლესობას სადილზედ ყოველთვის თავად-აზნაურები ემსახურებიან და მე-კი ასეთს ტვირთს ვერ ავიტან. მეფე და მეფის ძენი იქამდის მწყალობელნი არიან ჩვენი, რომ ამ პატივისცემის გარდა მე სხვა ამალღება არ მჭირია.

ძველათგან დარჩენილია ამბად, რომ მეფე ერეკლე ზუბალაშვილებს და ნამეტურ ანდრიას ისეთს დიდს პატივსაცემდა, რომ ანდრია რასაც-კი დაავალებდა და სთხოვდა, მეფეც ყოველთვის სიამოვნებით უსრულებდა დავალებას. ანდრიას სიტყვით მეფემ გორში ბევრს კაცს და ოჯახს მისცა მოწყალება და მფარველობა გაუწია. ანდრიას რომ მეფისთვის თავადობა ეთხოვნა, ამას უეჭველია მეფე არ დაუჭერდაო, მაგრამ ანდრიამ არ ინდომაო.

ზოგიერთი მოხუცებულნი ადრე ბტყოდნენ ხოლმე, რომ ზუბალაშვილები პირველად ცხინვალში სცხოვრობდნენ, იგინი ენათესავებოდნენ ქართველ ისრაელებს და შემდგომ კათოლიკობას დაუკავშირეს ლათინის პატრებმა ისინი თვით ქ. ცხინვალშიო. ახალციხისკენ-კი სულ სხვა გარდმოცემას ამბობენ ამ გვარის შესახებ და ამათ პირდაპირ მესხებად სახავენ. ზუბალაშვილები მესხნი არიანო, ძველადგანვე მესხეთიდგან ქართლში გადმოსახლებულნი, შემდეგ-კი ისევ უკან დაბრუნებულნი და აწყვერს დასახლებულან. ამ გვარის ცნობა თვით ცხინვალშიაც აღმოჩნდება, რომ მოიძებნოსო არის ისეთი გარდმოცე-

მაც, რომ ძველად ზუბალაშვილების ზოგიერთი წევრნს კონსტანტინებოლშიაც წასულან სავაჭროდ და აწყურადამ, ახალციხიდამ მათ ბევრი რამ საქონელიც გაუტანიათ გასასყიდათ კონსტანტინოპოლში, მაგრამ აღარა სჩანს იგინი ისევ დაბრუნდნენ იქიდგან საქართველოში თუ იქ დარჩნენ.

ასეთი გარდმოცემაც გახლავსთ: ზუბალაშვილები ჯავის ხევიდგან არიან და არა ჯავახეთიდგანაო. ჯავის ხეობაზედ იგინი მტერთა თავ-დასხმისაგან შეწუხებულნი ყოფილან, ერთი მათგანი გადმოსახლებულა გორში, იქ კათოლიკის პატრებს დაახლოვებია, კათოლიკობა მიუღია, პატრებისაგან ისე გაწვრთნილა, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი საკმარისადაც დაწინაურებულა ცოდნით, საქმით და შეძლებით; ეს ხანა უნდა ყოფილიყოს V XII საუკუნის ნახევარს, და დღევანდელი ზუბალაშვილები სწორედ ამ ზუბალაშვილის შთამომავალნი არიანო. არის ისეთი გარდმოცემაც, რომ გორელ პატრს, ტულუკაანთ დავითას, დიდი ზეგავლენა ჰქონია ზუბალაანთ გვარის პირებზედ, ამ პატრისაგან განმტკიცებულა მათში კათოლიკობა. ამ დროს ზუბალაანი შეძლებით ისე ყოფილან დაწინაურებულნი, რომ მათ ჯეროვანი დახმარება მიუციათ პატრი დავითისათვის და იგი 1724 წ. წასულა რომს. 1733 წელს იქ მან ქართულს ენაზედ „საქრისტიანო მოძღვრებაც“ დასტამბა, რომელიც ზუბალაშვილების დახმარებით მაშინათვე მოიტანეს საქართველოში. XVIII საუკუნეში, ქართველთ კათოლიკეებში ყველაზე ამალღებით და დაწინაურებით მართოდ ზუბალაშვილები ითვლებოდნენ.

ხურსიძეების გვარში დაშთენილა.

ხურსიძეების გვარში დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები ცხინვალელნი არიან. სხვა-და-სხვა მიზეზების წყალობით ესენი ცხინვალიდამ გორში გადმოსახლებულან, გორში ესენი ვაჭრობას შესჩვევიან, ეს დრო ზედ მიწევნით 1650 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს. გასულა რამდენიმე ხანი,

ქ. გორს, ოსმალის ჯარი დასცემია და გორი აუღიათ, მაგრამ სამუდამოთ აქ-კი ფეხი ვერ გაუმაგრებიათ, ქართველნი შეკრებილან, შეთქმულან ერთად და ოსმალთან პირის-პირ ბრძოლა დაუწყიათ, ქართველთ გაუმარჯვნიათ, მტერი გაუდევნიათ, ამ გამარჯვებას ქართველთ საუკეთესო ვაჟ-კაცობა შესწირვია, დიდი ძალი ქართველობა გამწყდარა. მტერი გაქცეულა, ამ გაქცევის დროს, მათ რამდენიმე ქართველთ მეომარი ტყვეებიც ჩავარდნიათ ხელთ. ეს ტყვეები ოსმალთ ახალციხეში ჩაუყვანიათ, იქილამ ტრაპაზონისაკენ უნდა წაეყვანათ, იქით, რასაკვირველია, ყველა ამ ქრისტიან ტყვეებს დაჰყიდნენ, მერე გაათათრებდნენ. ამ ტყვეების ამბები იმ დროის ახალციხის კათოლიკის პატრებს და ქართველ გვარის მოწინავე კაცებს მალე შეუტყვიათ, ამათ ჯეროვანი ყურადღება მიუქცევიათ, მისულან ახალციხის ფაშასთან, მიუციათ კი ფული და ყველა ტყვეები დაუხსნიათ.

ამ დახსნილ ტყვეებში რეულან ზუბალაშვილების რამდენიმე წინაპარნი. ტყვეების ზოგი ქართლშივე დაბრუნებულან, ზოგნი ახალციხეში დაშთენილან, აქ კათოლიკის პატრებს მიჰკედლებიან და შემდგომ კათოლიკობაც მიუღიათ. ერთი ამათგანნი ყოფილან ზუბალაშვილებიც, რომელნიც ახალციხეში დაშთენილან, პატრებს მიჰკედლებიან და მერე კათოლიკობაც მიუღიათ. ზუბალაშვილები ვაჭრობას ახალციხეში შესჩვევიან, აქ დაწინაურებულან, ხურსიბეების და სხვათა იმ დროის მოწინავე ქართველ კათოლიკეთა დახმარებით ფეხი წაუდგავთ და შემდგომ ვაჭრობით დაწინაურობისა გორში გადმოსახლებულან და აქეთ დაუწყვიათ ვაჭრობა. ძველად მათში ბევრი ხელოვანი ვაჭარიც ყოფილა.

იმ დროის კათოლიკის პატრები და ახალციხის მოწინავე ქართველ კათოლიკენი ოსმალთაგან ხშირათ იხსნიდნენ ტყვეებს, ამათ ყველას თავიანთ სახლებისაკენ აბრუნებდნენ. თითქმის ყოველ წელს რამდენიმე ას სულს იხსნიდნენ და სამშობლო საქართველოსკენ აბრუნებდნენ. ამ საქმეების წინაშე იმ დროის ახალციხის პატრებს და ქართველთ კათოლიკებს დიდი სამსახური და ამაგი მიუძღვისთ.

ქუთაისში დარჩენილი აბიეზა.

ქუთაისს, ქართველ კათოლიკებს ძლიერ ემარჯვებოდათ ცხოვრება, იმერეთის მეფენი დიდათ მფარველობდნენ მათ. იმერეთში კათოლიკობა უფრო ახალციხელებისაგან შესდგებოდა. ახალციხეს თათრის ხელში მათ შეწუხებოდა. ჰქონდათ, ამიტომ ქუთაისს ეტანებოდნენ, აქ ოსმალოს საქონელიც გადმოჰქონდათ და კარგათაც ვაჭრობდნენ. ერთი ამ კარგი მოვაჭრეთაგანი ყოფილა ზუბალაშვილებიც. ზუბალაშვილები ქუთაისს გორიდან გადმოსულან. გორში ამათ ისე კარგათ წასვლიათ საქმე, რომ იგინი თვით იმერთ მეფესაც გაუცვნიდა და მასთან სხვა-და-სხვა მთავრებსაც.

ქუთაისის კათოლიკეთა რიცხვი საკმარისი იყო, ისე რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, მათთვის ფართო ქვის ეკლესიაც იყო საჭირო, მაგრამ მის კეთებას ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც იმერეთი ოსმალთა დევნაში იყო და ქვის ეკლესიას ყოველთვის გაცარცვა ელოდა და ხისას დაწვა და დაქცევას ხსენებულ საუკუნის 1770 წლებს შემდეგ, ეს შიში სოლომონ იმერთა მეფის მეოხებით მოიხსო. მშვიდობიანობა ჩამოვარდა, ვაჭრობამაც აყვავება დაიწყო. ამ დროს, ზუბალაშვილებიც დიდათ დაუახლოვდნენ იმერთ მეფეს სოლომონს. იმ დროს ქუთაისის შეძლებულ ვაჭრებათ ესენი ირიცხებოდნენ. ყველა იშვიათი საქონელი ამათ შემოჰქონდათ სხვა-და-სხვა ქვეყნებიდან იმერეთში.

მალე კათოლიკებმა ეკლესიის შენებაც დაიწყეს, ეს დრო 1785 წ. მიეწერება. ამ შენებაში ზუბალაშვილებმა დახმარება აღმოუჩინეს. 1793 წ. ამ ეკლესიას ივანე ზუბალაშვილმა და მისმა ძმებმა კაი დახმარებაც აღმოუჩინეს, სხვა-და-სხვა საეკლესიო ნივთები შესწირეს. 1800 წლების შემდეგ, კათოლიკეთ გამრავლება იწყეს. აწინდელი ეკლესია პატარა იყო, მათ განიძრახეს ძველი ეკლესიის განახლება. ამ განახლებაშიაც მონაწილეობა მიიღეს, დახმარება აღმოუჩინეს, გარდა ამისა, ესენი დახმარებას აძლევდნენ ყველა იმ

კათოლიკეთ ვაჭრებს, რომელნიც ახალციხიდან ქუთაისს, ან იმერეთის სხვა-და-სხვა ქალაქებში სავაჭროთ გადმოდიოდნენ, 1810 წლების შემდეგ, რაც იმერეთი რუსეთმა დაიმორჩილა, მის შემდეგ ქუთაისის კათოლიკებმა მრავლად იწყეს გამრავლება. ამათ ძველი ეკკლესიის მაგიერ ახლო კარგი ეკკლესიის შენება დაიწყეს, ამ ახალი ეკკლესიის აღშენებაშიაც დაახლოვებული მონაწილეობა მიიღეს და თავიანთ შეძლების და გვართ იმ დროის კვალად საკმარისი დახმარებაც აღმოუჩინეს. ეკკლესიის ცნობებიდან სჩანს, რომ ზუბალაშვილებს არც ეკკლესიის აღშენების შემდეგ მოუკლიათ დახმარება და ყოველთვის კეთილის თვალთ უმზერიათ და დახმარებაც უძლევიან.

საქართველოში აწყის ქარხნის დაარსების ამბავი—მის წარმომადგენელი აკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და სხვა ცნობები.

როგორც ზოგი ერთს ჰგონია, ქართველი ერი არც ისე წყალ-წალბებულია ვაჭრობის ასპარეზზედა ქართულის ისტორიულის მასალებით არ მოიძებნება არც ერთი საუკუნე და კუთხე, რომ საქართველოში, ქართველთ შორის, ვაჭრები და ვაჭრობა არ ყოფილიყოს გაჩაღებული. ყოველს დარგს, სანოვაგისას, საქსოვისას, ქარგვისას, კერვისას, კეთებისას და სხვათაც მრავალთა ამგვართა ჰყვანდნენ თავთავისი წარმომადგენნი, თავთავისი მფარველნი. ზოგნი მათში დიდათ მდიდრებიც ერივნენ, შეძლება მათი და აღებ-მიცემა საქართველოს გარეშე სხვა ქვეყნებშიაც იყო გამართული. ასეთი იყო მაგალითებრ ყაჯის, აბრეშუმის, ბამბის და მატყლის ვაჭართა გარემოებაც, რომელნიც საქართველოს გარეშე სპარსეთსა და ინდოეთსაც კი მგზავრობდნენ და აღებ-მიცემობდნენ. საუბედუროდ, ყველა ასეთ მწარმოებელთ შესახებ და ნამეტურ მათის აღებ-მიცემის ჩვენ ბევრი არაფერი მასალები გვაქვს და რაც გვაქვს, იმასაც აქ დავასახელებთ. ხოლო ჩვენ გაკვრით იმასაც შევცხებით, თუ ყოველს დარგსა და ნივთს საქართველოს მთავრობისაგან რა ედო ბაჟათ გარდასახადი, ამის გაც-

წობა ჩვენთვის საჭიროა. ამიტომ აქედამ ჩვენ დავიწყებთ ღვი-
წო და არყით მოვაჭრებზედ და მათ ვაჭრობაზედ მთავრობის
მიერ დადგენილს ხარჯზედ.

საქართველოს მეფეების დროს, ქართველი ხალხი და ნა-
მეტურ ბარის მცხოვრებნი და მოქალაქენი არყის სმას მაინცა
და მაინც ძლიერ არ მისდევდნენ. ერთის მხრით ქართველების
უმეტეს ნაწილში არყის სმა სათაკილოდ იყო მიღებული, თუ-
მცა თან შესამჩნევი პატივიც ჰქონდა მინიჭებული. ისე სადმე
ძვირფასი ნადიმი, ლხინი, ან ჭირი არ იქნებოდა, რომ იქ
ღვინოსთან ერთად არაყიც არ ჰქონდათ. საზოგადოთ ბარის
ქართველნი უმეტესად მისდევდაენ ჭაჭის არყის ხდას, ჭანჭუ-
რის, უცეცხლო თაფლის და სხვა და სხვა ხილეულობის.

მთაში კი მთიელთათვის ღვინის მაგიერ ბევრს ალაგას
არაყე იყო მიღებული, იქ ღვინოს მარტოდ მღვდელნი ხმა-
რობდნენ, თორემ დანარჩენი დღესასწაული და წვეულების
წადიმები სულ არყით და ნადირის ხორციით სრულდებოდა.
მთიელთ არაყი გამოჰყვანდათ ქერის, პურის, ფეტვის, სიმინ-
დის და სხვა და სხვა ხილეულობის. როგორც ბარში, ისევე
მთაში, საარაყე ქვაბი და სახდელი თითქმის ყველა მეოჯახეს
ჰქონდა, ყველა მეოჯახე იმდენს არაყს ხდიდა, რაც კი მისი
ოჯახისაადვის საჭირო იქნებოდა. გასაყიდს არაყს ხან მთელი
სოფელი ერთად ხდიდა, ასე, რომ სოფელს თავის სასოფლო
არაყი აქვდა. არყის გამოხდაზედ მთავრობისაგან არავითარი
გარდასახადი არ არსებობდა. ხარჯს ახდევინებდნენ მხოლოდ
მაშინ, როცა არაყს ვაჭრებზედ გაჰყიდინდნენ. არყის ხარჯის
გარდახდა ხშირად არყითვე სწარმოებდა. ხარჯში ანაღები არა-
ყი ხმარდებოდა სამეფო სახლს, ერს და მსახურთ, ნამეტურ
მორიგ ჯარს. საქართველოში, ქართველთ შორის ძველადგა-
ნვე განთქმული იყო ჭაჭის არაყი. ლაშქართათვის ომში წას-
ვლის ჟამს არაყიც მიჰქონდათ თან, ამ არაყს სოფელი იხდი-
და თავის საარყიდგან. სამეფოს თავდარიგი ჰქონდა თუ წე-
ლიწადში რამდენი არაყი უნდა დაემზადებინა ლაშქრისა-
თვის.

ქალაქსა და დაბებში, ღვინის და არყის სავაჭროდ დახსნილი იყო სირაჯის ღუქნები. სირაჯები ვაჭრობდნენ ღვინით და არყით. ყველაზედ მეტი სირაჯების ღუქნები ტფილის ქალაქს იყო, სადაც სირაჯები ისხდნენ, ღღეს ამ მხარესაც სირაჯხანა ეწოდება. მათი ღვინოები მთლად კახური იყო, შიგა და შიგ ქართლის ღვინოებსაც ასაღებდნენ. მაშინ ღვინოთუნგი ისყიდებოდა 7—10 კაპ. არაყიც ძრიელ იაფი იყო, ისე რომ მისი ანუსხვა არც კი ღირს. ქართველ მეფეების დროს ყველაფრის მაზანდა იაფი იყო, მცირე. მაშინ მარჯალია ფული ძვირი იყო, მაგრამ მის მაგიერ მშვიერი კი არავინ კვდებოდა, ბოსიაკები და ბოგანოები ჩვენში იმ სახითა არ იყო, როგორც ეს ღღეს ვეროპაში არის, საქართველოში, ქართველთ შორის გლახა იშვიათი სახილველი იყო, თუმც ისიც უნდა აინიშნოს, რომ სილატაკესაც ჰქონდა თავის ადგილი დათმობილი. სილატაკის განსახლვრის საქმეს და მოსახრებაში ვინმემ რეტროგრადობა არ დაგვწამოს. ჩვენ გარდაწყვეტილ არ ვიტყვი, რომ ვითომც ჩვენი მეფობის დროს, საქართველოში სილატაკეს სრულებით ადგილი არ ჰქონდა: არა ეს ასე არ იყო, იგი იყო და არსებობდა კიდევ, ხოლო მის გაბათილებას ძრიელ ეხმარებოდა სამეფოს წესები და ის გარემოება, რომ იჯარა და ბაჟი ყველაფერზედ მცირე იყო. ამის მაგალითს წარმოადგენს ღვინის და არყის ბაჟის საქმე. უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამეფოს ტფილისიდან არყისა და ღვინის ბაჟი 1000 მ. ზევით ვერ ავიდოდა. ასეთის მდგომარეობით დაასრულა საქართველოს მეფობამ თავისი ხანა და ასეთის წესებით ჩაბარდა იგი რუსეთის იმპერიას. რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, პირველ წელს საქართველოს სამეფოს დროის ღვინის და არყის ბაჟმა ერთი ორად იმატა და 1801 წ. 1000 მ. მაგიერ 2000 მ. გახდა, შემდეგ და შემდეგ უფრო და უფრო მატულობდა და ღღეს რაც არის და რასაც იხდენ, ეს ყველა ჩვენთაგანმა კარგად იცის.

XIX საუკუნის შემდეგიდამ, მოსვენებულ ქართველთ საქმარისად იწყეს თვალის გახილვება, ამ დრომდის საქართვე-

ლოში ყველაფერი შინაურულად სწარმოებდა, მაგალითებრ, ყველა სამრეწველო საქმეს უფრო შინაურული, ოჯახური ანუ კომუნარული სახე ჰქონდა, ვიდრე ვაჭრობითის, აღებ-მიცემის, მრეწველური, ანუ ქარხნული. მაგალითებრ, ფეიქრები და ასეთ მკერაფ მკეთებელნი, უფრო ისე არსებობდნენ. იგინი სახლში სოფლისთვის მუშაკობდნენ და სოფელიც მათ ინახავდა. ხსენებული საუკუნის შემდეგიდამ კი, რაკი სამეფოს წესები შეიცვალა, მას მოჰყვა ძირითადი ცვლილება ეკონომიურის, კომერციის, ადგილ მდებარეობის და სხვ. კარ ჩაკეტილმა ცხოვრების მოქმედებამ გაფართოვება და გაშლას იწყო, ქართველთ შორის აქა იქ ჩნდებოდნენ მრეწველობის მიმყოფნი და მის პატივის მცემელნი. საქართველოს კუთხეებზედ ქართველთ აქა იქ იწყეს თვალის გახილება, სხვა-და-სხვა სავაჭრო მაღაზიების და დუქნების დახსნა, სამრეწველო ქარხნების კეთება და სხვანი. ერთის სიტყვით, მოკლე დროის განმავლობაში, ქართველთ საკმარისად გაახილეს თვალები და იჩინეს ძალა, დღეს ამ ძალის ნაყოფი ჩვენში უკვე თვალსაჩინოდ სჩანს. ერთ ასეთ ნაყოფის დამრგველ პირათ ჩვენ მიგვაჩნია მრეწველი იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომელზედაც აქ უნდა შევჩერდეთ.

იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1791 წ. ე. ი. ისეთ დროს, როცა ქართლ-კახეთის სამეფო არსებობდა. როცა ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, მაშინ იაკობ ივანეს ძე 10 წლის იქმნებოდა და იმერეთის დაკავშირების დროს კი 20 წლის ყმაწვილი კაცი, ასე რომ იაკობ ივანეს ძე ქართველთ მეფობის არსებობას თავის თვალთ კარგად მოესწრა, მან ნახა ყოვლივ მისის ავკარგიანობისა, ასე რომ იაკობს შემდეგ თავის დროის ცხოვრებაში მეტად კარგი ხსოვნა ექნებოდა იმ დროის ქართველთ ცხოვრებაზედ, რომელსაც იგი მოესწრა, თვალი გაახილა და მასთან ბევრი რამ ავიდა კარგიც ნახა. ამიტომ ჩვენ აქ თამამათ შეგვიძლიან დავასახელოთ, რომ იაკობ ზუბალაშვილი მეთვრამეტე საუკუნის ქართველთა შვილი იყო. იგი დაიბადა ხსენებულს საუკუნეში,

თვალი გაახილა, ქართული წერა-კითხვაც მაშინ შეისწავლა და ამათ გარეშე მკაცრად შეითვისა ყველა ის წესები და დარგნი, რაც კი მეთვრამეტე საუკუნეში, ქართველთ შორის არსებობდა.

როგორც სხვაგანაც დაგვიწერია, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი სარწმუნოებით რომის კათოლიკეებს ეკუთვნიან და ტომით ქართველობას. ამ გვარის წევრთ მრეწველობის ასპარეზზედ ნიჭი და შემძლებლობა აღრიდგანვე გამოიჩინეს. თითქმის იმ დღიდან, როცა მათი წინაპარნი ქართლიდამ გასულ იქმნენ და კათოლიკობასთან დაკავშირებული. არ დარჩა არც ერთი გვარი სავაჭროს ან სამრეწველოს განყოფილების, რომ ზუბალაშვილების გვარის წევრთ მასზედ შესაფერი შეხედულება და წარმოდგენა არ მიეღოთ, ამის უტყუარს მაგალითს წარმოადგენს იაკობ ზუბალაშვილის ენერგიული მოქმედებ., რომელიც პირდაპირი თანამედროვეა; ანუ თანზრდილი პირია მეცხრამეტე საუკუნის ქართველთ ცხოვრების და მასთან თათქმის სახსარი და აგებულებაც ქართველის ერის ცხოვრების, მათი მაჯის ცემის, მოძრაობის და წარმატების. ამათის ნიჭიერების მაგალითად კმარა დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ ამ გვარის წევრნი ძველადგანვე ქართველთ მეფეთა კარის ვაჭართ ირიცხებოდნენ და უკანასკნელ წლებს, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მაშინაც ესენი ირიცხებოდნენ წარჩინებულ მრეწველ-ვაჭრებათ, თვით სამეგრელოშიაც კი ჰქონდათ ამათ დიდი ხმა და გავლენა, დადიანების კარის ვაჭრებათაც ესენი ითვლებოდნენ.

როგორც ვიცით, ძველად ზულაშვილებს საკმარისი შემძლებლობა ჰქონდათ ვაჭრობის ასპარეზზედ, ქართველთ მეფეების და დადიანების საშუალებით ესენი თავისუფლად მგზავრობდნენ კოსტანტინეპოლს, სლავიანთა სხვა და სხვა სამეფოებში და აქედამ მათ დიდძალი საქონელი გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ საქართველოში. ამ აღებ-მიცემის საქმეებს საყურადღებო ისტორია აქვს, მაგრამ საუბედუროთ ჩვენ მის შესახებ ბევრი არაფერი ცნობები ვიცით. მისი ცნობა კი

ჩვენთვის ძვირფასი უნდა იყოს, რადგანაც მის ცოდნით კარგად შეიძლება განიმარტოს და აინუსხოს ის გარემოება, თუ საქართველოში როგორ იწყო ზრდა ფინანსიურმა გარემოებამ და ან სამრეწველო და სამეურნეო ნაწარმოებთაც როგორ ეძლეოდათ აღორძინება, ფასის ზრდა და ბევრიც კიდევ სხვა საყურადღებო მხარეები. მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, ზუბალაშვილებმა საკმარისად განიერცეს სახელი ახალციხის მხარესაც, მაგალითებრ 1829 წ. ოსმალეთის სამზღვარი: სოფელ ვალეს ზემოთ იყო, ერთობ ახლო ახალციხესთან, აქ რუსის და ოსმალის დამოუწინა არსებობდა, ამ დამოუწინა ზუბალაშვილების საქონელი მრავლად შემოდინდა, ამათი საქონლის შემოტანის ამბები ცნობილი იყო მთელს მესხეთის და ჯავახეთის ქართველებში, ნამეტურ საქონლის მზიდავ ქართველებში. უნდა ითქვას. რომ ზუბალაშვილებს სამზღვარ გარეთული საქონელი მარტო ამ გზით არ მოსდიოდათ, არამედ სხვა კუთხეებიდამაც. *)

იაკობ ზუბალაშვილის ნიჭიერების შესახებ ჩვენ აქ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, იგი შვილი იყო თავის დროის და იმ სამრეწველო მხარეების, რასაც კი XIX საუკუნეში, საქართველოში; ქართველთ შორის აღორძინება ეძლეოდა. ეს სამრეწველო მხარე იყო პური, ღვინო, არაყი, შაქარი, ჩაი და ნაბრთი. როგორც ვიცით, ზუბალაშვილების მრეწველობის დავაქრობის წარმატების საქმეებს დიდათ დაეხმარა სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანისაგან გაკეთებული რეკომენდაცია რუსის მთავრობის წინაშე. პირველ რუსობის შემდეგ ზუბალაშვილებმა, როგორც მთავრობისაგანაც მოსალოდნელი იყო, დიდი აღებ-მიცემა იწყეს პურითა, პურის ვაჭრობით იგივენი კარგადაც დაწინაურდნენ. პირველი მაგალითი იყო საქართველოში პურის ვაჭრობა, ანუ ფოდრატები და მისაღება

*) ბოდიშს ვიხდი, რომ ამ საგნის შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი. ამას ვებუქდავთ უფრო იმ აზრით, რადგანაც ერთი და მეორე წერილიც სხვა და სხვა დროს იქმნა დაწერილი და დაბეჭდილებიც ცალკე-ცალკე.

მიცემა: პურის ვაჭრობის ასე მოწყობა რუსეთის მხედრობის გამრავლებამ მოითხოვა. იმ დროის უცხო მთავრობისათვის პური ძნელი საშოვარი იყო. ჯარს ხომ ერთობ ხშირად აკლდებოდათ პური, ნამეტურ აქა იქ კავკასიის მთებში თათრებთან ბრძოლის დროს. ამის მხრით იგინი დიდს გაჭირვებას ითმენდნენ. აი სწორეთ ამ გაჭირების დროს, პურის ვაჭრობის ასპარეზზედ სჩანს სხვებთან ერთად ზუბალოვიც, მთავრობას აძლევს ხელშეკრულობას, ჰპირდება ლაშქართათვის საკმირის პურის მოტანას, იგი ამას კარგათაც ასრულებს ყველგან, ამით მთავრობას დიდს სახსარს უწყევს და ლაშქართათვის საკმარის პურს ადგენს.

ამ დრომდე, საქართველოში, პური მრავლად მოდიოდა, მის მოყვანას ყველგან გლეხკაცობა მისდევდა, დღე და ღამ გლეხნი პურის და ღვინის ასპარეზზედ შრომობდნენ. მაშინ სამწუხაროდ პურის ფასი ერთობ დაცემული იყო, კოდი ორ აბაზათ პური იყიდებოდა, ქერი ხომ უფასოდ იყო. აბა ასეთის სიაფის შემდეგ სხვა რაღა იქმნებოდა, ასე იყო პური იაფი, მაგრამ გლეხთაგან ვაჭრობის არ ცოდნის მეოხებით, მთავრობას ლაშქარისათვის პურის შოვნა მაინც ყველგან და ყოველთვის უჭირდებოდათ. აღსანიშნავია, რომ ასე იაფად, პურს მარტოდ გლეხებთაგან ყიდულობდნენ. თორემ მერე ფასი ერთი ორათ ემატებოდა. გლეხნი კი ყოველთვის გაჭირებაში იყვნენ, ამ გაჭირებას წინ გადაელობნენ იაკობ ზუბალოვილი და მისი მამა და მათ იწყეს მეცადინეობა გლეხთაგან პურის სყიდვის, ერთად შეკრების და მერე მთავრობის წინაშე წარდგენის. ამ დრომდე, სამწუხაროდ ქართველმა გლეხმა არც პურის ვაჭრობა იცოდა, არც ქერის, სიმინდის, ფეტვის და ბრინჯის. ეს რომ ასე გახლდათ, ამას ისიც ცხადათ, ამტკიცებს, რომ კოდს ორ აბაზათ პურს ჰყიდნენ და ზედ ნახევარ ფუთსაც მეტს აძლევდნენ ფქვილს, ან ხორბალს. ზუბალოვილები თავიანთ აღებმიცემით რამდენათაც მთავრობას უადვილებდნენ სურსათის მოპოვების საქმეს და ძალას, იმდენათვე ეხმარებოდნენ გლეხთა ვითარებასაც, საბრალო ქართ-

ველ ტეტია გლეხებში აღვილათ შეჰქონდათ ვაჭრობის ცოდნა, პურის გაყიდვა, ფულის ცნობა და სხვანი. თორემ ხომ მოგეხსენებათ, ქართველი გლეხი უბედური იყო ბევრის საფეშმაკოს ცოდნით და გაუწურთნავი იყო თვით ფულის ცნობითაც.

პირველი მაგალითი იყო, რომ ქართლში გაიმართა პურის ვაჭრობა, მეტად ხამი იყო ეს გლეხთათვის, ამით პირველად გამოდგეს ფეხი მის ასპარეზზედ და გასაყიდათ კარგად შეისწავლეს საწონ საწყავის ზომა, ფუტი, კოდი, ლიტრა, ჩანახი და სხვანიც ამგვარნი. მინამდეკი, ქართლში, გლეხთა შორის პური თითქმის უმოძრაოდ შთებოდა, ყველას თავის მოსავალი ჰქონდათ და მიტომ ვინ რაში მოინდომებდა რომ სადმე პური ეყიდნა, პურის სყიდვა და გასყიდვა საქართველოში, ქართველთ მხოლოდ სიმშვილის დროს იცოდნენ, ისიც ხშირად ერთმანეთს უფულოდ სესხივით ურიგებდნენ, ერთმანეთს ეხმარებოდნენ, ეს დახმარება სამღვთო ვალათაც მიაჩნდათ. ასე და ამ გვარად, შუაგულს ქართლში, 1804 წლიდამ, პურის სავაჭრო ასპარეზზედ პირველად ქართველმა გლეხმა გამოდგა ფეხი, მან დაიწყო ამის ვაჭრობა და აღებ-მიცემა, ამ საჭირო გლეხთა თვალის გახილებასაც საკმარისი მხარი მისცეს ივანე და იაკობ ზუბალაშვილებმა, რომელნიც თითქმის წინ უძღვებოდნენ ქართველთ გლეხთა ვაჭრობის საქმეს და მათ უადვილესად თვალის გახილებასაც ასწავლიდნენ.

გლეხთა წარმატება აღებ მიცემის ასპარეზზედ მითაც მიდიოდა წინ და ფეხს იღვავდა, რადგანაც ზუბალაშვილებმა გორსა, თფილისს და სხვა ქალაქებსაც პურის მალაზიებიც დახსნეს, ასეთი მალაზიები ქართველებში პირველი მაგალითი იყო, ამ მალაზიებში გლეხთაგან პურსაც ყიდულობდნენ და ჰყიდნენ კიდევაცა. ამ გარემოებამც დიდი ცვლილება მოახდინა ქართლის გლეხებში, თუმცა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ასეთ მალაზიების მსგავსი იყო ჩვენებური „ალაფების“ საქმე და აღებ მიცემა. ალაფები საქართველოში ძველადგანვე იყვნენ, ქალაქ ადგილებში ესენი ჰყიდდნენ პურს, ქერს, სი-

შინდს, ფეტვს, ლობიოს, მარჩოს და მისთანებს. ხოლო მათ ალებ მიცემას იმოდენი ვაჭრობითი მხარე არ ჰქონდა, უინან-ღიური მიღრეკილების არა ეცხო რა, უფრო ნივთის-ნივთზედ გამცვლელად იყვნენ, ანუ ამ გაცვლა-გამოცვლის შუა კაცად, იგინი ერთნაირ მარცვალს მეორეზედ სცვლიდნენ, ვისაც რა უჭირდათ იმას აძლევდნენ, რასაკვირველია, მარცვლის მიმატებით. რაც შრომის და სარგებლის მაგიერ ითვლებოდა. ალაფები ამისთვის სოფლებშიაც მოგზაურობდნენ და ზშირად მარცვალს ნართზედაც სცვლიდნენ.

პურის ალებ მიცემის დროს, ზუზალაშვილები სხვა საქმეებშიაც აღმოჩნდნენ მცოდნე პირებათ, ესენივე ყიდულობდნენ სხვა და სხვა ჯიშის საქონელს, ტყავეულობას, ხილეულობას, ღვინის, არყის და ყველა ამაებს მთავრობაზედ ასალებდნენ. როგორც პურის მხრით, ამათაც საკმარისი დახმარება და ძალა მისცეს ქართლის გლეხ-კაცობას. ერთის სიტყვით უნდა ითქვას, რომ ქართველთ მრეწველობის ასპარეზზედ პირველად ზუზალაშვილები აღმოჩნდნენ, რომელთაც ხელში დაიკავებს მის ნათელი და ქართველ გლეხობასაც წინ გაუძღვნენ, უმთავრესად კი აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება ზუზალაშვილების ცხოვრებიდამ.

მოგვხსენებათ, რომ ქართველები ღვინის და არყის კეთებას ძველადგანვე მისდევდნენ, ხოლო რაც შეეხება არყის ხდის წარმატებას, ეს კი მათ შეგნებული არ ჰქონდათ და არყის ხდას და ვაჭრობასაც ერთობ მძიმეთ მისდევდნენ, თითქმის მორიდებით, დიდი ძალი ჭაჭა უბრალოდ იკარგებოდა, მას არავინ რაში იყენებდა, ესეთი უსარგებლობა ჭაჭისა, ნამეტურ იმერეთში იყო გლეხთა შორის გავრცელებული, სადაც გლეხთათვის ჭაჭა თითქმის უმნიშვნელო და უსარგებლო იყო, მაშინ ჩხავრის ყურძენი მრავლად მოდიოდა, ღვინო ბევრი იყო, ობი, ფილოქსერა და სხვა სულ არ იყო. ჭაჭა იმდენი იყო, რომ მას ვინ რაში გამოიყენებდა, შინაურ არყისთვისაც ჰყოფნიდათ და გადასაყრელათაც ბევრი რჩებოდათ, რაისა გამო იგი მინდვრებზედ იყრებოდა, რასაც მხოლოდ ღორებიღა

სკამდნენ. ასე იყო საქმე მომართული და რაც კი ხანი გადიოდა, მით საქართველოში არყის საჭიროება კი ფეხს იღვამდა, ჯარის კაცთათვის არაყი რუსეთიდან შემოჰქონდათ. ამ გარემოებას ბევრმა მხნე ქართველმა მიაქცია ყურადღება და ერთ უპირველეს გვამათ ირიცხება იაკობ ზუბალაშვილი და მისი სახლი კაცები, რომელთა ყურადღების მიქცევა მალე საქმეთაც განახორციელეს და საქართველოში გახსნეს არყის გამოსახდელი ქარხანა, სადაც იწყეს მრავლად არყის გამოხდა.—უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ქართველთ შორის, ეს ქარხანა პირველი მაგალითი იყო და მის დამფუძნებელთა მხანაგებთ შორის უპირველესი ადგილი ანუ მეთაურობა იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილს ეკუთვნის.

არყის ქარხნის გახსნის ისტორიიდან კარგად სჩანს, რომ მის გამხსნელთ კარგად ჰქონიათ შეგნებული ის გარემოება, რომ საქართველოში, არყის საქმე და ჭაჭის ხდის მნიშვნელობა ისე არსად ყოფილა დავარდნილი, როგორც იმერეთში, ამიტომ მათ უპირველეს საჭიროებათ დაინახეს იმერეთში გახსნა, მალე მთავრობას თხოვნა მისცეს, ნება-რთვა აიღეს და პირველად გახსნეს შესამჩნევი დიდი არყის ქარხანა. ეს მოხერხება იმერეთის გლეხთათვის შესანიშნავ მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს. იმერეთ გლეხთ რა ნახეს არყის ქარხანა, მასთან არყის კეთებაც, ცოტა არ იყოს, უცხად გაახილეს თვალები, მათ მალე შეიგნეს, რომ ჭაჭა ძვირფასი რამ არის, ჭაჭას არყის ქარხანაში ყიდულობდნენ და სხვა. მალე იწყეს გლეხებმა არყის ქარხანაში ჭაჭის ზიდვა და გასყიდვა, მოკლე დროის განმავლობაში ისე მოეწყო საქმე და ისე მოხერხდა, რომ მთელს იმერეთში სწრაფად მოიფინა ხმა და ცნობა ჭაჭის მნიშვნელობის, გასყიდვის, არყის გამოხდის ოსტატობის, არყის გამოსახდელათ მრავალნი მოზარდნი დიდის ხალისით მიივლტოდნენ ქარხანაში მუშათ თუ შეგირდათ, რათა იქ დაეყოთ ხანი და მით არყის ხელოვნური ხელოვნობა, ან გამოხდაც-კი ესწავლათ. აქ დასადგომ ფასს შავირდები და მუშები ყურადღებას არ აქცევდნენ, ოღონდ საქმე გაეც-

ნათ, შეესწავლათ და დანარჩენი მათთვის უმნიშვნელო იყო. ამ არყის ქარხნის გახსნის შესახებ ძველ მოხუცებულებში ბევრნაირი ცნობებია დაშთენილბ. ხოლო ჟამთა ვითარების მეოხებით მისი ცნობები ჩვენ ძველებისაგან არ იქმნა ანუ-სხულ და გაცნობილი. ამის მნიშვნელობა მათ არ იცოდნენ და არც შეიძლებოდა სცოდნოდათ, რადგანაც იგი მათთვის კი არა და თვით ჩვენთვისაც კი ახლად ითვლება. ამ არყის ქარხნის გახსნა და მის ისტორიას ჩვენი მრეწველობის ისტორიის ასპარეზზედ პირველი ადგილი დაეთმო, პირველი ადგილი მიუცემა ბევნაირის მხრით, ვაჭრობის, ცოდნის ვრცელების, შრომის და ნაყოფის მრავლად გამოყვანის. წელიწადში ამ არყის ქარხანას 8000 ვედრო არაყი გამოჰყვანდა, ყველა ეს არაყი იქვე სუფთავდებოდა და ისე ეძლეოდათ აქეთ იქით გასაყიდათ. 8000 ვედრა არაყი 1838 წლების კვალად ჩვენ დიდ საქმეთ მიგვაჩნია, ამ რიცხვმა სამხედრო და სამოქალაქო მოთხოვნილებას დიდი დაკმაყოფილება მიცა. ამ გარემოებამ იმერთ შორის არაჲც თუ მარტოდ არყის ხდა და გაყიდვა განავრცო, სადაც საჭირო იყო, იქ იმერთ შორის მის მოთხოვნილებაც დაიწყეს, ე. ი. სმა, სმა რასაკვირველია უჯეროდ კი არა, არამედ ჯერით და საჭიროებით. ამ გარემოებამ იმერთ შორის საქმე ისე მოაწყო, რომ არყის ხდა თითქმის ყველა ოჯახში დაიწყეს, ყველა სახლში, გამონახადი ტიკებით აქეთ იქით გადაჰქონდათ და სხვა და სხვა ვაჭრებზედ ჰყიდდნენ. ცოტა არ იყოს ამ გარემოებამ ახლად გახსნილს ფართო ქარხანაზედ ერთობ ცუდი შედეგი იქონია, საქმე ისე მოიმართა, რომ იგი მალე დაიხურა კიდევ. იგი დაიხურა, მის მუშაკნი აქეთ იქით წავიდნენ, მაგრამ მით არავის რა დაჰკლებია, არყის მხდელნი გამრავლდნენ და ქართლ-კახეთის მსგავსად იმერთსაც მოჰყვა სირაჯის ღუქნებში ღვინოსთან ერთად არყის ყიდვაც. თუ რამდენათ აიწიაჲეს საქმე, თუ როგორ მოიმართა არყის აღებ-მიცემობა და როგორ მოეწყო მას ქართველი ერი, ეს კარგად სჩანს აწინდელის მდგომარეობიდანაც, რომ ქართველმა ერმა უკვე თვალი გაახილა

და ერთობ მალე, უმრავლესი ნაწილი მრეწველობის და ვაჭრობის ასპარეზზედაც გამოვიდა.

იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და მის თანამედროვეთ მოქმედება საყურადღებოა იმ გარემოებითაც, რომ ამათ მზადვეთ შორის, აღმოსჩნდნენ თვით მოწინავე პირებშიაც, შეძლებულთ ვაჭრობაშიაც. იაკობ ზუბალაშვილის მეოხებით XIX საუკუნის პირველ წლების შემდეგ საქართველოში და ნამეტურ იმერეთს არყის ქარხნის მკეთებელთა რიცხვიც გამრავლდა. მაშინ ფოთი, ორპირი და ზოგი ერთი ასეთი ადგილები ვაჭრობის ასპარეზად ითვლებოდნენ. ორპირში კოსტანტინეპოლიდამ სხვა და სხვა საქონელს გარდა შემოჰქონდათ არაყი, მასტიკა და სხვა ასეთი სასმელებიც, ასე რომ მცირე დროის განმავლობის მეოხებით, ორპირსა და სხვაგან ევროპიელთ მრეწველთ და ვაჭართ სასმელებიც გაბრწყინდა. საქართველოში ეროპიდამ თუმც მრავლად იწყეს სხვა და სხვა სასმელების შემოტანა, მაგრამ ასე მრავლად შემოტანილი სასმელებიც საქართველოს ერს მაინც არა ჰყოფნიდა. ამიტომ 1845 წლებს, ორპირში, არყის ქარხანა გახსნა ორმა რუსმა. ამ ქარხნის საქმე დიდხანს ვერ გაგრძელდა, იგი მალე მოისპო, მიზეზი მოსპობისა ჩვენ არ ვიცით. ამის შემდეგ 1850 წ. სამტრედიისაში, გახსნა კარგი არყის ქარხანა ერთმა რუსის გენერალმა, მაგრამ საქმე ვერც ამას წაუყვიდა კირგად, ამავე დროს, იმერეთშივე რამდენიმე ალაგას ბერძნებმაც დახსნეს პატარა არყის ქარხნები, ნამეტურ შავი ზღვის პირა მდებარე ქალაქებში აღრიდგანვე ჰქონდათ ამათ არყის საქმე დაწყობილი, ხოლო ვერც მათ მისდიოდათ საქმეები უკეთ. მათ ქარხნებს არ ჰქონდათ საზოგადო ხასიათი, იგინი უფრო შინაურად არსებობდნენ, მათი არსებობის ისტორია ჩვენთვის თითქის უმნიშვნელოა, საჭირო-კია რომ ყოველი ამ გვარი მხარე ჩვენის ქვეყნისა აინუსხოს. ასე, ამ გვარად 1840 წლებში სამტრედიისა და ორპირაში, ორი დიდი არყის ქარხანა არსებობდა, მაგრამ სხვა და სხვა მიზეზების და დიდი გარდასახადის გამო ორივე ქარხნები 1850 წლების შემდეგ აღარ არსებობდნენ, და-

იხურნენ. ამ ქარხნების შემდეგ, იმერეთში ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ გაჩნდა ბ. გიორგი ქაიხოსრო ძე ბოლქვაძე. ამ ენერგიულმა კაცმა მოჰკიდა არყის წარმოების საქმეს ხელი და 1865 წ. ქუთაისში გახსნა კარგი არყის ქარხანა. ამიტომ აქ მოკლედ უნდა მოვიხსენოთ ამის ვინაობაც. გიორგი ბოლქვაძეს არყის ხდა, წმენდა და გასუფთავება და შეზავება კონსტანტინეპოლს უსწავლია, ბერძნებთან. ბერძნებში იგი ისე დაწინაურებულა, ისე დახელოვნებულა, რომ საქართველოში მოსვლის დროს, მას თავისუფლათ შესძლებია არყის ქარხნის გახსნა, საქმისთვის ხელი მიუყვია და მოკლე დროის განმავლობაში მან გახსნა კარგი დიდი არყის ქარხანა, ანუ არყის გასასუფთავებელი, სადაც გლახთაგან არაყსაც ყიდულობდნენ და ასხვაფერებდნენ ოსტატურად, ასეთი საქმის დაწყება ქართველის კაცისაგან იმ დროს ჩვენ ერთობ სანაქებო საქმეთ მიგვაჩნია. საჭიროა მის მოღვაწეობის ცნობა მოკლეთ მაინც აინუსხოს. ამ მხნე და ენერგიული კაცის ნაშრომ ნაღვაწმა თავის დროს ერთი ათად იჩინა და იბარტყა, მომავალი ბრწყინვალე დაუდგა და მის ხსენება და სასმეულობაც საქართველოს ყოველ კუთხეს მოედო და მოიფინა, უკანასკნელ საქმე ისე მოეწყო, რომ გიორგი ბოლქვაძე თავის შრომით და კარგის სასმელებით ცნობილ იქმნა თვით მთავრობისაგანაც, უცხო სახელმწიფო მცოდნე პირთაგანაც და მასთანავე პატივცემული. ამ ენერგიულს პირს სხვა და სხვა სახელმწიფოებიდგან მიღებული აქვს დიდი ძალი ნიშნები: ჩიკაგოდამ, ნიუიორკიდამ, ლონდონიდამ, პარიზიდამ, იტალიიდამ, ტუნისიდამ, ნიკადამ, ბერლინიდამ და სხვანი. სულ ნიშნების რიცხვი 100 მეტია. მე, ასეთ ქალაქებიდამ ნიშნების მიღება ქართველისთვის საქმეთ მიმაჩნია. უნდა აინიშნოს, რომ იმერეთის კვალად, ქართლში ამ ასპარეზზედ აღმოსჩნდნენ ფორაქაშვილები. ფორაქაშვილებს მოსდევენ მირზაშვილები და ბოლოს დროს სარაჯისშვილი, რომლის ადემ მიცემა და წარმოებაც ჩვენს ცხოვრების ასპარეზზედ საკმარისად მნიშვნელოვანს მხარეს წარმოადგენს. დი ასეთი შედეგ-

გი მოჰყვა იმ სამრეწველო ნიადაგის განმტკიცებას, რომლის მეთაურათაც იაკობ ივანეს-ძე ზუბალაშვილი ითვლება. XIX საუკუნის შემდეგ იაკობ ივანეს-ძე ზუბალაშვილი მარტოდ არყის სახდელ წარმატებაზედ არ გაჩერებულა. არყის ქარხნის დახურვის შემდეგ მისის საშუალებით გაიხსნა თფილისში პირველი შაქრის ქარხანა, სადაც შაქრის კეთება იწყეს, ეს საქართველოში პირველი მაგალითია და ამიტომ იაკობ ივანეს ძის ზუბალაშვილის ამ შრომასაც ცალკე უძღვნით წერილს.

ძველგობის წარმომადგენნი იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და ქართული შაქრის ქარხნის დაარსების ისტორია.

ქართველთ წარჩინებულ ლექსიკოგრაფების თქმით, სიტყვა „შაქარი“ ქართული არ არის. ამას ასევე ხსნის საბა ორბელიანი.*) მისის თქმით შაქარი ინდოური სიტყვა არის და იგი ქართულად ნიშნავს „შეუინებულ თაფლს“. ამას ასე მოიხსენებს: „შაქარი ინდოურის ენით-თაფლი შეუინებულა“.

ქართველები შაქარს ძველის დროიდან მოიხსენებენ; სჩანს, ეს სიტყვა ინდოეთიდან ძველადგანვე შემოსულა და გავრცელებულა. ცხადია, რომ ასეთის სიტყვების საშუალებით აშკარად გამოსჩნდება ის გარემოებაც, რომ ინდოელებს ქართველებზედ ძველადგანვე ჰქონიათ გავლენა. ეს რომ ასე იქმნებოდა, ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც ქართველებს მართლაც და დიდი დაახლოვება გვქონდა აღმოსავლეთის მუსულმანის თუ სხვა სარწმუნოების მექონ ერთან, დაქვემდებარებით ვიცით, რომ ქრისტეს სარწმუნოებაზედ ბევრად უწინარეს ქართველებს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონიათ სპარსელებთან, ინდოელებთან, ავღანელებთან და აბაშელებთან. ამ გარემოებას უძველეს დროდამ ცხადათ ასაბუთებს ვახტანგ გორგასლანის საქმე, რომელმაც მთელს აზიაში გაილაშქარა, თვით ინდოსტანს და აბაშეთშიაც იყო და იქიდან მან საქართველოში

*) ლექსიკონი, საბა სულხან ორბელიანისა.

პირველად შემოიტანა აბრეშუმის თესლი, მკურნალობა და სხვაც მრავალნი ამ გვარნი.*)

ქართველების ხსენებულ ხალხთან დაახლოვება მეტად ძველია, ქართველთ მათი გეოგრაფიული მდგომარეობა კარგად ჰქონდათ შესწავლილი, ამიტომ ხშირად ომიც კი ჰქონდათ ხოლმე მათთან, ამას ასაბუთებს თვით XVIII საუკუნის ქართველთ მკოსანი დავით გურამიშვილი ასე:

„სამხრეთით ატყდა ოსმალო,

ადმოსაფლეთით ავღანი!“

ქართველთ ხსენებულ ერთან ბრძოლა ყოველთვის ჰქონიათ, თვით ხივაშიაც კი იყვნენ ძველად მეომარ ქართველნი და თვით ამათგანვეა დაფუძნებულა ახალი ახალა—თეჭა. ამას გარეშე, ინდოეთს, მისირს, არაბეთს, სპარსეთს და ჩინეთს თითქმის ყველა ძველს ქართულს ნათარგმნს, თუ ორგინალურს ნაწერებ შიაც მოიხსენებენ. ისე ძველს რამე ნაწერს ვერ ნახავთ, რომ იქ ხსენებულ ერთა შესახებ რამე ცნობები არ იყოს მოხსენებული. ასევეა მოხსენებული შაქარი რუსთველის, შავთელის და ჩახრუხაძის ნაწერებში, ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძველს წიგნებშია, ყველგან შაქარი მოიხსენება ქება-დიდებით. აქედამაც კარგად სჩანს, რომ ქართველებს შაქრის ხმარება და მისი ვითარება ძველადგანვე უნდა სცოდნიყოთ, თითქმის იმ დროდამ, როცა შაქარი იქმნა პირველად შემოღებული. სიტყვა შაქარი გავრცელებული იყო მთელს ქართველობაში განურჩევლად წოდების, წრის და გვარიშვილობის. შაქრის ხმარება იცოდა როგორც მეფემ. თავადმა, აზნაურმა და მათმა ჯალაბობამ, ისევე გლეხმა და მისმა სახლობამაც.

ევროპაში შაქრის ხსენება იქმნება ახალი საქმე იყოს, ვინ იცის, ამაზედ ჩვენ კამათს არ დავიწყებთ. ჩვენში-კი იგი უხსოვარის დროდგან სჩანს და ამ უხსოვრობას ცხადათ ასაბუთებენ თვით ქართველთ ძველი „კარაბადინებიც“. მაგალითებრ, X და XI საუკუნოებში შაქარი მოხსენებულია ჯანაოხს ექიმს „კარაბადიში“, რომელი „კარაბადიმიც“ ქართულს

*) ქართლის ცხოვრება, I ტომი, თფ.

ენაზედ თარგმნილია IX საუკუნის დასასრულს, ანუ X საუკუნის დამდეგს. მოხსენებულია აგრეთვე შარიე ზადეს „კარაბადიმი“, რომელიც სპარსულის ენადამ არის ნათარგმნი და რომელ წიგნსაც სპარსულს ენაზედ „მუნთა ნაფიშია“ ეწოდება. არის კიდევ ერთი „კარაბადიმი“, მაგალითებრ, ვილაც ხოჯა ყოფილის, რომელსაც ეს „კარაბადიმი“ სპარსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ XII საუკუნეში უთარგმნია, ანუ თამარ მეფის დროს. ამ „კარაბადიმის“ ისტორია ასეთია: როცა ნუქარდინ სულთანნი თამარ მეფის ლაშქარმა გააქცია, მაშინ თათრის ტყვეებთან ეს „კარაბადიმიც“ უშოვნიათ. შემდგომ ამისა, თამარ მეფის თხოვნით ვინმე ხოჯა ყოფილს სპარსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ უთარგმნია. თვით მთარგმნელის მოხსენებაც მოწმობს ამას ასე, რომ მე ხოჯა ყოფილს მებრძანა ქართულს ენაზედ ამ კარაბადინისა თარგმნაო.

როგორც ერთს „კარაბადიმიში“, ისე მეორეში, მესამეში და სხვებშიაც შაქარი იმ სახით არის მოხსენებული, რომ მის აფკარგიანობა, მარგებლობა თუ ურგებლობა ქართველებს საკმარისად კარგად უნდა სცოდნოდათ. არის ისეთი ცნობანიც, რაის საშუალებითაც ჩვენ ვტყობულობთ, რომ ქართველებს ძველადგანვე თვით შაქრის შემზადების ოსტატობაც უნდა სცოდნოდათ. ამ გარემოებას ცხადათ აქვეშარიტებს ისიც, რომ საქართველოში ქართველნი შაქარს არა მარტო წამლებში ხმარობდნენ მკურნალობის მხრით, არამედ შაქარი იხმარებოდა საჭმელებშიაც და თვით ს. ჩრბელიანის ლექსიკონის სიტყვით, ქართველნი ძველად შაქრის პურებსაცუკი აცხობდნენ, ანუ დღეინდელის სიტყვით რომ ესტქვათ შაქრის პურებს, კრენდილებს, პიროყნს და სხვანი. ასეთ პურების მცხობლად, ანუ კანდიტრებად, საქართველოში, ქართველ მეფეების დროს, ყოველთვის ყოფილან ამის ხელოსნები და მათ სავაჭრო დუქნები და შაქრის პურების საცხობიკი ჰქონიათ. ასეთ ოსტატთა რიცხვი ყოველთვის ყოფილა და იგინი თავიანთ ხელობისთვის მუდამ შოულობდნენ შაქარს. არის ცნობები დაშთენილი, რომ ესეთი ოსტატები

ხელობას ყოველთვის სპარსეთის ქალაქებში სწავლობდნენ, ანუ ოსმალეთისკენ. ქართველთ გარდა, ტფილისში- შაქრის პურის მკეთებელთ შორის, ქართველთ გარდა სპარსნიც მოიპოვებოდნენ, ასეთ სპარსელთ კანდიტრებო, ანუ შაქრის პურის მკეთებელნი სპარსნი დღესაც სცხოვრებენ ტფილისში.

VXIII საუკუნის ნახევარს, რაც საქართველოში, ქართველთ შორის, კათოლიკის სარწმუნოებამ გავრცელება იწყო, მას შემდეგ, უნდა ითქვას, რომ აზიურის ანუ ქართულის შაქრის პურის მცხობთა რიცხვს ევროპის მცხობთა რიცხვიც მიემატა. ამ დამატების გარემოებას დიდათ ხელს უწყობდა კათოლიკეთ მღვდელთა, ანუ პატრების სიმრავლე. უპირველესად თვით პატრები ასწავლიდნენ თავიანთ კათოლიკე მრევლთა შვილებს ევროპიული ბუღკების და შაქრის კრენდილების ცხობას. ნელ-ნელა პატრების საშუალებით, ტფილისის ქართველ კათოლიკე შვილებთაგან ბუღკის მცხობნიც გაჩნდნენ. ასე რომ ევროპის მებუღკეთა მსგავსად ქართველთაგან თბილისში მეთვრამეტე საუკუნეში უკვე გაჩენილ იყვნენ და მათ სიმრავლეს ნელ-ნელა წარმატებაც ეტყობოდა. ქართულ თუ ევროპულ შაქრის მებუღკეთა მეოხებით თბილისში უფრო გავრცელდა შაქრის ხმარება. ქართულის სანეფროს-დაფორებიდგან კარგად სჩანს, რომ XVIII საუკუნის გასვლამდე, თბილისში რამდენიმე შაქრის პურის მყიდავ მცხობთდუქნებიც ყოფილა და ზოგი მებუღკენი სამეფო სახლისთვისაც-კი აცხობდნენ შაქრის ბლითებს, ქაღებს, ნაზუქებს და სხვა ამ გვარებს.

ასე თუ ისე, დიდათ თუ მცირედ, საშუალო საუკუნეობის შემდეგ, საქართველოში, შაქრის ხმარება საკმარისად გავრცელდა და თბილისში თითქმის ყოველს მეწვრიბლებს იგი შემოჰქონდათ სპარსეთიდგან, ახალციხიდან და რუსეთიდანაც. სპარსეთიდგან ხშირათ სხვა-და-სხვა სოვდაგრებსაც მოჰქონდათ და ჰყიდდნენ. შაქრის საჭიროებას ქართველთ შორის ყავის ხმარებაც ამრავლებდა. საქართველოში ქართველებმა ყავის ხმარება ძველადგანვე იცოდნენ, ყავას

ხმარობდნენ ქართველები განურჩევლად წოდების. ყავის ხარ-
შვა უშაქროთაც იცოდნენ და შაქრითაც. თბილისში ყავახა-
ნებიც იყო. ყავახანებს გარდა სხვა-და-სხვა დუქნებშიაც ხარშავდ-
ნენ, სადაც რასაკვირველია შაქარიც იხმარებოდა. ყავის ხმარება
ქართველებში XVII საუკუნიდამ უფრო გავრცელდა და ამის
გავრცელებამ შაქარსაც მისცა დიდი საჭიროება და ბაზარი.

ამ გარემოებას კვალად დაეხმარა XVIII საუკუნის ნახე-
ვარს, ქართველთ შორის ჩაის ხმარების შემოტანამ და გავრ-
ცელებამაც. ბევრნი ამბობენ, რომ ვითომც ქართველებმა ჩა-
ის სმა არ იცოდნენო. საქართველოში ჩაის ხმარება რუსეთ-
თან დაკავშირების შემდეგ შემოვიდაო, ეს არ არის მართალი.
საქართველოში ჩაის ხმარება მანამდისაც იცოდნენ, ამას ცხა-
დათ ამტკიცებენ სხვა და სხვა ძველი ცნობები და ქართველთ
მეფეთ და თავადთ ქალების მზითვის წერილებიც, სადაც მზით-
ვის სიაში მოხსენებულია ყავადანი, ჩაიდანი და სხვა მისი
ჭურჭელი. გარდა ამისა ჩვენ ისიც ვიცით, რომ 1780 წლებ-
ში, მეფე ერეკლეს რამდენიმე სამოვარი და მისი ჭურჭელი
რუსეთიდან ეკატერინა იმპერატრიცამ გამოუგზანა. მეფის სა-
ხლში სამოვრის დადგამა გახდა სამაგალითოდ და მის შემდეგ
იგი სხვა დიდებულებშიც მოიფინა. ასე და ამ გვარად, ჩაი
და მისი ხმარება ქართველთ აღრიდგანვე იცოდნენ, ხოლო
XIX საუკუნის შემდეგიდამ კი, იგი წარმატებით გავრცელე-
ბას მიეცა და 1820 წლებში თბილისში ოთხსაე კუთხიე მო-
იფინა ჩაის ხმარება და სმა. თბილისში ამისთვის დაიხნა საჩა-
იე დუქნები, სადაც ჩაის ჰილით და მიხაკ-დარიჩინით ამზადებ-
დნენ, მას ყველგან კარგი გასავალიც ჰქონდა.

პირველ ხანებში მეჩაიებად ყაზანის თათრები იყვნენ და
რუსები, ამათ გავრცელებას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც,
რომ საქართველოში, 1820 წლებში, გაჩნდნენ მეეტლენი, ანუ
მედროშკენი, რომელნიც ამ საჩაიებში დაიარებოდნენ და ჩაის
სვამდნენ. უნდა ითქვას, რომ მაშინდელ მეეტლეთა ნაწილიც
სულ ყაზანის თათრებთაგან შესდგებოდა. მერე, ნელ-ნელა

*) საქართველოს სიძველენი ექ. თაყაიშვილისა.

შეზღოთ რუსის მალაკნებიც ჩნდებოდნენ, ყველა ამებმა საქართველოში შაქრის მრავლად შემოტანა დიდ საქიროდ გახადეს. შაქარი ყველა კუთხეს და ოჯახში იყო საქირო და ნამეტურ თავადიშვილებსა და მოქალაქეებში. შაქრის შემოტანა კი მაშინ ისე სჭირდა და ისე ძნელი იყო, რომ მაშინ თფილისში, შაქარი გირვანქა 60 კაპ. იყიდებოდა. ამ გარემოებამ მაშინ ბევრი ქართველი ვაჭარი და მრეწველი დააფიქრა, ბევრს მრეწველს აღეძრა შაქრის ქარხნის დაარსების ნატვრა, საქართველოში შაქრის კეთება. ამ ნატვრას ხელს უწყობდა ისიც, ირომ ქართველთ მურაბეების კეთება შაქრით იწყეს, ძველად კი ყველა მურაბებს თაფლით აკეთებდნენ და უკანასკნელ კი ეს დასტოვეს და შაქრით დაიწყეს კეთება. დღეს ხომ მთელს საქართველოში შაქრით აკეთებენ ყველა ნაირ მურაბებს.

ერთი ასეთ პირთაგანი არის იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, პაპა აწინდელის ჩვენის მამულის შვილის და მეცენატის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილისა. იაკობმა შაქრის ვითარება და ქართველთ შორის საქიროება აღრიდგანვე იცოდა, ამიტომ იგი ყოველთვის ნატრობდა თფილისში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო და შაქარიც ეკეთებინათ ეს გარემოება და ნატვრა თითქმის მალამოსაებრ მოველინა იმ გარემოებას, რომ საქართველოში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო. შაქარს სწოდებოდა ქართული შაქარი, ამ აზრის განსახორციელებლად იაკობ ივანეს ძემ თფილისის მოქალაქეებში აქაიქ საუბარი დაიწყო, ბევრს ასმინა შაქრის მნიშვნელობა, მასთან მისი საქიროებაც, რადგანაც რაც მშვიდობიანი დრო მიდიოდა, მით ქართველთ შორის, ჩაისა, ყავის და შაქრიან პურებს გარდა. შაქარი დიდად საქირო ხდებოდა თვით ქორწილებშიაც, ძველად, ქართველთ და სომეხთ პალავის კურთხევა შაქრით იცოდნენ, ხოლო შაქარი კი მცირე ჰქონდათ, თითო ნაჭერი. ასევე მიცვალებულის წლის წირვაზედაც ჰქონდათ წესად მიღებული შაქრის ხმარება. უკანასკნელ დროს, შაქარი უმეტესად სპარსეთიდან შემოქონდათ, შაქარი ზოგი

სპარსული იყო, ზოგნი ინდოური და ინგლისური, მაგრამ ქართველთ არა ჰყოფნიდათ, ამ გარემოებამ უფრო წაახალისა როგორც იაკობ ზუბალაშვილი, ისევე მისი ამხანაგები და თანამგრძნობელნი. მათ მალე დაიწყეს თათბირი შაქრის ქარხნის გაკეთების შესახებ. ნატვრას მალე მიეცა განხორციელება. იაკობ ზუბალაშვილის მეთაურობით მალე მიერთვა თხოვნა იმ დროის საქართველოს მთავარ-მართველს. მთავარ-მართველმა სანაქებოთ მიიღო ეს თხოვნა, ისურვა მეთაურთა გაცნობა და უკანასკნელ ვინც კი აღმოჩნდა მის მომსახრებლათ და დამაარსებლად, მას ჯეროვანი პატივიც აგო და ხარისხითაც წინ წასწია. იაკობ ივანეს ძე ცნობილ იქმნა როგორც ენერგიით აღვსილი მრეწველი, სხვა და სხვა სამრეწველოთა საქმის საკმარისად მცნობი.

შაქრის ქარხნის ამბავი საქართველოშიაც მალე მოიფინა, ერთი თვის განმავლობაში მთელმა თფილისის მცხოვრებთ შეიტყეს, რომ თფილისში შაქრის ქარხანა იხსნებოდა. ძლივს გვეღირსება ნატვრის შესრულება, რადგანაც საქართველოში შაქრის ქარხნის გახსნის საჭიროება თითქმის 1770 წლიდამ ისმოდა. როგორც ზემოთაც ვსთქვით, პირველად შაქრის ქარხნის გახსნის ნატვრა ქართველთ შორის მაშინ დაიბადა, როცა მეფე ერეკლემ ინდოეთის ქალაქ მადრასეში მდიდარ სომეხს იაკობ შახრიმიანს თფილისილამ კაცი გაუგზავნა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შველის, ანუ დახმარებას ავალეზბდა. მეფის თხოვნა ინგლისის მთავრობამ შეიწყნარა და თვით მდიდარი შახრიმიანიც საქართველოში მოდიოდა და თან 10,000 ინდოელებიც მოყვანდა, რომელთაც საქართველოში შაქრის ლერწამი უნდა მოეყვანათ, მერე შაქრის ქარხანაც გაეხსნათ. ამ ქარხანას გარდა სხვა და სხვა ნივთების ქარხნებიც უნდა დაემართათ. მაგრამ ეს ნატვრა ვერ შესრულდა, თუმცა 28 წლის განმავლობაში ინგლისის მთავრობასთან მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერაც ჰქონდა გამართული.*) უკანასკნელად დესპანად საქართველოდამ ინდოეთში გაგზავნილ იყო ქარ-

*) საქართველოს შესახებ, თფ. 1900 წ.

თველი კათოლიკე, რაფიელ დაინბეგოვი, რომელიც ინდოეთში საქართველოში 1799 წ. დაბრუნდა, ე. ი. იმ დროს, როცა მეფე ერეკლე მიცვლილ იყო უკვე. ამ გარემოებამ დაუდო საზღვარი განზრახვას და ყოველივე შრომა დაშაა ამჟამად. აღნიშნულ დროის ნატვრის ერთ მუხლს, ანუ სახელმძღვანელო შაქრის ქარხნის გახსნის საქმეს განხორციელება მიეცა მხოლოდ 1830 წლებში, რომლის მეთაურთაც, როგორც ვსთქვით, იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი ითვლება.

ამბობდნენ ძველად მოხუცებულნი, რომ ქართველთა მეფეების დროს, საქართველოში ყინვარ შაქარსაც აკეთებდნენო. ყინვარ შაქარი ქართველთა შორის დიდს მოთხოვნილებაში იყოფო, მას წამლათაც ხმარობდნენო, ნამეტურ ხველისთვის და ეს გარემოებაც იწვევდა ყინვარი შაქრის მრავლად კეთებასაო.

როგორათაც იაკობ ზუბალაშვილი უპირველეს მეთაურად სჩანს არყის ქარხნის დაარსების ასპარეზზედ, ესევე სჩანს პურის მაღაზიის გახსნის, სხვა და სხვა სანოვაგეთა, ნივთებთა და საქონლის შემოტანის და მათთან კვლად შაქრის ქარხნის გახსნის ასპარეზზედაც. რაც ქართველთა წინაშე საკმარის მნიშვნელობათ უნდა ჩაითვალოს. ჩვენს დროში, შეიძლება ქართველის კაცისაგან შაქრის ქარხნის გახსნის საქმედ იდი არაფერი იყოს, მაგრამ 1830 წლების კვლად კი, იგი ჩვენის ქართველის კაცისაგან და ისიც საქართველოში გაკეთებული კი დიდ საქმედ მიგვაჩნია და მას ჩვენის მრეწველობის აღორძინების ისტორიაში საკმარისი ადგილიც დაეთმობა, მას მკლევარი გამოუჩნდება. მიზეზი ამისი ცხადია, რადგანაც ეს შაქარი საქართველოში, ქართველთაგან „ქართულ შაქრათ“ იქმნა წოდებული.

ქართული შაქრის ქარხანა გაიხსნა 1835 წ. ვერაზედ, დღეს რომ სამხედრო სამართველოა. სწორეთ იმ ალაგას; შენობა გააკეთეს ფართო და რუსული შაქრის ქარხნების გეგმაზედ. შაქარი კეთდებოდა იმოდენა, რომ იგი მთელს საქართველოს ერს საკმარისად ჰყოფნიდა და მის გარეშე სხვა ქვეყანაშიაც გაჰქონდათ. წელიწადში გამოდიოდა 55 ათასი ფუთი, თავია-

ნი შაქრების, თითო თავი მიდიოდა 5—6—7 გირვანქა იყიდებოდა 15—ხან 20 კაპ. შაქრის თავები შეხვეული იყო ადგილობრივ გაკეთებულს ლურჯს სქელს ქალაქში. შაქარს ფერი ჰქონდა მოვყითალო, იყო მეტად ტკბილი და მასთან საკმარისად ღუნეც, ღღევანდელ ინგლისურს შაქარს ძრიელ წააგავდა, როგორც ფერით, ისევე ზომით და სიტკბო-სიღუნითაც.

ამ შაქარს კაცი ყველა მეწვრიმლის დუქანში ნახავდა, ყველა სავაჭროში, არ მოიძებნებოდა ქალაქში ისეთი სავაჭრო, რომ იქ ქართული შაქარი არ ჰქონოდათ გასაყიდათ. მუშტარი საცა კი მივიდოდა და იკითხავდა ამ შაქარს, უსათუოთ უნდა ეთქვა, „ქართული შაქარი“. უამისოდ არ შეიძლებოდა, რადგანაც ეს შაქარი ქართველთ გარდა სხვა ტომის წინაშეც ისევე იყო მიღებული და ყველა „ქართულ შაქარს“ უწოდებდა. ქართულ შაქართან ერთათ რუსეთის და ინგლისის შაქარსაც ჰქონდა გასავალი. ქართული შაქრის სიუხვე საქართველოში, ქართველთ შორის, საერთოდ დაბადა თავი შაქრების ხმარება, ჰალავი მოირთო წყვილის თავის შაქრით და ასევე სხვა ტაბლიცებიც. ქართულმა შაქარმა ძრიელ გააადვილა ქართველებში ჩაის სმა. მოკლეს დროის განმავლობაში, არ დარჩა სადმე კუთხე, რომ იქ ქართულ შაქარს არ მიედწია, ქართულ შაქრის სახელწოდების გავრცელებას დიდათ ხელს უწყობდა იაკობ ზუბალაშვილის მოქმედება და ლტოლვა. ამის ამხანაგები კი ისეთი ყალიბის იყვნენ, რომელნიც ქართულ შაქრის სახელ-წოდებას ადვილათ ვერ აიტანდნენ. მაგრამ იგინი ვერას აწყობდნენ და იაკობ ზუბალაშვილის სამართლიერის განსჯვრეტად ყველგან ქართული შაქრის ხსენება ვრცელდებოდა და ფეხს იდგავდა.

შაქრის ქარხნის ოსტატები რუსეთიდან მოუყვანიათ, ზოგნი მათში უცხონიც ყოფილან, დანარჩენი მუშები კი მთლათ ადგილობრივ, ანუ თბილისის მცხოვრებთაგანნი ყოფილან. ქარხანაში მუშაობდა 100 კაცზედ მეტი პირველ წელიწადს. შემდეგ შაქრის გამოყვანა ერთი ორად გამრავლ-

და, რადგანაც საქართველოში მებულკე და კონდიტრებიც გამრავლდნენ და მათთვის შაქარიც დიდს საჭიროებას შეადგენდა. რაც ხანი გადიოდა მით შაქრის ბაზარიც ჩაღებოდა და ამ გაჩაღებას ისიც ეხმარებოდა, რომ ხშირად შეუძლო მეწვრიმალებს, ანუ ვაჭრებს შაქრის ქარხნიდამ ნისიათაც აძლევდნენ. თუმცა ქართული შაქრის საქმე ასე მიდიოდა, მაგრამ მაინც მასაც აქა-იქიდამ რუსეთის შაქრის გაჯიბრებაც ევლინებოდა. ამ გარემოებას საკმარისი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, რადგანაც მომავალში მან დიდი ზეგავლენა იქონია და უკანასკნელ თითქმის ქართულ შაქრის ქარხანას ბოლოც მოუღო, დაიხურა საყოველთაოდ.

ვერის შენობაში ქართული შაქრის ქარხანა რამდენსამე ხანს დაჩენილა, რამდენ წელს, ამის ცნობა არა სჩანს, ის კი ვიცით, რომ ვერიდამ კუკიაში გადუტანიათ, მტკვრის პირას, ისარლოვის მამულში, სადაც დღეს თბილისის დოსტაქართა სკოლა არის. ამ ქარხნის შენობა დღევანდლამდისაც არის დაშთენილი. კუკიაში შაქრის ქარხანა რამდენსამე ხანს დაშთენილა და უკანასკნელ რუსეთის შაქრის შემოტანა ისე გამრავლებულა და შაქარი ისე გაიაფებულა, რომ ქართულ შაქარს ვერ შესძლებია დაშთენა და ქარხანა თვისად უნებურათ დაკეტილა. ამ სამწუხარო მოსავალს ის გარემოებაც უფრო უწყობდა ხელს, რომ რუსული შაქარი ქართულ შაქარზედ უფრო მაგარი იყო, ქართველები ჩაისსმის დროს მაგარ შაქარს საჭიროებდნენ, რადგანაც ჩაის დამტვრეულის შაქრით სვამდნენ, წინეთ-კი ეს ასე არ იყო და საქართველოში ჩაის კიქაში ჩაგდებულის შაქრით სვამდნენ, ამას-კი ქართული ღუნე შაქარი უფრო უხდება, ვინემც მაგარი. შემდეგ-კი ეს ასე აღარ იქმნა, რადგანაც კულანდებურათ აღარ სმიდნენ ქართველნი შაქარ-გამტკბარს.

შაქრის ქარხნის არსებობის საქმე დღეს ჩვენში შთლათ მიმქრალია, მის მომსწრე კაცთა ნახვა ერთობ იშვიათია. რაც შეეხება ამ ქარხნის მომუშავეთა საქმეებსაც, ესეც საზღაპროა თითქმის, მის არსებობის დროის ხელოსნების და მუშების

ფასის და ვითარების ჩვენ არაფერი ვიცით. საკვირველია მეტად, რომ იმ დროის ხელოსანთა და მუშათა საქმე ასე მიეფარა, ასე დაიკარგა. რაც შეეხება თვით ქართული შაქრის არსებობასა, იგი-კი თითქმის 1870 წლებამდის იხილვებოდა თბილისის ვაჭრებში. უკანასკნელ წლებს ანუ დახურვის წინეთ, ქარხანაში თურმე იმდენი შაქარი გამოიყვანეს, ისე ბევრი, რომ შაქარმა გასტანა იმდენი ხანი, რომ თვით ჩვენს დრომდისაც მოალწია. ქართული შაქარი ბოლოს მაინც სრულიად მოისპო, მაგრამ არ მოისპო თვით მისი სახელწოდება და ქართველნი დღემდეც-კი ინგლისურ შაქარს ქართულს შაქარს უწოდებდნენ. პატარაობის დროს, როცა შაქრის საყიდლად გამგზავნიდნენ, თვით მეც-კი ასე მეტყუოდნენ ხოლმე სახლში, რომ ქართული შაქარი იყიდეთ. ეს ქართული შაქარი იყო ინგლისური შაქარი, რომელიც დღესაც იხმარება საქართველოში.

ჩვენი მრეწველობის ისტორია ამ საქმის შეთაურებს ოდესმე შესაფერ აღგიღოს დაუთმობს და თუ სადმე ერთი და ორი პირი აიწერება, იქ იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილიც გამოსჩნდება, რომლის მოქმედებას და შრომასთან მტკიცეთა არის შეკავშირებული ამ ქართული შაქრის ქარხნის დაარსების და არსებობის ისტორია. ამიტომ აქ ჩვენ იაკობ ზუბალაშვილის ცნობებზედ არა ვსთქვით რა, ანუხსნეთ მხოლოდ ქართული შაქრის ქარხნის ამბავი და ამ ანუხსვიდამ, რაღა ფიქრი უნდა, რომ იაკობ ზუბალაშვილის შრომის ცნობებიც გამოსჩნდება. მეტად საინტერესო-კი იქმნებოდა, რომ ჩვენის ქვეყნის ასეთ თუ ისეთ საქმეთა დაწყების ცნობები შეკრებილი იქმნეს და ბეჭდვით ანუხსულ. მეტად სამწუხაროა, რომ ასეთ საქმეებთა და მთელის თბილისის ძველ მრეწველთა თუ ვაჭართა მოქალაქეთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები ასე უწყალოთ იკარგება და ისპობა საყოველთაოდ. რიგი კია, რომ ყურადღება მიექცეს. ბევრი ასეთი ძვირფასი საქმენი და ცნობები გამოსჩნდება ჩვენს წარსულს ცხოვრებაში.

სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი ინდოეთში — ინდოეთში ელფალ ქართველთ აშბება — ძაოი ვაჭრობა ჯ სხვა და სხვა ცნობები.

ეს ზეპირ გადმოცემა; რომელიც ჩვენ გვიამბეს, პირდაპირ მოვიყვანეთ აქ. ამიტომ აქ ამ ზეპირ გადმოცემის დასაშროშმებლათ ჩვენც ვიტყვიტ რამეს.

როგორც არა ერთ ალაგას გვისაუბრია; საქართველოში, ქართველთ შორის, ინდოეთის და სპარსეთის ერის და აღებ-მიცემის ცნობა ძველადგანვე გავრცელდა. ვიდრე საქართველო ფეხზედ იდგა და ქართველ გვარის წევრთა შორის ვაჭრობა იყო გავრცელებული, მინამდე საქართველოდგან ქართველთ ვაჭრები ერთობ ხშირად მოგზაურობდნენ, სპარსეთს და ინდოეთს, მისვლა-მოსვლა და მეზობლური უანწყობა. იქამდე იყო აღარძინებული და დამკვიდრებული, რომ ამ გარემოებას თვით ჩვენმა ძველმა კლასიკურმა მწერლებმაც კი მიაქციეს ყურადღება და მათ რაც სწერეს და სთარგმნეს, ამ თხზულებათა უპირველესს გმირთა მოქმედებაც ინდოეთსა და სპარსეთში გადიტანეს. ამის მაგალითს წარმრადგენს „ვეფხისტყაოსანი“, მოსე ხონელის „ამირან დარეჯანიანი“, სარგის თმოგველის „დილარიანი“, „რუსუდანიანი“ და შემდეგ დროის ნათარგმნი „ქილილა და მანა“, ასე იყო ძველად, ასე დაახლოვებულ იყვნენ ქართველნი მათთან.

განვლო დრომ, საქართველოს უბედურობის მეოხებით, ეს განწყობილება სრულიად აღმოიკვეთა. მარბლაცა და საქმე ისე მოეწყო, რომ იგი კინაღამ მთლად უცხო ტომის ძეთა მსხვერპლად გახდა. XVIII საუკუნისამ კი ამ გარემოების წინააღმდეგი ძალაც მოველინა და მეფე ერეკლეს ინდოეთში ბრძოლის და დაბრუნების შემდეგ საქმე სხვაფერ წავიდა, საქართველოში თავი იჩინეს მხნე ქართველთ გვარის ვაჭართა, ამათ სპარსეთსა და ინდოეთშიაც იწყეს მგზავრობა და ვაჭრობა, ამ ვაჭრებს მეფეც უჩინდა დახმარებას.

ასეთ სააღებ-მიცემო გარემოებას დიდათ დაეხმარა ის პირობებიც, რომ 1770 წლიდამ, მეფე ერეკლემ ინგლისის მთავ-

რობასთან დაახლოვებაც დაიწყო და ამ დაახლოვებისთვის მან ინდოეთში კაცებიც გაგზავნა. ამ დაახლოვებისათვის მეფე ერეკლეს 28 წლის განმავლობაში ჰქონდა მიწერ-მოწერა გამართული. უკანასკნელად იქ გაგზავნა რაფიელ დანიბეგაშვილი, თფილისელი აზნაური, ქართველი კათოლიკე, რომელიც 1798 წ. დაბრუნდა საქართველოში.

სწორედ ასეთ გარემოებათაგან გამხსნევებულ პირათ ითვისება სტეფანე ზუბალაშვილი, რომელსაც ინდოეთის და სპარსეთის ვაჭრობის შესახებ ცნობები ქართველთ მეფეების დროს მომსწრე კაცთაგან გაეგონა და რომელ განაგონ ამბებიტაც იგი სავაჭრო საქმეებისათვის დიდატაც გამხსნევებულა. მას ვაჭრობისათვის ფართო პროგრამა შეუდგენია, მერე ეს შეუმუშავებია კიდეც, ეს სავაჭრო პროგრამა თავისს დროის კვალად დიდად საქებია, ამიტომ ამაზედაც მოგახსენებთ რამეს.

ეს სტეფანე ზუბალაშვილი არის ძე ივანე ზუბალაშვილისა. სტეფანე ზუბალაშვილი დაიბადა 1780 წლებში, მისი დაბადების რიცხვი კარგად არ სჩანს. პატარაობიდამ სტეფანე მეტად მალხაზი და ცქვიტი ბავშვი იყო, დიდათ უყვარდა აქაიქ მოგზაურობა და მასთან ვაჭრობისაც დიდი ტრფიალი ჰქონდა, გარდა ამისა დიდათ უყვარდა წიგნების კითხვა, სხვა და სხვა სახელმწიფოების ცნობების გაგება, ნამეტურ ვაჭრობისა და მათის აღებ-მიცემის. 15 წლის ყმაწვილმა სტეფანემ ვაჭრობას ხელი მოჰკიდა, ვაჭრობის საქმე ამას ძლიერ კარგად წაუვიდა. 1810 წელს, ეს ხელოვან ვაჭრათ ირიცხებოდა, ამ დროს თფილისში სხვა და სხვა ტომის ვაჭართა მრავლად იწყეს შემოსვლა და ამ ვაჭრებთან სტეფანე ზუბალოვმა მკაცრად იწყო დაახლოვება. მათგან ტყობილობდა ცნობებს, როგორც უცხოეთის ვაჭრების შესახებ, ისევე მათის ვაჭრობისას, საქონელთა მაზანდის, მოგზაურობის, გზისა და კვალის ცნობისა. უცხოეთის ვაჭრობას და საქონლის ხილვას სტეფანე ზუბალაშვილი აღტაცებაში მოჰყვანდა.

მისს ვაჭრობის ტრფობას საზღვარი არა ჰქონდა, დიდათ

*) საქართველოს შესახებ, 1901 წ. თფილისი.

ენატრებოდა მალე მგზავრობა დაეწყო აქეთ-იქით: პატარაობის დროს, სტეფანე, თავისს მამას საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეებშიაც დაჰყვანდა. პატარაობის დროსვე, გაიცნა სტეფანემ იმერეთი, სამეგრელო, გურია და ბათუმიც, რომელიც მაშინ ოსმალეთს ეკავა. იმერეთში მგზავრობის და ვაჭრობის დროს სტეფანე კარგად ვითარდებოდა; ნამეტურ ხალხის ცნობა მას მეტად აფხიზლებდა. ბათუმიდგან რამდენ გზისმე ახალციხეშიაც იქმნა გადაყვანილი, ახალ-ციხეში მან ნახა რამდენიმე ვაჭარი ქართველ კათოლიკეთ გვარისანი, რომელნიც ახალ-ციხიდამ სპარსეთს და ინდოეთს მგზავრობდნენ სავაჭროდ. ამათი ამბის შეტყობა სტეფანეს ძლიერ გაეხარდა, იგი მალე გაეცნა ახალციხელებს და მალე მათთან მეგობრობაც დაიჭირა, ახალციხე მაშინ ოსმალეთის სამფლობელოს შეადგენდა და ამიტომ ხსენებულ ვაჭრებთან ძლიერ უჭირდებოდა მეგობრობის დაჭერა ვაჭრობის მხრით.

ამიტომ სტეფანემ თფილისიდან ახალ-ციხეში მგზავრობა დაიწყო და იქ სხვა და სხვა საქონლის სყიდვა და ქართლში შემოტანა და ვაჭრობა. ახალ-ციხეში გაჰქონდა კიდევ ისეთი ნივთები და ნაწარმოებნი, რაც მათთვის იყო საჭირო. სტეფანემ ასეთის მოხერხებით ვაჭრობის ასპარეზზედ გზა გაიკაფა, ბევრი რამ შეიტყო და გაიცნა. ნელ-ნელა საქართველოში ვაჭრობაც წინ მიდიოდა და ამიტომ მან უკვე გადასწყვიტა ვაჭრობისთვის მგზავრობის დაწყება. 1813 წ. ახალ-ციხელ ვაჭრებმა წაიყვანეს სტამბოლს სავაჭროდ. 1814 წ. უკვე დაბრუნდა მრავლის საქონლით. ოსმალეთიდან მოტანილს საქონელს თფილისში სხვათერ წაუვიდა საქმე, ვგონებ კარგი მაზანდა არ ექმნა, მიტომ თუმცა არა მოიგო რა, მიტომ არც იზარალა. 1816 წ. მოსკოვს წავიდა და იქიდან მოიტანა საქონელი, ამ დღიდან ეს რუსეთის საქონლით ვაჭრობდა. 1819 წ. ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრებს სპარსეთში გაჰყვა სავაჭროდ და იქიდან ინდოეთის ქალაქ მადრასეს და კალკუტაშიაც წავიდა, სადაც მაშინ ქართველ ვაჭრების რიცხვი საკმარისი იყო. 1815 წ. იგი დიდს საქონლით დაბრუნდა საქართვე-

ლოში. საქონელი მრავალ ნაირი იყო და მასთან კაი თვისებისაც, მაგრამ დიდი ხნის მოგზაურობამ, მთელს სპარსეთზედ გამოვლამ საქონელს გემო წაუხდინეს და მიტომ საქართველოში ის საქონელი მალე ვერ გასაღდა, ფასი წაუხდა, ამ გარემოებამ სტეფანეს დიდად აზარალეს, ეს ზარალი მისთვის შესამჩნევი იყო.

მაგრამ მან გული მაინც არ გაიტეხა და ფიქრობდა, რომ ეხლა შეეცდი, სპარსეთს და ინდოეთის გზა არ ვიცოდო, მიტომ ბევრი ხარჯი უბრალოდ მომივიდაო, ეხლა ეს ასე აღარ მომიხდება და მეორე მგზავრობის და საქონლის შემოტანის დროს მე სხვაფერ მოვიტყევიო, საქონელს უვნებლად შემოვიტან და ფულსაც მოვიგებო, რითაც ამ ზარალს დავფარავო. ამ მგზავრობისთვის მან ფულიც შეკრიბა და 1823 წელს კვალად გაემგზავრა. იყო სპარსეთსა და ინდოეთს, იქამდენსამე ხანს დაჰყო, ივაჭრა საკმარისად და დიდის ძალით საქონელით სავსე საქართველოში დაბრუნდა. 1820 წ. შემოდგომას ეს უკვე თბილისში მოვიდა, საქონელიც მოიტანა, მაგრამ ბედმა უმტყუნა, მგზავრობის დროს, ცუდი ამინდები შეესწრა, არა მარტო ერთ კუთხეს, არამედ მთელს ინდოეთის გზაზედ, ინდოეთის შემდეგ სპარსეთზედაც ისე, რომ საქონლის უმეტესი ნაწილი თბილისში უვარგისად აღმოსჩნდა, ამიტომ ამ მგზავრობის დროსაც მას საკმარისი დიდი ზარალი მოუვიდა ისე, რომ ვაჭრობის გაგრძელება თავისუფლად აღარ შეეძლო. გულს მაინც არ იტეხდა. 1822 წ. თბილისის სავაჭრო მალაზიები სხვას გადასცა, თვითონ-კი ახალციხეს წავიდა, სპარსეთს და ინდოეთში სამგზავროდ კვალად განემზადა და 1827 წ. თბილისიდან ინდოეთში რამდენსამე ვაჭარს გაჰყვა თანა, ვაჭრებში ახალციხელებიც ერივნენ. 1825 წ. ინდოეთიდან და სპარსეთიდან ეს ვაჭრები სხვა-და-სხვა საქონლით საქართველოში დაბრუნდნენა მათთან ერთად სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი-კი აღარ დაბრუნდა, სთქვეს: იქ, ინდოეთს დარჩაო.

მისი ცხოვრების ცნობები ნელ-ნელა ისე შემცირდა საქართველოში, რომ 1830 წლებში, მისი ხსენება, თვით მი-

სმა ნათესავებმა ც-კი აღარ იცოდნენო. ასე უცნობლათ მიე-
ფარა ამ ენერგიით აღვსილ სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვ-
რების ცნობები, მისი გარდაცვალების თუმცა არა ვიცით-რა,
მაგრამ ახალციხელ ვაჭრებში ძველად ბევრს სცოდნიათ სტე-
ფანეს ამბები და იმათ უთქვამსთ, რომ სტეფანე ინდოეთს
სცხოვრებდა, მისი გარდაცვალება 1840 წლებს უნდა მომხ-
დარიყოს, ხოლო სადა ან და ქონებათ რა დარჩა, ამის-კი
არავინ რა იცისო. თვით სტეფანე ყოფილა მაგარი ხასიათის
კაცი, გაუტეხავი, ვაჭრობის მებრძოლი, დაუღალავი მუშა-კო.
მისს ენერგიულს სავაჭრო მხნეობას განცვიფრებაში მოჰყვანდა
მრავალი ქართველიო. თავისს დროის კვლად ზუბალაშვი-
ლებში ეს დიდათ იქებოდა და იდიდებოდა, იცოდა სხვა-და-
ცხვა საგნები და მასთან წერა-კითხვა ც-კი ფრანგული, თბი-
ლისს შესწავლილი პატრებთაგან; სპარსული, ოსმალური,
სომხური, ინგლისური და ქართული ხომ წარჩინებულათო.
ათსუს, ამის ცნობა და ვაჭრობის ასპარეზზედ ენერგიულად
მოქმედების ცნობები რომ სმაილსს სცოდნოდა ეს თავისს წიგ-
ნში ამ სტეფანე ზუბალაშვილს დიდს მნიშვნელობას მისცე-
მდა და კავკასიის ერთა სამრეწველო და სავაჭრო ასპარეზ-
ზედ მხნეთ მოქმედებისათვის შესაფერადაც აღწერდა. ასეთი
გაუტეხავი და ვაჭრობის ენერგიით აღვსილ კაცთა ცნობის
შესახებ ჩვენს წინაშე საკმარისია ის მაგალითიც, რომ იგი
ინდოეთში სცხოვრებდა და იქვე გარდაიცვალა ისეთ დროს,
როცა მაშინ-კი არა და თვით ჩვენ დროის კაცთა და ვაჭარ-
თაც უქირთ იქ მგზავრობა. ვიტყვით, რომ თუ არ დიდის
ენერგიით აღვსილთ და დიდის სამზადისის მექონი კაცი, უა-
მისოთ ის საქართველოდამ ინდოეთში 1820 წლებში რამდენ
გზისმე არ იმგზავრებდა. ამის დროსვე სპარსეთში სცხოვრობ-
და მეორე ქართველი გიგო ლუკას ძე ხურსი ძე. ამ პირის
ცხოვრებაც მეტად საინტერესოა.*)

საჭიროა დავასახელოთ ეს აღმატებაც, რომ სავაჭრო ას-
პარეზს გარდა ზუბალაშვილები ძველიდგანვე ხუროთ მოქმე-

*) იხილეთ ლუკა ისარლოვის ნაწერები.

ღვრულს ოსტატობაშიაც დაწინაურებულნი ყოფილან. როგორც ძველად ისევე შემდეგ დროებაშიაც მათგან ბევრს ალაგას დიდრონი შენობებიც აღშენებულა, ნამეტურ ციხეები და კოშკებიც. ამის მაგალითს წარმოადგენს შემდეგი: მცხეთის ხიდი ძველად არის გაკეთებული. იმ დროს, როცა საქართველო რომაელებს ეკავათ. ეს ხიდი იმპერატორის პომპეის ბრძანებით გაუკეთებიათ და მიტომ მას საქართველოში პომპეის ხიდს უწოდებენ ქართველნი. იგი ძველად რამდენ გზისმე იქმნა შეკეთებული და XIX საუკ. შემდეგ ძველ საძრკვლის ალაგას სრულიად ახალი ხიდი გააკეთეს ზუბალაშვილებმა, რომელ ხიდიც დღემდე სდგას მკვიდრათ. გარდა ამისა, ამავე გვარის წევრთ თვით მთავრობაც მიანდობდა ხოლმე სხვა-და-სხვა სასახლეების კეთებას, ხიდების, ბოგირების და სხვანი. ბევრს ალაგას გაუკეთებიათ ამათ სხვა-და-სხვა დიდრონი შენობები. ამ შენობების ზოგი დღემდეც-კი მკვიდრათ არიან დაშთენილი. ასეთი შენობები მათ აუგიათ არა მარტო თბილისს, გორს და ქუთაისს. არამედ ქვემო ქვეყნებისაკენაც, სადაც რუსეთის მხედრობა ახლად იმაგრებდა ფეხს. ასეთს შრომას და შნოს გარდა მათ მხედრობის სანოვანის მოტანაშიაც გამოიჩინეს დიდი უნარი, ნდობა. ბევრიც კიდევ სხვა ასეთი საქმეები უსრულებიათ მარდად. ფოდრაჩიკებისა და ასეთ საქმეებში შესანიშნავი ყოფილან, ყველგან სკოდნიათ მათი სახელი, ყველას ნდობა ჰქონია მათს წინაშე და მათაც ასევე.

უახლავესი წევრნი ზუბალაშვილების გვარისა: ალექსანდრე ზუბალაშვილი—ნიკოლოზ დავათას ძე ზუბალაშვილი—ზაქარია ზუბალაშვილი—ექთიმი და სხვანი.

როგორც მოვიხსენეთ, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე მიეცნენ წარმატებას. ესენი თავიანთ შეძლების გვარად ყოველთვის შესაფერის შინაურის მოწყობითაც სცხოვრებდნენ. ძველად საქართველოში, სადაც ერთი და ორი ოჯახი გამოჩნდებოდა თავიანთის შინაგან საოჯახოს ღირსის

გაწყობილებით, იქ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა ოჯახ-
ნიც მესამედ ჩაითვლებოდა. ასე იყვნენ ზუბალაშვილები, არა
მარტო თფილისს, არამედ გორსა და ქუთაისსაც. XVIII სა-
უკუნის შემდეგ ესენი უფრო დაწინაურდნენ, ამ დაწინაურე-
ბამ მათს ოჯახზედაც კარგი ზეგავლენა იქონია. მე-XIX სა-
უკუნის შემდეგ, საქართველოში და ნამეტურ გორსა და თფი-
ლისს ისე ვინმე უცხო მოგზაური და მწერალი არ მოვიდოდა,
რომ მას ზუბალაშვილები არ გაეცნა, მათს სახლში არ ესა-
დგურა და მასპინძლობაც არ მიეღო. უცხო პირთა პატივის
ცემა მათ განცხოვლებული ჰქონდათ. ამ გვარის წევრნი ძველად-
განვე იყვნენ ამას მიჩვეულნი, რადგანაც მათს ოჯახში ხშირად ისა-
დგურებდნენ ევროპის კათოლიკეთ მოძღვარნი და მოგზაურნიც.

მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, როდესაც საფრანგეთში,
სწავლულთ შორის, ასტყდა ბაასი აღმოსავლეთის ერთა და
ქვეყნების შესწავლის შესახებ, მაშინ საქართველოს დიდი
ყურადღება მიაქცია ორიენტალისტ სენ მარტენმა, ღუბოა
დე მონპრემ, ლანგლუამ, შემდეგ ბროსსემ, არმენისტმა დულო-
რიემ და მრავალთაც სხვებმა. „პარიზის აზიურმა სამეცნიერო
კომიტეტმა“ ჟურნალის გამოცემა დაიწყო. აღმოსავლეთი მათ
გაითვალისწინეს, მის საფუძვლიანათ შესწავლა დაიწყეს. ამ
დროს, საქართველოში მოგზაურობა მოუხდა ორიენტალისტ
მეცნიერს ღუბო დე მონპრეს. საქართველოში, მოგზაურობის
დროს, სხვათა შორის, გორშიაც მოხდა მოგზაურობა და
დარჩენა. გორში მან გაიცნა ყველა წარჩინებულ ქართველთ
ოჯახის შვილები და ნამეტურ იმ დროის ვორში მცხოვრებ
ზუბალაშვილების ოჯახიც. ზუბალაშვილები მან კარგად გა-
იცნა და ესიამოვნა კიდევ, რადგანაც მან გორში კათოლი-
კის მალიარებელნიც ჰპოვა და მათთან ლათინის პატრიც. მო-
გზაურმა ზუბალაშვილებს გვაროვნობის ცნობაც ჰკითხა: მათ
მიუგეს: „რომ ჩვენ სომეხ-კათოლიკენი ვართო“.

ასე იყო, მაშინ გორის ქართველთა კათოლიკეთ შორის
მრავალნი იყვნენ ისეთი კათოლიკენიც, რომელნიც, სომეხთ
კათოლიკეთ მღვდელთა გავლენით, სომხის კათოლიკეთ აღი-

არებდნენ. მათგან ეს აღიარება მხოლოდ ეკკლესიის ტიბიკონს მოასწავებდა და არა გვარტომობას, სხვები კი სხვანაირად ხსნიდნენ, ნამეტურ სომეხნი და მათი მსწავლულნიც. მეცნიერმა მოგზაურმა ზუბალაშვილები სომხის კათოლიკეთ მოიხსენა, მას ესენი სომხის გვარის კათოლიკენი ეგონენ. მან რა იცოდა, რომ სომეხებსა და ქართველებში ქართველ კათოლიკეთა შორის ასეთი გარემოება იყო დამკვიდრებული. თორემ მაშინ ამას როგორ იკადრებდა, ზუბალაშვილებს იგი მოიხსენებდა როგორც სომხის კათოლიკის ტიბიკონზედ მდგართ, ხოლო გვარტომობით ქართველს. ეს მან არ იცოდა და ზუბალაშვილებსაც ფიქრად არ მოსვლიათ, რომ მეცნიერი მოგზაური მათ სომხად აღიარებდა, თორემ მაშინ თვითვე ეტყოდნენ, რომ ჩვენ შთამომავლობით ქართველები ვართო. კათოლიკობას ბევრი ტომის ერი აღიარებს, მაგრამ ყველანი-კი ერთს ტომს არ შეადგენენ, არამედ სხვა და სხვას. გორში მოგზაურმა კათოლიკის მალიარებელი ოჯახი ჰპოვა, ეს მას იქნება გაუკვირდა და თან ესიამოვნა კიდევ. მოგზაურმა ისურვა ამათ გვარტომით გაცნობა და ეს კითხა კიდევაც, რადგანაც საქართველოში, კათოლიკეთ შორის ფრანკუზი, ნემეცი, პოლონელი და სხვა ტომის ხომ არ იქნებოდა, აქ ან ქართველი უნდა ყოფილიყოს და ან სომეხი. მოგზაურს ზუბალაშვილებმა აუწყეს, რომ სომეხ კათოლიკენი ვართო და მეცნიერმაც ასე მოიხსენა, რომ კათოლიკ ზუბალაშვილები სომეხები არისო.

აი, ბატონებო, სულ ამ უნებლიე შეცდომებზედ აღაშენეს სომეხებმა თვისი სამყარო, რომ ზუბალაშვილები სომეხები არიანო. თავისს სჯას ყოველთვის დუბოა დემონპრეს ცნობებით ნათლავდნენ, აგერ, გორის კათოლიკ ზუბალაშვილებს დუბოა დე მონპრე სომხათ აღიარებსო. ზუბალაშვილებს გარდა, იმერთში ამათ ბევრს ძირეული იმერთ თავად-აზნაურთა კათოლიკებსაც გადუკეთებია. გვარები და სომეხური უწოდეს, ასეთ საქმეთა ღწვა მათში კარგა ხანია რაც გაღვიძებულია და ბევრს ალაგას ამით არ შემცდარან, თავიანთი გზა და კვალი გაუკვლევიათ. ბევრს ქართველ კათოლიკისთვის

დაურწმუნებიათ, რომ იგინი სომეხ-კათოლიკენი არიან და სომხის შთამომავალნი,

ადრე, როცა-კი სომხურს მწერლობაში და ნამეტურ „მშაკში“ ქართველ კათოლიკეთ გვაროვნობის შესახებ საუბარი ამტყდარა, იქ მთელი ქართველი კათოლიკობა და მათთან ზუბალაშვილებიც სომხის გვარის კათოლიკეთ უღიარებიათ. ამ მოხსენების საფუძვლად დუბოა დე მონპრეს შემცდარს ცნობებს ასახელებდენ. ამ შემცდარს ცნობებს დღესაც იმეორებენ მრავალნი და დამამად სწერენ, რომ, არამც თუ ზუბალაშვილები, არამედ საქართველოში ქართველი გვარის კათოლიკენი სულაც არ არსებობსო. აქ საოცრება ერთი ის გახლავს, რომ ასეთ მოკამათებმა და მწერლებმა არც ქართული ენა იციან, არც ისტორია, არც ისტორიული მასალები, არც ქართველ ერის და ნამეტურ კათოლიკეთა მცხოვრების ვითარება და უამისოდ-კი გვაროვნობის გარჩევასა და განსაზღვრაზე-კი სჯიან. განა შეიძლება კაცმა ანტროპოლოგიური წერილები სწეროს და ამის ცნობები-კი თავიანთ თავებში სთხუზონ, ეს რა საკადრისია. მობრძანდენ, ჯერეთ ქართული ენა შეისწავლონ, მწიგნობრობა, ისტორია ჩვენი, ჩვენი ძველი არხივები გაიცნონ და მერე ვნახოთ, თუ იგინი რა ლოლიკურს დასკვნამდე მივლენ, რას დასწერენ ქართველ კათოლიკეთ შესახებ, რას გამოაცხადებენ. საუბედუროთ, იგინი ამას არ მისდევენ, არც-კი კადრულობენ ქართული ენის და მწიგნობრობის შესწავლას და უამისოთ კი რუსულს, და სომხურს გაზეთებში ხშირად ურიგოთ და სიმცრუით სჯიან, რაც არც ერთს განათლების მექონ მწერალს არ შეფერის.

მე-XIX საუკუნის ში წლების შემდეგ, ზუბალაშვილები ისე დაწინაურდნენ წინ, რომ საქართველოს გარდა, მათი გვარის ხსენება, როგორც საქართველოში მცხოვრებ კათოლიკის სარწმუნოების სტუმართ მოყვარის ბევრს ორიენტალიტებსაც გაუცვნიათ. ამის საფუძვლათ დუბოა დემონპრეს ბროსეს ცნობები უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროთ ბროსეს ცნობები არ ვიცით სად არის დაბეჭდილი, სადაც საქართვე-

ლოს კათოლიკებთ შორის ზუბალაშვილებსაც მოიხსენებს. მარტი ბროსეს შემდეგ საქართველოში ჩამოვიდა მოგზაური დე სენკლერი და საფრანგეთის გამოჩენილი მოგზაური მწერალი ალექსანდრე დიუმა. მოგზაური რამდენ გზისმე ყოფილა მათს ოჯახში მიწვეული. ოჯახში ზოგიერთ წევრებთან მას პირისპირ შემთხვევია საუბარი, ალექსანდრე დიუმამ თფილისში მოსვლისას „ცისკრის“ რედაქტორი ივ. კერესელიძე გაიცნა და მთელი იმ დროის ქართველ მწერლობა და მოღვაწენი, ნამეტურ აღ. ორბელიანი. „ცისკრის“ რედაქციამ უცხო სტუმარს მასპინძლობა გაუწია და მასპინძლად ზუბალაშვილებიც იყვნენ. პირველ მასპინძლების შემდეგ, მოგზაურს აქა იქ ქართველ წარჩინებულს ოჯახებშიაც იპატიუებდნენ. ასევე მიუპატიუებიათ ზუბალაშვილებს, მოგზაური მათს სახლში რამდენ გზისმე ყოფილა, იგი ამათ ოჯახში ხშირად დამტკბარა. მოგზაურობაში იგი ხშირად მოიხსენებს ზუბალაშვილებს. მეორე ტომში სწერს:— „თეატრიდამ ჩვენ მიგვიუფანეს იქვე ახლას მდიდრის ი. ზუბალაშვილის სახლში, სადაც ორი ოთახი და დიდი დარბაზი ჩვენ დაგვითმეს. ოთახები და ნამეტურ დიდი დარბაზი მდიდრულათ და მშვენივრათ იყო მორთული.“*) როგორც ერთ ალბგსაც მოგახსენეთ, ამათ სახლის შინაგან მოწყობილობას, სიმდიდრეს და მშვენებას ბარონ კოხიც მოიხსენებს, რომელ ცნობებს პოტტოც იმეორებს.**)

უნდა მოგახსენოთ, რომ ზუბალაანთ გვარში, ზოგიერთ შესამჩნევ ისტორიულ პირებს უარდა, სხვებსაც ვპოვებთ. მაგალითებრ, კონსტანტინე ზუბალაშვილის თანამედროვე პირებათ ირიცხებიან ალექსანდრე იაკობის ძე ზუბალაშვილი, ღვიძლი ძმა კონსტანტინესი. ალექსანდრე ხანში შესული გვამიჲ. კარგა ხანია, იგი რაც სამზღვარ გარეთ სცხოვრებს. საქართველოში მას შეძლება აქვს. იგი აღრიღგანვე შეუდგა სხვა და სხვა ძველი ნივთების კრებას, სურათების, ფულების და სხვა ამ გვარ იშვიათის ძველის დროისა ეხლა მისს განძთ კრება საკ

*) Путешествіе Дюма.

***) პოტტოს ნაწერები.

მარისის ფასისა გაზღავსთ და თან შესამჩნევიც. მისს ძველ ნივთებს შორის რამდენიმე ძველი ქართული ხელთ ნაწერი წიგნებიც მოიპოვება, რომელნიც ალექსანდრეს შეუკრებნია საქართველოში. ამის გარდა მისს მუზეუმში ბევრიც სხვა საყურადღებო ძველი და ახალი ნაშთები არის შეკრებილიო და მასზედ კარგი ფულია დახარჯულიო.

ალექსანდრე ზუბალაშვილი კარგი მცოდნეა თავისს ქვეყნის ისტორიის, ქართული ენის და სიტყვიერების, ქართული ენა კარგად იცის, 1877 წ. თუ 1878 წ. მან იმგზავრა ქართლში, დუშეთისაკენ და ეს მგზავრობა ასწერა კიდევ, რომელიც იმ დროის გაზეთ „დროებაში“ დაისტამბა. ამ ათიოდე წლის წინეთ ალექსანდრე საქართველოში გახლდათ. აქ ყოფნის დროს, მან ბევრი რამ ავი და კარგი ამბები შეიტყო ჩვენის ქვეყნის შესახებ. სამზღვარ გარეთ დაბრუნებამდე მან განიძრახა ზოგიერთი შეწირულება, გაზეთ „ივერია“-მ აი რა გვაცნობა: დიდად პატივცემულს ალექსანდრე ზუბალაშვილს განუძრახავს, რომ ჩვენს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელს საზოგადოებას“ დახმარება აღმოუჩინოს, რომ საზოგადოებამ შესძლოს თავისს საკუთარი შენობა გაიკეთოსო, სდაც მოთავსებულ იქმნება მისი ძველი ნივთები, ანუ მუზეუმი და ძველი წიგნების სამკითხველთაო. ეს განცხადება მთელმა ქართველობამ დიდის პატივით მოისმინა. ალექსანდრე უცოლშვილო კაცია და იგი დიდი მოტრფეა თავის ძმის და ძმისწულების ოჯახის, თუმცა დიდი ხანია, რაც ევროპაში სცხოვრებს, მაგრამ სამშობლო ქვეყნის მდგომარეობას მაინც ჯეროვან ყურადღებას აპყრობს და რაც-კი იბეჭდება სამზღვარ გარეთ საქართველოს შესახებ, ყველა მას სიამოვნებით აღევნებს თვალყურს და კითხულობს.

ალექსანდრეს მახლობელ და თითქმის თანამედროვე პირათ ირიცხება იოსებ დავითის ძე ზუბალაშვილი. იოსები ქართულ მწერლობის მცოდნე და მოყვარეც იყო და მან 1858 წლებში ჟურნალ „ცისკარში“ წერაც დაიწყო. შემდეგ წლებში იგი ფსევდონიმით სწერდა. ამავ დროს სახელოვნებ-

და ექიმი ზაქარია მიქელის ძე ზუბალაშვილი, ბიძაშვილი კონსტანტინესი. ეს ექიმი ზაქარია თავისს დროის კვალად განათლებული პირია და მასთან მკურნალობის მხრით საწყალი ხალხის ქომაგიც. ზაქარია ზუბალაშვილი ქართული ენის და მწიგნობრობის მკოდნე პირათ ითვლება. 1854 წ. „კავკასიის საექიმო გამგეობამ“ გარდასწყვიტა ქართულს. ენაზედ პატარა-პატარა საექიმო ბროშურების გამოცემა. საექიმო გამგეობამ ზაქარია მიქელის ძე ზუბალაშვილს მიანდო*) როგორც ვიცით, და იმ დროებში, თფილისში, ექიმთაგანი ქართველი თითქმის ერთად ერთი ეს ზაქარია ზუბალაშვილი გახლავსთ. „საექიმო რჩევის“ გარდაწყვეტილება და ექიმი ზაქარია ზუბალაშვილი „კავკასიის აქტეგშიაც“ მოიხსენება.

ურთგო და უადგილო არ იქმნება აქ მოვიხსენოთ ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი. ეს პირი ღვიძლი ბიძაშვილია კონსტანტინესი. ნიკოლოზის მამა გიორგი ირიცხებოდა სამსახურში და ხარისხი ჰქონდა ნადვორნი სოვეტნიკობის და კავალერიის. ნიკოლოზი დაიბადა გორში, სწავლა მიიღო იმ დროის თფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. ეს სასწავლებელი შემდეგ კლასიკურ გიმნაზიათ იქმნა გადაკეთებული. ნიკოლოზიც აქ გადმოვიდა, გიმნაზიის სწავლის შემდეგ იგი მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლობდა. განსვენებული საზღვარგარედ სცხოვრებდა, დიდი შეძლების პატრონი იყო, მეუღლეთ ყვანდა ფრანკუზის ქალი, გარდაიცვალა 1898 წ. ნიცაში, უძეოდ. მისი გვამი საქართველოში მოასვენეს და თფილისის კათოლიკების ეკლესიაში დაკრძალეს.

განსვენებულმა თავის ქონებიდამ 600 ათას მანეთამდე თფილისის ქალაქის გამგეობას უანდერძა. ამ ნაადერძევი ფულის სარგებლით მათ უნდა არჩინონ 30 ლატაკა. 10 ქართველი, ათი რუსი და ათივე სომეხი. ამის გარდა თფილისის კათოლიკის ეკლესიას დაუტოვა 30 ათას მანეთამდე და ზოგიც სხვა-და-სხვა სასწავლებელთ. მისი ანდერძის წერილი

*) „ცისკარი“ 1857 წ. ნახეთ „კავკასიის აქტეგში“ იგი იმსჯულ

შოთავსებულია იმ დროის გაზეთებში, ეს გარემოება აღსანიშნავია. უეჭველია თფილისის ქალაქის გამგეობა საყოველთაოდ იქონიებს მხედველობაში, რომ მას ქართველი კაცისაგან ოდესმე ამოდლოი ქონება და ფული მიეცა და რომელი ფულის გამგეობაც მათს ნებაყოფლობაზედ განისვენებს. ასეთი საქციელი მათ მეტი კაცთ მოყვარეობით უნდა აღინიშნოს ქართველი კაცისაგან სამაგალითოდ, რადგანაც სწორეთ იმ დროს, როცა ნ. ზუბალაშვილმა თფილისის გამგეობას ამოდელი ქონება დაუტოვა, სწორეთ ამ დროს-კი ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიებში და სკოლებში ცოდვის-ლული იღვრებოდა; დღესაც იქაურ მოსწავლეთა სკოლის და საერო საქმეების მდგომარეობა საგოდებელს და სატირელს სურათს წარმოადგენს.

აღსანიშნავია და საყურადღებო ამ გვარში ნიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილი. ეს პირი კონსტანტინე ზუბალაშვილის ბიძაშვილია და მასთან ახლო მდგომი პირი, როგორც დროის თანამედროვეებით ისევე მეგობრობით. ნიკოლოზ დავითის ძე დარბაისელი ქართველი მამულის შვილია. იგი დარბადა ქ. გორს, სწავლა მიიღო თფილისის გიმნაზიაში, შემდგომ ამისა რუსეთში წავიდა, სწავლა პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაამთავრა. სწავლის დამთავრების შემდგომ დროს, ანუ რაც საქართველოში ახალი მომრიგებელ სასამართლო წესები შემოვიდა, იგი ამორჩეული იქმნა მომრიგებელ მოსამართლეთ, მთელი თავისი საუკეთესო დრო ნიკოლოზ დავითის ძემ ამ თანამდებობაში შეაღია, მან ჩინებულათ შეუფარდა რუსის კანონმდებლობა ქართველ ხალხის ადგილობრივ ზნესა, ხასიათს და ჩვეულებას.

მთელი თავის სამსახურის დროს, მან ასახელა სახელი და სახელით ჰქმნა სახელი. მისს გამგეობის დროს უმთავრესს დედოფანს ჰაზრს პრინციპისას მხოლოდ მორიგება შეადგენდა. ამის სასარგებლოდ შრომა და ღვაწლი დაუფასებელია. მისს ამაგსა და ღვაწლს ჩვენი ქართველობა არას დროს არ დაივიწყებს, ოდესმე თვით ქართული მწერლობა წრფელის პატივის ცემით

ანუსხავს და ჯეროვანის თავაზით მოიხსენებს. ნიკოლოზ დავითის ძე ქართველთ ცხოვრებაში არის შესამჩნევი გვამი, ნათელის ადამიანობით აღვსილი. აღსანიშნავია აგრეთვე ამის დაულალავი შრომა სხვა-და-სხვა საქმეებში და ნამეტურ თფილისის ქალაქის გამგეობაში. თფილისის გამგეობაში იგი კარგახანს ითვლებოდა ხმოსნათ. ბევრჯერ წარმოთქმულა ამის ენერგიული სიტყვა, ბევრჯერ წარმოთქმულა ამის ადამიანობით აღვსილი რჩევა და დარიგება. ბევრი, მეტად ბევრი, ანუ დიდი სამსახური მიუძღვის თფილისის გამგეობაში. თფილისის გამგეობაში ზუბალანთ თითქმის მარტოდ ნიკოლოზ დავითის ძე იღებდა მონაწილეობას, სხვა არავინ. რაც ამ პირს ხსენებულს გამგეობაში ამაგი აქვს, აქ ყველასთვის ვერ ავნუსხავთ, მას ვრცელი ისტორია აქვს, მაგრამ უკანასკნელ არც ეს პირი იქმნა თფილისის გამგეობაში დაშთენილი. ამანაც დასტოვა იქ მონაწილეობის მიღება.

უნდა მოვახსენოთ, რომ აქამდე საზოგადოთ ყოველგან და კერძოდ ქართველებში გავრცელებული იყო ასეთი ჰაზრი, რომ ვითომც ქართველებში ძველად ქართველი მოქალაქენი სულ არ არსებობდნენო, ქართველებში მოქალაქური ცხოვრება და სულოვნება მხოლოდ XIX საუკ. შემდეგიდამ აღორძინდაო. მთელი საქართველოს მოქალაქენი და ვაჭრები სულ უცხო ტომის იყვნენო, რაც შეეხება ამ ვაჭართა და ხელოსანთა წესს-წყობილებას, იგიც უცხო იყო ქართველთ სამეფოს წინაშეო, მას ქართული წესს-წყობილების ხასიათისა არა ეტყობოდარაო. დღესკი, სულ სხვა-და-სხვა ცნობები სჩნდება, რომელნიც ნათლად ამტკიცებენ რომ, არამც თუ ქართველთ ძველებურს მოქალაქობას, არამედ მათ წარმატებასაც. ამის უტყუარს მაგალითს წარმოადგენს ზუბალანთ გვარის ისტორია, რომელ გვარის ცნობებიც ჩვენ საყურადღებოდ დავინახეთ და ერთად შევკრიბეთ და დავწერეთ. ამ გვარს თავისს შესაფერი საზოგადო ხასიათი აქვს და რაც ხანი გავა, იმდენი მას ეს საზოგადო მნიშვნელობა უფრო დაწინაურდება.

ზოგნი ამბობდნენ, სწერდნენ და დასწერენ კიდევაც, რომ ზუბალაშვილები და სხვა ასეთ კათოლიკენი რომ ქართველ გვარის იყვნენო, მაშინ იგინი ისეთნივე იქმნებოდნენ, როგორც მართლმადიდებელ ქართველნიო, ესენი მათგან დიდათ განირჩევიან და სწორეთ ეს გარჩევა გვაძლევს მისს საფუძველს, რომ იგინი სომხათ ვალიაოთ, იგინი შნოთი და საქმით უფრო სომხებს ჰგვანანო.

ამაზედ აქ შემდეგ შენიშვნას მოვიყვანთ და იმედია ეს შენიშვნა უმნიშვნელოთ არ დაშთება ქართველ კათოლიკეთ გვაროვნობის განსაზღვრის ისტორიაში, უქვევლია ამას ოდესმე ჩვენი მეისტორიენიც ყურადღებას მიაქცევენ. მას შემდეგ, რაც საქართველოში კათოლიკის ეპისკოპოსნი განწესდნენ და კათოლიკობამ აღორძინება იწყო, მასთანვე ერთად თანამორწმუნეებში ვრცელდებოდა ფხიზლათ თვალით ხილვა, ევროპისაკენ გადახედვა, ევროპიულის წესს-წყობილების და ვაჭრობის შესწავლა. პატრებმა თავიანთი ენერგიულის შრომით თვისი მრევლი სხვებზედ მაღლა დააყენეს, სამღრთო სჯულს გარდა აცნობეს ევროპის სახელმწიფონი, აზიის მცხოვრებნი, სწავლა-განათლება, ხელოსნობა, ვაჭრობა, მეურნეობა, ევროპასა და აზიაში მოგზაურობა, აღებ-მიცემა და სხვა. სულ ამ მხნე მოძღვართ გავლენა იყო, რომ ქართველთ კათოლიკებმა საქართველოდამ მგზავრობა ევროპაში ერთობ აღრიდგანვე იწყეს.

ეს არის მცნება თანამედროვე რიალურის კრიტიკისა, ამაზედ არის დამყარებული მთელი კაცობრიობის აწინდელი ბრძოლა, ბრძოლა კალმით, სიტყვით და საქმით, ერთის სიტყვით, მთელი მეცნიერული და ფილოსოფიური კამათი მხოლოთ ამ მცნებათა განვითარების, აღორძინების გზას მისდევს და ამასვე მისდევდნენ ძველად თვით ჩვენი სამღრთო, საეკლესიო მწერალთ მამები, სამღრთო ფილოსოფოსნი, მკერმეტყველნი, ბუნების მეცნიერნი და ფილოსოფოსნი. ამ გზასა და მიმართვას ზუბალაანთ გვარის წევრნი აღრიდგანვე დაადგნენ, მათ ამ ასპარეზზედ თავიანთი ულოც გაიტანეს და მით

თანამემამულეთაც ამცნეს ცხადათ, რომ ქართველსაც შეუძლიან მომავლის მოქალაქური ცხოვრებისათვის შრომა, ცდა და მეცნიერულად ჰაზროვნება.

IX

ჩვენს წინა წერილებით გავაცანით მკითხველს საზოგადოათ ზუბალაშვილების გვარი, მათი დასაწყისი და თავგადასავალი, ხოლო განსვენებულის კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილის ცხოვრების შესახებ კი, რომელმაც გამოაიწვია ეს წერილები, ჩვენ თითქმის არაფერი გვითქვამს, რადგანაც საჭირო იყო უტყუარი ცნობების შეკრება. დღეს ეს ცნობები ჩვენ საკმაოდ შეეკრიბეთ და საჭიროდ ვრაცხთ განვუზიაროთ იგი „ქართველ“ მკითხველს, რადგანაც დარწმუნებული ვართ, რომ ბევრს საინტერესოდ დაურჩება ეს ცნობები, როგორც თვით განსვენებულის შესახებ, ისე საზოგადოათ მის დროის ქართველი საზოგადოების.

კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1828 წ. ქ. თბილისს. როგორც მოვიხსენეთ, მამა, კონსტანტინესი იაკობი და დედა ანნა, თავის დროის კვალად ითვლებოდნენ ერთ წარჩინებულ და დარბაისელ ოჯახის შვილებათ, იგინი ირიცხებოდნენ თბილისის გუბერნიის ქართველ აზნაურის შვილებათ და მასთან საპატიო და რჩეულ მოქალაქეთაც. აზნაურ შვილობით მოხსენებული არიან თვით განსვენებულის ნამსახურობის აღწერილობაში ასეთ: „კონსტანტინე ზუბალაშვილი—აზნაურის შვილი, თბილისის სეგუბერნიის ქალაქის“. XIX საუკუნის დასაწყისიდან ზუბალაშვილები ოფიციალურად ცნობილნი ყოფილან როგორც აზნაურის შვილები. როგორც წინა წერილებშიაც ვსთქვით, მეფე ერეკლეს დაპირებული ჰქონდა XVIII საუკუნეში და სხვა-და-სხვა მიზეზების მეოხებით ვერ აღუსრულა, ის XIX საუკუნეში რუსე-

თის მთავრობამ შეასრულა და ზუბალაშვილები აზნაურობით იქმნენ დაჯილდოვებულნი.

არ იფიქროთ, რომ ზვენი, ამ გვარის წოდებრივს განსხვავებას რამე მნიშვნელობას ვაძლევდეთ, არა, აქ მარტოდ ისტორიული ფაქტების აღნიშვნა გვინდა და არა წოდებრივის განსხვავებით გარჩევა და პატივისცემა. ასეთის მიმართულების იყვნენ თვით ზუბალაშვილებიც ძველად და მათ ნათლად სწამდათ შოთას ბრძნული სიტყვები:

„ფიქროსფიქროსნი შემოკრბენ, ამაზედ ჰქონდათ ციფობა:
ბატონი კაცსა ასაქმებს და ჭკუას გამოცდილობა;
ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თითონ არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა“...

ამიტომაც გახლდათ, რომ ძველად, ზუბალაშვილები, წოდებრივს ამადლებას გულ-გრილად უმზერდნენ. კათოლიკე პატრებისაგან გამცნებულნი და განსპეტაკებულნი. ესენი უფრო აღამიანურს ღირსებას მისდევდნენ, კაცად კაცობას, ბრძენთა და მეცნიერ გვამთაგან ქებულსა და დიდებულს, მრავალთაგან ნანატრს და უმცირესთაგან არად მიჩნეულს. ამას ნურავინ იხამებს, ქართველთ ცხოვრებაში, ზუბალაშვილების გარდა სხვებიც იყვნენ ასეთი მადლიანის თვისების.

მამა კონსტანტინესი იყო, თავის დროის კვალად, წარჩინებული ქართველი, სურათი XVIII საუკუნის ქართველთ ცხოვრებისა და კარგად მცნობი, როგორც XVIII საუკუნის დასასრულის ქართველთ სამეფოს მდგომარეობის, იმ დროის ზალხის და მათის ცხოვრების, ისევე XIX საუკუნის დამდეგის და შემდეგ დროის ქართველთ ცხოვრების და მათის ავკარგიანობის. იგი მასთანვე იყო ხელოვანი მრეწველი, ცნობილი ვაჭარი, მასთანვე ქეშმარიტი აღამიანი, გლახაკთ მწე და შემბრალე, გლახაკთ სიბრალული ამათ გვარის წევრთა დარგათ ყოფილა. იაკობის მუხულე ნანაც შესანიშნავი მანდილოსანი ყოფილა, თავის დროის კვალად, მაღლის კრძალულებით აღზრდილი, ნამდვილის ძველის ქართველთ დედათა

თვისების ძეგლი, სახ. იმ პატიოსანთ და დიდებულთ ქართველთ დედათა, რომელთა მსგავს ძველ ქართველ ქალებს ჩვენი პოეტი ნ. ბარათაშვილიც აქებს ასე:

„ჭოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა ტკბილ სახსოვარნო,
რა იქმნებოდა, ჩვენთ დედათაც
კურთხევა თქვენი გამოჭყოლადთ?“. . .

იგი იყო ღვთის-მოსავეი ადამიანი, საღმრთო წერილის მოყვარე, ქართული წერა-კითხვის მკოდნე, საყოველთაოდ ქართული წიგნების მკითხველი, მაინც ძველადგანვე შენიშნულია ზუბალაშვილების ოჯახი, როგორც ქართული მწიგნობრობის მოყვარე დედ-მამის კეთილ თვისებას და რიგიანს საქციელს შეიღების აღზრდაზედაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; იგინი თავიანთ შეილებს ისე ამზადებდნენ და სწურობა ვდნენ როგორც მათს ოჯახს ესაჭიროებოდა, მათს რიგიან ყოფა-ცხოვრებასა. ასეთი ზეგავლენა ჰქონდა მათ თავიანთ შეილებზედ და ამიტომაც ყველა შეილები კარვის, სანაქებოსთვისებით აღზრდილნი აღმოსჩნდნენ და მათ ყველგან ისახეოეს.

ასეთის კარგი ღირსების იყვნენ კონსტანტინეს მშობლები და ამიტომაც გახლდათ, რომ თვით კონსტანტინე ზუბალაშვილიც ერთ შესანიშნავ ადამიანად აღიზარდა, მტკიცე ქრისტიან კათოლიკეთ, გულ-მტკივნეულ ქართველად. ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ამათი დრო ისეთი გახლდათ, რომ მაშინ ქართველთ შორის რიგიანი ადამიანების აღზრდა იშვიათ საქმეს შეადგენდა. ქართველთ შორის ასეთ წარმატებათა ტრფიანება საკმარისად იყო დამცირებული. ჩვენში მაშინვე სულ სხვა ნარუჭი იყო წინ წასული და ქართველს უმრავლესთ სახლის შეილებიც მას მისდევდნენ. იმ დროის ქართველთ აზრი კარგად გამოხატა გ. ორბელიანმა:

„ერთაჴალის ბადში მნახეთ, ვინა ვარ,
ჴამით ტფლუმბაში მნახეთ, ვინა ვარ“. . . და სხ.

ასეთი გახლდათ იმ დროის ქართველთ უმეტეს ნაწილის ძეთა მოძრაობა, ასეთ ლტოლვას და მიმართულებას ჰქონდა მაშინ ფასი და დიდება. მაგრამ იყვნენ შიგა და შიგ ისეთი პატიოსანი პირებიც, რომელნიც გარემოებას მკაცრათ ეწინააღმდეგებოდნენ. რიგიან დედ-მამის გავლენის ქვეშ აღზრდილნი შვილნიც რიგიანს გზას ადგებოდნენ. უკანასკნელთ რიცხვს ეკუთვნოდა კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილიც. მართალია, იმ დროს, ქართველთ შორის, იყვნენ ისეთი პირები, რომელთ ხელობასაც მხოლოდ დილიდამ საღამომდე დაჯიუს“ ხმა შეადგენდა და მით თავიანთი ოჯახების დალუპვა, მაგრამ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმ უაღსმანობის დროსაც, როგორც აღვნიშნეთ, იყვნენ ისეთის ოჯახის შვილებიც, რომლებსაც ცხოვრების წინ გამცნებული გეგმა ედოთ და თავიანთ მოვალეობას ნათლად ასრულებდნენ, მათ შეგნებით სწამდა:

„არც კაცი ვარკა, რომ ცოცხალი მკვლარს ემსგავსა,
იეთს სოფელში და სოფელს კი არა რა არგოს“.

სწორეთ ასეთ საღ-პიტალ ჯგუფს უნდა მივაწეროთ კონსტანტინე ზუბალაშვილიც. ადვილი საქმე არ იყო, რომ ჩვენში და ისიც ისეთ დროს, როგორიც 1820—30—40—50 წლებია, ვისმეს რამე გეგმა აერჩია და ამ არჩეულს რიგიან ცხოვრების გეგმაზედ უკანასკნელ დღემდე მტკიცედ დაშთენილიყოს. ეს მაშინ კი არა, დღესაც იშვიათია. ჩვენს დროში საქებია ისეთი კაცი, რომელიც ახალგაზდობიდამ მოხუცებამდე ერთის მტკიცეს მიმართულებით და ენერგიით აღვსილი შთება, მტკიცე მიმართულება და მაგარი ხასიათები თვით საფულავის კარამდე მისდევს. ასეთი კაცები მაგალითნი არიან სხვებისთვის, იგიინი ახალისებენ მოზარდ თაობას და ამხნევენ მტკიცეს თვისებით და მაღალის სათნოებით. თავის დროის კვალად კ. ზუბალაშვილი და მისთანები სწორედ მანანასავებ ბრწყინავდნენ ქართველებში და თავისი ბრწყინვალეობით ბევრს ხმულს გონებასაც აბრწყინდნენ.

ასეთის თვისების იყო კონსტანტინე, ასეთივე გახლავთ მათივე პირმო ძე სტეფანე და მისი ძმებიც, რომლებიც ჩვენ მათის გენეოლოგიით ავენუსხეთ, ასეთსავე მიმართულებას ეკუთვნოდნენ მისი მშობლები — იაკობი და ანნა.

კონსტანტინე ზუბალაშვილის თვალის გახილების დროსთან მჭიდროდ დაკავშირებულია ის დრო და ხანა, როცა ქართველთ იწყეს თვალის გახილება, ე. ი. როცა 1827 წ. ს. დოდაშვილმა ქართული გაზეთის „თბილისის უწყების“ გამოცემა დაიწყო. ამ გამოცემისთვის ქართული სტამბაც გახსნა, სხვა-და-სხვა ქართული სახელმძღვანელოებიც გამოსცეს და 1832 წლიდგან თვიური ჟურნალის გამოცემაც იწყეს, მას კიდევ სხვა კეთილი საქმეები მოსდევდნენ. იმ დროს, თბილისში, ქართული ფულიც იჭრებოდა, ყველა სამართველოებს „საქართველოს სამართველო“ ეწოდებოდა და თვით მთავარმართველიც „საქართველოს მთავარ-მირთებლად“ იწოდებოდა. იმ დროის კეთილშობილთ სასწავლებელში, სადაც კონსტანტინე ზუბალაშვილიც სწავლობდა, მასწავლებლათ იმყოფებოდა ქართველ კათოლიკეთა წარჩინებული პირი, თავ, ალექსანდრე ჩიქოვანი, კარგი ამხანაგი ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, თავის დროის დიდათ გამოჩენილი და მწერალიც. იგი დაახლოვებული იყო ზუბალაშვილებთან და, როგორც მასწავლებელს, მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა თავის მოწაფეებზედ და ნამეტურ ზუბალაანთ იმ ყმაწვილებზედ, რომლებიც მის გავლენის ქვეშ სწავლობდნენ. კონსტანტინეც ერთი ამათაგანი გახლათათ.

სულ ამ კეთილ მასწავლებლის მეოხება გახლდათ, რომ კონსტანტინე ზუბალაშვილი მომავალს ცხოვრებაში საუკეთესო ქართველათ აღმოჩნდა, დიდ გულ-შემატკივარ პირად ჩვენის საზოგადო საქმეების, საზოგადო საქმეთ პატივისცემის სხივები მას უკანასკნელ დღემდე დაშთა, ეს ღირსებით აღსილი სამკაული მის შვილებსაც გარდაეცათ შემკვიდრობითა ჩვეულებრივ თვისებათ. კონსტანტინე ზუბალაშვილი, როგორც წესი და ჩვეულება იყო ძველადგანვე ქართველ კათო-

ლიკებში, ჯერჯთ სახლში სწავლობდა. როგორც ზემოთაღ-
ვსთქვით, დედა მისი იყო ძველი ქართველი მწიგნობარი ქა-
ლი და ამიტომ იგი შინ ასწავლიდა პატარა კონსტანტინეს
ქართულ წერა-კითხვას და საჭირო ლოცვებს, მცირე ხნის
შემდეგ იგი თბილისის კათოლიკეთ სკოლაშიაც სწავლობდა
და შემდეგ კი თბილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში.
თბილისის კათოლიკეთ სკოლა 1630 წლიდან არსებობს, ამ
სკოლაში ქართველთ კათოლიკეთ შვილებს გარდა სხვა სარ-
წმუნოების ყმაწვილებიც სწავლობდნენ. ყველა დიდის სია-
მოვმებით აბარებდა აქ თავის შვილს, რადგანაც პატრები კარ-
გად ასწავლიდნენ მოწაფეებს, ნამეტურ ლათინურს ენას და
ფრანგულსაც. თვით ისტორიკოსი პ. იოსელიანი სწერს, რომ
ლათინურს ენას მე კათოლიკე მღვდელი პ. შაჰყულინი მას-
წავლიდაო. ამ სკოლაში მრავალ წარჩინებულ თავადის-შვი-
ლებსაც უსწავლიათ, აქვე ყოფილა ერთ დროს ა. ჩიქოვანიც.
კონსტანტინეს გარდა ამ სკოლაში სხვა ზუბალაშვილებიც
ყოფილან მრავლად.

იმ დროის ქართველთ შვილების გუნდი ორ ნაწილად
გაიყოფოდა. ერთი ნაწილი თავისი ქვეყნის შესწავლას მეტად
გულ-გრილად უმზერდა, ქართულს მწიგნობრობას, ენას, ის-
ტორიას და ხალხის ფეხზედ დადგომას არად აფასებდა. ქარ-
თული ენა მათ მდაბიო, განუვითარებელ ენათ მიაჩნდათ, ამი-
ტომ იგინი სახლში და კარში ყველგან ჰკრძალავდნენ დედა
ენის ხმარებას, თამამად ამბობდნენ. რომ ეს ჩვენთვის საჭი-
რო აღარ არისო, რის მაქნისია იგიო. ასეთ გარემოებაზედ
სთქვა გრ. ორბელიანი:

„რას ენა წახდეს, ერთი დაეცეს,
წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმიდას“

ასე გახლდათ მაშინაც, ესეთის თვისებით სახელოვნობ-
და ქართველთ ძეთა ერთი ნაწილი, მათს სანაქებოდ მხოლოდ
თვისი წარსულის არად ცნობა იყო გამხდარი, მისი გმობა,
ყველსაგან ხელის აღება და დავიწყება. საქართველო და

ქართველობა მათთვის არსებობდა როგორც საკვები სახსარი ძალა, სხვა არაფერი და ჩვენდა სამწუხაროდ, ასეთის პირების მეოხებით იყო, რომ თვით ქართველი გლეხებეც-კი იყიდებოდნენ საქვეყნოთ*), რომელთაც უმეტესს ნაწილს ტფილისის მოქალაქენი იძენდნენ. ასეთ გათახსირებულ ქართველებზედ წარმოსთქვა იმ დროს ნ. ბარათაშვილმა:

„რის ქართველობა, რა ქართველობა,
ნეტავ რას გვავენებს უცხო ტომობა“.

ასე იყო მაშინ ქართველთ ვითარება, ასე მოეწყო დაცემულ ოჯახის საქმე, ასე გახლდათ ჩინებულ საქართველოში ქართველთ შორის, ასეთის თვისების ყმაწვილებით ივსებოდა ჩვენი ქვეყანა და ამ უკუღმართ გარემოებას თვით ქართველების უმეტესი ნაწილიც უწყობდა ხელს და მასთან სხვადასხვა პირობებიც. მოკლეთ უნდა ვსთქვათ, რომ იქებოდნენ და იდიდებოდნენ ისეთი პირები, რომელნიც თავიანთ ვინაობას გამოებით მზერდნენ და სალაპარაკო ენასაც ივიწყებდნენ. ასეთს ხანასა და თაობაზედ წარმოსთქვა თავის დროს ი. ჭავჭავაძემ:

„თქვენ არა ხართ ის, რომ დედა-ენა,
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაგვეთად,
შიშით არც კარში და აღარც სახლში,
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად“...

„ჩვენ ძუძუს ვსწოვდით, რომ თქვენა ჭკმობლით
ენას და ხალხსაც გარეთ და შინა“.

აი ეს გახლავსთ სარკე იმ დროის ქართველთ ერთის ნაწილისა, ამაში სჩანენ იგინი ნათლად. სწორედ ამ დროს გაახილა თვალები კონსტანტინე ზუბალაშვილმაც, მაგრამ იგი, როგორც პატიოსანი ოჯახის შვილი, დედ-მამასთან გამცნებული და გაადამიანებული ზემოხსენებულ წრემ ვერ აი-

*) „Кавказскій Вѣстникъ“, 1846—47—48 წლების.

ყოლია, იგი შეჯგუფულ იქმნა იმ მიმართულების მექონ ახალ-გაზდა დასთან, რომლის წევრთაც საქართველოს ერის და მწიგნობრობის სიყვარული გულში გაბრწყინვებული ჰქონდათ. იგინი შეძლების და გვარად უკუღმართ გარემოებას სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ და ყოველგან და ყოველთვის თავიანთ ქვეყნის და ერის საქმეებს გარს ფთილასავებ ევლებოდნენ. ასეთ დასანატრ თაობის მეტრფიალეთ ირიცხებოდა კონსტანტინე ზუბალაშვილიც, ხსენებულ წრემ თავის ცხოვრების დრო განვლო, მათ აღბეჭდეს თვისი ნავალი, დღეს თუ ქართველს მაჯა უცემს და მის სულს და სხეულს თუ რამ ამეტყველებს, ყველა ეს ძლიერება თითქმის იმ ხსენებულ პირთა მეოხება არის, რომელსაც ჩვენ ვასახელებთ. ხსენებულ დროის ქართველთა თაობამ გამოჰფინა თავისი ქვეყნის, ერის და მწიგნობრობის პატივისცემის ღალადება და ნიშანი და ამ ნიშანმაც აიყოლია მთელი იმ დროის ქართველთ ახალ თაობაც

კონსტანტინე ზუბალაშვილი დაახლოვებული მეგობარი გახლდათ „ცისკრის“ რედაქტორის ივანე კერესელიძისაც და ყველა იმ პირების. რომელთაც კი სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ 1860 წლებში მოქმედება დაიწყეს და ყველა ჩვენ საქმეებს და მოძრაობას სული ჩაუდგეს. კონსტანტინე ზუბალაშვილი პატარაობისასვე ეჩვეოდა ქართულ მწიგნობრობას. მან თავის დროსვე შეისწავლა ზედ-მიწევნით ქართული მწიგნობრობა და მისი ისტორია, სამეფო და საერო ისტორია, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ისტორია, სიტყვა-კაზმული მწერლობა, არ დარჩა რამე ისტორიული წიგნი, რომელნიც კი თბილისს, მოსკოვს და პეტერბურგს დაიბეჭდნენ, რომ ეს წიგნები მას შეძენილი არა ჰქონოდა. იგი ისე გახლდათ ქართულს საქმეებში დახელოვნებული, რომ იმ დროს მას ბერნი ვერ შეედრებოდნენ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენ რაღა გაგვიჭირდებოდა, დღეს, ჩვენი სამშობლო რიგიანის მამულისშვილებით იქნებოდე სავესე, ცხოვრების საქმეებით წინ ვიქნებოდით წასული. მცირე ვი-

ყავით და მიტომ მოხდა, რომ ჩვენ ჩვენს სამშობლოში ასე, მძიმეთ დაეწინაურდით. ყოველი პირი, რომელსაც კი თავის ცხოვრებაში საქმე უკეთებია, ქვეყნისა და ხალხისათვის უღვაწია, მარად ღირსია აღნიშვნის, ამის მოვალეა თვით შესმენილი მწერლობაც. ვინც კი შესამჩნევის თვისების გამოვა, ვინც კი ცხოვრების ასპარეზზედ აღმატებულებას გამოიჩინს, ის ვინც უნდა იყოს, დიდი, თუ მცირე გვარის, მწერალი თუ მრეწველი, ვაჭარი თუ მუშაკი, ნასწავლი თუ უსწავლი, მხედარი თუ მოქალაქე, ყველა თავ-თავის ალაგას არის აღსანიშნავი. მამულისშვილობით აღესილს კაცს, ვისაც კი გული შესტკივა თავის ქვეყნისა და ერისათვის, იმას ვერაფერ რას და უწუნებს, ვერაფერ რას უკეთინებს, ის რაც გინდა მცირე საქმის, თანამდებობის და სახელოვნების იყოს, მას ვერაფერ რას წაართმევს. ქართველთ ცხოვრებაში ზუბალაშვილების გვარის წევრთ შესაფერი ადგილი უკავიათ, იგინი ბევრის ღირსებით არიან დაჯილდოვებული. ამათი ღირსება ქართველ მოქალაქობის ასპარეზზედ შესაჩნევია, თითქმის შეუდარებელი. ამათი ენერგიული მოქმედება ცხადათ სჩანს ბევრნაირის საქმეებიდგან, იგინი ცხოვრების ზვირთებს ყოველთვის ფენ-და-ფენ მისდევდნენ და თავ-დადებით შრომობდნენ დაწინაურებისათვის. მათში, როგორის თვისებითაც XVIII საუკუნის პირები იყვნენ აღესილნი, ისევე XIX საუკუნისა და თვით ჩვენი დროის ზუბალაშვილებიც, რომელნიც მართლაც და თავიანთის ენერგიულის მოქმედებით გაცილებით მაღლა სდგანან ბევრს თვის თანამედროვე წყალ-წალღებულ ქართველებზედ.

მოგეხსენებათ, რომ რაც საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მას შემდეგ მთელი თბილისი და მასთან საქართველოს მამულებიც მარტოდ ქართველების საკუთრებას შეადგენდა, მათი მოწილე და მოდავე არავინ იყო. ყველა ეს საკუთრება ნელ-ნელა მათის ხელიდგან ისე გაფრინდა, ისე წავიდა, რომ დღეს, იმ დროის ძირეულ ქართველის მებასე ნაწილსაც აღარ უკავიათ იმ ადგილების მებასე ნაწილი, რომელიც მათ აღ-რე ეკავათ. თბილისის მცხოვრებთ ქართველთ ხელიდგან წა-

უვიდათ მთელი თბილისის ადგილ-მამულები, ბაღები, აბანო-
ები, ქარვასლები და თვით ზოგიერთი ეკლესიები კი. დღეს
აქ ქართველი ნატამალობს, ეს არ გვაკმარა ბედმა და სოფ-
ლის მემამულეთაც იწყეს მამულების უბრალოთ ფანტვა და
ჰნევა. მერე ვიხედ ჰყიდდნენ, სულ უცხოელებზედ, გარედ-
გან მოსულ პირებზედ, რომელნიც შემდეგ მათ ჯიბრშიაც უდ-
გებოდნენ.

ამაზედ ბრძანებს ვახტანგ ორბელიანი:

“ზოგთა თვისი ქონება ბითურ ცხრაში წააკეს,
და თავისი ცელ-შეილი მშიერ-მწუერვალ დააკდეს,
ზოგთ დავა-დაცხაბაში რაც რამ ეხდათ უველა,
რაც ქველთ მამა-ხანადგან მათ დაჩხომდათ ბედათ“.

როცა კაცი ამ დროსა და ქართველობას წარმოიდგენს,
იმას არ შეიძლება, რომ გული ბოლმით არ აეცოს და ცხა-
რე ცრემლები არ დააფრქვიოს, ვინც ჩვენის ქვეყნის შვილია,
ვისაც სწამს ჩვენი კულტურული წარსული, ვინც იცის ჩვენი
განვლილი დრო და ის ამაგი და ღვაწლი. რაც ქართველ
ტომს თავის ქვეყნის დაფარვის გულისთვის სისხლი უღვრია,
ის ამაზედ მწარეთ იწყებს გოდებას და ვინც არა და მისთვის
სულ ერთია, იგინი თავიანთ ტომის უმრავლეს გლეხთა მუ-
შაკთ უმიწა-წყლოთ სტოვებენ და მათგან განატაცს სხეებზედ,
უცხო ტომის კაცებზედ ჰყიდიან. ამაზედ სწუხს იგივე ვ-
ორბელიანი; როცა ამბობს.

„ამ ძუძუთ გაზრდილ ძენი, ნაჭერ-ნაჭერ შყიდიან“ და
სხვა.

განა შეიძლება, რომ ჩვენ ყველა ის გამათახსირებელი
ცნობები მოვთვალოთ აქ, რაც კი ქართველთ შორის ხდე-
ბოდა 1840—50 წლებში! ეს შეუძლებელია, ეს ყველა
ჩვენთაგანმა კარგათ უნდა იცოდეს, რადგანაც ამ უბედურო-
ბის ხანას ჩვენ ბრძენ კაცთაგან „ქართველების ფანტიობის
ხანა“ ეწოდა. აი ასეთ დროს, ასეთ ერსა და ქვეყანაში, ზუ-
ბალაანთ გვარის წევრნი დგანან შრომის, მხნეობის, მრეწვე-

ლობის და წარმატების სვეტად და იგინი ანათებენ მცირედს. სხვებს მაგალითს აძლევენ და თავიანთ მომავალ თაობასაც აწინაურებენ. სწორეთ ასეთ დამაწინაურებელ პირათ ითვლება კონსტანტინე ზუბალაშვილი. ეს პატიოსანი გვამი მთელის თავის არსებით, მოქმედებით, წარსულით და აწმყოთი მხოლოდ ამის უტყუარს ნიშანს წარმოადგენს. იგი არის მტკიცე კედელი იმ საძარკველისა, რომელიც მის მამა-პაპათაგან მკვიდრათ იქმნა დანერგილი ძველადგანვე საქართველოში.

აბა აიღეთ, ბატონებო, ეს იარი ხანა და შეადარეთ ერთმანეთს, ერთს მხარეს თქვენ თვალ წინ დაგეხატებათ ფანტია ქართველობა, რომელმაც შექამა და გაყიდა თავის სახლ-კარი, მამულები, დააწიოკა თვით ქართველთ გლეხებიც და მით გაახარა უცხონი; იგინი სღვანან ჩვენ წინ ვითაარცა სამშობლოს ურჩნი, გვარტომობის პატივის არ მცემელნი, შინ ძლიერნი, გარედ-კი მხდალნი, უძღურნი, წყალ-წალღებულნი. ტყუილათ-კი არ ბრძანებს ილია ქავჭავაძე:

„ჩვენისთანა ბედნიერი,
განა არის სდმე ერი“...

აი ასეთი ბედნიერები ვართ, ასეთი ამაგდარნი და ღვაწლდებულნი. სწორედ ასეთი მხნე, გმირები. მეორე მხარეს თქვენ წარმოგიდგებათ ზუბალანთ გვარის მხნე წევრნი და ამ მხნეთაგან ნამოქმედარი საქმეები. დიდება და სიქადული ასეთ მხნე პირთა ამაგს და სამსახურს წინაშე ქართველობისა. იქმნება ამ სამსახურის ნაყოფის ძველ ქართველთ არა ესმოდათ რა, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, რადგანაც ჩვენდა საუბედუროთ, ხომ მოგეხსენებათ, ქართველებში ძველადგანვე გახლავსთ ერთი ანდაზა გავრცელებული, რომ: „დღეს კვერცხი მირჩვენა ხვალის ქათამსო“. ამის ამყოლნი იყვნენ ძველად ჩვენ მამა-პაპათა უმრავლესნი და ამიტომაც მათ არ შეეძლოთ ეცნათ ღირსება ამ გვარისა. განვლო დრო-ჟამმან, დრონნი იცვალნენ, დღეს უკვე გამოსჩნდა ამითი ღირსება, ეხლა ყველას შეუძლიან თამამად დააფასოს, ვისაც თვალი

აქვსთ და ყურთა სმენა, მათ ამის დასაფასებლათ საკმარისი მასალები მოეძევათ.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი თავის ახალგაზღვრებულად მეტად კეთილის თვისების ყოფილა, როგორც მოწაფე ყველა სასწავლებელში საუკეთესო, თავმდაბალ, მორჩილ მოწაფედ ითვლებოდა. მის ამხანაგთ შორის ვერ ნახავდით ერთ თანამედროვეთაგანს, რომ მისგან ვისმე წყენა და მეტი სიტყვა ხსომებოდა. მის თანამედროვე პირებს მე ბევრს ვიცნობდი და მათგან ერთი სიტყვაც არ გამიგონია რისამე ურიგოს მომასწავებელი. კონსტანტინე თავის მეგობრებში ყველას სანაქებო საყვარელ მეგობრათ ითვლებოდა, ახალგაზდა გულ-უხვ პირათ, მაგრამ მასთანვე პატიოსნების მეტრფეთ და ქართველ კარგ მამულისშვილთაც.

იგი კარგად და ნათლად მოესწრა ჩვენს უკვდავს პოეტს ნიკოლოზ ბარათაშვილს და მისგან ნალაღებ „ბედი ქართლისას“, როგორც ილ. ჭავჭავაძის და აკაკის კალმის ქვეშ დაიზარდნენ 1860 წლის ახალგაზდა ქართველნი, ისევე კონსტანტინე ზუბალაშვილი და მისი თანამედროვენი იზრდებოდნენ და იწურთნებოდნენ იმ დიადის მამულისშვილების გრძნობებით და კეთილის სხივებით, რასაც ნ. ბარათაშვილის უკვდავი და შეუღარებელი ჰანგი ჰფენდა იმ დროს ჩვენს ქვეყანაში. კ. ზუბალაშვილი და მისთანები ნაყოფია ნ. ბარათაშვილის მალალის იდეებით გამსჭვალულის პოეზიისა.

თანამედროვე უმეტესობის მოძრაობის ძალამ და იმ დროსი ახალგაზდათ ტრფიალებამ კ. ზუბალაშვილებზედაც იქონიეს ზე-გავლენა და რითაც მაშინდელი უმრავლესობა ხელმძღვანელობდა, ესეც გაჰყვა იმავე ლტოლვას. ეს იყო მიზეზი, რომ ზუბალაშვილმა, ჯერ სრულიად ახალგაზდამ, პირდაპირ სკოლის სკამიდან ისურვა სამხედრო ნაწილის სამსახურში გადასვლა და სამსახური. სამხედრო სამსახური მოგხსენდებათ, დღეს რა ხასიათების მექონ ძალას წარმოადგენს. ყველასთვის ცხადია, დღეს მას მეცნიერთა, სწავლულთა და ფილოსოფთაგან დიდი რამ მნიშვნელობა არა აქვს მინიჭებული,

მაგრამ ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ იმ დროის, როდესაც 16 წლის ახალგაზდა კოტემ ისურვა სამხედრო სამსახურში შესვლა, სწორედ ამ დროს, ამავე ნაწილის ასპარეზზედ მსახურებდნენ პოეტნი გრიგოლ ორბელიანი, ვახ ორბელიანი, ალექსანდრე ჭაყვაძე, კონსტანტინე მამაცაშვილი, გიორგი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, დ. ორბელიანი, წარჩინებული გრიგოლ გურიელი და შრავაღნიც სხვანი იმ დროის ხნიერ თუ ახალგაზდა ქართველთ შვილებისა, რომელნიც ნათელის გულით ანათებდნენ აქა-იქ, კოტესაც მათკენ მიელტვოდა გული და ამიტომ იგი პირდაპირ გიმნაზიის სკამიდან თავისუფალ მსახურად შედის სამხედრო სამსახურში.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი „პირველად „ქართულს მილიციას“ შევიდა 2 აპრილს 1844 წელს. ამავე წელს, რუსის მხედრობას და ქართულ მილიციას დაღისტნელებთან და კავკასიის მთიელებთან გალაშქრება მოუხდათ, ამ გალაშქრებაში ახალგაზდა კონსტანტინემ საკმარისი ნიჭიერება გამოიჩინა. ამიტომ იგი 14 თებერვალს 1845 წ. დანიშნულ იქმნა მილიციის პრაპორშიკათ. ამავე წელს მას მიანდეს ზოგიერთი სამხედრო საქმეების გამოძიება და მასთან სხვა და-სხვა საჭირო ღონისძიებათა აღმოჩენა; ამ მინდობილობაში კ. ზუბალაშვილმა ისეთი ენერჯია გამოიჩინა. რომ იგი აპრილის 29 1846 წ. დანიშნულ იქმნა ფანენ იუნკრათ ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში. მან აქაც მალე დიდი მხნეობა გამოიჩინა და ამიტომ 29 დეკემბერს 1847 წ. იგი შერაცხილ იქმნა ნამდვილ სამსახურში პრაპორშიკათ. ამ დროს კონსტანტინე 21 წლისა ყოფილა, ასეა. მოხსენებული მის ნამსახურობის აღწერილობაში. ამავე წელს რუსეთის მხედრობას ცხარე ბრძოლა ჰქონდა გამართული დაღისტნელებთან; ახალგაზდა კონსტანტინემ აქაც თავისებური მხნეობა გამოიჩინა და ამიტომ მარტის 29 1849 წ. დაჯილდოვებულ იქმნა პარუჩიკის ჩინით.

შემდგომ ამის, უმაღლისის მთავრობის გზკარგულებით კონსტანტინე გადაყვანილ იქმნა ერევნის კარაბინერთა პოლკ-

ში, დღეს ეს პოლკი ერყენის ლეიბ-გრენადერის პოლკათ იწოდება.

სხვა-და-სხვა ალაგას ბრძოლის ველზედ სანაქებო სამსახურის გამო 1 ივლისს 1849 წ. გამოეცხადა უმაღლესი მადლობა. 1850 წ. 3 სექტემბერს, დაჯილდოვებულ იქმნა შტაბს-კაპიტნის ხარისხით, უკანასკნელ წელს, სამსახურის დროს, მას უცაბედათ მარცხი მოუვიდა და წაიქცა, რის გამო საკმარისადაც დაზიანდა და ამიტომ მცირედ ზერე-ქვერედ ავადმყოფობდა. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ 1856 წ. ავადმყოფობის გამო სამსახურს თავი გაანება. ამ დროს იგი 33 წლისა გახლდათ.

როგორც სჩანს განსვენებულის ნამსახურობის მოწმობიდან, მთელის თავისი სამსახურის დროს, ე. ი. 1844—1856 წლამდე, სადაც კი უმსახურნია, ყველგან რიგიანად, ერთგულად, თავისი მოვალეობა დიდის ხალისით შეუსრულები, ისე რომ თორმეტი წლის განმავლობაში ერთხელაც არ ყოფილა შენიშნული რამე საქმეში. სამსახურის იმდენად მეტრფე ყოფილა, რომ მთელს ნამსახურობის განმავლობაში, მხოლოდ 1847 წ. დასთხოვნია 28 დღეთა შინაური საქმეების გამო. გარდა ასეთის ერთგულებისა, იგი ყველა სამხედრო საქმეებშიაც შესაფერს ნიჭიერებას იჩენდა, ნამეტურ ბრძოლის ველზედ მონაწილეობის მიღებაში. ჩინებულად უსრულებია თავის მოვალეობას ყველა ბრძოლაში 1844—1850 წლამდე, არ მომხდარა სადმე რამე ბრძოლა კავკასიის მთიელებთან, რომ იქ კონსტანტინეს მონაწილეობა არ მიეღოს. მაგალითებრ, მის ნამსახურობის წეჩილში ჩამოთვლილია ბევრი საყურადღებო ბრძოლა, სადაც იგი თანამოზიარე ყოფილა. გარდა ამისა კონსტანტინე ხშირად დიდს მონაწილეობას იღებდა გვირაბების გაყვანაში, ლალმის საშუალებით აფეთქებაში, ციხეების დაქცევ-დანგრევასა და აღებაში, აქა-იქ ცეცხლის გაჩენაში მტრის წინააღმდეგ, ხიდების გაკეთებაში, მთებზედ გადასვლაში, ზარბაზნების სროლაში, იერიშით მისვლაში, ხელდახელ ბრძოლაში. დაახლოვებული მონაწილეობა მიუღია გერგებილის

დაპრობაში, ასევე სხვა სოფლების და დაბების დაპრობაში-
აც მხნედ იღებდა მონაწილეობას.

განსვენებულს ხშირად კავკასიის მთავარ-მართებლის ლა-
შქარშიაც უბრძოლია, ხანდისხან ბნელს ლამეშიაც კი შემ-
თხვევია ომი, როგორც, მაგალითებრ, 28 ივლისს, 1847 წ.
ხანდისხან ომი დილიდგან დაწყობილი საღამომდე გაგრძელე-
ბულა და ამ ხნის განმავლობაში განსვენებულსაც მონაწილე-
ობა მიუღია, ხან მთელი კვირის, ხან მთელი თვეების განმავ-
ლობაში და მაინც აქაც უსვენებლივ უბრძოლია.

აღენიშნავთ, რომ მარტო 1848 წ. ივლისის პირველი-
დამ, ხოჯალმახის ომდგან დაწყებული უომნია 12 ივლისს,
13, 14, 15, 17, 19, 20, 25, 27, 28-ს. ამ რიცხვებში მე-
ტად დიდი ცხარე ბრძოლანი ყოფილა. ზოგიერთ წვრილმან
ბრძოლას ჩვენ აქ არ ვახსენებთ, გამოანგარიშება კი რომ იქ-
მნეს, თითქმის ორ დღეში ერთ დღეს უბრძოლია. ვგონებთ,
რომ ასეთ დაულალავად მოქმედებასაც დიდი ზეგავლენა ექმ-
ნებოდა განსვენებულის აგებულებაზედ. უნდა მოგახსენოთ,
რომ ამ დროთა და დღეთა ბრძოლის და სისხლის ღვრის ამ-
ბაენი სწორედ საარაკო საქმეს წარმოადგენს. ამ დროთა მე-
ბრძოლნი დაილაღნენ ბრძოლით, მოიქანცნენ და მოიქანცა-
ჯერეთ ახალგაზდა კონსტანტინეც. სწორედ ასეთ მოქანცვას
და კაცის სისხლის ღვრის გაუმაძღრობას მოასწავებს ჩს გა-
რემოება, რომ იმ დროს თვით პოეტმა გრიგოლ ორბელიან-
მაც კი აითვალისწუნა სისხლის ღვრა ასე, როცა ამბობს:

„ვიშ ამ დილასა, ამ ჭკურს, ბუნების განმაცხველსა,
კულისა ჭმუნვის გამქარველს, სიტაცხლის დამატკობელს!...
ურდოც შეიძრა... ხმაურაბს... დაჭკურს საღარა ცისკრისა...
განემსადება საომრად რაზმი და რაზმი ჯარისა!
აი თოფიცა გაგარდა... აჟ ჭრბის ცხენი მხედრისა!...
ამ მშვენიერსა დილასა, კაცს რად სურს სისხლი კაცისა?“

კონსტანტინე ზუბალაშვილი 1849 წ. მცირედ დაჭრი-
ლიც იქმნა. მუდმივის ომებისაგან ეს რომ არ დასუსტებუ-

ლიყო და სამსახურში დაშთენილიყო, მაშინ იგი 1860 წლამდე გენერლობასაც აღვილალ მიაღწევდა. სამსახურიდან გამოსვლის შემდეგ იგი შინაურს საქმეებს დაუბრუნდა და თან თავსაც მკურნალობდა. ამ დროებაში მისთვის დადგა სრულიად ახალი ხანა ცხოვრებისა და ჰაზროვნებისა. იგი გაიტაცა სამოქალაქო მიმართულებამ და მისმა ჰაზროვნებამ, იგი კარგად დაუახლოვდა ჩვენს მწიგნობრობას, ჩვენს ყოფა ცხოვრებას და საზოგადო საქმეებს.

როგორც ვსთქვით, იგი დიდის სიამოვნებით მიეგება 1857 წ. „ცისკრის“ გამოცემის საქმეს და მის რედაქტორს იგი კერესელიძესაც შეძლებისდა გვარად დახმარებას უჩენდა. ამას გარდა განსვენებულმა დიდის ტრფიალებით შეხედა „წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ დაარსების საქმეს და მის საპატიო წევრათაც ჩაეწერა, თფილისის თავად-ახანაურთა სკოლის ღარიბ მოწაფეთა გამგეობასაც თავისი თანაგრძნობა არ მოაკლო. მას დიდათ ენატრებოდა „წერაკითხვის სამართველოს“ ფეხზედ დადგომა და მის წელში გაზარება, სადმე საკუთარი შენობის შექენა მისთვის, თორემ უამისოდ ეს საზოგადოება ყოველთვის გაქირებაში იქნებოდა.

განსვენებული პირადათ მე გავიცანი 1877 წ. „ივერია“-ზედ ხელი მოაწერა და მაშინ სთქვა შემდეგი:

„უეკლა ჩვენთაგანი მოვალეა, რომ ქართულ მწერლობას თვალყური ადევნოს“.

თვით იგი ძველადგანვე აქცევდა ყურადღებას ქართულ მწერლობას, საქართველოს ისტორიას, ქართველი ერის განვლილ დროთა ცხოვრებას. საქართველოს ერის სიყვარული მას ჯეროვნათ უღვივოდა გულში, იმავ თავიდგანვე, თითქმის რაც ქართულს ენაზედ ჟურნალ-გაზეთობა დაარსდა, იგი ყველა გამოცემას სიამოვნებით იზარებდა. დაზარება ჩვენს დროში სანაქებო საქმეთ ითვლება, ბევრი არც-კი იზარებს, ჩვენს ცხოვრებას და ქართველის ერის მდგომარეობას არაფერ ყურადღებას აქცევს, მათ საქართველოს ერის, მისი მწიგნობრობის და წარმატების ნატვრა გულში აღმოკვეთილი აქვთ.

ასეთის პატიოსანის ქართველებით ჩვენი საბრალო სამშობლო საქართველო სავსეა. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ქართველთ მართო ტფილისში ხუთი-ექვსი დღიური გაზეთი ექმნებოდათ. დღეს მართალია არსებობს „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი“, „მოამბე“, „მოგზაური“, „კრებული“, „მწყემსი“, და „ჯეჯილი“, მაგრამ ვაი მათ არსებობას, ყველა ესენი წვალებით იბეჭდება. ასეთია უმრავლესობა ქართველთა. ასე შესტიკვით გული და მიტომაც არის, რომ ჩვენში ყველა ქართული გამოცემანი უკიდურეს მდგომარეობაში არიან მოთავსებულნი, მათი უვალოდ გამოცემა შეუძლებელი ხდება და რაც შეეხება მწერალთა სილატაკეს, ესეც ხომ ვგონებ, მრავალთათვის უნდა იყოს ცხადი.

როგორც ვსთქვით, სანაქებოა ის, ვინც-კი ჩვენში რამე ქართულ გამოცემას იბარებს და სანაქებოა ის უფრო, ვინც იბარებს და ამ დანაბარებსაც წაუკითხავად არ სტოვებს, ყურადღებას აქცევს. თორემ ჩვენ ისიც კარგად ვიცით, რომ ზოგი ქართველი მხოლოდ სახელისთვის იბარებს ქართულ გამოცემას, თორემ იგი არც არას კითხულობს და ასეთებმა ჩვენის ცხოვრებისაც აკი არც არაფერი იციან. ასეთი პირებისაგან თავის დროის კვალად კონსტანტინე ზუბალაშვილი დიდათ გაირჩეოდა. იგი აღრიდგანვე იბარებდა ქართულ გამოცემებს და თვალ-ყურს ადევნებდა, ყველაფერს იხსომებდა და ჩვენის ცხოვრების შესახებ საუბარიც უყვარდა.

როგორის ქვეიანის შეხედულებისაც ჩვენს საზოგადო საქმეებზედ იყო და ამ საზოგადო საქმეთა პატივისცემაც გულში მტკიცედ ჰქონდა დამარხული, იგეთივე იყო ის თავის სააღებ-მიცემო წარმოებაში და მის კარგად მოწყობა-მოგვარებაში. 1860 წლების შემდეგიდამ კონსტანტინემ შეიძინა ბაქოში სანავთო ადგილები და 1873 წლიდამ ნავთის საქმესაც მოჰკიდა ხელი. ნავთის მოპოების და მის ასპარეზის განვითარება-აღორძინებაში კონსტანტინე ზუბალაშვილი ერთ წარჩინებულს პირათ ითვლებოდა, მისი შრომა ბაქოს ნავთის წყაროების აღორძინების საქმეებში შეუდარებე-

ლია და საქები, ნამეტურ აღსანიშნავია მისი შრომა „ბიბი-ეი-
ბათის“ ალაგას, სადაც მაშინ ნავთის ამოსვლის იმედი არავის
ჰქონდა, მაგრამ ამ გარემოებასაც დასძლია განსვენებულის
ენერგიით აღვსილმა მხნეობამ. ამ მხნეობის დროს, მას დიდი
განსაცდელიც მოადგა კარს, ბევრი რამ წაუვიდა ხელიდამა
და უკანასკნელ განწირულებამდეც მიაღწია, მაგრამ ამ გან-
წირულების დროსაც მას გული არ გაუტეხია, წარბი არ
შეუხრია. თავის მხნე ენერგიულს შრომას მაინც არ სტო-
ვებდა, მას ამ დროსაც არ წაჰხდენია გული და იმედი. მისმა
ასეთმა ენერგიულმა მეცადინეობამ თავისი გაიტანა და თავის
საწადელსაც მიაღწია. მის მამულში ამოფეთქა ნავთის წყა-
როებმა და მით მრავალ ნაირად დაძაბუნებული კონსტანტი-
ნეს საქმეებიც ფეხზედ დადგა და წელში გაიმართა.

შინაურს ცხოვრებაში კონსტანტინე იყო წარჩინებული
დარბაისელი პირი, ყველას პატივისმცემელი და თანამგრძნო-
ბი, მასთან წყნარი, მშვიდობიანი და უძლოურთ შემბრალე-
უძლოურთ სიბრალული მას თვით იმ დროსაც კი არ მოსპობია
გულში, როცა იგი განწირულებაში ჩავარდა, სახლობაში
იყო სრული ადამიანივე, მოსამსახურეების დიდი მოამაგე და
დამფასებელი. მის სახლში ლაქია-მზარეული და სხვა მოსამ-
სახურენი ნამდვილს ადამიანებად იყვნენ ცნობილნი და არა
დამდაბლებულ არსებად, როგორც ამას სხვა ამალგებულს
ოჯახებში ხშირად ვხვდავთ. კონსტანტინეს ამის შეგნება კარ-
გად ესმოდა და ამიტომაც იყო, რომ მან ეს მოსამსახურენი
თვით სიკვდილის შემდეგაც არ დაივიწყა და მათი შრომა
ადამიანურის დახმარებით და პატივის ცემით დააჯილდოვა.
ეს ჩვენში ერთობ იშვიათი გახლავთ და უმაგალითო, ჩვენმა
მოსამსახურეებმა ასეთის პირის ხსენებით უნდა იმედიდურონ
და ინეტარონ, რადგანაც იქ, სადაც მათ ხშირად ხელსაც
არავინ ჩამოართმევს და სიტყვასაც არავინ გაუსწორებს, მათ
კონსტანტინემ ხელი გაუწოდა და ყველა თვის მსახურთ რამ-
დენიმე სახსარიც დაუტოვა, რითაც ეს ქართველთ-იმერ მო-
სამსახურენი ფეხზედაც დადგნენ, ცოლ-შვილით წელში გაი-

მართნენ, მათს შვილების სწავლას კარი გაეხსნათ, ჩვენში რომ ყველა შეძლებულმა ასე ქმნას, ყველამ რომ განსვენებულის მაგალითს მიჰბაძოს, მაშინ კი აღსრულდება მაცხოვრის სიბრძნე, რომ გიყვარდეთ ერთმანერთი და შეიყვარებდეთ ურთიერთსა, რათა შეგიყვაროთ თქვენც ღმერთმაო. განსვენებულნი ქრისტიანულს ვალსაც კარგად ასრულებდა და ადამიანურსაც, კარგათ სწამდა მას:

„არ დაივიწყო, რომ ვალი გაქვს,
მისი, ვინც ობლად, ღარიბად არის,
ვის გაჭირვების უღელე აწევს,
ვინც მწუხარება, მტკე და გამხდარი.“

განსვენებული ამ ვალს დიდის პატივით ასრულებდა. მას კარგად ესმოდა ასეთ საქმეთა მნიშვნელობა და მიტომაც იყო, რომ მამა-პაპათაგან დანატოვარ მცნებას ტაქიზად ასრულებდა, ამ სიფაქიზეს თავისს შვილების საყურადღებოდაც ხდიდა. უნდა მოგახსენოთ, რომ ეს წმიდათა წმიდა ძმური საქციელი მათ წინაპართ შორის უნდა გავრცელებულიყო და წინ უნდა წასულიყო უფრო მაშინ, როცა იგინი კათოლიკობას დაუკავშირდნენ ე. ი. XVII საუკუნეს. ამათ წინაპართა ცხოვრების ცნობებიც რომ გავიცნათ დაწვრილებით და მას კარგად დავაკვირდეთ, მათაც შევნიშნავთ ცხადათ, რომ ამ გვარის წევრნი თითქმის დიდიდამ პატარამდე ყველა ერთის ქრისტიანობის ძმურის სიყვარულით არის გამსჭვალული და ყველა მათგანს კარგად სწამთ უძღურთ შებრალება და ზელის მიწვდა. ასეთია ამ გვარის ქრისტიანური და ადამიანური ისტორია, ამის მტკიცე საფუძველია თვით განსვენებული თვისის შვილებით. უნდა მოგახსენოთ, რომ ხალხთა ცხოვრების მიმდინარეობაში განსვენებული იყო ნამდვილი ქართველი პატრიოტი, მოქალაქურის თვისებით აღვსილი. დიდი მნატვრელი ჩვენის ძეთა გონებრივ და ქონებრივ წარმატების, მათის საქმიანობის, ფესვად დადგომის, წელში გამაგრების, მისი ჰაზროვნება ასეთი იყო. ქართველთა მომავალის ცხოვრება და მისს არ მოშლა მხოლოდ რიგიანად გაზრდილ თაობაზე დამოკიდებულ

ლი. მათ შეუძლიანთ მხოლოდ ჩვენი ავ-კარგიანობის შენახვა, ჩვენი სხეულის დატარვა, ამიტომაც იყო, რომ განსვენებულის და მის შვილებისაგან ბევრს ქართველ შეუძლო კაცის-შვილებს მიუღწევიათ უმაღლესს სასწავლებლის კარამდე და კიდევაც ბევრნი მიაღწევენ. მხოლოდ ასეთ მცნებათ პატივისცემა განსვენებულს ჩუმიდ უყვარდა, ფარულად, ისე რომ მარჯვენა ხელის სიკეთე მარცხენამაც არ იცოდა. ესეც დიდი საქმეა ჩვენში, ჩვენ ვიცით კარგად, რომ ბევრი, მხოლოდ იმიტომ ჩადის რამე სიკეთეს, რომ ეგები მერე გაზეთში შემაქონ, ქება მიძღვნანო, უამისოთ ის გროშსაც არავის სწირავს. კონსტანტინე ზუბალაშვილი-კი ასეთ თვისებისაგან შორსა სდგას და მისგან ძლიერ ბევრს მიუღია ისეთი დახმარება, რომ ეს კეთილი საქმე მისს შვილების მეტს არავის სცოდნია.

ქართველთა შვილების საქმიანობა მას უსაჭიროცეს სახსრად მიაჩნდა, ეროვნების საკურნებელ ძალად, მიტომაც იყო, რომ იგი გარშემო ქართველ შვილებს იკრეფდა და მათ აძლევდა უპირატესობას. რასაკვირველია ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ჩვენს ქვეყანაში ისე არც ერთი ტომი არ არის დაქვეითებული, როგორც ქართველნი, თვით დღისტონელნი ლეკნიც-კი გვჯობიან ერთნაირის სულიერების ძალოვნებით, ყოველი შეძლებული ბრძენი ქართველი, ვისაც-კი ჩვენთვის გული-სტკივა, იგი ჩვენს საქმეებს და ძეთა საქმიანობას ძალამოთ უნდა ევლინებოდეს. ამის ვალი ყველა შეძლებულის ხვედრათ უნდა იყოს მიღებული, რადგანაც იმდენი ცუდად მოსიარული ახალგაზრდობა არსად არის, რამდენიც ქართველებში, იმდენი გაჭირვებული მოსწავლე არსად არის, რამდენიც ჩვენში. ქალაქ ადგილებს იმდენი შეუძლო ხელოსნები არსად არის, რამდენიც ქართველებში. მთელს თფილისის საშუალო სასწავლებლებში ერთი ქართველი ხელოსნის შვილი არ სწავლობს. უმაღლესს სასწავლებლებზედ ზომ არა ითქმის-რა. ცუდათ მოსიარულეებში აქვენ ნახავთ ბევრს მეტად აღმატებულ თვისებისას, ნასწავლთ და წრფელის მამულის შვილებად გამოზრდილებს, მაგრამ უსაქმობის

გამო დიდად დაჩაგრულებს, რომელთა შემცნევაც ჩვენში ყველას ადვილად შეეძლება, ვისაც-კი ამაზედ დაკვირვება ექმნება და ჩვენი ერის დასვედიანებული მდგომარეობის სიყვარული, ვის გულსაც ჩვენი ობოლი გამრემოება ლახვარად შეემსჭვალვის. ასეთ საქმეთა და გარემოებათა მეტად კარგი მცნობია სტეფანე ზუბალაშვილი.

მათი გაცნობა და ანუსხვა მით უფრო საჭირო არის, რადგანაც ოდესმე თუ ქართველი ერის განვითარების ისტორია დაიწერა, იქ ეს პირნი და ამათთან ბევრიც სხვანი საკმარის ადგილს დაიკავებენ. ამას მხოლოდ ანუსხვა უნდა, შეკრება; ასეთი წერილების წერა-ბეჭდვა სომხებში კარგა ანის წინად დაიწყეს, ეხლა მათში ამ ისტორიის ვრცელი მასალათა კრებულს არსებობს. იგინი ყოველთვის დიდის დიდებით ანუსხვენ ასეთ პირთა შრომას და მით თვის თანამემამულეებში ბევრს თანა მბაძველსაც აჩენენ. ამან აღადგინა მათი ტომი, მათი ძალა, მათი მოძრაობა და კაპიტალი, ამის წყალობა გახლავსთ, რომ მათში დიდი კაპიტალისტ პატრიოტები მრავლად არიან, რომელნიც თავიანთ ტომის ძეთა საქმეს მალამოდ ევლინებიან. ეს ჩვენში კი სამთლით საძებარია და თუ არის ვინმე, ისიც უკუღმართობის გზას ადგა და ჩყენს ტომს არაფერს სამსახურს უწევს. ამათთვის ქართველის გაჭირვება და უსაქმობა, უსაქმურის ტანჯვა, ახალი ახალგაზდობის მფარველობა და სამსახური აინუშიაც არ მოსდისთ. ესენი გინდა გაწყდნენ, გინდ უცხოობაში დაიღუპნენ—ეს მათთვის ორივე ერთი იქმნება, ასეთი პირებით სავსეა ჩვენი სამშობლო ქვეყანა, ამათგან განირჩევიან მხოლოდ მცირენი.

ადრე, ერთს წერილში, პატრიცემულმა ბ. ნიკოლოზ ნიკოლაძემ ქართველთ ქონებრივი ძალა შესამჩნევად დახატა*); ეს ბევრმა იგულისხმა, ეს სწორეთ ასეც გახლდათ. მართლაცა და განა ს. ზუბალოვებისთანა მდიდრები ჩვენ ცოტა გვყავს, ძალიანაც ბევრი, მაგრამ რა გამოვიდა მათის სიბევ-

*) Газ. „Новое Обозрѣніе“-ს ფელეტონი.

რით, იგინი ჩვენს ტომს და ჩვენს გაქირვებულთ თაფობათა საქმეს ზედაც არ უყურებენ, მათ ახლოსაც არ იკარებენ, კარებშიაც არ შეუშვებენ. ასეთის ჯურის ხალხისათვის საქმეთ გამხდარია: გაყიდვა; შექმა, ვალის აღება. ქართველი გლეხების შევიწროება, საეროთ არაფერის კეთება, კეთება და მათი სამსახური-კი არა და ნეტა არ ვნებდნენ, არ ჰკბენდნენ და არ არბევდნენ შეუბრალებლად.

ეს ღრმათ საფიქრელი ჩვენი ერის სევდა კარგათ ესმოდა კონსტანტინე ზუბალოვს, იგი კარგათ ესმის მისს შეილევსაც და იმედია. რომ ეს კარგად სმენა მათს წინაშე კარგს სავალდებულო ხელსამძღვანოთაც დაშთება, იგინი ჩვენს საქმეებსაც დიდის მამულის მოყვარეობით გაუძღვებიან, რაც უხადია ესეთი საქმეთა ვალდებულება ვგონებთ ყველა გულ შემატკივარ ქართველს აღსარებათ უნდა მიაჩნდეს და ესევე მიაჩნდა განსვენებულს კონსტანტინე ზუბალაშვილს, რომელმაც თავისს სამშობლო საქართველოს კარგი შვილებიც გამოუზარდა; მაგალითია მისი პირმშო შვილი, სტეფანე ზუბალაშვილი ერთ უწარჩინებულეს მამულის შვილი.

ჩვენი სამშობლო ქვეყნის ასპარეზი რიგიანის მოწყალეს კაცებით დაცლილია, აქ ყველა ნატამალობს. არა ერთხელ დაჰკენესა ილ. ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა, აკაკიმ, ან. ფურცელაძემ, ამათ ბევრჯერ აღნიშნეს თავიანთ სიტყვებში ქართველთ წარჩინებულთ პირთა ნატამალობა და არა რაობა. მათი ღალატი კაცს ყოველთვის სევდით ავსებდა და ავსებს კიდევაც, მადლობა ღმერთს, რომ ამ დასევდიანების დროსაც კი, ამ მიბნედილს ხანშიაც-კი თითო ოროლა პირი სჩნდებიან ჩვენთ შორის აქ-იქ, იქმნება ესენი მაინც გახდენ იმათ მაგალითად და მისაბაძათ, ვისთვისაც ხელობათ მხოლოდ ჭამა, სმა და თანაშემამულეთ ღუბვა გამდარა. ამ მხრითაც დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ ზუბალაშვილს და მის განვითარებულ მხეობას და სახლის-კაცებს.

სტეფანე ზუბალოვი არის გმირი იმ ბრწყინვალე იდეალებით აღვსილ პირების, რომელნიც ჩვენ ვინატრეთ. საქი-

როდ მიგვაჩნია, რომ ასეთ აღმატებულ ოჯახის უმთავრეს ჯგუფთ კოსტანტინე ზუბალაშვილის მეუღლეზედაც ესთქვათ რამე, რადგანაც ამ მარად მადლიან მოსაგონარ ადამიანის ცხოვრებასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს კოსტანტინე ზუბალაშვილის შინაგან და გარეგან ცხოვრების მხარეებზედ. ეს მანდილოსანი მტკიცე საძირკველია კოსტანტინეს ოჯახში, იგი სანაქებო რძალი იყო თავის მამათილის იაკობის და დედამთილის ანნასი. ამ მანდილოსნისაგან დამყარებულს ბურჯზედ აღმოსცენდა კოსტანტინეს მომავალი ცხოვრება. მის ძეთა სიმრავლე და განკაცება.

მეუღლე კოსტანტინესი გახლდათ ელისაბედი, ასული თავადის მიხეილ თუმანიშვილისა, ეს მანდილოსანი დაიბადა 1834 წ. ქ. ქუთაისს. იგი იყო ქუთათურ ერთის წარჩინებულის ოჯახის ასული. თავის დროს, თუმანიშვილის ოჯახი დიდათ სახელოვნებდა, არა მარტო ქუთაისს, არამედ მთელს იმერეთშიაც, ელისაბედიც თავის დროის კვალად ნამდვილი სურათი იყო იმ წარჩინებულთ ქართველ მანდილოსნების, რომლითაც მაშინ სავსე იყო ჩვენი სამშობლო ქვეყანა. ასეთ მანდილოსანთ რიცხვი ქართველებში 1860 წლამდე-კი ხშირი იყო და მის შემდეგ-კი კლება დაიწყო, დღეს ასეთ დროის პატიოსან მანდილოსანთ რიცხვი დიდათ ნატამალობს. როგორც ვიცით, ელისაბედ მიხეილის ასული დიდის კრძალვით ყოფილა აღვსილი, წარჩინებულის ზნისა და ხასიათის ქალი, თავის დროის მაღალი სათნოების გავლენის ქვეშ აღზრდილი, მისი მშობლებიც ცნობილნი არიან ვითაარცა ნამდვილ ქეშმარიტ ქართველ მეოჯახენი. ქრისტიანობის და ადამიანობის კაცთ მოყვარეობის სხივებით დაჯილდოვებულნი. რა ზნისა და პატიოსნებისაც ელისაბედის მშობლები გახლდნენ, ისეთივე ელისაბედი იქმნა, მშობლის სათნოება ელისაბედსაც გაჰმოყა უხვად.

ელისაბედი, თავის დროის კვალად, განსწავლულ იქმნა ქალაქ. ქუთაისს, მან მიიღო საჭირო სწავლა, შეისწავლა თითქმის ყველა საქმეთა კეთების ცოდნა, რის ცოდნა

დნასაც მაშინდელ ქართველ კეთილშობილ ოჯახის ასულთათვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა. ელისაბედი დაჯილდოვებული იყო ამ ღირსებით, ძნელად, რომ მის დროს ამას ვინმე ქალი შესდრებოდა ოჯახის და სხვა და სხვა საქმის კეთების ცოდნაში. მაშინ, მაინც ჩვენში, ის ქალები იქებოდნენ და იდიდებოდნენ, ვინც ცხოვრების ასპარეზზედ საჭირო მხარეების ცოდნით აღმოსწინდებოდნენ. ელისაბედი, თავის დროის კვალად ქართული მწიგნობარიც იყო, მან ქართული წერა-კითხვა მშვენიერად იცოდა, წერა-კითხვის ცოდნით იგი დაბრძნილს არსებას წარმოადგენდა, მშვენებას და ქებას ისეთი ადამიანებისას, რომელთა მსგავსი ჩვენმა აკაკიმ ქება დიდებით მოიხსენა და რომელ ქალთა საყურადღებოდ მშვენიერი ჰანგიანი ლექსიც წარმოსთქვა. ასეთ ძვირფასს მანდილოსნებს ჩვენი მწერლები დიდის ქება დიდებით აღნიშვნიენ, რადგანაც ნაყოფი მათის ამაგისა ცხადია მრავალთა წინაშე. ასეთ ქების მოწმობის ნიშანს წარმოადგენს ელისაბედ ზუბალაშვილიცა.

ელისაბედი კონსტანტინეზედ დაქორწინებულ იქმნა 1853 წლებში. 1856 წ. კონსტანტინე უკვე სახლობის პატრონათ არის მოხსენებული, ხოლო უშვილოდ. კარგად სჩანს, რომ ელისაბედი და კონსტანტინე 1856 წ. ახალ ჯვარ დაწერილნი უნდა ყოფილიყვნენ. ამის მოწმობა 1856 წ, 4 ივლისიდან არის მიცემული და როგორც აღმოჩნდა, თფილისის და ქუთაისის კათოლიკეთ ეკკლესიის „კონდაკებიდან“ 1856 წლის გასვლამდე კი კონსტანტინეს მეუღლეს ელისაბედს ვაჟი შვილი მისცემია, ანდრია. ეს ანდრია 1862 წელს გარდაიცვალა. ანდრია ჩვენ მიგვაჩნია ელისაბედის და კონსტანტინეს სიყრმის შვილად. ანდრია დასაფლავებულია თფილისის კათოლიკების სოლოლაკის სასაფლაოზედ. საფლავს აძევს მარმარილოს ქვა შემდეგის წარწერით:

„განსვენება საუკუნა მიანიჭე შენ უფალა აქ მდებარე ანდრია კონსტანტინეს ძეს ზუბალოვს. დაიბადა 1857 წ. მიიტვალა 1862 წ.

*„Покоется прахъ Андрея Константиновича
Зубилова.“*

ელისაბედის დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს ზუბალაშვილების ოჯახში. ეს ქალი სწორედ სათნოების სარკვე მთელს საგვარეულოს წევრთა წინაშე. მარჯვენა მხარეა, ბურჯი კონსტანტინესი, შორს მხედველ—მწურთნავი ყველასი, ქეშმარიტი მოძღვარ მანდილოსანი მთელის თავისს შვილებისა. შვილების აღრზდაში ამ პატიოსანს გვამს დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს, სულ ამ პატიოსანი ადამიანის წყალობა გახლავსთ, რომ კონსტანტინეს შვილები ასეთი მაღალის იდეალებით აღვსილნი და გამსჭვალულნი გამოვიდნენ. ერთის სიტყვით, ეს ქალი სამთელი იყო თავისს შვილების და ოჯახის, მისგან ჭკუიერად მოწყობილი საქმენი დღესაც ანათებენ ბრწყინვით მათს ოჯახში.

ასეთი ღირსების მექონი ქალი სწორედ მაგალითი უნდა იქმნეს დღევანდელს ჩვენს კოპწია ქალების წინაშე. ასეთი დედანი იშვითია ჩვენში, ამას ცხადად მოწმობს თვით ამ ქალისაგან ადამიანურად დაზრდილი შვილების საქმე და ღირსება. ელისაბედი თავის მოძღვრებით ისე წყნარად და ჩუმად მოქმედებდა, კეთილი საქმისადმი თვის წვლილს ისე ჰფენდა და არიგებდა, რომ მის ცნობა თვინიერ კონსტანტინეს და მათის შვილების გარდა სხვამ არავინ რა იცოდა.

ეს წარჩინებული ქართველი დედა თავის შვილებისა, აღმზრდელი მათი, ბურჯი ზუბალაშვილების ოჯახისა და სანაქებო მაგალითი ქართველთა წინაშე, გარდაიცვალა 1894 წ. 60 წელს მიღწეული. მაშასადამე, ეს ქალი დაბადებულა 1834 წ. იგი ასათლავია თფილისის ქართველ კათოლიკების სოლოლაკის სასათლავოზე, სათლავს აძევ მარმარილოს ქვა და აქგს შემდეგთ წარწერა:

„განსვენება საუკუნო მანჩე შენ უფალო ელისაბედ
მიხეილის ასულს ზუბალაშვილისს, 60 წლის, მიიწვალა
1894 წ. 16 იანვარს“.

ელისაბედ მიხეილის ასული იყო დიდათ მოყვარე მღვთი-
სა; ეკკლესიისა და სამართო წერილისა, აგრეთვე პატივს
სცემდა ვრდომილს ხალხს. შეძლებისა და გვარად მას დახმა-
რების მიცემაც რიერ უყვარდა. დახმარებას აძლევდა ეკკლე-
სიებს, სამღვდლო პ-რებს, იცოდა სხვა-და-სხვა შეწირულება
და ნამეტურ დიდის სასოებით ეხმარებოდა ლატაკს ხალხს,
მოხუცებულთ, უძლურთა და სნეულთა. თავის შეძლებისა და
გვარათ ღარიბ მოსწავლეებსაც კარგად ეხმარებოდა. როგორც
ელისაბედი, აგრეთვე კონსტანტინე ზუბალაშვილიც. ამათი ასე-
თი დახმარება ლატაკთ იმ დროსაც კი არ მოკლებიათ, როცა
თვით მათაც განსაცდელი ადგათ კარს. ესენი თავიანთ სიკე-
დილის დღემდე დაშთნენ ასეთის თვისებით. ამ მანდილოსნის
ქებას მოიხსენებენ თფილისს, გორს, ქუთაისს და ბათუმს.
გარდა ახალციხესაც, ივლიტას, ხიზაბაგრას, ართვინს და
თვით შავშეთის კათოლიკეთ ეკკლესიების მოხუც მღვდე-
ლნიც.

იქით თქვენ ისეთ მოხუცს მღვდელს ვერ ნახავთ, რომ
მას თფილისში ყოფნის დროს ელისაბედისაგან რამე დახმარე-
ბა არ მიეღოს. ეს მანდილოსანი იქამდე მღვთის მოსავი გახ-
ლდათ, რომ თფილისიდან ახალციხის მაზრის სოფელ ივლი-
ტის ეკკლესიისთვის აღთქმაც ჰქონია დადებული. ერთხელ
ყოფილა კიდევც, ერთ კვირას დარჩენილა იმ ლატაკი ეკკლე-
სიის გვერდით და იქ ყოფნის დროს შეუწირავს შემდეგი ნივ-
თები: ბარძიმი და ზიარების შესანახი კილობანი, ხალიჩა და
ვერცხლის ტაბლა. ამავე დროს, სხვა ზუბალაშვილის ქალებიც
იყვნენ აქაო, მითხრა ივლიტის ეკკლესის ქართველთ კათო-
ლიკეთ მოძღვარმა თომა ჩილინგარიანმა. ამ მოძღვარმა დიდის-
აღტაცებით და ქებით მოიხსენა ეს პატიოსანი მანდილოსანი

და მისი მეუღლე კონსტანტინე ზუბალაშვილი. იგინი დახმარებასაც დაგვიბრდნენ ამ ეკლესიის მლოცავთა და ღამის მთევლთა სახლის ასაშენებლათაო.

სანაქებოა აგრეთვე ამ ქალის ის აღმატებული თვისება, რომ მან ქართულს წერა-კითხვასთან იცოდა ცნობები ქართველთ მაჰმადიანთ შესახებ და დასავლეთ საქართველოში მყოფ გათათრებულ ქართველთა. ეს მანდილოსანი ამ ხსენებულ კუთხეში მცხოვრებ კათოლიკებს დიდს ყურადღებას აქცევდა და ამას გარდა დიდათ ენატრებოდა ქართველ თათრებში კვალად ქრისტიანობის მოფენა და ქართველობის პატივის ცემის გადღესასწაულება. სულით და გულით იყო აღვსილი ასეთის მიდრეკილებით, მთელს ძალას შეაღწევდა მას, ოღონდ მოსწრებოდა ქართველთ მაჰმადიანებში ქრისტიანობის ვრცელებას. საუბედუროდ, მისს დროს, ქართველთ მაჰმადიანებთ შესახებ ბევრი არა ვიცოდით რა, ის იყო ჩვენს მწერლობაში მათ შესახებ კითხვა აღიძრა და სწორეთ ამ დროს ელისაბედიც გარდაიცვალა. წარჩინებულის ელისაბედის თვისება მისს შვილებსაც მემკვიდრეობათ გარდმოეცათ. შვილები დედ-მამის მცნებით არიან აღზრდილ-ავსილნი. ამით იგინი სანაქებონი არიან და მრავალთაგან ყურადღების მისაპყრობნიც. მადლობა გარემოებას, რომ პატიოსანს ელისაბედს, თავისს სიკვდილის შემდეგ შვილებისათვის კარგი მზრუნველი მეუღლე დაურჩა, ღირსეული პირი, შესადარი ელისაბედისა. მოკლეთ უნდა მოგახსენოთ, რომ როგორც ელისაბედი ისევე მისი მეუღლე კონსტანტინე ერთს სანაქებო ქართულ სუფთა ოჯახის წარმომადგენლებათ ირიცხებოდნენ თავიანთ დროს.

განსვენებულმა ელისაბედმა, ერთ ზაფხულს, ჯავახეთში და შესხეთში მყოფმან დიდს სილატაკეში იხილა ახალციხის იოანე ნათლის მცემლის ეკლესია, რომელიც იქცეოდა მაშინ და ბქცევაღღესაც, ასეთსავე სამწუხარო მდგომარეობაში იყო ზ არის დღესაც ახალციხისავე კათოლიკეთ საერო სკოლის საქმე. შეუძლებლობის გამო სკოლისთვის თვით მასწავლებელიც არ ჰყვან-

დათ. ასეთსავე მდგომარეობაშია ივლიტის ეკკლესია. ეს ნაშთი ძველის დიდის ისტორიულის ტაძრისა, ლამის დღეს სულაც მოიხსნას, აღარა დაშთენილა-რა, ამ ეკკლესიას დიდი მლოცავი ჰყავს, მაგრამ თვით-კი მეტად ლატაკია, ლამის დაიქცეს, მლოცავთათვის ხომ შენობაც არ არის, ეხლა აშენებენ, რის წვალებით და ისიც რის ვაივაგლახით. ყველა ეს ადგილები თავის სილატაკით ელისაბედს ადრე უნახავს, მას სურვილი აქვდა მათის დახმარების, მაგრამ დახმარებას ვეღარ მოასწრო, საქმე სხვაფერ მოემართა, ამასობაში მის სიკვდილიც მოჰყვა. განსვენებულს დღესაც მოიხსენებდნენ ხოლმე ჩემს მგზავრობის დროს და თან იგონებდნენ მისს კეთილქრისტიანურს ადამიანობას და შეუდარებელს სამაგალითო საქმით, თვისი გავლენა უნდა დაემჩნია და შეძლებისა და გვარად უნდა ევნო კიდევ, მაგრამ არა, აქ ეს ასე არ მოხდა, რადგანაც ამ პატიოსან ადამიანისგან ყველაფერი რიგზედ იყო დაყენებული, ყველაფერი კარგად მოწყობილი და შეილებიც კარგად, კარგის მამულის შეილობით აღზრდილნი. მე არა მგონია, რომ ჩვენში გამოჩნდეს სადმე ისეთი პირი, რომ მას ელისაბედისაგან სწყენოდეს რამე, ყველა ლოცავს და აღიღებს მისს ხსენებას. მართალია, დაპირებას ვერ მოესწრა, მაგრამ მისი კეთილი რჩევა მაინც განგვეცხადა ჩვენა, რომელიც ადამიანის ღირსებას დიდად ასპეტკებს და ეს ღირსება ქართველ კათოლიკებსაც სულით ამალღებს.

დიახ, მე ვიმგზავრე ჯავახეთი, შავშეთი და ბევრიც სხვა ადგილები და უნდა მოგახსენოთ, რომ ჯავახეთის და მესხეთის ქართველთ კათოლიკობა დიდს სილატაკეში ვნახე. მთელს ახალციხის ქართველ კათოლიკებს არა აქვსთ ერთი ფართო ეკკლესია, ძველი ეკკლესია ლამის დაიქცეს და შიგ მოჰყვენ მრევლნი, არა აქვსთ სკოლა, სულ უბრალო სკოლა, რომ იქ მთელ ახალციხის ღარიბ ლატაკ კათოლიკის შეილებმა ანბანი ისწავლონ. ეკკლესია და სკოლის საქმე სწორედ წყალ-წალღებულ კაცის მდგომარებას ჰგავს. ერთი სახალხო სამკითხველო აქვსთ და სილატაკის გამო ლამის ისიც დაიკეტოს,

სულ უბრალო დაუხმარებლობის გამო, ლამის მოისპოს. მთელი მესხეთის და ჯავახეთის ქართველ კათოლიკობა ერთ შვილსაც ვერ ზრდის სამოსწავლებლო ინსტიტუტში, ან სხვაგან სადმე, ერთი ახალციხელი კათოლიკის შვილი არ სწავლობს სადმე უმაღლესს სასწავლებელში. ასეთსავე შესაბრალის მდგომარეობაშია სოფელ უდის ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიის მდგომარეობა. ეკკლესია დაძველდა, ქერი შუაზედ გარღვეულა, სოფელში 2000 სულზედ მეტი არის, მაგრამ სილატაკის გამო ვერა მოუხერხებიათ-რა. თქვენი მტერი, ერთ დღეს, ეკკლესიამ რომ იგრიალოს და რამე უბედურება ეწვიოს, შიგ 400—500 ქართველ კათოლიკეთ სულს გაჟლეტავს. დიდი ცოდვა და დიდი უბედურება დატრიალდება.

წარჩინებულის ელისაბედის გარდაცვალების შემდეგ თუმცა კონსტანტინე ბევრს რამ სიმგლოვნეს თავს არ უხრიდა და გაუტეხავი ბუნების კაცი გაუტეხავათ იდგა, მაგრამ სისუსტეს-კი მაინც თავისი გაჰქონდა, მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, სულ შვიდი წელიწადი-ლა იცოცხლა, უკანასკნელ, ზანგრძლივს ავადმყოფობის შემდეგ, გარდაიცვალა 26 მარტს 1901 წელს, ქ. თფილისს. მისი გარდაცვალება დასაკლისი იყო მრავალთათვის და ნამეტურ ქართველ ლატაკათათვის. კონსტანტინეს დასაფლავება მოხდა შ აპრილს, ე. ი. აღდგომის მესამე დღეს. გვამი გამოასვენეს მისის საკუთარის სახლადამ, პატივის ცემა საერთო იყო და ყველასაგან წრფელის გულით მიძღვნილი. ყველა დამსწრე და არ დამსწრე ცხონებას და ქებას უთვლიდა განსვენებულს. წირვა გადუხადეს თფილისის კათოლიკების მღვთის-მშობლის ეკკლესიაში. დასაფლავება მოხდა საერთო პატივისცემით და თანაგრძნობით. სანაქებოა და დასანატრი ისეთი ერი და საზოგადოება, რომელიც თავისს ცხოვრებაში ყველა შემჩნეულ პირის მოქმედებას ჯეროვან ყურადღებას აქცევს, ყველას შრომას თვალს ადევნებს და იმას თავისს ასპარეზზედ მნიშვნელობას არ უკარგავს, თავის დროს შესაფერათაც აფასებს.

რაც გინდ მცირე იყოს, რაც გინდ განკერძოებულის.

თვისებით აღესილი, მაინც მას თავისი პატივის ცემა და თანაგრძნობა არ უნდა მოაკლდეს, არ უნდა მოაკლდეს, რადგანაც ყოველი პირი ნაწილია საზოგადო მოძრაობის და ის კიდევ მთელის არსებით სხეულია ჩვენის ტომის, ჩვენის საზოგადო საქმეების. ვსთქვით და კიდევაც ვიტყვით, რომ დასაბნატრია ის ერი, რომელიც თავის ცხოვრების მიმდინარეობაში ყველაფერს აპყრობს ყურადღებას და ამ ყურადღების მეოხებით ყოველთვის თვალყურს ადევნებს, ნიშნავს, ნუსხავს და მერე ეს ანუსხული ამბავი კაცად კაცთა და პატიოსან შრომათა დანათვისის თვის ისტორიაში და მწერლობაში შეაქვს და ყოველივეს თავისს ადგილს უთმობს, თავის ქებას, თავის შესაფერს პატივის ცემას. ჩვენი ტომის ისტორია და მწერლობა არის კარი და დასაბამი იმ ძალოვნებისა, სადაც უნდა შეკრებილი, შეტანილი და აღბეჭდილი უნდა იქმნეს ყველაფერი ცნობები, რაც-კი ჩვენს ტომის ძეთა განვილილს, თუ აწმყო დროის ღირსეულს საქმეთა აღწერას შეეხება.

ჩვენ ამ დედა აზრებს ვადგევართ, ამით ვხელმძღვანელობთ და ამიტომ შეძლებისა და გვარად აქ ფართო ადგილსაც უთმობთ ჩვენგან აღწერილ პირის ცნობებს, თუ რამდენად საყურადღებოა ასეთი პირნი ჩვენგან ყურადღებისა, ამას ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ განსვენებულის გარდაცვალებამ დიდი თანაგრძნობა გამოიწვია ქართველებში. გაზეთი „ივერია“ „ცნობის ფურცელი“ „კვალი“ „მოგზაური“ და სხვანიც. აი რა განცხადება დაიბეჭდა თფილისის გაზეთებში განსვენებულის გარდაცვალების შესახებ:

„**ოქშაბათს, 24 მარტს, ხანგრძლივის ავადმყოფობის შემდეგ კარდაცვალდა კოსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი.**

რასაც შეიღნი კარდაცვალებულისა ნათესავთა და ნაცნობთა მწუხარებით აუწყებენ. ზნაშვილები კარდახდილ იქმნება ხუთშაბათს 29 მარტს, და ოქშაბათს 2 აპრილს, საღამოს შვიდ საათზედ. მიცვალებულს სამშაბათს, 3 აპრილს, დიღის, 10 საათზედ გამოსვენებენ საკუთარის სახლიდამ ოქმაელთ კათოლიკეთ მიძინების ეკკლესიაში“

დასაფლავების დროს, ვიდრე ცხედარს ჩასვენებდნენ სამარეში,

მხანძრე, სიტყვა წარმოთქვა ზ. თუმანიშვილმა. მეორე დღეს განსვენებულის დასაფლავება და წარმოთქმული სიტყვა „ივერია“-ში დაიბეჭდა, ამიტომ მოგვეყავს აქ სისრულითა.

სამშაბათს, 3 აპრილს, დაასაფლავეს თფილისში განსვენებული კონსტანტინე ზუბალაშვილი, რომლის შვილებმა დიდი შესაწირავი გადასდეს მამის მოსახსენებლად სახალხო სახლის აშენებისათვის. როგორც ჩვენმა მკითხველებმა იციან, ამ სახლის აშენებაზე დღემდე ძალიან მცირე ფული ქონდა კომიტეტს და ეს შემოწირულება საქმისათვის კარგი ხელის გამართვაა, საზოგადოებამ მიცვალებულის ქირისუფლებს ამ გულუხვობისათვის პატივი სცა და თვით სასაფლაომდე მიაცილა. მრავალ გვირგვინებ შორის იყო სახალხო სახლის კომიტეტისაგან და თავად-აზნაურთა სკოლის კომიტეტისაგან.

რამოდენიმე ცნობა შეგვიძლიან განსვენებულის შესახებ მოვიხსენოთ. მას თფილისის საზოგადოება იცნობდა, როგორც მშვიდ, უწყინარ კაცს, მის მთელ ოჯახს, როგორც მშვიდობიანად მცხოვრებ სახლობას და არა ფუქსავატად მოლხინე და უაზროდ მფლანგავებს. მისი მეუღლე იყო სათნოებით შემკული მანდილოსანი, მათი მოწყალე გული არავისთვის იყო ცხადი, მღუმარე იყო და არა მყვირალი. მარჯვენა ხელის მოწყალეა არ იცოდა მარცხენა ხელმა. ზოგჯერ ქველმოქმედება დაფარული არ მოეწონება კაცს, რომ კარგის მაგალითის დამალვა არ ვარგაო, უნდა ასწავლიდეს სხვასაც მიზამძვასაო, მაგრამ კაცია და გუნება. ზოგს არ უყვარს, არ იამება სახელის საქვეყნოდ გამოტანა.

განსვენებული კონსტანტინე ახალ გაზღობაში სამსახურში იყო, კაპიტნის ჩინით გამოვიდა და ოჯახს უვლიდა მამისაგან დარჩენილ შუათანა შეძლებით. შემდეგ ის ნავთის საქმეს შეუდგა ბაქოში, ერთ დროს ბეწვზედ ეკიდა იმისი ავლა დიდება, ასე რომ ერთი საჩენი დიდი სახლიც-კი გაეყიდა თფილისში, გაჭირვების შემდეგ საქმე გამუობრუნდა და უკანასკნელ ხანებში შეიქმნა რამდენისამე მილიონის ქონების პატრონი.

ნავთის საქმის დაწყებამდე და თვით გაჭირების დროსაც, როგორც ღვთისნიერი ქრისტიანე, მას შესამჩნევი სამსახური მიუძღვის თფილისის კათოლიკე მრევლისათვის. კუკიის პეტრე-პავლეს ეკლესიის შენობას თავს ედგა და მისის მზრუნველობის ქვეშ დასრულდა. შემდეგ მეორე, ძველ (მიძინების) ეკლესიის სამრევლო სკოლის შენობა მისისავე თავოსნობით, ხოლო საეკლესიო ფულით, აშენდა დიმიტრი თუმანიშვილის წინამძღვრობის დროს. ეს სკოლა ძველი სამრევლო სკოლაა, რომელიც დაფუძნებულია თფილისში 1630 წლებში. ახალი შენობა უფრო დიდი და ვრცელია. შემდეგ ამ შენობის დამთავრებისა, მისისავე მონაწილეობით შეკეთდა მიძინების ეკლესია განსვენებულისავე პატრის თუმანიშვილის წინამძღვრობის დროს. იგი დიდ ხანს იყო ეკლესიის მზრუნველთა წევრად და ერთგულ მოღვაწედ.

ამასთანავე, როგორც მოვიხსენეთ, განსვენებული და მისი მეუღლე იყვნენ მუდმივი ნუგეშის მცემელი ღარიბთა და გაჭირვებულთა. თუ მათის სიცოცხლის დროს ეს გულმოდურება ფარული იყო, სიკვდილის შემდეგ მაინც უნდა მოვიხსენოთ და ვიცოდეთ.

ამ გვარად, განსვენებული კონსტანტინე გაჭირების დროსაც და სიმდიდრის დროსაც ეხმარებოდა ხალხის და ადამიანის სულიერ წარმატებას ეკლესიისა, ან სკოლის აშენებით და შინაურულად ღარიბთა შემწევობით. ეკლესია და განათლება ხალხისა ორ დიდ საგნად მიიჩნდა და ემსახურებოდა.

ეს მაგალითი რომ შეილებსაც გადაეცა, ამის დამამტკიცებელი ახალი შემოწირულებაა, რომელიც ამ დღეებში მათ გადასდევს ღირსეულ მშობელთა მოსახსენებლად“.

დასაფლავებაზე დიდ ძალი საზოგადოების დასწრების დროს განსვენებულის დისწულმა ბ-ნმა პავლე თუმანიშვილმა წარმოსთქვა გრძნობიერი სიტყვა და, სხვათა შორის სთქვა:

„გულ-კეთილობით მიისწრაფებოდი ღვთის სამსახურისკენაც. ამას მოწმობს კუკიის წმიდა პეტრე-პავლეს ეკლესია, რომელიც აშენებულია შენის მზრუნველობით და შეცადინეობითა. თუმცა შეგეძლო

გუცხოფრა განცხრომაში, უშრომელად, მოსვენებულად, მაგრამ შრომის სიუფარულმა არ მოგცა შენ მოსვენება.

„შენ სცდილობდი შენის ოჯახის დაწინაურებას და შენი გულის მხნეობით და გაბედულობით შეუბოდიდ საქმესა, რომელმაც შეარყია შენი კეთილ-მდგომარეობა და ჩაგაკლავ დიდს გაჭირვებაში. მამაცურად ებრძოდი გაჭირვებასა, მოთმინებითა და მხნეობით იბრძოდი შენ იმ საშიშარ მორევეში და ვერ დაგცა შენ გაჭირვებამა. იბრძოდი შენ ჯან გატენილი, წელში მოხრილი, შეუდრეკელი მამაცურად... შენ იღუპებოდი, მაგრამ მაინც არ დაეცი, მაინც ფეხზე იდექ, მაინც იბრძოდი... უფლად მოწყალე უფალმა მოგცა შენ განმარჯვება, და მოგველინა შენ ზეცით სასწაული და აავსო უფალმა სახლი შენი მოწყალებითა თვისითა.

„ასე, ამ დიდის წყალობითა უფლისათა დაგვირგვინდა ხანგრძლივის შრომითა, მოთმინებითა, სიმტკიცითა, მხნეობითა შემკული სიცოცხლე შენი, ჩაკურთხი შენის შეუღლის ელისაბედის წმინდა ცრემლითა. აქ მოისვენე.— შენი შვილები არ დაგვიწყებენ და თავიანთ კეთილობით ემსახურებიან შენს უკვდავ სულსა, ემსახურებიან ამ სოფლად შენს სახელსა და ავიკებენ კეთილ ხსენების ძეგლსა, რომ იყო ნეტარ სახსენებლად შენს სამშობლოში, ქართველ ხალხის განათლებით...“

„სასუფეველი დაემკვიდრას სულსა შენსა ზეცაში და ნეტარ ხსენების სახელი მრავალთა სუკუნეთა განმავლობაში დარჩეს შენს სამშობლოში, რომელსაც ეკუთვნის შენ დაბადებითა, სიცოცხლითა, საფლავითა.“

მიცვალებულის მოსახსენებლად თფილისის ეკლესიებს გარდა, სხვა ეკლესიებშიაც გადაუხადეს წირვა და პანაშვილი. ბათუმის ეკლესიაში გარდახდილ წირვა და პანაშვილის შესახებ „ივერიაში შემდეგი წერილი იყო ბათუმიდგან მოთავსებული, რომელიც მოგვყავს აქვე.

„ბათუმი, 16 აპრილი. ბათუმში, რომის კათოლიკეთ ერთად კონსულების თანადასწრებით დიდის ამბით გარდაიხადა პანაშვილი თფილისში გარდაცვალებულის განსვენებულის კონსტანტინე ზუბალაშვილის სულის მოსახსენებლად; მწირველი იყო მძიმე

ქაძებში შემოსილი ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარი მამა ან-სელმო მღებრიშვილი. ჰგალობდა ჯარღანზედ დედათა მგალობელი გუნდი და ძვირფასის ცოცხალის ყვავილებითა და ნერგებით სამგლოვიაროდ მდიდრულად მორთული კუბო თავისთავად იწვევდა კითხვას, თუ რით ან როდის დაიმსახურა განსვენებულმა ზუბალაშვილმა ბათუმის კათოლიკეთა ასეთი პატივისცემა, რომელსაც თითქმის არავინ იცნობდა პირადად.

ისტორიული მხარე აღნიშნულის მოვლენისა და პასუხი გამოწვეულის კითხვისა იმდენად საგულისხმო და საყურადღებოა, რომ სწორედ ცოდვად ჩასათვლელი იქნებოდა, რომ მიზეზი ამისი არ აღნიშნოთ, მით უმეტეს, რომ ბათუმის კათოლიკეთა უმრავლესობას შეადგენენ ეროვნებით ქართველები და თვით განსვენებულიც ეკუთვნოდა უძველეს შეძლებულ ქართველ მოქალაქეთა ოჯახს, რომლის შთამომავლობასაც სავსებით გაუმართლებია თქმულება: „ყოველივე ხე კეთილი ნათესაჲთა მისითა იცნებებისა“.

როგორც მოგახსენეთ, განსვენებულს პირადად ბათუმში არავინ იცნობდა, მაგრამ განსვენებულის ოჯახობას დიდი სულიერი კავშირი ჰქონია ბათუმის ერთმორწმუნე კათოლიკეებთან და აი როგორ:

რამდენისამე წლის წინად გარდაცვალებულის კონსტანტინე ზუბალაშვილის მეუღლეს, ასულს იმერეთში განთქმულ თავადის მიხეილ თუმანიშვილისას, რომლის დიდი ღვთისნიერება და ჭეშმარიტი ქრისტიანული გულუხვობაც, არა თავის გამოსახენად, არამედ ფარულად მოწყალების გაცემა ღღესაც საარაკოდაა გადაქცეული მის ერთმორწმუნე კათოლიკეთა შორის, წმიდადა სწამებია, რომ „საწმუნება თვინიერ საქმისა კვლარ ჩს“. ამ კეთილს ქრისტიანეს გარდაცვალების ხანს სიტყვიერად დაუვალებია თვისის თანამოაზრე ვაჟიშვილისათვის, რომ ამან უკანასკნელ ომის დროს შემოერთებულ გამაჰმადიანებულს საქართველოში მისის სულის მოსახსენებლად „წმიდა ტაძარი“ ააგოს ერთმორწმუნე კათოლიკეთა სულიერ და გონიერებრივ საზრდოს მიქაწოდებლად. ამ დიდის შეწირულებისა

და სურვილის განსახორციელებლად განსვენებულის ოჯახობას უსარგებლნია იმითი, რომ ბათუმში მრავლდებოდნენ კათოლიკენი და, რადგანაც ევროპიელ კათოლიკეთ სომეხ კათოლიკეთა წეს-რიგი და მათთვის გაუგებარი სომხური ენა და ამ ენაზედ წირვა ლოცვის აღსრულება არ აკმაყოფილებდა, ამათ თავიანთის კონსულების შუამდგომლობით მთავრობისაგან ნებართვა გამოუთხოვნიათ, რომ ახალი რომის კათოლიკეთა ეკლესია აეგოთ იმ გეგმით, რომელიც ცნობილმა ხუროთ-მოძღვარმა ბ-ნმა ბაგუისკიმ შეადგინა და უნდა დაწყებული დამთავრებულიყო კერძო შეწირულებით. ჯერ ორი წელიწადი არ არის, რაც ხსენებულის ეკლესიის აგებას შეუდგნენ, მაგრამ განსვენებულის ზუბალაშვილის ოჯახის წევრთა უხვი შეწირულების წყალობით (დღემდე თავიანთ წილად ასათას მანეთამდე ჰქონიათ დახარჯული), აგრეთვე განკარგულების მიმცემთა სასახელოდ შენობა წრეულს დამთავრდება, რომელიც ბათუმის ერთ საუკეთესო მორთულობას შეადგენს. რაც შეეხება აღთქმულს „გონების საზრდოს“, ე. ი. სამრევლო სკოლის აშენებას, როგორც ისმის, ამას შეუდგებიან ეკლესიის სრულიად დამთავრების შემდეგ.

ყოველივე ესა და აგრეთვე ის გარემოება, რომ ზუბალაშვილებმა ტფილისში სახალხო სახლის ასაშენებლად უხვი შეწირულება (170,000 მან.) გაიღეს, ნათლად ამტკიცებს, რომ მათ მხოლოდ ერთ მორწმუნე კათოლიკეთათვის არ უზრუნიათ და ყველას პატივისცემა და ყურადღება ღირსეულად დაუმსახურნიათ“.

ასეთის პატივის ცემით გადუხდიათ ბათუმში წირვა და ჰანაშვიდი. აღსანიშნავია აქ ის გარემოებაც, რომ ბათუმში ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის გაკეთების საქმე პირდაპირ კოსტანტინე და მის მეუღლე ელისაბედს ჰკუთნებიან და არასხვათა, როგორც ეს ჩვენ აქამდე გვეგონა. კმარა ამის დასამტკიცებლათ დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ განსვენებულს ერთ ხნობით 100 ათასი მანათი მიუცია, ეს ფული არ ჰყოფნია და შემდეგ კიდევ გამოართვეს 60 ათასი მა-

წათი. მოკლეთ უნდა მოგახსენოთ, რომ ბათუმის ეკკლესიის საძირკველი ამათი ფულით არის ჩაყრილი და ამართული. ასეთ სამაგალითო თვისებით როგორათაც კოსტანტინე, ისევე მისი შვილები მეტად ბრწყინვენ. თფილისის სახალხო თიატრის აღსაგებათ ამთგან დაენიშნა 170 ათასი მანათი, 1901 წ. აღდგომის სადღესასწაულოდ, თფილისის გაზეთების რედაქციებს 2000 მანათი გადასცეს და თან დაავალეს, რომ ეს ფული თფილისის ღარიბებს დაურიგეთო. 2500 მანათი „შრომის მოყვარეთა“ საზოგადოებას შესწირეს. 3000 მან. ქუთაისის კათოლიკების ეკკლესიას. 3000 მან. თფილისის კათოლიკების ეკკლესიას, 3000 მან. გორის კათოლიკების ეკკლესიას, 2000 მან. თფილისის კათოლიკების სოლოლაკის ეკკლესიის სასაფლაოს გალავნის გასაკეთებლათ. 2000 მან. თფილისის კათოლიკეთ ფერისცვალების ეკკლესიის მახლობლივ „სავაჭდისის ძმობისთვის“. 75 ათასი მან. მისს მახლობლივ ნათესავთა და მოსამსახურეთა სასარგებლოთ. 15 ათასი მანეთი ერთს ქართველ გვარის კათოლიკეს, რომელიც ღღეს სომხობს და მრავალნიც სხვანი ენით დაუთვლელი და უთვალავი. ამ საქმეთა მოწყალეებისთვის განღებული ფულის რიცხვი ვიცით ჩვენა და ახლა რამდენი კიდევ სხვა მომხდარა, ჩუმათ, რომელიც არავის გაუგია, ამას ვერ მოვსთვლით, ვერ ავნუსხავთ. ვინ იცის, რამდენჯერ, რამდენ ალაგას და რამდენი ფული ამთგან გაცემულა სამადლოთ.

უადგილო არ იქმნება, მოგახსენოთ აქ ის გარემოებაც, რომ უკანასკნელ დროს კოსტანტინე ზუბალაშვილი ჩვენი მწერლობის ასპარეზზედ ქართულ ისტორიულ მწერლობას დიდათ აფასებდა და პატივს სცემდა, ნამეტურ იგი საჭიროთ სთვლიდა ქართველ კათოლიკეთ შესახებ წერილებს წერას. მე რომ „პატრი ნიკოლა“ დავბეჭდე, ეს წიგნი მას ძლიერ ესიამოვნა განსვენებულმა ინატრა, რომ კარგი იქმნება ქართველ კათოლიკების ეკკლესიები აღიწეროს და ყველა ის მასალები, რაც-კი ჩვენს წარსულს ეკუთვნის და ისტორიასაო. განსვენებულმა მაშინათვე განაცხადა თავის მხრით სრული თანაგრძნო-

ბა და ბექდვაში დახმარების აღმოჩენა, ჩვენ მაშინაც ბევრი მასალები გვქონდა შეკრებილი და იმას აღწერის სურვილიც განუცხადეთ, რაც-კი მან ინატრა. მას შემდეგ, ე. ი. 1806 წლიდან ჩვენ შეუდექით და ბევრი რამ მასალები ავსწერეთ, ავსწერეთ კათოლიკეთ ეკლესიები, ისტორიული მასალები, ძველ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი, პატრები, მათგან დატოვებული ქადაგებანი, სხვა და სხვა ძველი წიგნები, ეკლესიის წარწერანი, საფლავის ქვების წარწერანი, ხატებისა, ძველის „კანდაკებდაჲმ“ გამოვკრიბეთ მონათვლის, ზიარების, ჯვარისწერის და გარდაცვალების ცნობანი და მრავალიც სხვანი, რაც ყველა ეს ვრცელ ტომს შეადგენს.

ერთხელ წარმოსთქვა განსვენებულმა ასე: — „მასალები თუ შეიკრიბა, შერე კი იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ჩვენი გვარ-ტომების ცნობანი ნათლად გაიკვევს“. დიახ, მასალები იკრიბება და კითხვებიც ნელ-ნელა ნათლად ირკვევა, ხოლო ამ საყურადღებო კითხვების დაბოლოვებას-კი იგი უფრ მოესწრა. ასეთის საქმეთა სასარგებლოდ ერთ დროს, რომში მცხოვრებ, ერთ ქართველ სასულიერო პირს, დახმარებაც მისცეს, ოღონდ შენ კი ვატიკანის და ევროპის წიგნთ-საცავებში ქართველ კათოლიკეთა შესახებ მასალები ჰკრიბე და დასაბეჭდად ამზადეო.

ასეთის შეხედულების გახლდათ განსვენებული ქართველ კათოლიკეთა შესახებ, იგი ყოველთვის იმედოვნებდა და ამბობდა: „რომ მადლობა ღმერთს, რაკი ქართველობამ განვლო საშუალ საუკუნოები და ის შავი და ბნელი დღეები, რაკი ეს ერი და ქვეყანა მაშინ არ მოისპო და არ გაქრა, დღეის შემდეგ სრული იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ მომავალში ქართველობა წინ წადგავს ფეხს, ყველა საქმეთა ასპარეზზედ შნოსა და ენერგიას გამოიჩენს. ერთ სამშობლოში მჭიდროდ დასახლებული ერი, ერთი ენით მოლაპარაკეს არა უშავს-რა, კათოლიკენი მალე იქმნებიან ქართველად ცნობილნი“. ასეთის შეხედულებისა იყო განსვენებული კონსტანტინე ზუბალაშვილი ჩვენს ცხოვრებასა და მდგომარეობაზედ. იგი ქვეშაირ-

ტი ნიშანია, იმ არსებითის მოძრაობისა და ქართულის შიშარ-
თულებისა, რაც 1830 წ. ს. დოდაშვილს, ნ. ბარათაშვილს
და სხვათა წარჩინებულ მწერალთაგან აღორძინდა და მოიფი-
ნა, განსვენებულმა მთელი თავისი სიცოცხლე დაუცხრომელ
შრომით გაატარა და მით უნათლესად აღბეჭდა თვისი კვალი
ნავალ გზაზედ. დღეს, ეს დარჩენილი კვალი საკმარისად ხა-
ტვენ მისს ღირსებას და მნიშვნელობას.

თუმცა ჩვენ აქ კონსტანტინეზედ ასე ვლაპარაკობთ, თუ-
მცა კეთილ-განზრახულებათა საქმეში მას ვაწერთ ყოველივეს,
მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მის სისრულეში მოყვანა-კი გან-
სვენებულის შვილებს ეკუთვნის, ნამეტურ სტეფანეს, პეტრეს
და იაკობ ზუბალაშვილებს. ამ პატიოსან პირთა კეთილ-კრძა-
ლულება და ხალხის სიყვარული გახლავსთ, რომ ყოველივე
კეთილი აღსრულებას ეძლევა, თორემ რამდენი მაგალითები
ვიციოთ, რომ მამებს რამე კეთილ-საქმეთა ნატვრა ჰქონიათ,
განძრახვაც დიდი, მაგრამ მათ სიკვდილის შემდეგ შვილებს-კი
არაფერი გაუკეთებიათ, ყოველივე მამისა დაშთენილა უმნი-
შვნელოდ, ამაოდ. ასეთ პირთა საქმისაგან შორს სდგანან
ზემოხსენებულ პირები და იგინი თავიანთის მოქმედებით ანა-
თებენ და აბრწყენენ თვის მამის მოგონებას და მათ ღირსებასაც
ვიტყვიოთ, რომ ასეთ პირნი ჩვენს დროში ერთობ იშვიათია,
სამთლით საძებ-საპოვნნი.

ქართული სიტყვის საქმედ ძველად

სტეფანე კონსტანტინეს ძე, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილები და
ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ქართველებში, სიტყვის თქმა-
ერთობ ადვილია, ნამეტურ დაპირება: დაპირება რასაკვირვე-
ლია უხვის ქველმოქმედებით. ჩვენში, ე. ი. ქართველებში,
ბევრს ალავას თქმულა დაპირება რომელიმე კეთილ საქმისა-

დმი, მაგრამ დაპირება ყოველთვის ცარიელ ჩონჩხად დაშენ-
ნოდა და საქმე კი არა გაკეთებულა. რა. ამ მხრით ქართვე-
ლები ისეთი ბედოვლოთები გახლავართ, რომ ჩვენში ასეთ გულ-
გრილობის გამო ანდაზებიც კი თქმულა ძველადგან. მაგალი-
თად ერთს ანდაზას აქ მოგახსენებთ. ქართლში, ერთ თავადის-
შვილის ოჯახში დიდი ლხინი იყო გახურებული. ლხინში
მომღერალნი და მესაზანდრენი ერთობ კარგად ასრულებ-
დნენ თავიანთ ვალს, მსმენელნი ალტაცებაში მოჰყვანდათ.
ერთმა ნასიამოვნმა სტუმართაგანმა დაიძახა:

— საზანდრებო! თქვენ, ისე მშვენიერად უკრავთ და მღე-
რით, რაისა გამო მე მიბოძებია თქვენთვის ერთი ურემი პური.
ასევე სხვებმაც მიუგეს, მესაკრავენი უფრო ეშხზედ მო-
ვიდნენ, უფრო კარგად დაუკრეს. მეორე დღეს, მესაკრავენი
დაპირებისამებრ მივიდნენ ერთ მოქეიფეთაგანს და სთხოვეს
დანაპირები. დამპირებელმა მოისმინა თხოვნა და ასეთი პასუ-
ხი მისცა:

— აბა ერთი მითხარით გეთაყვა, თუ მე რა უნდა მოგ-
ცეთ. თქვენა მღერობლით კარგად, მე მესიამოვნებოდა, თქვენ
გეუბნებოდით მე დაპირებას და თქვენ გესიმოვნებოდათ. ასე,
რომ ორივენი თანასწორნი გახლავართ და ამიტომ შეგიძლიანთ
წაბრძანდეთ იქით საიღამაც მოსულხართ.

ამ გვარ საქმეთა მეორე მაგალითს შეადგენს შემდეგი:
ქართველი კაცი თუ პატარას აიწვეს ცხოვრებით, მერე მშვი-
დობით, ის თავის ტომს აღარაფერში აღარ გამოადგება. მისი
ადამიანობა მისთვის ამადლებით დასრულდება. ასეთ საქმეთა
და კაცთა შესახები ცნობები ჩვენ ერთობ ბევრი გვინახავს და
ბევრსაც ვნახავთ კიდევ, ეს მხარე ქართველის კაცისა იქამდე
საგულისხმოა, რომ მას ქართველმა მგოსნებმა ლექსებიც კი
მიუძღვნეს. ასეთ კაცთა ჯგუფისაგან მკაცრად გაირჩევა სტე-
ფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი თვისის ძმებით და ნი-
კოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი არის ისეთი
კაცად კაცი, რომელმაც სიტყვა და მისი მნიშვნელობა ერთობ

კარგად იცის, იგი არის ჭეშმარიტების საუნჯე, სიტყვის პატრონი და საქმის მკეთებელი, მან რაც კი სთქვა და დაჰპირდა ქართველობას, ყოველივე იგი შეასრულა. სიტყვა საქმედ აქცია. დღეს მის სიტყვის ნაყოფს უკვე ვხედავთ, საქმენი კეთდებიან, სიტყვა საქმეს ეძლევა. ბათუმში გაკეთდა მშვენიერი ეკლესია, რომლის ხარჯიც მთლად სტეფანემ გადაიხადა, დღეს ეს ეკლესია მშვენიერა არის თავის სანახაობით. თფილისში უკვე კეთდება სახალხო თიატრი და ესეც უეჭველია ამ ერთის წლის განმავლობაში. უკვე დასრულდება, კედლები უკვე ატანილია. მხოლოდ დახურვა აკლია, ცხადი საქმეა რომ ესეც მალე შესრულდება. ამ საქმის გაკეთებით თფილისის მდაბიო ერს ეძლევა შემთხვევა, რომ მათაც ისარგებლონ და რიგიანად გაკეთებულს თიატრში იარონ. ჩვენ დროში ასეთი საქმე მდაბიოთათვის არ უნდა იყოს უმნიშვნელო და ამიტომ ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ ამ საქმის მკეთებელს კარგი გული და სიყვარული არ ექმნეს ჩვენი მდაბიო ხალხისა, ეს შეუძლებელია.

ამ ჩინებული თიატრის გაკეთება მოწამია იმ უატყუარის ჭეშმარიტების, რომ სტეფანე ზუბალაშვილს და მის ძმებსაც საკმარისი სიყვარული და პატივის ცემა უნდა ქონდესთ როგორც ქართველ მუშების და ხელოსნების ისევე სომხის და რუსებისაც. მათთვის ყველა ესენი განურჩეველია. მათ არავის წყენა არ უნდათ, ყველას სიყვარული სურთ და პატივისცემა და ამიტომაც თფილისში ასეთ შესანიშნულ შენობას აკეთებენ. ასეთი მაგალითი სხვა მდიდრებთაგან იშვიათი ყოფილა, თითქმის არას დროს არ მომხდარა არავისაგან. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართველ ერის წინაშე და ნამეტურ ქართულ თიატრის ისტორიაშიაც კარგს ალავს დაიჭერს.

ქართული თეატრის ისტორია 1782 წ. იწყება. 1787 წ. თფილისში პირველად გამართეს ქართული წარმოდგენა. წარმოდგენის მეთაური რუსეთში ნამყოფი გაბრიელ მაიორი იყო. 1782—1793 წლამდე რამდენიმე პიესა იქმნა წარმოდ-

გენილი. მაშინდელი თეატრის ბილეთები ჩვენ ვიშოვეთ. ზედ ასე აწერია:

„შაჟრი რჩი გაბრიელ მაიორი“. ე. ი. ბილეთი, ორი შაჟრი. მაშინდელი პიესებიც გვაქვს დარჩენილი. 1793 წლის შემდეგ, თფილისში, 1830 წ. ქართული წარმოდგენების მართვაც დაიწყეს. მაგრამ ძრიელ იშვიათაძე, 1851 წ. კი ვარონცოვის დროს, გ. ერისთავის და ზ. ანტონოვის წყალობით დაარსდა ქართული თეატრი, მაგრამ იგი 1860 წლამდე უკვეე მოიხპო. 1878 წ. რის ვაის ვაგლახით დაარსდა თფილისში ახალი ქართული სცენა და დაიწყეს წარმოდგენები, მაგრამ ვაი იმ წარმოდგენების ბედსაც, შესავლის ორი წილით თეატრის ქირაში მიჰქონდათ. მოთამაშენი ყოველთვის ცარიელნი უთებოდნენ. 1885 წლების შემდეგ გაკეთებულ იქმნა ქართული თეატრის შენობა.

ამ შენობის გაკეთებას დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს ჩვენი ერის სახელოვნო მწერლობის წარმატების წინაშე და აი ეს ახალი შენობა, თეატრისა, რომელიც ეხლა კეთდება ქართველის მამულის შვილის და მეცენატის სტეფანე ზუბალაშვილისაგან, ეს ხომ სახელია და სამარადისო ხსენება, როგორც აღმშენებელთა სასახელოდ, ისევე ქართველის ერის წინაშე. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამ თეატრის არსებობა დიდს სახსარს მისცემს ქართველ ერის მდაბიოთა განკაცებას, ოგი ძირითადი ცვლილებას მოახდენს ქართველ ერში. ცხადია, რომ ამ თეატრის მოვლენას მომავალში ქართველთ მეისტორიენიც ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევენ, ამაზედ არაერთი და ორი ამბავი დაიწერება. სტეფანეს და მის ძმების ხსენებას ყოველთვის დიდის სიმპატიურის ხსენებით მოიგონებენ, შესაფერს სადიდებელს ქებისაც მიუძღვნიან.

ამ სამარადისოდ მოსაგონარს სახალხო საქმეზედ უფრო უდიდეს საქმეს შეადგენს თფილისში, ქართველ სკოლის ანუ გემნაზიის შენობის კეთება, რომლის დიდი შენობაც ვერაზედ კეთდება და რომელ შენობასაც სტეფანემ და მისმა ძმებმა დიდი შეძლებაც შესწირეს. დღეს ამათი დახმარებით

კეთდება ეს შტნობა. აქ განა მარტოდ ესენია სათქმელი, არა ბატონებო, ბევრი კიდევ სხვა საქმენი გაკეთებულა ამათგან ისე, რომ მისი გაკეთების ცნობა არავის შეუტყვია, არავის რა გაუგონია. ესეთი უკვდავი საქმენი ამათგან ჩვენს ერს არც მომავალში მოაკლდებათ. ამას ჰლაღადებს თვით მათი დაპირებაც. უნდა მოგახსენოთ, რომ სტეფანე ზუბალაშვილის დამის ძმების საქციელის მსგავს შიბაძვას შეადგენს ნიკოლოზ იაგორის ძის ზუბალაშვილის მოქმედებაც, რომელმაც თფილისის ღარიბ ღატაკთ თავ შესაფარ ბინათ 217,000 ათასი მანეთი შესწირა: ეს ფული, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ჩვენს დროში დიდს საქმედ და განძათ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც თფილისში ამოდოლი ფული ღარიბთა სასარგებლოდ არავის არ შეუწირავს. ნიკოლოზ ზუბალაშვილი მარტოდ ამ ქველ მოქმედებით რა არის ცნობილი, მან ბევრი კიდევ სხვა კეთილი საქმეებიც გააკეთა და დიდი ძალი ფული შესწირა თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიას, სკოლას, ძმობას, სხვა და სხვა დაწესებულებათა, გორის ეკკლესიას, ძმობას, სასწავლებელს, ქალების სკოლას, ვაჟების სკოლას და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა დაწესებულებას. 15 ათასი მანეთი დასტოვა გორის მცხოვრებთ ქართველთ ერთ ერთის ღარიბის შვილის გამოსაზრდელათ, ესე იგი ამ ფულის სარგებელი საყოველთაოდ ერთ ქართველ ღატაკის შვილს გამოსდის. ყველა ამაზედ მნიშვნელოვანი არის ის საყურადღებო მხარე, რომ მან ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია თფილისის მოხუცთა და ღარიბ-ღატაკთ სწეულთა და მათ თავ-შესაფარ სახლის ასაგებათ. ოცდა ორი ათასი თუმანიც დასტოვა.⁶¹

ჩვენში ეს პირველი მაგალითია. ქართულს ისტორიაში, მოხუცთა და შეუძლოთა ისტორია ერთობ ღატაკია. ქართველთ შორის, ასეთი თავ-შესაფარი სახლი პირველად გაკეთდა XV საუკუნეში, ერთი თფილისში და მეორე სამშვილდეს,^{*)} სოფ. სამადლოს, რაისა გამო ამ სოფელსაც.

*) ქართველთ სიგელ გუჯრები, სხვა-და სხვა დროს დაბეჭდილნი.

მიტომ დაერქვა სახელად სამადლო. ესლა ქართველის კაცი-საგან თფილისში გაკეთდა ეს მესამე სამადლო სახლი, სადაც ქართველებთან ერთად თავს შეაფარებენ უცხო ტომის და უცხო სარწმუნოების ერნიც, რომელნიც კი სილატაკისაგან დასჯილნი არიან. ესეც კიდევ საბუთია ქართველის კაცის ზე აღმატებულების, რომ მას თავის შვილთა და ძმათა და დათა გაჭირების დროს, სხვა ტომის ღარიბთა გაჭირებაც სწამს და ორივე კი ერთად აწუხებს.

6 სექტემბერს, შაფათს, თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიაში, თფილისის გამგეობამან. ზუბალაშვილის სულის მოსახსენებლად წირვა და პანაშვიდი გადაახდევინა, რომელსაც საკმარისი ხალხი დაესწრო, ხოლო 7 სექტემბერს, კვირას, საძირკველი ჩაყარეს იმ თავ-შესაფარ სამადლო სახლისა, რომლის საძირკველი კურთხეულიც იქმნა. ასე და ამ გვარად, ჩვენ აქ ვნახეთ ქართველის კაცისაგან ნათქვამ სიტყვის და დაპირების საქმედ გადაქცევა. უნდა მოგახსენოთ, ჩვენს გათახსირებულს დროში ასეთი მაგალითები ერთობ იშვიათია და ამიტომ ჩვენც აქ ამას მიტომ მიუძღვენით. ცალკე წერილი. გაივლის საუკუნენი, ბევრის მდიდრის შეძლება ამაოებასა და ნაცარს მიეცემა, ბევრის სიმდიდრის კედლები დაეცემა და შეიჭმება, ბევრი მდიდარი გაფლანგავს თავის საცხოვრებელს უქმათ და ნ. ზუბალაშვილისაგან ღარიბთა და მოხუც სნეულთა სასარგებლოთ აღგებული სახლი-კი არას დროს არ დაინგრევა და მომავალში რიგიან კაცთა შორის ბჭობასა და კამათშიაც პირველი ადგილი დაეთმობა. ეს სამაგალითო საქმეა როგორც ზუბალაშვილების გვარის და ღირსებისა ისტორიისათვის, ისევე ჩვენის, მთელის ქართველობისთვის.

ზუბალაშვილების

პირველ ბინათ სადგურ სოფლები და ქალაქები.

ხეთა, სოფ. სძევს გორის მაზრის, ჯავის ხეობაზედ. ეს სოფელი ძველის ძველადგანვეა ცნობილი. როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ამ სოფელში უცხოვრიათ ძველადგანვე ზუბალაშვილებს—ზუბალაშვილებს. ამ სახელწოდების სოფელი ხეთა სამეგრელოშიაც არის, ამ სოფ. მეგრელებში ზოგნი ხეთოს უწოდებენ ხეთას. ხეთი საქართველოს სხვა ნაწილებშიაც არის. არის კიდევ ხრეთი და სხვანი. როგორც პირველ ბინათ სადგური ზუბალაშვილების ეს სოფელი მიგვაჩნია, ამ სოფლების დაარსების ისტორიული ცნობების არაფერია დაშთენილი.

გორი. ქ. გორი დაარსებულია ქრისტეს წინეთ, ფარნავოზ მეფის დროს. გორი ძველადგანვე ისეთ ქალაქათ ითვლებოდა, როგორც მცხეთა, ართვინი და მრავალნიც სხვა ასეთ უძველეს ქალაქნი და დაბები. გორს—სახელი მიტომ დაერქვაო ვახუშტის თქმით, რადგანაც მის ახლო-მახლო გორაკებია აღმოზრდილიო*) გორის ზოგი რამ ძველი ნაშთები და ვითომც ციხეც აღუშენებია ბერძენთა ერეკლე იმპერატორს. მის დროს დაფუძნებულა გორიც. შემდგომ ამის ციხე გორისა განდიდნა ვახტანგ გორგასლანმა. XVI საუკუნემდე იგი მრავალ გზის იქმნა მტერთაგან შემუსვრილი. სიმონ მეფის დროს, გორის ციხე ოსმალთ ეპყრათ. სიმონ მეფემ წაართვა. შემდგომ სიმონ მეფის როსტომ მეფემ ეს ციხე გადააკეთა ყიზილბაშურად:—„წალკოტ-სავარდითა, დიდი ავაზანი წყლიანი, დიდ-დიდნი შეენიერნი“. შემდგომ ამის ციხე ესე შემუსვრულ იქმნა. 1700 წლებში განაახლა ვახტანგ მეფემ. ვახტანგის შემდეგ ეს ციხე მრავალ გზის იქმნა შემუსვრულ. უკანასკნელ სრულიად განაახლა და გააკეთა კარგად თავადმან ივანე გივის ძე ამილახვარმან. დღეს

*) ბატონიშვილის ვახუშტის გეოგრაფია, გვ. 244.

ციხეში ბალი არის და ქვეილამ წყალიც აჰყავთ სასილათი. მშვენიერი სახილველია და კარგი ყოვლის მიდამოთ. გორს სახლობენ ქართველნი, სომეხნი, კათოლიკენი და კრსებობს კათოლიკეთა ეკკლესიაც. ქართველთა აქვსთ ოთხი ეკკლესია, სომეხთა სამი, რუსთა ერთი.

ახალციხე. ახალციხე ქრისტეს წინა დროს არის დაარსებული. ძველად ახალციხეს ლომსია რქმევია. ახალციხე დაერქვა X საუკუნეში. ზუბალაშვილები ახალციხეში პირველად გაჩნდნენ XVII საუკუნეში, აქ დაუკავშირდნენ იგინი კათოლიკობას. შემდგომ აქედამ სხვა და სხვა სოფლებში გადასახლდნენ.

თფილისი. თფილისი მოიხსენება თვით მოსეს „დაბადებაშიაც“ თობალად, V საუკუნეში, მცხეთილამ ვახტანგ გორგასლანმა სამეფო ტახტი თფილისში გადმოიტანა და სატახტო ქალაქად გააშენა. საქართველოს სამეფოს დასასრულამდე ესე იგი 1801 წლამდე ეს ქალაქი ირიცხებოდა საქართველოს სატახტო ქალაქად, ზუბალაშვილები აქ გაჩნდნენ XVII საუკუნის ნახევარს, მეფის ვახტანგის დროს, თეიმურაზ, ერეკლე და გიორგი მეფის დროს დიდათ სახელოვნებდნენ ივანე ზუბალაშვილი, მერაბი და ანდრია. დღეს, თფილისში რამდენიმე ოჯახი სცხოვრებს ზუბალაშვილებისა.

ასპინძა. ასპინძაში ზუბალაშვილები XVII საუკუნის გასულს გადავიდნენ ახალციხილად და დასახლდნენ. ძველადგანვე ვაჭრობას მისდევდნენ, ასპინძის ზუბალაშვილები სურსათის მხრით დიდათ დაეხმარნენ მეფე ერეკლეს ასპინძის ომში. 1770 წ. ასპინძის ზუბალაშვილების ერთი ოჯახი ძალათ გათათრებულ იქმნა, ქრისტიან ზუბალაშვილები ასპინძილად ახალციხეს გადასახლდნენ და თათრები კი ასპინძას დაშთენ. მათი შთამომავალ მუსულმან ზუბალაშვილის ერთი კომლი დღესაც სცხოვრებს ასპინძას. მუსულმან ზუბალაშვილების 1877 წლამდე რამდენიმე კომლი სცხოვრებდა. სამი კომლი 1877 წ. ომის შემდეგ ოსმალეთში გადასახლდნენ როგორც ფანატიკები. დღეს ოსმალეთში სცხოვრებენ.

აწყვერი. აწყვერი ბორჯომის ზეით სძევს, მისი დაარსება ქრისტეს წინა დროს ეკუთვნის. აქ არის მეტად დიდი ციხე აწყვერისა და ეკლესია აწყვერის მღვთის მშობლისა, რომელიც შემუსვრილ იქმნა ოსმალთაგან XVII საუკუნეში, ვახუშტის თქმით, დგი სამიტროპოლიტო იყო და იჯდა მიტროპოლიტი. აქ ზუბალაშვილები აღებ-მიცემით გაჩნდნენ XVII საუკუნის დამლევს, აწყვერში სცხოვრობდნენ. XVIII საუკუნის ნახევრამდე.

ხიზაბაჰრა. სოფ. ხიზაბაჰრა ახალქალაქის მაზრაში სძევს. ეს სოფელი ძველი სოფელია. აქაურ ქართველებში კათოლიკობა ძველადგანვე გავრცელდა. XVII საუკუნის ნახევარს, შთელი სოფლის მცხოვრებნი უკვე კათოლიკობას აღიარებენ. ზუბალაშვილები აქ გაჩნდნენ XVII საუკუნის დამლევს. აქ იბადება მერაბ ზუბალაშვილი 1701 წ. რომლის ვინაობა კარგად არ ვიცით, XVIII საუკუნის შემდეგ აქ ისპობა ამათი რიცხვი.

საჩხერი. საჩხერი საწერეთლოში სძევს. საჩხერეში, მეფის სოლომონ პირველის დროს, სცხოვრებდნენ ზუბალაშვილები. სოლომონ მეორის დროს, აქ მათი კვალი მოისპო.

სიღნაღი. აქ ზუბალაშვილების რიცხვი XVIII საუკ. ნახევრიდამ სჩანს. მათი რიცხვი იქ ძველადვე რალაც მანქანებით გრიგორიანებთან იყვნენ დაკავშირებულნი, დღეს ამათ შთამომავალ გრიგორიან ზუბალაშვილების ერთი ოჯახი ქ. სიღნახს სცხოვრებს.

ცხინვალი. ცხინვალი სჩანს ძველადგანვე. აქ სცხოვრებდნენ ძველად ზუბალაშვილების გვარის წევრნი. ვახუშტი 1737 წ. მოიხსენებს ცხინვალს, მასში ასახელებს მცხოვრებთ ქართველთ, სომეხთ და ურიბთა. კათოლიკებზედ არას ამბობს. მას იმ დროს ქართველ კათოლიკეთ წარმოდგენაც კი არ ექმნებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ სწორედ ამ დროს, ცხინვალში არამც თუ მარტოდ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი სცხოვრებდნენ, არამედ სხვა კათოლიკენიც რომელნიც ქართველ გვარს ეკუთვნოდნენ.

ქუთაისი. ქუთაისს, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი გაჩნდნენ სოლომონ პირველის მეფის დროს. შემდგომ იგინი აქედამ გადავიდნენ გურიას, სამეგრელოს და სხვაგანაც. XIX საუკუნის ნახევრამდე ამათი კვალი იმერეთში არ მოსპობილა. იმერთა მეფეთა წინაშე გამოჩენილი იყვნენ მესტანბენი: რომანოზ და დავით ზუბალაშვილები. ქუთაისში დღესაც სცხოვრობს ამ გვარის წევრნი.

წმინ. სოფ. წესი რაჭის მაზრაში სძევს. იგი შესანიშნო სოფელია. იმერთა უკანასკნელის მეფის სოლომონის დროს, ქუთაისის და საჩხერის სტამბა ამ სოფ. წესში იქმნა გადატანილი. ამ სტამბის არსებობის გამო აქვე გადასახლდნენ და დასახლდნენ ზუბალაშვილებიც. ზუბალაშვილები ამ სტამბაში მუშაობდნენ კიდევ, ამათგან ნაბეჭდ წიგნებმაც მოაწიეს ჩვენ დრომდე. ზუბალაშვილებმა რაჭა პირველად ამ დროს გაიცინეს.

ზემოხსენებულს ადგილებს გარდა ზუბალაშვილის გვარის წევრნი ძველად და შემდეგაც სხვა და სხვა სოფლებსა და ქალაქებშიაც სცხოვრებდნენ, მაგრამ ჩვენ იმათ არ ვასახელებთ, რადგანაც იქ მათი ცხოვრება მცირე რიცხვის მცირე დროითა ყოფილა ხოლმე.

ზუბალაშვილების გვარის წმინტა საფლავის ქვათა წარწერანი.

თფილისის სოლოლაკის ქართველ კათოლიკეთა სასაფლავო მოიპოვება შემდეგ საფლავის ქვათა წარწერანი:

I

„განსვენება საუკუნო მიახიკე უფალო იაკობ ივანეს ძეს ზუბალოვს. 72 წლის კარდაიცვალა 1864 წელს.“

საფლავის ქვა არის ყვითელი და წარწერა გახლავსთ ცხადი. ამ საფლავის გვერდით ასაფლავია ანნა ზუბალოვისა, ე. ი. მეუღლე იაკობისა, რომელსაც აძევს მარმარილოს ქვა და აქვს შემდეგი წარწერა.

II

„განსვენება საუკუნო მიახიკე შენ უფალო, აქა მღებარე ანნა ზუბალოვისას“ 68 წლის მიიცივალა 1864 წ. მაშასადამე ეს ქვალი დაბადებულა 1797 წ.

III

„განსვენება საუკუნო მიახიკე შენ უფალო ლევან იაკობის ძეს ზუბალოვს. 29 წლის მიიცივალა 1848 წ.“

VI

„ანდრია ივანეს ძე ზუბალოვი, მიიცივალა 77-ის წლის, ნოემბრის 16-სა დღეს, 1847-სა წელს.“

ამის შემდეგ არის შემდეგი რუსული წარწერა:

„Андрей Ивановичъ Зубаловъ скончался 16 Ноябрь 1848 года на 78-го году отъ рожденія“ მერე აქვს ეს ლათინური წარწერა:

„Requie aeternom Donoei Domine.“

აქ მოხსენებული ანდრია გახლავსთ შვილი ჩვენგან მიერ კარგად ცნობილის ივანე ზუბალაშვილისა, რომელიც სცხოვრებდა XVIII საუკუნეში. ცნობილად სჩანს, რომ იგი დაბადებულა 1770 წ. რუსულს წარწერაში ერთი წელი წინ უზის, მის დაბადება თუ ასე იქმნა ანიშნული, მაშინ იგი დაბადებულა 1769 წ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ ანდრიას გარდა 1740 წლებში, მეფის თეიმურაზის დროს სცხოვრებდნენ სხვა ზუბალაშვილებიც.

V

„კხეინა მარია მაგდალინა აკობის ასული თუმანიშვილის მეუღლე“.

„დაიბადა 10-სა ივლისს, 1823 წ., მიიტყვალა 1-სა აპრილს, 1865 წელს.“

როგორც წარწერა გაუწყებთ, ეს ქალი ყოფილა და კონსტანტინესი, ხოლო მეუღლე თავადის თუმანიშვილისა.

უნდა მოგახსენოთ, რომ თფილისის სარლოლაკის სასაფლაოზედ, ზუბალაშვილების რამდენიმე წევრთათვის ცალკე არის სასაფლაო, რომელსაც რკინის მოაჯირი აქვს შემოვლებული. ჩვენგან მოყვანილი საფლავის წარწერანი სულ აქ დასაფლავებულის ქვებიდამ არის მოყვანილი. აქვე ასაფლავია ელისაბედ მიხეილის ასული თუმანიშვილისა, რომლის საფლავსაც აქვს მშვენიერი მარმარილოს ქვის ძეგლი, ამ ქვაზე გამოქანდაკებულია მღვთის-მშობლის ხატი მლოცავის სახით. ამ სასაფლაოზედ მიცვალებული დასაფლავებულ არიან XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, ამიტომ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ სასაფლაოზედ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე იქნებოდნენ დასაფლავებულნი და მათ საფლავებს ქვებიც ექმნებოდა წარწერებით, მაგრამ მათ ჩვენს დრომდე ვერ მოაღწიეს, დრომ და მისმა ქარიშხალმა გადარეცხა ყოველივე სიძველე.

VI

„ჭოი მარამ ქაღწუღო, უმანკო ჩსსხუბუღო, გვიმეოხე ჩვენ ცოდვიღოა შენდამი შემოხიზნუღოა“.

„განსვენება სუკუნო მინიჭე შენ უფაღო ელისაბედ მიხეილის ასუღს ზუბალაშვილისას“ 60 წლის მიიღვაღა 1894 წელს, 16 იანვარსა.

„Елизавета Михайловна Зубалова. 16 Янв. 1894 г.“

ამ წარწერის ცნობებით ეს მანდილოსანი დაბადებულია 1834 წ. რიცხვებში.

ამის საფლავის გვერდით განლავსთ საფლავი კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილისა, რომელსაც აქვს მშვენიერი საფლავის ქვა და ზევიდამ მაცხოვრის ძეგლი აქვს დახატული, მაცხოვარი ჯვარის მტვირთველს წარმოადგენს. საფლავის ქვას აქვს შემდეგი წარწერა:

VII

„განსვენება სუკუნე მინიჭე შენ უფაღო კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალავს“ 73 წლის მიიღვაღა 1901 წელს 26 მარტს.

Константи́нь Яковлеви́ч Зубаловъ, 26 Марта, 1901 г.“

საფლავზედ ჯვარის მტვირთველი მაცხოვარი შესამჩნევ ხელოვნებით არის გამოქანდაკებული. გვერდით არის შემდეგი.

VIII

„განსვენება სუკუნო მინიჭე უფაღო აქა მღებარე ანდრია კონსტანტინე ძე ზუბალავს. დაიბადა 1856 წ. მიიღვაღა 1882 წ.“

შემდეგ აქვს ეს რუსული წარწერა:

„Покоется прахъ Андрея Константиновича Зубалова“.

ბევრნი საეკვოდ სთვლიან, რომ ქართველ კათოლიკეებში, ქართველ თავადისშვილთა გვარის კაცთა რიცხვი ერთობა მცირე იყოფო. ჩვენ-კი იმ აზრის გახლავართ, რომ საქართველოში არ მოიპოვებოდა არც ერთი უდიდესი გვარი ქართველთ თავადის შვილების რომ მათის რიცხვიდამ ვინმე კათოლიკეთა მორწმუნე არ ყოფილიყოს. ამ მოსაზრებას ცხადლიც ამტკიცებს შემდეგი საფლავის წარწერა, სადაც მოხსენებულია თავადის ჩოლაყაშვილის ასული, უმთავრესად კათოლიკის სარწმუნოების მექონი და მეუღლე ზუბალაშვილისა. აი წარწერაც, რომელ მანდილოსანიც დასაფლავებულია თვით სასაფლავოს ეკლესიაში, პატრი ფილიპეს სასაფლაოს მახლობლიც.

IX

„ამის ქვეშე განსვენებულ არს გვამი შერვე კლასის გიორგი ზუბალავის მეუღლის ანა ნიკოლოზის ასულის თავადის ჩოლაყაშვილისა, კარდაცვალებული მეორეცდა ერთს წლოვანებას შინა თვისსა და შენ ჳოი დ-თ მწყალო, განუსვენე სულსა მისსა სადაც მანდალ მწმენნი შენნი განმსვენებლობენ. კარდაიცვალა ჩუღ. აგვისტოს დ-სა.“

ესევე წარწერა რუსულადაც არის, ამიტომ ჩვენ ეს აქ აღარ მოვიყვანეთ. ცნობილად სჩანს რომ ეს ქალი გარდაცვალებულა 1830 წ. მაშასადამე იგი დაბადებულ უნდა იყოს 1789 წ. ჩვენის მოსაზრებით ეს ქალი უნდა იყოს იმ ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილის ასული, რომლის ნიკოლოზის წინაპართ თავად ჩოლაყაშვილებმა სპარსეთში ყოფნის დროს, ქეთევან დედოფალთან მყოფნი დაუკავშირდნენ კათოლიკის სარწმუნოებას. ერთ აღაგას არის შემდეგი წარწერაც:

X

„Здѣсь покоятся дѣти Георгій и Александръ Зубаловы сканч. въ Маѣ 1872 г.“

თფილისის კათოლიკეთა მღვთის-მშობლის ეკლესიაში საკურთხეველის გვერდით მოიპოვება ერთი ქვა კედელში გაკეთებული, რომელ ქვის ვრცელი წარწერაც მოწმობს ამ ეკლესიის აღშენების მოკლე ისტორიულ ცნობებს და სტეფანე ზუბალაშვილის უხვ შეწირულების ვითარებასაც, აი ესეც წაწერა:

XI

„რომის კათოლიკე ეკლესია ესე მღვთის-მშობლის შიძინების აღაშენეს კაპუცინების პატრმა 1808 წ.

ესე ეკლესია განახლდა 1886 წ. მზრუნველობითა დონდიმიტრი თუმანოვისა.

ივანე ანდრიას ძე ზუბალოვისა.

გიორგი პეტრეს ძე ისარლოვისა.

და ედუარდ იოსების ძე ყარაევისა.

მეორედ ბგი განახლდა 1922—3 წ. მზრუნველობითა პ. პავლე ყალაიჯოვისა.

თ. პავლე თუმანოვისა.

პეტრე გიორგის ძე ისარლოვისა. და წევრთა აღმაშენ. კომისიისა წარსაგებითა სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა.“

ამ ცნობებიდგანაც ცხადათ სჩანს, რომ თფილისის რომის კათოლიკეთა მღვთის მშობლის ეკლესიაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის ვრცელის დახმარებით გაკეთებულია. აქ მცირე შრომა არს საჭირო, თორემ მის საშუალებით ბევრი რამ ცნობები აღმოჩნდება სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის უხვი შეწირულების ცნობათა შესახებ გადმოგვცეს, რომ შთელი ეკლესიის განახლების შრომა და ფული მარტოდ ამას ეკუთვნისო. ჩვენც გვწამს ეს განცხადება და ვეთანხმებით დაქვემარტებით. ამ ეკლესიის აღშენების მნიშვნელობა იმითიც საყურადღებოა, რომ ეკლესიის კედლებზედ და თვის საკურთხეველის ზედა კედელზედაც ქართული წარწერები უხვათ მოიპოვება, ესეც ერთი საქმეა ქართველის კაცის მამულისშვილობის და ღირსების.

ეკლესიის მარჯვენა მხრის კედლის წინ ასაფლავიან გიორგი ივანეს ძე ზუბალაშვილი, სიმონ გიორგის ძე და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილები, რომელთაც ერთი ქვა აძევს და ამ აქვს შემდეგი წარწერა:

Hic senulti sunt Georgius Joannis filius Zubaloff mort. 15. Januarii 1864 habens 82 an.

Simon Georgii filius Zubaloff mort, 17 Octmbris 1870 habens 65 an.

Nicolaus Georgii filius Znbaloff mort, in Nitsa 21 Januarii 1898 an habens 78 annos.

Requiescant in pace.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს ეკლესია სავსებით ვერ ავსწერეთ ჩვენგან მიერ დაწერილს „კათოლიკეთა ეკლესია საქართველოში“. მიზეზი ამის ის გახლდათ, რომ იმ დროს, ეს ტაძარი ასე განახლებული არ იყო. ამიტომ ვიტყვით ეხლა, რომ ეს ეკლესია თფილისში, ეკლესიებთა შორის მშვენიერება არის. სივრცეც გაუფართოვეს, ოდესმე თუ საეპისკოპოსო კათედრა დაარსდა საქართველოში, უეჭველია მაშინ ამ ეკლესიას თავის შესაფერი ღირსება დაუბრუნდება ისევ. ეკლესია შემკულია მშვენიერის ეზოთი, სასწავლებლის შენობით და სხვანი. ყოველივე ასეთ საქმეთა მოწყობის საფასი ეკლესიის სტეფანე ზუბალაშვილს და საქმის სისრულეში მოყვანისთვის ენერგიული შრომა და ცდა არის პატრის პავლე ყალაიჯოვისა (აბაზაძე). ეკლესიის მორთულია მხატვრობით, სკამებით. ეკლესიას აქვს კარგი აივანი და ზედ დედას მშვენიერი არგანი. მოგახსენებთ, რომ ეკლესიის ირგვლივ შემოვლილება ქართულის წარწერებისას ცხადლიც ამცნებს მნახველს, რომ იგი საკუთრება არს ქართველთა. ქ. გორს, კათოლიკეთა ეკლესიის გალავანში ერთ აღაგას ასაფლავია ზუბალაშვილების ასულნი, რომლის საფლავის ქვაც ეკლესიის კედელშია ჩატანებული და აქვს შემდეგი წარწერა:

XII

„ხელთა შენთა შევავედრებ უფალს სულს ჩემსა. ვიქთარ ვანდინოვისა დავით ზუბალოვის ასული. დაიბადა 1840 წ. იანვრის 12, შიიცივალა 1899 წ. ივლისის 7. მამა ჩვენა“.

ყანდინოვები გორს გარდა თფილისშიაც სცხოვრებენ და იგინი ირიცხებიან საქართველოს ერთს უძველეს აზნაურის შვილის ოჯახად. ცხადია, რომ ამათი ნათესაობა ზუბალაშვილებთან იქნებოდა შესაფერი.

აქ უნდა ითქვას შემდეგი, რომ ადრე, ზემოდ მოყვანილ ფრანგულ წარწერების მაგიერ ქართულს ენაზედ აქვდა ქვებს წარწერა. არ სჩანს მიზეზები, თუ რისთვის შესცვალეს ტაძრის და იატაკის განახლების დროს ქართული წარწერები!

უპირველმისნი გვამნი ზუბალაშვილებისა გვარისა.

ზუკნაბ ზუბალაშვილი სცხოვრებდა XVII საუკუნის საშვალს. ცხოვრების წელი მისწვდება XVII საუკ. ბოლომდე. მანამ ზუბალაშვილისა. მეუღლე ზურაბის, სცხოვრებდა იმავე საუკუნეში.

ქალია ზუბალაშვილისა დ. 1670 + 1747 წ. გიორგი ზუბალაშვილი. დაიბადა 1694 წ. ცნობილი გვამია თავის დროის კვლად + 1771 წ.

თამარ ზუბალაშვილისა დ. 1704 წ. + 1783 წ. ეს ქალი განლავსთ მეუღლე გიორგი ზუბალაშვილისა. იგი გორელი მოქალაქე კაცის ქალია, გვარი არ სჩანს.

მუკნაბ ზუბალაშვილი. დ. 1698 წ. სოფ. ხიზაბავრს, ამიტომ მას გორის პატრი 1740 წლებში ხიზაბავრელად ასახელებს. თავის დროის კვლად ცნობილი გვამი საქართველოში.

გიორგი ძველელი ზუბალაშვილი. თანამედროვე ვახტანგ მეფისა, მწიგნობარი და მასთანვე ქართულ საღმთო სჯულის წიგნებთა შემსწორებული, რომელ წიგნებიც დაბეჭდილ იქმნენ ქ. თფილის 1709 წ. იგივე სწერდა სხვა-და-სხვა ისტორიულს წერილებსაც საქართველოს შესახებ. ჰველს სიგელ გუჯა

რებში ასე ასახელებენ. შემდეგი ცხოვრება ამისი ჩვენთვის უცნობია. ვგონებთ იგი გადაჰყვა რუსეთში ვახტანგ მეფეს სადაც გარდაიცვალა კიდეც, ასე რომ საქართველოში იგი აღარ დაბრუნებულა. ამის ცხოვრების ცნობები არ შეიძლება რომ არ აღმოსჩნდეს სადმე ძველი სიგელ-გურჯებში.

ანდრია ზუბალაშვილი დ. 1690 წლებს. სცხოვრებდა ქ. გორს, თავის დროის კვლად იყო ცნობილი გვამი ქ. გორს. იყო თანმედროვე მეფე ვახტანგის და თეიმურაზის ამის გარდაცვალება მიეწერება 1772 წლებში. სიბერის დროს ანდრია უსინათლო იქმნა, მასთანვე დაკუთდა. უსინათლომ და კუტმა დიდხანს იცოცხლა, 1755 წლებში, მეფე თეიმურაზ დიდით ავედრებდა ქ. გორში კათოლიკეთა ეკკლესიის დაბრუნებას. მეფის წინაშე იყო თამამი და მეტყველი (ნაამბობი ანტონ დავითის ძე ზუბალაშვილის მიერ).

რომანოზ ზუბალაშვილი. მომსწრე მეფე თეიმურაზის, ერეკლესი და გიორგის. მცოდნე სასტამბო საქმეთა, წიგნების მბეჭდავი და ცნობილი გვამი საქართველოს ისტორიაში. ამან მრავალი ბეჭდა ქართული წიგნები ქ. თფილის და ამის შვილებმა: დავითმა და გიორგიმ ქუთაის. ამის სახელი და გვარი მოიხსენება თვით მისგან დაბეჭდილს წიგნებზედაც: ამის შესახებ სხვა და სხვა ცნობები მრავლათ მოიპოვება აქა იქ ძველს წიგნებში. მისი გარდაცვალების წელნი ჩვენთვის უცნობია. ამაზედ იხილეთ პროფესორის ალ. ცაგარელის შრომა: (свѣденія о помятникахъ грузинской письменности).

ბეტრე ზუბალაშვილი ძე გიორგისა დ. 1734 წ.

ფელაქს ზუბალაშვილი ძე მისივე დ. 1736 წ.

ფრანცისკე ზუბალაშვილი ძე მისივე დ. 1738 წ.

ელენე ზუბალაშვილისა, ასული მისივე დ. (?)

ივანე ზუბალაშვილი, ძე გიორგისა დ. 1747. წ.

იაკობ ზუბალაშვილი. ძე ივანესი დ. 1792 წ. + 1864 წ.

ანნა ზუბალაშვილისა. ც. ამისი დ. 1797 + 1864 წ.

ანდრია (II) ზუბალაშვილი დაბადება მიეწერება 1750 წ. გარდაიცვალა 1820 წლებს.

იოსებ ზუბალაშვილი, დაბადება შეეწერება 1650 წლებში. ჩვენთვის უცნობია მისი გარდაცვალების წელნი და ცხოვრების ცნობები.

ანნა ზუბალაშვილისა 1752 წ.

მარიამ ზუბალოვისა 1740 + წ.

თამარა ზუბალოვისა + 1788 წ.

გაბრიელ ზუბალაშვილი დ. 1770 წ.

ანდრია (III) ზუბალაშვილი დ. 1772 წ.

რაფიელ ზუბალაშვილი დ. 1774 წ.

სტეფანე ზუბალაშვილი ძე ივანესი დ. 1780 წ. ეს იყო თავის დროის კვალად ხელოვანი პირი, მკოდნე სხვა-და-სხვა ქვეყნებთა ისტორიის და გეოგრაფიის, მისდევდა გულსმოდგინედ ვაჭრობას. ჯერეთ სრულიად ახალგაზდამ მოჰკიდა ამ საქმეს ხელი. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებამდე ორ გზის იყო სპარსეთსა და ინდოეთში. რუსობის შემდეგ 1820 წლებში კვალად გაემგზავრა ინდოეთს სავაჭროდ, იქიდან აღარ დაბრუნებულა, იქ დარჩა, იქვე გარდაიცვალა. იხილეთ ამაზედ ცნობები ზემოდ, ამიტომ აქ მეტს არას ვამბობთ.

ლუკა და იოსებ ზუბალაშვილები. ოქრომჭედელნი, გამოჩენილნი ხელოსანნი თავის დროის კვალად ახალციხეში.

მაქელ ზუბალაშვილი, ძე ივანესი დ. (?)

გაორგა ზუბალაშვილი, ძე ივანესი ცნობილი გვამითფილისში დ. 1782 წ. + 1864 წ.

სამონ ზუბალაშვილი დ. 1807 + 1870 წ.

დავით ზუბალაშვილი, ძე ივანესი, დავითი თავის დროის კვალად გამოჩენილი ადამიანი, იყო დიდი სათნოების და სიბრალულის მექონი გორის შეუძლოთა. ამის ასეთ ღირსებას ქვემოდ მოყვანილი ლექსიც ასაბუთებს. დავითის კეთილ მოქმედების შესახებ გორის მკვიდრთ შორის ბევრი კარგი ცნობებია დაშთენილი. + 1866 წ.

ზაქარია მაქელის ძე ზუბალაშვილი. ცნობილი გვამით თავის დროის კვალად. მკურნალი და თფილისში დიდათ ამავედ-

რი მკურნალობის მოღვაწეობით და სხვა კეთილის საქმებითაც. კარგად იცოდა ქართული ენა და რუსულის ენიდამ ქართულს ენაზედ სთარგმნიდა საექიმო წიგნაკებს. დ. 1810 წ. გარდაიც. 1877 წ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ზაქარია ზუბალაშვილი თავის დროის კვალად იყო დიდათ განათლებული კაცი, მასთან კარგი მკურნალი, ქომაგი შეუძლოა ერისა, ღარიბ-ღატაკთ სულ უფასოდ სწამლობდა, ხშირად წამლებს გარდა საქირო სანოვაგეს და საქმელსაც თვით უგზავნიდა უფასოდ, მუქთად. სწავლობდა თფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. 1826 წ. 14 წ. ზაქარია მშობლებმა სასწავლებლად დერჰტში გაგზავნეს. იქ უნდა შეესწავლა ვაჭრობა და ბუხგალტერია. იქ ამას დახვედრია ერთი შედინაშვილთაგანი, თფილისელი, რომელსაც ურჩევნია მისთვის, რომ ვაჭრობის მაგიერ ექიმობა შეისწავლეთ. ამ რჩევის ძალით ზაქარია საექიმო სასწავლებელში შესულა, ექიმობა შეუსწავლია, შემდგომ ამ სწავლით აღვსილი დაბრუნებულა საქართველოში და მკურნალობა დაუწყია. მკურნალობას გარეშე იგი ყოფილა კარგად მცოდნე ევროპიულის ენების, კარგად სცოდნია ინგლისური ენაც. ვალტერ სკოტის „აივენგო“ ამას ინგლისურს ენაზედ წაუკითხავს. ამას გარდა ზაქარია ზუბალაშვილს საქართველოში პირველად შემოუღია ვაზის და ყურძნის მკუნალობა, წამლები თვით მასვე მოუგონია. ამის გამო მას იმ დროის ცნობილს ექიმს აღნოსუმოვთან პოლემიკაც მოხდენია გაზეთ „კავკაზში“. ამას გარდა იგივე იყო მცოდნე კარგად ხორველობის მკურნალობის. დიდი შნა და ნიჭი გამოჩინა 1855 წ. ხორველობის დროს, მან ადგილობრივ მკურნალობაც გამოაჩინა და თავის საკუთარს გამონაცად წამლებით ძლიერ ბევრს ავადყოფებსაც ჰკურნავდა, ყველას უფასოდ მკურნალობდა. იგი იყო დიდათ მოსაზვი კაცი და კაცთა მოყვარე. ამაზედვე უნდა ითქვას შემდეგი: აქამდის ჩვენში ცნობილი იყო, რომ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, ქართველთაგანი რუსეთის უნაღლეს სასწავლებელში სოლომონ დოდოშვილი და პ. იოსელიანი წავიდნენო. ს. დოდოშვილმა პე-

ტერბურგის უნივერსიტეტში დაამთავრნ სწავლა და პ. იოსელიანმა სასულიერო აკადემიაშიო. ეხლა ჩვენ ამ ორ პირს ეს ზაქარია ზუბალაშვილიც უნდა მიუმატოთ, რომელიც ხსენებული პირებზედ ბევრად ადრე წასულა სასწავლებლად და ისიც რუსეთში კი არა, არამედ სამღვარ გარედ, გერმანიაშიასე და ამ გვარად 14 წლის ზაქარია ზუბალაშვილის საქართველოდამ პირველად მოხდენია წასვლა სასწავლებლად, ასე რომ დღეის შემდეგ, ჩვენ ეს ზაქარია უნდა მივიჩნიოთ საქართველოდამ პირველ წამსვლელად სამხღვარ გარედ სასწავლებელში სწავლის მისაღებათ.

ლეგან ზუბალაშვილი დ. 1819 წ. + 1847 წ.

ალექსანდრე ზუბალაშვილი ძე იაკობისა, ძმა კონსტანტინესი. საქართველოს სიძველეთა ნაშთთა მოყვარე, სცხოვრებს ნიცაში, აქვს შეკრებილი ძველი ქართული წაგებიც. კაცი არს დარბაისელი, მოყვარე თავის ქვეყნისა და ერის. ერთ დროს ამის ერთი წერილი „დროებაში“ დაიბეჭდა: მოგზაურობა დუშეთისკენ ნახედ ამაზედ ზემოდ.

კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი. იხილედ წიგნში. ელასაბედ მისხელის ასული ზუბალაშვილისა იხილედ წიგნში.

ნიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილი, კაცი მალაღის გონებისა და განათლებისა. დარბაისელი და თფილისის ხალხის წინაშე ჭეშმარიტის სამსახურისაგან დაღალული. დიდი პატივის მცემლები ჰყავს ამ პირს ქართველებში. იგი ცნობილია ვითარცა ერთგული კაცი ქალაქის საქმეებისა, მხურვალე მოწინაწილე ყველა საზოგადო საქმეთა დაარსებაში, განურჩეველი მსახური ყველა ტომისა. ჭეშმარიტი კანონ მდებელი და სრული მშვიდობა კაცთ მოყვარეობის და სათნოებისა, მისის მოსამართლობის დროს ბევრი რამ კეთილი დათესილა, ბევრი სადავო სისხლის დამღვრელი დავადარაბა მოსპობილა მალაღად. ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ ნიკოლოზ დავითის ძე შეტად იშვიათ პირად ითვლება. მისი შრომის ამაგი ყველას კარგად აქსოვს თფილისში.

ანტონ დავითის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1830 წ. ძმა ნიკოლოზის და ალექსანდრესი. სცხოვრებს ქალაქ გორს. ანტონი თავის დროის კვალად საკმარისად არის მომზადებული და გორის მცხოვრებთ ცხოვრების მარტივად მცოდნე. ამას გარდა ანტონ დავითის ძემ სხვა ძველი ამბებიც ბევრი იცის, მისგან მოთხრობილი ცნობები ამ წიგნშიც არის მოთავსებული. ანტონ დავითის ძე მახვილ გონიერი კაცია და ვაჭრობის მიზნით რუსეთში მრავალ გზის ნავალი და გამოცდილი. მეუღლედ ჰყავს ჩვენს მწერლობაში კარგად ცნობილის თავაღ. ჩიქოვანის ქალი, ეკატერინე, ღვიძლი და აგრევე ქართულს მწერლობაში კარგად ცნობილის გიორგი ალექსანდრეს ძე ჩიქოვანისა.

ალექსანდრე დავითის ძე ზუბალაშვილი. კაცი წარჩინებული და დარბაისელი დ. 1848 წ. დიდის ხნიდამ მსახურებს თფილისის თავად-აზნაურთა ბანკში და ირიცხება ერთს სამაგალითო ადამიანად.

აგანე გაოტგის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1831 წ. კაცი შექმლებული და დარბაისელი, კარგა ხანს მსახურებდა დუშეთის მაზრის უფროსად, ამ მაზრაში მას დღესაც ქებით მოიგონებენ და აქებენ. სცხოვრებს ქალაქ თფილისს და განაგებს თავის მამულის საქმეებს, იგი ძმა არის ცნობილის ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილისა.

ნიკოლოზ გაოტგის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1820 წ. + 1898 იხილედ ამის ცნობა ზემოდ.

ლევან კოსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი დ. 1851 წ. კაცი თავის დროის კვალად განათლებული და დარბაისელი. როგორც სტეფანე და სხვა ძმები, იგიც იმავე მამულის შეიღობით გახლავს სავსე და სამაგალითო. თვისების ადამიანი, ძმათა და სახლის შეიღობა სიყვარულს მასში სამაგალითოდ აქვს სხივები დამკვიდრებული. სცხოვრებს რუსეთს. იგი სრული ადამიანობის სახეა და ნიშნი მშობლების. დიდი მოთანხმეობა და ერთობის სახე ძმათა შეერთებულის ცხოვრების, სამაგალითოა ამ პირის ასეთი ძმათა ერთობის სიყვარულით ცხოვრების ტრფიალება.

სტეფანე კოსტანტინე. ძე ზუბალაშვილი. 1860 წ. წარჩინებული მამულის-შვილი, მოყვარე თავის ქვეყნისა და ერისა, დიდათ მოსურნე და მოტრფე შეუძლო ხალხის ბედნიერების

და კეთილ დღეობის მთესველი და დიდი მექომავე შეუძლო ხელოსანთა და მუშათა. მისთვის მათი პატივი განურჩევლად არსებობს, მისთვის ქართველი, სომეხი რუსი და თათარი სულ ერთია. ყველას ერთნაირად აქცევს ყურადღებას და მფარველობას. ამას გარდა იგი გამკეთებელია მრავალ შესანიშნ საქმეთა. რადგანაც სტეფანე კონსტანტინეს ძის შესახებ ცალკე გვაქვს წიგნი დაბეჭდილი, მიტომ აქ არას ვიტყვი.

პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბაღაშვილი. დ. 1862 წ. უმაღლესად განათლებული პირი გახლავსთ, შესწავლილი აქვს ინჟინერობა. სცხოვრობს ქ. თფილის, თავის მამულში და ირიცხება ერთს უწარჩინებულეს ევროპიულად განათლებულ პირად, სახლობის პატრონი გახლავსთ და მასთან დიდათ გულშემატკივარი ქართველთა საქმეების და წარმატების. იგი სრული მოთანხმეა თავის ძმის სტეფანესი და ყოველი ამითი კეთილის თესვა პეტრე კონსტანტინეს ძის თანხმობითაც იწყება და სრულდება. პეტრე, როგორც სუფთა, სამაგალითო მოქალაქე, სრული ქეშმარიტი ძმა გახლავსთ სტეფანესი და მასთან მორჩილი დიდის ადამიანობის თავაზით. პეტრესი და მის ძმათა შორის ურთიერთ სიყვარული სწორეთ საყურადღებოა სხვათა წინაშე, სამაგალითო და მისაბაძი. პეტრე კონსტანტინეს ძეს მთელს თფილისში კარგად იცნობენ და როგორც მომზადებულს პატიოსანს მამულის შვილს ყოველი კაცი პატივს აგებს და აფასებს.

აკობ კონ. ძე ზუბაღაშვილი. დ. 1876 წ. როგორც ლევანი, სტეფანე და პეტრე, აკობიც ისეთივე მამულისშვილობით გახლავსთ აღესილი და მასთანავე განათლებული. იაკობმა სრული მონაწილეობა მიიღო თფილისის ქართველთა თავად-აზნაურთა გემნაზიის შენების ფულის შეწირვის საქმეში. ასე რომ თფილისის ყველა გაზეთებშიაც ასე იყო გამოცხადებული და ისიც უწყებულა, რომ იაკობსაც უხვად სცნიან იმ მაღლით სევსე თვისების მამულის-შვილური სხივები, რაც მის ძმებს და მშობლებსაც აქვდათ უხვად მიმადლებული.

მანამ კონსტანტინეს ასული ზუბაღაშვილისა. ეს ქალი

მამით პოლონელია და დედით ქართველი, კათოლიკე თავადის-თუმანიშვილის ქალის შთამომავალი. მარამ ზუბალაშვილისა დაიბადა 1870 წლებში, ქ. ახალციხესა განათლება მიიღო თფილისის ქალების ინსტიტუტში, შემდეგ იგი სცხოვრებდა ერთის ქართველის წარჩინებულის ოჯახში, სადაც შეისწავლა ქართული წერა-კითხვა თავის დისაგან უფრო უკეთა და სხვაც საჭირო ზნე და ხასიათები შემდეგ გათხოვილი ქმნა პეტრე კონსტანტინეს ძეს ზუბალაშვილზედ.

ეს წარჩინებული ქალი მეტად კარგა ოჯახში იქმნა რძლად შესული, მასთანვე კარგი მეუღლე, კარგის განათლებულის კაცის პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა. პეტრე ზუბალაშვილი გახლავსთ კარგად მცოდნე ჩვენის ცხოვრების, ავ-კარგიანობის და ვითარების, დიდი პატივის მცემელი იყო და არის კიდევაც განსვენებულისა თავისის მეუღლის. ამ ქალმა ზუბალაშვილების ოჯახში სრული ნიჭიერება გამოიჩინა, სრული ადამიანობა და კადნიერება. იგი გახლდათ დიდად მღვთის მოყვარე ადამიანი, მასთან დიდი ქობაგი, უძლური, ანუ შეუძლო ხალხის რასაც კი ეს ქალი თავის მეუღლისაგან ფულს იღებდა თავის წილად ყველა იმას ღარიბებს ახმარებდა, მათ სწირავდა მათთვის არათფერი შურდა, ყველა საღებინო საქმეს განშორებული იყო და მის ნაცვლად სულ ღარიბთ შველოდა, ღარიბთ და მეტად შეუძლო დედა-კაცთათვის 70-მდე მარტოდ ძროხა ექნება ნაყიდი და ღარიბებუდი, 40 საკერავი მანქანა და ამებთან სხვაც კიდევ მრავალი. ენით დაუთვლელი, ასეთი თვისების ქალი იყო იგი და მის კეთილის თვისების სრული თანაზიარი გახლდათ თვით მეუღლე მისი პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი და სხვანაირ ოჯახის წევრნი.

მარამ კონსტანტინეს ასული გარდაიცვალა 34 წელში მისული 26 სექტ. 1903 წ. მას ღარჩენ რამდენიმე შვილი, ქალნი და ვაჟნი. მისი დასაფლავება დიდის პატივით მოხდა, ცხედარს აქვნდა 15-მდე გვირგვინი, საფლავამდის მიაცილა დიდმა ხალხმა და ნამეტურ იმ დაკემულ ოჯახთა დედაკაცებ-

მა, რომელთათვისაც მარიამს ოდესმე დახმარება აღმოეჩინა, ასეთ პირთა შეწუხება მეტად საგრძნობი იყო, ყველა მწარეთ გლოვობდა თავის მფარველს მარიამს. ესევე ქალის ირიცხვობდა ქართველ ქალთა სამკერვალო ამხანაგობის წევრად და მფარველად, ვისგანაც აქვდა მირთმეული კარგი გვირგვინი შემდეგის წარწერით:

გვირგვინი: „ქართველ ქალთა სამკერვალო სასწავლებლის მოწაფეთაგან თავის მფარველს მარიამ ქ. ასულს ზუბალაშვილისას“. და სხვანიც მრავალნი ასეთნი.

ნაამბობი ახალციხელის ქართველ-კათოლიკის სკოლთან მუწუხივვისაგან

ოსმალეთის საქართველოში, ოსმალთა ბატონობის დროის იეთი წესები იყო, რომ ვინც-კი ქრისტიანი მუსულმანის ქალს შეირთავდა, იმას შეიღები უსათუოდ მუსულმანი უნდა გაემოსვლოდა, ე. ი. მუსულმანის სარწმუნოების უნდა ყოფილიყო. ამის მაგალითს ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: ოსმალეთის მეფობელობის დროს, მესხეთის სოფლის წყურთას, ერთმა ქართველ კათოლიკე მირაქაშვილმა შეირთა ცოლად ქართველ მაჰმადიანის ქალი. ამ ქალისაგან მირაქაშვილს მიეცა ორი ქალი და ერთი ვაჟი. სარწმუნოებით სამივე მუსულმანები იყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ცოლთან ქმარს ჩხუბი მოუვიდა, ამიტომ მირაქოვი გაიგცა სოფ. წყურთად და თან გაიყოლა თავის ორი ქალი, გადავიდა გორში და იქ ყველა შეიღები ქრისტიან—კათოლიკედ, ე. ი. თავის სჯულზედ დანათლა, ერთი ქალი კონსტანტინე ზუბალაშვილმა მონათლა. ეს ქალი მონათვლის შემდეგ გორს მცხოვრებ ქართველ-კათოლიკე ყანდინაანთა იმყოფებოდა, სახელად მას ელისაბედი ერქვა (გ. + 1901 წ.) რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ქალების გაქრისტიანების ამბავი მათს დედას სოფ. წყურთას შეუტყვია, იგი გადასულა გორში და თავის ორივე ქალი მოტყუილებით წაუყვანია თან, მაგრამ ქ. ახალ-ციხეს, ერთი ქალი (ელისაბედი) პავლე შაჰყულიანს, ჩავარდნით ხელში, ამას მა-

შინათვესა ეკლესიო სახსრით 100 მანეთი მოუგროვებია და ის ქალი დაუქორწილებია ქრისტიანზედა, ქართველ კათოლიკეზედ. უკანასკნელ ამ ქალს დედა იპატიებდა თვისკენ მაგრამ ქალი არ წასულა. ქალი მოუნათლავსთ, მაშინ თვით კონსტანტინეც პატარა ყოფილა. ამ ქალებს დიდათ ეხმარებოდნენ იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი; პატარა კონსტანტინე და მათი ნათესავები.

„ღრამმატა საქართველოდსა“

გუბერნიის აზნაურთ წინამძღოლისა და უეზდების აზნაურთ დეპუტატთაგან, შეკრებილთა შედგენისათვის აზნაური ნათესავთ სიტყვაობითის წიგნისა, მიცემული აზნაურისადმი მერვე კლასის და კავალერიის გროგოლის ივანის ძის ზუბალაშვილისადმი შთამამავლობითურთ. განვიხილეთ რა საფუძველსა ზედა ყოვლად უმოწყალესად ჩემუ წელსა აპრილის 13 დღე ბოძებულსა, და ჩუა წელსა აპრილის 1-სა დღესა უმაღლესად დამტკიცებულსა რუსეთის აზნაურთადმი ღრამმატისა წარმადგენი მისგან აზნაურის ზუბალაშვილისგან აზნარობითის ღირსებისათვის მისისა საბუთნი ვცანით ისინი თანხმად წარმოწერილთა მას ზედა კანონთათანა, რომელთაც გამო ძალისამებრ მესამისა და მეოთხისა და ზგ-ს მუხლისა განცხადებულისა მის ღრამმატასა იგი და ნათესავი მისი შეტანილ არს საქართველოს აზნაურთა ნათესავთა სიტყვაობითისა წიგნსა შინა მეოთხესა ნაწილსა შინა მისსა რომლისაცა სამოწმებელად ჩვენ გუბერნიის აზნაურთა წინამძღომელი და დეპუტატი, და აღსასრულებლად უმაღლესის მისის იმპერატორებითის დიდებულების მნებელობისა მივეცი მას ღრამმატა ესე ხელის მოწერითა ჩვენითა და დავამტკიცეთ იგი საქართველოს აზნაურთ შეკრებილების ბეჭდით ათ რიცხვს ივანისისა დღესა ჩუღვ წელსა.

საქართველოს გუბერნიის კეთილ-შობილთ წინამძღომელი გენერალი მაიორი და კავალერი თავადი. (?)

თელავის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი კალეესკის ასესორი თავადი. (?)

თფილისის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატთა გუბერ-
ნსკის სეკრეტარი თავადი მიხეილ სუმბათოვი.

გორის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი პოდპორუ-
ჩიკი და კავალერი თავადი ნიკოლოზ ციციანოვი.

დუშეთის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი და კალღე-
ესკის რეგისტრატორი თავადი რაფაელ ამატუნოვი.

ჩვენ, ზემოდ ვისაუბრეთ, რომ ზუბალაშვილების წინაპარნი
ქართველთ მეფეთა დროსვე იყვნენ ცნობილნი აზნაურობის ხა-
რისხით, ე. ი. იგინი მეფეთაგან ცნობილ და დამტკიცებულ
იყვნენ ქართულის სამეფოს წესით. წარჩინებულ მოქალაქე
ივანე, მერაბი, ანდრია, გიორგი, იაკობ და სხვანიც აზნაუ-
რებათაც იწოდებოდნენ. ამ საგანს ცხადლივ ასაბუთებს ზე-
შოთ მოყვანილი ღრამმატა, რომელიც რუსეთის ხელმწიფე იმ-
პერატორის ბრძანებით ბოძებულია 1833 წ. ამ ღრამმატიდამ
სჩანს, რომ გიორგი ივანეს ძე ზუბალაშვილს რუსეთის მთავ-
რობის წინაშე წარუდგენია აზნაურობის ისეთი ხარისხის
ცნობები, რომელ ცნობანიც ქართველთ მეფეების დროსვე
ყოფილან ბოძებულნი და რომელ ძველი ბოძების ქალღდები
ახლად განუახლებიათ და ზუბალაშვილების გვარისთვის აზნაუ-
რისშვილობაც უბოძებიათ. ამას ცხადათ ასაბუთებს ცნობა
სადაც ზუბალაშვილების გვარი მოიხსენება*).

როგორც ამ საგანზედ გვქონდა საუბარი, ისევე მასზედ,
რომ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი XVIII საუკუნეშივე
ენერგიულ ვაჭრებათ და მრეწველებათ ირიცხებოდნენ და მი-
სთან შემდეგ დროსაც, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა,
ესენი ამ ახალ მთავრობის წინაშეც მოხერხებულ მრეწველებათ
აღმოჩნდნენ, ეს რომ ასეა და მართალი, ამას ცხადათ ასაბუ-
თებს შემდეგი ცნობა, რომელიც ბოძებულია კავკასიის ინტე-
ნდანტის სამართველოსგან.

*) Рапортъ полк. Симоновича Генер. Тормасову. 1810 წ.
№ 273. აქტის IV ტ.

მთავრობის მიერ ბოძებული წყალობის გამო

რ ა პ ო რ ტ ი

გარდმოწერილობა რაპორტისაგან ლენერალ ინტენდი-ტისა უფლისა მთავარ-მართებლისადმი 24 აპრილიდგან 1828 წელსა—1836 წ. პროვიანტსკის კომისიონერი მეათე კლასისა ზუბალოშვილი არის მოხელე, რომელსა ზედაცა არა თუ სამ-სახურისამებრ, არამედ ბუნებრივს თანა შეკრულობისა და გა-რე ვაჭრობისთვის მიმოქცევისა ჰიეცა მისისა. იქაურს მხარესა შინა, აძევს უმძიმესი ნაწილი გამოკვებისა მხედრობათა, ლო-ნის ძიებისა მიერ მისისა იქმნებიან უმთავრესნი საზრდო მზა-დებანი და კმაყოფილებანი მხედრობათა—და ლონიძეებისამებრ მისისა შეიპყრობიან ზომიერებასა შინა, თვით ძნელ გარემოებათა შორის შემძლებელთა აღმატებად მათი უკიდურს ზომამდე.

ესეთითა ხატიითა მე შევესწარ მას მოქმედად აწინდელსა მთავრობასთანა, და ესრედ ყოველსა შინა დროსა მთავრობი-სა თქვენის ბრწყინვალეებისა მოქმედებს განსხვავებულთა ერთ-გულეობათა გულს მოდგანებათა და სარგებლობითა სამსახურ-რისათვის.

ესე ვითარსა სამსახურისათვის სპარსეთის ყოფილს კომპა-ნიისა გამო, მე მიტვირდა პატივი წარდგინებად განვილილსა და-ჯილდოებულად ორდენითა წმიდისა ელიადიმერისა მეოთხესა ხარისხითა და თქვენმა ბრწყინვალეებამანაც ანება ღირს ყოფად —უმცირეს ჯილდოსა ამის დანიშვნვად მისდა არა შესაძლო იყო, ვინაიდან მას აწინდელსა მთავრობასა შორის უუმოწყა-ლესაამებრ ნაპოძვირობითა უკვე იქეს: ორდენი წმიდისა ან-ნასი მესამე ხარისხისა, საყელოს ნაკერულობა მუნდერისა ვე-რცხლის ხმალი „სიმხნისათვის და ერთგულობისა“. შემდგომ ჩინი შემდგომელობს მას გამომსახურებისათვის დაწესებულთა წელთა თანასწორ სხვათა თანა.

მის არა აქვდა ბედნიერება მიღებადო ღირსებისამებრ ამა საჯილდოოს თქვენის ბრწყინვალეებისა. ვითარავე იგი შემდგომად შიშისა განაგრძელებდა და აწცა განაგრძელებს და აჩვენებს ხაზინისა და საპსახურსა უმაღლესისა არა მცირედსა მსახურებასა; მაშა ვითავსებ ვალსა კვალიდ წარდგინებოდ მისსა მთავრობისა ყურადღებისადმი თქვენის ბრწყინვალეებისა დასაჯილდოებლით ორდენითა წმიდისა ვლადიმერისა მეოთხის ხარისხისათა, განსახილვისებლად უმანკოთა სასარგებლოთა მიმიქცევადთადმი სამსახურათვის.

კეთილ განსახილველად ფორმულიარნის. მისის სამსახურისათვის სპისოკს ამასთან წარმოვადგენ.

აქ უნდა მოგახსენოთ შემდეგი: როგორც შემოთავაზსთქვით, ზუბალოშვილების გვარში, ძველად არა მცირედი მასალები იქმნებოდა დაცული მათი ნიჭიერი აღებ-მიცემის შესახებ. ჩვენის დროის გასაცნობათ ეს ერთი ცნობაც კმარა. ვაქრობის ენერჯია მათში ისე იყო გაცხოველებული, რომ სტეფანე ზუბალოშვილი 1880 ინდოეთში წავიდა. სავაქროდ და ზ. ზუბალოშვილი 1824 წ. გერმანიაში (ლენიციგი) ბუხგალტერიის შესასწავლად. ქართველ მეფეთა და კათალიკოსთაგან მათ ბევრი სიგელ-გუჯრები ჰქონდათ ბოძებულნი, რომელნიც ასე თუ ისე ცხადათ მოწმობდენ ზუბალოშვილების მიმპაპათა განსაკუთრებითი ნიჭიერებას ვაქრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ. აქ შეერთებული ძალა და შრომა არის საჭირო, თორემ ჩვენის ვაქრობის და მრეწველობის შესახებ ბევრი რამ ისტორიული მასალები შეიკრიბებდა. საჭიროა, რომ თფილისის მოქალაქედა ძველის ცხოვრების ცნობებს ყურადღება მიექცეს, მათში ბევრი საინტერესო დაფიქრებელი მოიხსნდება, ქართველის კაცის ვაქრულ და მრეწველურ განებრივი სიმარჯვის შესახებ ბევრი სულის ასამაღლებელი მხარეები დაიხილება, ბევრს მკვდარს და მივიწყებულს ცნობას მოეფინება მზის შარვანდელი, სიცოცხლის ნათელი.

ქართველთ ვაჭართა და მრეწველთა ისტორიის ასპარეზზედ ზუბალაშვილების ასეთ ცნობათა აღწერა მხოლოდ პირველი მაგალითია. ასეთ მასალებთა შეკრება და ანუსხვა კი ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს, რადგანაც მით კარგად გამოსჩნდება ის ურთიერთ დამოკიდებულება, რაც კი ქართველ მეფეთა, სამეფო გამგეობისა და მრეწველთა და ვაჭართ შორის არსებობდა.

ბოდიშს ვიხდით მაზედ, რომ ჩვენი შეძლების და გვარად, ამ აღწერაში ბევრი რამ მასალება მრეწველობის და ვაჭრობის შესახებ თავის აღსაესვობით ვერ მოვათავსეთ. ამის ბრალი ჩვენი არ არის, მიზეზები ჩვენს წინაპართ ედებათ, მგინი არას გვიწერდნენ ამის შესახებ. მართალია თითო ოროლა პირს კი უწერიათ სხვა და სხვა ცნობები, მაგრამ იგინიც 1795 წ. უბედურს შემთხვევას მოუსპია. ჩვენი აღწერა ზუბალაშვილების გვარის წევრთა შესახებ რომ თავის სისრულით არ აღმოჩნდება, ამას ფიქრი არ უნდა, ეს ჩვენც კარგად ვიცით და უეჭველია სხვებიც შენიშვნენ, მაგრამ რა გაეწყობა, ამ ნაკლის შევსება და შემუშავება მომავალის ჟამთა ვითარებას და მასალების კრებას უნდა დაეთმოს, თუ იმ დრომდე ასეთ მასალების უმეტესი ნაწილიც არ მოიხპო და მთლად არ დაიკარგა ისევე, როგორც სხვა მხარეთა ისტორიული მასალები დავკარგეთ

ჩვენდა სამწუხაროდ, თფილისის მოქალაქეებში, პდრე ძველ წარჩინებულ მოქალაქეთ რიცხვი ერთობ დიდი იყო. იგინი ქართველთ მეფეებისაგან დიდათ პატივცემულნიც იყვნენ, დაჯილდოვებულნიც, მათს ოჯახებში მრავლად იყო დაცული ქართული წიგნები, სიგელნი, გუჯრები და მრავალიც სხვა წყალობის წერილნი, რომლებიც მათ ქართველთ მეფეთაგან ეძლეოდათ ვითარცა წყალობის ცნობანი. ასეთ წარჩინებულ ოჯახის ძველს წევრთ ჩვენც მოვსწრებივართ და მათში ბევრი რამ ისტორიული მასალებიც გვინახავს, გვინა-

ნახავს თვით ძველი სავაჭრო დავთრებიც, სადაც ანუსხული ყოფილა მეფეების დროის ვაჭართა ცნობები, დღიური შესავალი, მაზანდა საქონლის და ბევრიც სხვა ღირსეული ცნობები, ყველა ასეთ ცნობებს ძველნი მოქალაქენი დიდის სიტრთხილით ინახავდენ, იგინი ამ მასალებს არავის უთმობდენ. მაგრამ გავიდა ხანი, მათ განვლეს სოფელი და მათ შემდეგ ყველა ის ძვირფასი მასალებიც მოსპობას მიეცა, რადგანაც მომავლის თავობას წარსულის აღარასფერი შეგნება ჰქონდა! დღეს, მთელს თფილისის მოქალაქეებში კაცი ჩვენის ძველის დროის ვაჭრობის და მწერლობის ცნობებს ერთობ იშვიათადა შეხვდება. ყოველივე განქრა! ყოველივე მოისპო, მეწვრიმლები ღუქნებში დაიხა ქალაღდათ.

ჩვენის მასალების ყოველივე ნაკლი სულ ამისი ბრალია. აი ეხლაც ვიცით შემდეგი ამბავი, რომელიც მრეწველობას და ვაჭრობას შეეხება, მაგრამ რადგანაც მასზედ დაწვრილებით არ არის ჯერ ცნობები შეკრებილი, ამიტომ ვერც ჩვენ ვსაუბრობთ თამამად. XVIII საუკუნის დამდეგს, თფილისში და გორს სცხოვრებდა სამცხელი იოსებ ზუბალაშვილი, ვგონებთ მამა იყო მერაბის და ძმა გიორგი ზუბალაშვილისა (დ. 1694 წ.) იგი სამცხიღამ თფილისში გაღმოსახლებულა და დასახლებულა ვაჭრობის გამო. თფილისში მას ჰქონია გამართული კარგი ვაჭრობა, დახსნილი ჰქონია სანთლის ქარხანა, საპნისა, ლარისა, ღაზლისა, ძაფისა და შალეულობისა. ამას გარდა მასვე გაჰქონდა ოსმალეთში მატყლი და სხვა ასეთ სახმარი საქონელიც, რომელსაც იქით გასავალი ჰქონდა, ოსმალეთიღამ და სპარსეთიღგან მას შემოჰქონდა ისეთი ნივთები და საქონელი რასაც მთელს საქართველოში ჰქონდა გასავალი.

თფილისს გარდა ამავე იოსებს კარგი ქარხნები ჰქონია დახსნილი გორსა და ახალციხეშიც, ახალციხეში აღრე მის ამბები ბევრმა მოხუცმა იცოღა. იოსებ ზუბალაშვილი იმოღენად გავლენიანი პირი ყოფიღა, რომ ქართველთ მეფეთა და ბატონიშვილებს გარდა თვით ოსმალეთის მთავრობაზედაც კი

ჰქონია დიდი გაელენა, მის საქონელს გზაში თურმე ვერვინ გასცარცვავდა, ყოველთვის იენგიჩრები მფარველობდნენ და საქართველოში ქართველთ სამეფო გზის დარაჯნი. სხვა ფრივაც შენიშნული ყოფილა ეს იოსები, როგორც ქრისტიანე, იგი ყოფილა მტკიცე კათოლიკე. მისი მეუღლე ყოფილა გორელი მოქალაქის ქალი ღალემა (ელენე). ორივეს ძრიელ მრავლად უნათლავთ გორსა და თფილისში კათოლიკეთა პატარა ბავშვები. სამწუხაროდ ასეთ პირის საქმეთა და მრეწველობის შესახებ ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით. ვიცით მხოლოდ ის რომ ამ იოსების გარდაცვალება ეკუთვნის 1780 წლებს. ამას გარდა იყო კიდევ სხვა იოსებ ზუბალაშვილიც იმავე საუკუნეში. რომელზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ, იმავე დროს, ამ გვარში, ვაქარნი და მრეწველნიც სჩანან, მათი მოქმედების ცნობები კი არ გვაქვს. იოსებ ზუბალაშვილებს გარდა გაძრიელებულ მრეწველ-ვაჭრებად ითვლებოდნენ მეფეთა წინაშე იზმირელები, შადინაშვილები, ტერშმოვანი, ყუზანაშვილები, სარაჯიშვილები, ყალამქარი, ბაბანაშვილი (ბაბანოსოვი) ფითუაშვილები, მირიანაანი, მირზაშვილები, ნარუაშვილები, ფიბუაშვილები, ისარლოვები, ხალათაშვილი და მრავალიც სხვანი. ამათთვის საქართველოს მეფის თხოვნით რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინემ ეკატერინესლავში იარმუკობა განაწესა. ამათ დაედგინათ გზის სავაჭრო პასასები (დარაჯნი) და მრავალიც სხვა უპირატესობა მიენიჭათ. ხოჯიმინასოვს თავადიშვილობა ებოძა, ზოგს აზნაურისშვილობა. ვაჭრობის მხრივ წაახალისა მრავალნი მოქალაქენი და ვაჭრებიც დააწინაურა, ამ დაწინაურების წყალობით მოხდა შემდეგ და დროთა საქმეთ ცვლილება-აღორძინება.

1770 წ. თფილისის მოქალაქე ვაქარი რაფ. დანიბეგოვი (ქართველთ კათოლიკე) გაიგზავნა ინდოეთში, იქაურს ინგლისის მთავრობასთან მოსალაპარაკებლად საქართველოს შესახებ და თფილისში შაქრის ქარხანის დაარსებაზე და 10,000 ინდუსელების საქართველოში გადმოსახლებაზე. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა და მხოლოდ 1830 წლებში გაიხსნა

თფილისში ქართული შაქრის ქარხანა ზუბალაშვილებისაგან. თფილისში გაიხსნა საათის მალაზიები, 1790 წ. საქართველოში ჩნდება მესაათე ნემენც გოტფლიდი, მესაათედ სტამბოლის სომხებიც იყვნენ. ქართველი მესაათენი ახალციხილამ იყვნენ. სამცხელნი, ქართველ კათოლიკენი.

ფრანგის პატრებმა გახსნეს სამკურნალო სასწავლებელი. განწესდა მეფეთაგან მოქალაქობა და მოქალაქეთა უფლება, იგინი იქმნენ ნდობილ მეფეთაგან და პატივცემულ როგორც თვით ზუბალაშვილები.

ამქრული წესები განაერცვლეს და განათაროვეს, იგი განთავისუფლდა სამეფოს წესებისაგან, თავისებური სრული საკანონო მხარე მიიღო.

იოსებ ზუბალაშვილმა თფილისსა და გორს გახსნა ქარხნები საპნისა, სამთლისა, ძაფისა, ლარისა, და შალისა. იმავე დროს სხვა მოქალაქეთაც განაახლეს მინის ქარხანა, ლილისა, აბრაშუმის, ხალიჩების ქსოვის და სხვანიც მრავალნი.

იზმირელმა და მისმა ამხანაგებამ დიდიძალი მატყლი და ბამბა გაიტანეს სპარსეთს და ოსმალეთს. იქილამ ინდოეთს, მერე ამით ვაჭრობის ქსელიც გაიბა კალკუტას და მადრასეს საქართველოს ვაჭართ ქარვასლაც ვაკეთდა.

თფილისში გამოიკა პირველი სამეფო ფურცელი 1765 წ. და მეორე 1782 წ. სამწუხაროდ არც ამ გამოცემათა შესახებ გვაქვს ცნობები. მათ მოპოვებაკი მეტად ძვირფასია ჩვენის ისტორიისათვის.

თფილისში გაბრიელ მაიორმა გამართა ქართული თეატრი, 1787 წ. წარმოდგენები გაგრძელდა 1794 წლამდე. ამ წარმოდგენების დაბეჭდილმა ბილეთებმაც მოაღწია ჩვენ დრომდე, ზედ ეწერა: „შაური ორი-გაბრიელ მაიორი“.

პატრი მავრო გაიგზავნა რომის სენატში.

თფილისსა და თელავში 1780 წ. სასულიერო სემენარია გაიხსნა ევროპიულის წესით.

გათაროვედა სასულიერო გამგეობა კათოლიკოზისა.

ალარძინდა სტამბათა საქმე, იწყეს წიგნების ბეჭდვა და

1781 წ. თფილისში გამოიცა ცალკე წიგნად ქართული სტამბის დაარსების ისტორია. სტამბის ასპარეზზედ მუშაკათ ზუბალაშვილებიც გამოსჩნდენ: რომანოზი, გიორგი და დავითი. დაარსდა კონვერტების გამოსაქრელი საკაზმავე, იმერეთში დაარსდა ქართული სტამბა და მის გამგეთ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი აღმოსჩნდნენ.

გათართოვდა თფილისში წამალხანა, (აფთიეჟი) სავად-მყოფო გახსნეს ფრანგის პატრებმა.

გაიხსნა სამაზხოვრო სახლი „სამადლო“, ამ სახლს ინახავდენ მოქალაქენი.

ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრებმა იწყეს თფილისში გადმოსვლა და ვაჭრობა მრავლად.

1775 წ. განწესდა წესი და რიგი მორიგი ჯარის კრების.

1776 წ. ჩამოიხსა ზარბაზნები და საჭირო იარაღნი.

მოიქრა ოქროს ფული და განახლდა ზარაფხანა და მღივანხანა. ოქროს ფული საშუალო საუკუნოების შემდეგიდამ საქართველოში აღარ მოქრილა. მიზეზი სამეფოს სისუსტე იყო. ბევრნი ჰგონებენ, რომ ვითომც საქართველოში ქართველთ მეფეებს ოქროს ფული არ აქენდათო. ეს არ არის მართალი. ამას არღვევს ქართული ნუმიზმატიკის შესწავლა.

თფილისის, გორის და ახალციხის ქართველ კათოლიკეებმა ევროპაში იწყეს წასვლა სწავლისათვის. პროპაგანდოში რამდენიმე ქართველმა დაამთავრა უმაღლესი სასულიერო და საერო სწავლა. 1795 წ. დაამთავრა სწავლა პ. შაჰყულიანმა.

თფილისის და სხვა კუთხის სომხის მოქალაქეთა იწყეს მრავლად განსვლა სტამბოლს და ვენეციას სასწავლოებლად და სავაჭროდ. საქართველოში გაჩნდენ სომხის ნასწავლი ერისკაცნი და სასულიერო გამგე პირნი.

მეფის თხოვნით ტერ-შმოვნმა გააკეთა თფილისის გეგმა და შემდეგ ამის გეგმათა ხატვის და ხაზვის ოსტატობაც გავრცელდა.

ვაჭარმა მთიულმა ბეწინამ სტამბოლით დიდ-ძალი ბაძბა და მატყლი გაიტანა შვეიცარიას.

თფილისში გაკეთდენ რამდენიმე ფართო ქარვასლები, რომელნიც დღესაც არსებობენ. მოეწყვნენ იქ ვაჭრები და სოვდაგრები. იწყეს მრავლად საქართველოდგან სხვა და სხვა საქონლის გატანა და ისევე უცხო სახელმწიფოებიდამ შემოტანა სხვა და სხვა სავაჭირო საქირო საქონლის, ხილის, წამლეულობის, სხვა და სხვა ნაყოფის და ფართლის.

თფილისს და ასეთ ქალაქებს გარეშე სახელოსნო და სავაჭროთ განწესდენ წესნი თვიუ დაბებშიაც, მაგალითებრ გურიისშიც კი განწესდა ზარასკეფობა და ისიც თუ პარასკეფობას ვაჭარნი და ხელოსნები საგურიელოდ რა ხარკს იხდიდენ. ასევე სხვა სამთავროებმა იცოდნენ. თფილისში იარმუკობის დრო არ იყო განსაზღვრული, ბაზრობა იცოდნენ დრო და დრო. თვეში ერთხელ, ხან სამ თვეში ერთხელ, ხან აღრე, ხან გვიან.

ყველა ასეთ საქმეთა თანაზიარინ და თანამონაწილენი იყვნენ თფილისის მოქალაქენი, ვაჭრები, ხელოსნები და მუშებიც, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროთ ამახედ ცნობები არ გვაქვს სადაც ერთი და ორი პირი იყო ამ საქმეთა თანამდევარ ვაჭარ, მრეწველ-ხელოსან მუშაკი, ასევე იქმნებოდნენ ზუბალაშვილებიც.

თფილისის მეიდანს მიემატა მეორე ნაწილიც და გაფართოვდა დღიური აღებ-მიცემა, ამისთვის დაიდგინა დღიური წესიც მაზანდისა. სამაგალითოდ მოვიყვანთ ამასაც: პური კოლი ორი აბაზი. ღვინო თუნგი ერთი შაური, ხორცი ლიტრა ექვსი კაპეკი. თევზი ლიტრა ექვსი შაური, ხიზალალა ლიტრა 70 კაპ. ცხვარი 80 კაპ. ძროხა 2 მან. კალატოზი ორი აბაზი და სხვა სანოვაგეც ამ გვარ. ხე, ტყე და აგურის ფასიც განსაზღვრულ იყო; შალეების, ძაფეულობის, ყაზახებში, დაბლებში, ხარახებში, ქონებში, მეშანდლე-მექვაბებში. ერთის სიტყვით ყველა ხელობის და ვაჭრობის მოხელეთ მიეცათ წესი და რიგი.

თავის აღაგას ჩვენ მოვიხსენეთ, რომ როგორც კონ. ზუბალაშვილი, ისევე მის მეუღლე, ელისაბედ მიხეილის ასული ზუბალაშვილისა (+ 1894 წ.) დიდი კაცთ მოყვარენი იყვნენ.

და უძლურთ შემწენი. ამ მოსაზრებას თავის ქვეშაობის ნიშან წყალი სცხია და ამასვე ასაბუთებს შემდეგი ლექსი და მის ცნობა, რომელ ლექსიც მე მივიღე ბ. აღ. თუთაევისაგან და აქ ვათავსებთ მას, როგორც უტყუარს მაგალითის ჩვენის მოსაზრებისას, ჩვენ იმ ჰაზრის გახლდით, რომ ვიდრე ზუბალაშვილები თავიანთ დახმარებას საქვეყნოდ გამოაცხადებდნენ, იგინი მინამდისაც ცნობილნი იყვნენ, როგორც ქველ ზომქმედნი, ღარიბთ მწენი და მათი მექომაგენი. იქმნება გვარში ერთი ან ორი წევრი იყოს ასეთს დარგს მოცილებული, დანარჩენნი კი თითქმის ჩვენგან განმარტულ მცნებათა ღალატებს ეკუთვნიან და თავიანთ ვალს ადამიანურად ასრულებენ, ყველა თავის შეძლების და გვარად ასრულებს ადამიანობის სავალდებულო მხვედრს.

ბ. აღ. თუთაევი, მოგეხსენებათ, ქართველებში ცნობილი პირია, იგი სწერს პიესებს, ლექსებს და წერილებს. ამას გარდა ცნობილია როგორც გულ კეთილი, მართალი ადამიანი და ქართველთა საქმეების კარგად მცნობი. მას კაი ცნობა ჰქონია კ. ზუბალაშვილის და მის მეუღლის ელისაბედის, ეს ლექსი მას დაუწერია 1898 წ. და ძღვნათ მიუერთმევია კ. ზუბალაშვილისთვის. თუმცა საგვარეულო აღწერაში ამ ლექსს ალაგი არ აქვს, მაგრამ როგორც მასალა და ცნობა გამომხატველი ერთის მაგალითის და საქმის, მიტომ ვათავსებთ აქ ამას. აი ლექსიც:

უკძლენი კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილს.

მინამ არ მნახავ, ვერ მოიფიქრებ,
ვინ გიძღვნა ლექსი ამ დროებათა,
ვინ დაგიხატა მოკლედ ძველი დრო,
ხსოვნების და გვარ შედარებათა.

მე, ვარ, თუ გახსოვს, დუქნის შეგირდი,
განსვენებულის ბიძა თქენისა*);
მეთაურობდა გორის მცხოვრებლებს
ისე, როგორც რომ კარგ კაცს შვენისა.

იქ გაგიცანით, იქიდან მახსოვს
მთელი ოჯახი მამის თქვენისა,
ქართლ-კახეთშია და იმერეთში
სახელი ჰქონდათ ნამდვილ ბრძენისა...

გორში მე ხშირად ვიყავი თქვენსა,
მორჩილს მგზავნიდნენ აქეთ-იქითა,
შინ წასვლისასა მე მამათქვენი
გამისტუმრებდა დარიგებითა.

თქვენი მეუღლე ელისაბედი
მე მპატრონობდა როგორც რომ შვილსა,
და მოსცხ ხელით მოურავისა**)
ღარიბთ აძლევდა ყოველთვის წვლილსა.

*) ბიძა-ზუბალაშვილისა იყო დავითი. ბ. აღ. თუთაევის ცნობით დავით ზუბალაშვილი გორში უპირველეს პირად ირიცხებოდა, გორს და მის მცხოვრებთ იგი მეთაურობდა, გორში როცა კი მთავარ მართებელი ან სხვა ასეთი ვინმე გაიხლებოდათ, მაშინ მათს წინაშე დავითი წარსდგებოდა, გორის მცხოვრებთა საჭირო საქმეებზედ ისაუბრებდა. დავითი თავის დროის კვალად იყო შესანიშნავი პირი, მოწყალე და უძლურთა შემწე: ამის უთამომავალნი გახლავან ანტონი, ნიკოლოზი და ალექსანდრე ზუბალაშვილები.

***) იყო კ. ზუბალაშვილის ნაყმევთავნი, მოურავად იყო კარგა ხანს.

მარტო წყალობა გორში არ ჰქონდა*)
თვით ქალაქშიაც ბევრს პატრონობდა,
და ბევრი ხალხი მის სიცოცხლესა
დაუცხრომელად უფალოსა სთხოვდა.

განვლო ხანებმა... გარდაიცვალა
ნეტარ ხსენებულ მამა თქვენია,
წელი მომწყვითა იმის სიკვდილმა,
იხედი მქონდა მისგან ბევრია.

აი მას აქეთ მოესტირი სოფელს,
აღმართ-დაღმართი ხშირად მხვედრია,
და თქვენთან მ-სელა ძველებურათა
ფვიქრობ და ველარ გამიბედნია**)

მოველ კი იმ დროს, როს გარდაიცვალა
ნათლით მოსილი ელისაბედი,
ბევრი ვიტირე დაკარგვისათვის
რომ მოგეშალათ თქვენი იმედი.

საჭირო არის თქვენი სიცოცხლე,
ესა სჯობია სუყველას დღესა,
მდგომარეობა გაგიძლიერდეთ,
იბედნიერეთ მრავალსა წელსა...

აღ. თუთაევი.

1897 წ.

*) ბ. აღ. თუთაევის სიტყვით ელისაბედ მიხეილის ასული ზუბალაშვილისა დიდს დანშარებას აძლევდა გორის მცხოვრებთ ღატაკებას. ელისაბედის გორში მოსვლას ღარიბთ ოჯახნი ზეცის მანანასავებ ელოდნენ. ნამეტურ ეხმარებოდა სააკანთ, ბეჟანანთ იორონიმეს დედას, ჯანდაკიანთ, ლომანთ მარიამას და სხვათაც მრავალთა ხელმოკლეებს, ყველას არ იხსენიებს თანამედროვე მნახველი მოწამე. ესეც საკმარისია.

***) ლექსის მიღების შემდეგ კ. ზუბალაშვილს დაუბარებია აღ. თუთაევი და ბევრჯელაც უნახავს და საუბარიც ჰქონიად ურთი-ერთ შორის ქართველ ხალხის ვაჭრობასა და მწიგნობრობაზედ.

ბ. აღ. თუთაევს, როგორც თანამედროვე პირს, ყველაფერი დაეჯერება, იგი ტყუილს არას იტყვის, ამის ძალას არცინ ატანს. ზოგნი წინააღმდეგს ცნობებს ლაპარაკობენ. მაგრამ ამაჟღ. წინააღმდეგი მტრობით უნდა იყოს მოგონებული, ვარდი უეკლოდ არვის უნახავს. ამავე პირმა აღიარა, რომ გორში როგორც დავითი იყო აღმატებულის თვისების, ისევე გიორგი ზუბალაშვილი და მამანი მათნიო. ყველა მათ გორის მცხოვრებთათვის დიდი სარგებლობა მოჰქონდათო. იგინი იყვნენ ბევრი ყმის პატრონებიც, მაგრამ ყმათა დევნასა და შეწუხებას კი სრულებით არ მისდევდნენო. მეტად წარჩინებულ პირები იყვნენ და გორში ამისთვის ხალხიც პატივს სცემდა, დიდათ აფასებდნენო. უნდა ითქვას, რომ გორს, ყოველ შეწუხებული პირის იმედი ზუბალაშვილები იყვნენ, ყველას მათთან ჰქონდა ბინა და პირის ადგილიო. ყოველ ამ პირების სიკვდილი დიდი დანაკლისი იყო გორის შეუძლო მცხოვრებთათვისაო. შეუძლებელია აინუსხოს ყველა ის სასიკეთო მხარეები და მოწყალებათ, რაც კი ამათის ხელით მოფენილა ხალხშიო. ამათ მათხოვარი ისე ვერ გასცილდებოდაო, რომ დახმარება არ მიეღოვო. ნამეტურ ქებული იყო ელისაბედ მიხეილის ასული, რომლის გარდაცვალებაც გორის შეუძლო ოჯახებმა დიდათ იგლოვესო.

ასეთ ცნობებს ყოველთვის უნდა დაეთმოს ადგილი და ბეჭდვით აღინიშნოს, რადგანაც იმ დროს, ჩვენში, ქართველთ შორის მოწყალე პირთა ხილვა სამთლით საქმბარი იყო, იგი ერთობ იშვიათი გახლდათ ქართველთ შორის და კათოლიკობაში კი მაინც არსებობდა, ამ მიმართვას ყველა მისდევდა თავის შეძლების და გვარად და ქართველნი და სომეხნი კი გროშსაც არ გაიმეტებდნენ უძლოურთა სასარგებლოთ.

რაც აღ. თუთაევმა გვიამბო და გადმოგვცაო ამის ცნობების შემოწმებასვე მტკიცეთ ემოწმება ქართველ კათოლიკის აწ განსვენებულის იაკობ ლაზარეშვილის ცნობაც. ეს პირი თფილისის კათოლიკეთა ეკლესიის სკოლაში კარგა ხანს მასწავლებლად იყო, იგი მომსწრე იყო ელისაბედის და მნახვე-

ლი იმ მოწყალების; რასაც კი ეს ქალი სხვებს უწილადებდა და მით სახსარს აძლევდა, ნამეტურ მოსწავლე დატაკ ბავშვებსაც დიდს დახმარებას აძლევდაო და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილიც ხომ მუჭით აძლევდა ხოლმე უძლურებს თეთრ ფულსაო. ასეთ ცნობების მოყვანას რომ გავყვეთ, ეს ერთობ შორს წავაგო.

ყველა ეს ცნობები ჩვენ აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რადგან ნაც არიან ჩვენში ისეთი პირები, რომელნიც მოწყალებას უარს ჰყოფენ და იგინი ბრძანებენ, რომ ასეთი მოწყალებით ერის გაჭირებას არა ეშველება - რაო, მისის მეოხებით სილატაკე ძირიან ფესვიანად არ ამოვარდებაო. ნაცვლად ამის ასეთი მოწყალება გაჭირების და სილატაკეს უფრო ავრცელებს და ამაგრებსო. უნდა ითქვას, რომ ამ ჰაზრის მექონი პირები თავიანთ აზრებს სხვა და სხვა მეცნიერთ პირთა შენიშვნებითაც ასაბუთებდენ და მოწყალებას უარს ჰყოფდენ. ამბობენ მოწყალება იმან გაიღოს, ვისის წყალობითაც სილატაკე იბადებაო. უნდა ითქვას, რომ როცა კაცი გაჭირებაშია, მაშინ იმას დახმარება უნდა და არა ფილოსოფისურის ტრაქტანტებით ოცნებობა. გაჭირვებულს უშველეთ, რომ ის სილატაკისაგან არ მოისპოს და თქვენი თანხები სამერმისოდ შეინახეთ. იგი მერე განახორციელეთ. მერე გამაიყენეთ ქვეყნის სასარგებლოთ.

ასე და ამ გვარად უნდა ითქვას, რომ ზუბალაშვილების საქციელი სანაქებო ყოფილა და არის კიდევაც. საყურადღებოა ამითი ისიც, რომ დახმარების დროს თავიანთ ქვეყნის კაცთან სხვებსაც ერთად უმზერენ და ამათვის რუსი, სომეხი, თათარი და ქართველი სულ ერთია. ყველას ერთნაირად უმზერენ და ამასვე ასაბუთებს თვით ამათგან მოქმედული საქმენი, სხვა და სხვა საზოგადო სამადლო და საქვეყნო შენობათა კეთება. სადაც ყველა ტომის შვილთ ექმნებათ ბინა. ესეც ერთი სათნოება არის ადამიანის ღირსების, რადგანაც ჩვენს დროში, ასეთს სამკაულებით მხარეს ბევრნი არიან მკაცრად დაშორებულნი.

დიდებული სპენსერი ბრძანებს, რომ დრო იყო, როცა

ძველი ბიოგრაფები სულ მღევების, გმირობის და ზღაპრების ამბებს სწორდენ და მით ჰკვებადენ მოზარდ თავობის გონებითი მოთხოვნილებასაო. ეხლა უკვე მოვიდა მწერლობაში მისი დრო, რომ ახალი თავობა უნდა მომზადდეს განვლილ დროთა აღწერილის სწორეს, ჭეშმარიტის ცნობებით: ცნობები სწორეთ უნდა იყოს ანუსხული და მათ გარჩევა, ანუ საქების ქება და საკიცხის კიცხვის შეტყობა თვით ბავშვებსაც კი შეეძლებათო. ჩვენც ამიტომ დავიფიქსეთ ასე და გვენატრება სულით და გულით, რომ კეთილ მხარეთა ანუ სხვას და მასთან საგმობსაც კი თავ-თავის ალაგი მიეცეს, აწერილ და ანუსხულ იქმნეს, ყველაფერი რათა მის საშუალებით მბაძველს მბაძველი არ დააკლდება და მოზარდი თავობაც ცხადი საქმია მის წაკითხვით გონებას მოიმზადებს, აზრებს განისპეტაკებს და ცხოვრების გზაზედაც გვემათ აღნიშნულს მხარეს დაიდებს აღსასრულებლათ და მით მოუტანს ქვეყანას და მის ერს თავის შესაფერს სარგებლობას. დასასრულს ყველა ეს ცნობები ჩვენგან გამოწვეულ ჰყო ზემოდ მოკვანილ სამახსოვრო ლექსმა, რომელიც ცხადათ მოწმობს ჩვენის საუბრის მტკიცე ჭეშმარიტებას.

დასასრულ უნდა ვსთქვად შემდეგი: ზემოდ ჩვენ მოვთვალეთ ზოგი რამ ისტორიულ საქმეთა აღორძინება, ანუ დაარსება და წარმატება. ამ საქმეთა გარეშე სხვა საქმენიც ბევრი რამ უკეთებიათ ჩვენ წინაპრებს, მაგრამ მათ შესახებ ჩვენს მემატეიანებს არა უწერიათ რა. პატივცემულის იაკობ გოგებაშვილის მოწმობით დიდათ აღსანიშნავია ჩვენში თვით სამართლის კეთების ხელოვნობის ოსტატური საქმეც და მრავალიც სხვა ამ გვარნი, სიმარჯვენი რომელნიც წარმატებით იყვნენ მოსილნი და რასაც გულდენშტეტი, კლაპროტი და ბრონვესკიც ასაბუთებენ.

განა შეიძლება რომ რომელიმე ერში ასეთ საქმენი ყოფილიყოს გაკეთებულნი, მის დამფუძნებელთაც ეცხოვროსთ და მათზედ კი თანამედროვე მემატეიანებს არაფერი დაეწეროსთ, რასაკვირველია არა და არსად, შეიძლება ეს მომ-

ზღარიყოს, ეს მხოლოდ ქართველებში მოხდება; რასაც რასაკვირველია თავის მიზეზები აქვს. ამიტომ ყოველს ჩვენ გვარს აღწერას თავისი ნაკლი ექმნება. ამ ნაკლს ჩვენ გამოტყვით ვამბობთ არა მარტო ჩვენის შრომისთვის, არამედ მთელის ჩვენის ისტორიისთვის. 1785 წ. თფილისში არსებობდა მანის ქარხანა და საქსონის საინად, წოდებულის ქარხანა, ქირმანის და რიზაი შალეების საქსოვი ქარხანა, აქვე იქსოვებოდა შეიდიში, ყანაოზი და ბევრიც სხვა ნართი, ამათ გარდა თფილისში იყო რამდენიმე დიდი საფეიქროები, საფეიქროთვით ლაზლისა და თოკისა, საფეიქროები თფილისს გარდა სხვა დაბებსა და ქალაქებშიაც არსებობდნენ, სადაც გამოჰყვანდათ ქართველის ერისთვის ყველა საქირო ნართი. თვით 1769 წ. „შეთქმის“ გამცემი დათუნა ფეიქარი იყო მის შემდეგ დიდი ფეიქრის ქარხნის პატრონი, რადგანაც მეფემ მას ბევრი ფული აწუქა საფეიქროს გაფართოებისათვის. მაგრამ არც ერთზედ ჩვენ ცნობა არ გვაქვს. ამიტომ უნდა კვალად ითქვას, რომ ზუბალაშვილების გვარის ისტორიაში ბევრი რამ საქმეთ ცნობები ვერ მოვათავსეთ. ამის შევსება მომავლისთვის მიგვიჩნდება. აქვე წარმოვადგენთ ზუბალაშვილების გვარის შტოს, შტო შეეხება XVII საუკუნიდამ დაწყობილი ჩვენი დროის პირებამდე. ამაშიაც ცხადია ბევრი რამ ნაკლი გვექმნება, მაგრამ რა გაეწყობა ესეც ძნელია ჩვენში და შეუძლებელი, რადგანაც მასალები მცირეა. დღეის შემდეგ ამ გვარის წარმომადგენელთ და მრეწველების შესახებ თუ რამ ცნობები აღმოჩნდა, იმას ჩვენ მოვათავსებთ სხვა „კრებულში“ რომელიც ცალკე გამოვადა და მაშინ ყველა მასალები უფრო შემუშავდება და გაირკვევა ნათლად.

947.922

♠ 551

20

20-1268/358

3560 L 856